Әрәб Шамилов

ДЬМДЬМ

РОМАН

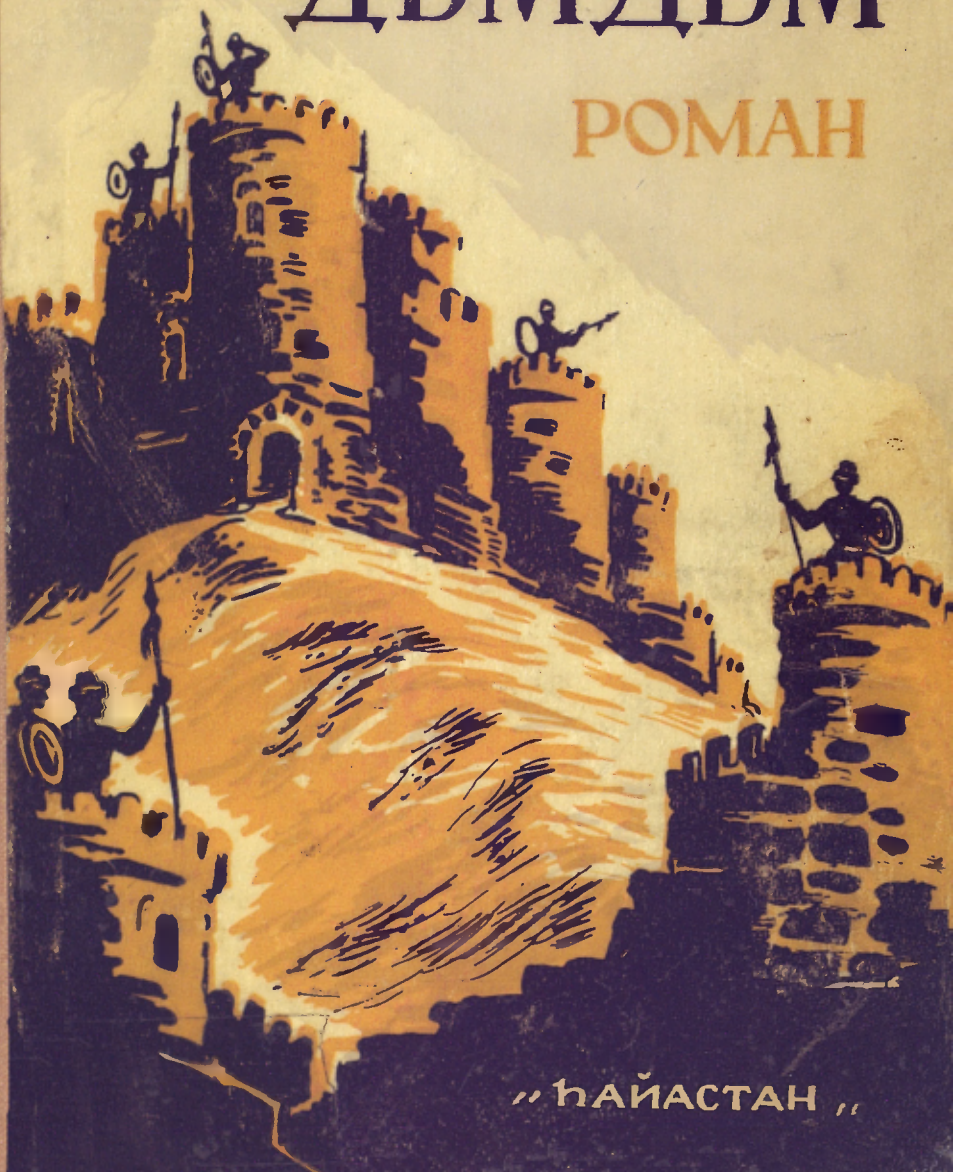

„Һайастан"

Lp.kc. 77.

DIYARIYA
KENDAL
OFFERT PAR

INSTITUT KURDE de PARIS
BIBLIOTHEQUE

Ә'РӘБ ШАМИЛОВ
(Ә'РӘБЕ ШӘМО)

ДЬМДЬМ

РʻОМӐН

НӘШЬРӘТА „ҺАЙАСТАН“
Ереван, сала 1966

АРАБ ШАМИЛОВ
(АРАБЕ ШАМО)

ДЫМДЫМ
Роман

(на курдском языке)

Издательство «Айастан»
Ереван, 1966

ԱՐԱԲ ՇԱՄԻԼՈՎ
(ԱՐԱԲԵ ՇԱՄՈ)

ԴԸՄԴԸՄ

Վեպ

(Քրդերեն)

«Հայաստան» հրատարակչություն
Երևան, 1966 թ.

П Е Ш Х Э Б Э Р

Әва р'омана т'әwщьбәдькә wан р'ожед т'ариqа к'өрда, wәхте К'өрдстан h'аләки п'ьр' чәтьндабу...

Аликн п'адше Т'урк'иае (Р'ом), е кө бь зора сильh'ә зәвткьр Әрмәнистан, Сирийа, Месопотамийа, Э'рәбстан, Мьсьр у дәрк'әтә нивада Балкана, ль wедәре жи зәвткьр Болг'арийа у дәwләтәкә ч'ук Арнаhут (Албанийа). Паше п'адше Т'урк'иае әw әскәре хwәйи гьран бь сильh'ә у шәбьрханә шандә сәр К'өрдстане шер'. Әwи дьхwәст э'рде wани qәдимн, е кал у баве wан зәвткә у wана жи бькә дәстдае хwә, өса чawa әw дәwләте, кө мә жоре нишан дан.

Алие дьи шahе Иране әскәре хwәйи шәр'е qөр'нада qалбуйи дьшандә сәр К'өрдстане шер', wәки хwәр'а зәвткә. Ле мьхлуqәте к'өрда бь э'фати у мерхаси шәр'дькьр мqабьли wан hәрдө дәwләте мәзьнә у гьранә wи чахи.

Пәй гәлә шәр'ар'а п'адше Т'урк'иае у шahе Иране дитьн, кө әw өса башqо-башqо нькарьн тьштәки ви мьхлуqәте мерхас бькьи. Wана сала 1639-а сөлh'ә hәвр'а гьредан у К'өрдстан нав hәвда п'арәвәкьрьн, ле әw п'арәвәкьрьне жи т'ө к'ар нода wан.

Әв р'омана qсәдькә шәр'е wи wәхти сәр кәла Дьмдьме у нишан дьдә, чawa к'өрда шәр'дькьр мьqабьли wан зәвтчийа у хwәйдькьрьн э'рде кал у бавед хwә. Сәрк'аре wи шәр'и — нә мир бу, нә бәг бу, нә жи аг'а бу,

к'ӧрдәк бу, наве wи Хано бу. Кәла Дьмдьме әwи чекьр, мьхлуqәт жер'а дьгот: „Ханое Ч'әнгзер'ин".

Мьхлуqәте к'ӧрда гәлә бәйт', ч'ир'ок у сәрһати гьлидькьи дәрһәqa wи шәр'е ә'фати у мерхас.

Дәрһәqa шәр'е сәр кәла Дьмдьме у ә'фйата к'ӧрдайә мерхас гәлә сәфәред Европае у ориенталиста жи ньвисинә.

Әм һәр дьдьн нәхшәки wан шәр'е к'ӧрда, е кӧ wана дькьр гәлә qӧр'на, сал у зәмана бона азабуна xwә жи зӧлма зәвтчийа у әw насәкьньн нһа жи шәр'дькьн бона азабуна xwә...

АВТОР

„Р'ожед чэтьн we бенэ бир.
К'örде бьqэтиньн алчахйа, зьнщир,
Азае we бьстиньн бь мьхлуqэте hэвгир“...
(Жь бэйт'а Сэбьqи К'ьбир)

EZDIKI.COM

С Ә Р Е Ә' W Л Ь Н

ЧАРСУ

Р'әwайи шагьрт у hогьре хwәйи
ә'зиз ИСКОЕ УСЬБ дькьм.

Бhар т'ьме дәрәнг.дьhатә вьра, ле исал ль сәре ч'йаед бльнд hе бәрфеда спидькьр, бhара кәла Дьмдьме иди к'әтьбу қәдәме хwә, бәрф ль вьра h'әлйабу, тьштәк нәмабу, hәр ль гәлие к'ур у нәwалада мабу, әw жи әw бәрф бу, кө звьстане бе әw гәли өса т'ьжидькьрьн, wәки h'әта гәрма hавине нәдьh'әлйа. Ван р'ожа әhьле кәле к'аре әк'ьн дькьрьн, wәки әк'ьне бhаре бькьн: hьнәка жи ида ахпинед хwәйә дора мала нан ле дьчандьн. We сьве п'ьлтә ә'wр жь сәре ч'йе дәрк'әт, сәр кәла Дьмдьме h'әвә баран р'әшанд, т'оз-хөбар әрдеда к'өта у диса вәкьр. тә'ва хwәшә ве бhаре диса п'әнще хwә да әрде. Ве баране бин-бог'за hewae дhа п'аккьр. Барана өсар'а әм к'өрд дьвен: „дә'wата гөр у р'увийә"...

Жь гәрма ве бhаре кө өса дьqьжьланд, әw ч'әме гелида, е бьнат'ара кәле шелу бьбу, к'әф дьда, гәли т'ьжи кьрьбу у гөмрәh' жорда дьhат, кәвьр сәр р'йа хwә hолдькьрьн, дьбьрьн. Тә қәй дьгот әва нә әw ч'әме hавинейә бь ава зәлалә т'әмьз жь каниед жорьнә дур дәрдьк'әвьн, тенә бьнйа кәле, т'әв hәв дьбьн, дьвә ч'әмәки мәзьн, т'ьжи мә'сие аләбальг' у дькә гөр'ә-гөр' дьк'ьшә, дьчә...

Ван р'ожа тә'ва бhарейә гәрм, кө дьqьжьланд, жь we гәрме даред соqаqед кәле шин дькьрьн, бәлге хwәйә бәр

вәкьрьбун у сийа хwә һазьр дькьрьн бона инсанәт. Ле даред қәйсна ль баг'ада ида кӧлилк дабун, щина жи бәре wан дара гӧпьк дабун, к'аре р'әзе хwә дькьрьн. Жь нивро шунда ав ӧса р'адьбу, wәки дьһат дьгһиштә аше гелида. Э'вдие хwәйе аш һәрр'о әw у ашване хwәва, Мә'муде Мәрокани, сьве зу бәрбанга р'адьбун, дьчунә гели, чьмки шәве һенькә, бәрф наһ'әлә, wана кәвьре мәзьн дьданә к'еләка аш, wәки п'елед аве аше wи нәһ'әдьминә. Бона ви аши т'әфәк'ури дьк'ьшанд һ'әму әһле кәле, чьмки хени wи аши незик т'ӧ аш т'ӧнәбун. Хени we йәке, һьнги Мә'муд Мәрәкани бьбу ашван, әwи кәвре аш п'ак туж дькьр, нанәки р'ьнди һур ль вьра дһеран. Лэма р'оке бь һ'ӧкме Хано гәлә зьлам һатьнә к'омәка Э'вди у аш п'ак мәһ'кәм кьрьн.

Жь we һewa хwәш wан р'ожа сьве шәбәqе һ'әтани эваре чарсйа кәле т'ьжи мьхлуqәт бу, к'ьр'ин у фротан бу. Дьк'анчийа дькьрьнә гази: „Wәрьн, һа wәрьн! Wәрьн, һа wәрьн! Мале хаси арзан бьк'ьр'ьн!"...

Чарсйа кәле т'ьжи мьхлуqәт бубу, нә кӧ гӧнди у к'очәрбун. Гәлә мьхлуqәт һатьбу жь Адрбещане, жь Wане, жь сәра Мәхина (асорн) у жь wәлатед майин. Һьнәка әшйае хwә анибу дьфротьн, һьнәк һатьбун жь вьра мал дьк'ьр'ин, дьбьрьн. Гьмин жь чарсйа кәле дьһат. Әw йәк к'ьвш дькьр, wәки ч'йаед К'ӧрдстане у мьхлуqәте wи хьлаз бун жь we звьстане, сӧр'е у сәрме. Гьшкә әшq бун. Бьк'ьр'чйа дәст дькьрьнә дәсте дьк'анчйа, дьһ'әжандьн, qимәт дькьрьн мале, кӧ we бьк'ьр'йана, ле дьк'анчийа жи әw qимәте кӧ готьбун кем нәдькьрьн...

Ль чарсйа кәле һәбун qawәханә. Ван р'ожед ӧса гәрмә хwәш, хwәе qawәхана т'әхтә дәрхьстьбун бәр сийа дара у qawә дьфротьн. Мере кал дьһатьн qawә вәдьхwарьн у qсәдькьрьн дәрһәqa р'ожед дәрбаз буйи. Р'ожәкә ӧса әшq һьнә кал р'уньштьбун дәрһәqa һ'але к'ӧрда qсә дькьрьн. Нав wан калада һәбу йәки һ'әвәки пьшт куз, феза бӧрйа ч'э'ве wийи ч'әпе дәwса бьрина шурә к'ур һәбу. Гава әwи хәбәрдьда, ч'э'-

ве хwә щарна дьгьрт у вәдькьр, әw бьрин жи wи чахи дьһатә гьртьне у вәдьбу. Хени we бьрине гӧһе wи ч'әпе ниви qә т'ӧнәбу. Wан бьрина шә'дәтийа we йәке дьда, wәки әви мәри гәлә р'ожед ог'ьрмед гьран дәрбаз кьрийә нав шәр'а у дә'wa, мьqабьли зәвтчие ә'рде к'ӧрда. Наве wи кали Искәндәр бу, ле к'ӧрда жер'а дьготьн— Иско. Wәхта әwи финщана qawa хwә вәхwар, һ'әвәки р'абу сәр чока, гот:

— Әв qса кӧ әзе wәр'а бькьм зуда qәwьмийә. Wи чахи әзи һе свьк бум, ле ида хортәки эп'ещә мәзьи бум, бәре сьмеле мьн жи ида, чawa дьвен, худабун. Салӛкә мьн т'әмам бубу, wәки әз хӧламе Мьрад бәге бум, ль ә'шира Халта Мьрад бәге аг'е мьн ә'шира мьллар'а дьжмьнти дькьр. Әw чәнд сал бун, чә сәр һәвда дьгьрт, шәр' дькьр, мәри жь һәв дьқӧштьн, һәвдӧ т'алан дькьрьн. Wәлие Диһарбәк'ьре к'омәк дьда бәге ә'шира мьлла. Дьготьн, wәки wәли сильһ'а жи дьдә wана. Чь хәма wәли бу, әwи дьгот: „Бьра к'ӧрд һәвдӧ qьр'кьн, әw йәк мә'р'а херә"... Ле ә'шира мьлла мә нькарьбу, мә һәргав әw алт'дькьрьн. Щарәке щаб һат, wәки п'адше Р'оме чәнд һ'әзар мер бь сәрк'арийа Шӧкьри п'аша шандйә К'ӧрдстане зәвткә. Әw щаб нава к'ӧрдада зу бәла бу у мә жи бһист. Ә'ширед сәр р'йа Шӧкьри п'аша к'аре хwә кьрьн, wәки дьжмьне зәвтчир'а шәр'кьн. Ле Шӧкьри п'аша кӧ гьһиштә wан гӧнда, әwи әw гӧнд данә бәр т'опа, хьравкьрьн. Р'астә, орт'а мә у ә'шира мьлла т'ӧнәбу, ле гәрәке р'асти бе готьне, гава кӧ wана бһист Р'ом те сәр к'ӧрда шер', wана жи к'аре хwә кьрьн зәвтчийар'а шәр'кьн. Бәге wан qасьде хwә шандә щәм Мьрад бәге мә, гот:

— Һ'әйран, ида р'ожа хирәтейә, бәсә wәлие Диһарбәк'ьре мә бәри һәв дьдә, лазьмә: әм дәст бьднә һәвдӧ у ль дьжмьнхьн. Щабәкә дьне жи һат, wәки Шӧкьри п'аша әw гӧндед к'ӧрда сәр р'йа wи, е кӧ qә шәр' жи накьн, ле дьдә бәр т'опа: жьн, зар'а, кал у пира qьр'дькә, qизед бәдәw у жьнед щаһьлә р'ьнд жи дьбә һесирие. Р'ожәке бәге мә у бәге ә'шира мьлла р'асти һәвдӧ һатьн

у hәр йәк бь гьрә-гьре хwәва, соз данә hәвдӧ, wәки мьqабьли Шӧкьри п'аша шәр'кьн у нәhельн әw льнге хwә бавежә wәт'әне мә. Щмаэ'та hәрдӧ э'шира ч'ук у мәзьна әw йәк qәбулкьрьн...

Э'шира мьлла h'әвәки незики Диhарбәк'ьре бу, ле әмә жь Диhарбәк'ьре эп'ещә дур бун. Wәхте qасде э'шира мьлла щаб ани, wәки Шӧкьри п'аша иди hатйә сәре h'ьдуда э'шира wан, әм чунә hәwарийа wан. Ле Мьрад бәг хwәха мәр'а нәhат, әwи бре хwәй ч'ук, Зоро бәг, шанд. Мерхасийа Зоро бәге нав к'ӧрдада зува э'йанбу. П'ак те бира мьн Зоро бәге wи чахи щарна дьготә мә щаhьла:

„Хени мерхасие у щӧлә'тие мере шәр'к'ар, гәрәке шәр'ада бь фел у дәлк'бә, бе фел у дәлк'ие у фәсала шер', т'әне бь мерхасие мәрьв нькарә дьжмьн алт'кә".

Әзи нав wи шәр'ида бум. Зоро бәге бәре э'wльн чәнд h'ьщумед бәрк' кьрьн сәр wи. Паше qәстана жь бәр вәк'ьшйа, гӧва р'әви. Шӧкьри п'аша бь әскәре хwәйи гранва да пәй мә. Ле wәхте әw hатә ль ч'йае мә, мә алики, э'шира мьлла жи алики ль wан баләт'әбун, qьр'кьрьн у к'әсәра дьле хwә wанда шкенандьн. Wи чахи әз к'әтьмә нав к'омә сйаре Р'оме, мьн дӧ h'әв жь wан кӧшт, ле йәки шур авит, wәки сәре мьн бьфьр'инә, мьн мәрт'ала хwә да бәр шуре wи, шур шьмьти ль ви гӧhе мьн к'әт, р'ап'еч'кьр бьр, мьн шуре хwә дьле wида ньканд, әw кӧшт у жь нав wан дәрк'әтьм. Wи чахи мер hәбун, мерхас hәбун, ле мере ӧса нhа т'ӧнәнә. Шӧкьри п'аша жи пашда р'әви, чу, иди нәhатә сәр мә шер'.

We р'ожа ӧса хwәш Qӧршуте базарбаши hәспе хwә сйар бьбу, чәнд хӧламә доре, нава чарсие дьгәр'йа. Дьк'анчи, кӧ ч'ә'в wи к'әтьн готьн: „Нә бь хер we диса чь бежә?" Әwи h'ӧкми сәр дьк'анчийа, хана у h'әмушка кьр, гот:

— Нә мьн he дӧ р'ожа бәре готә wә: „Ида бhар hатйә, гәрмә, wан щәwед пеш дьк'ана, пеш хана т'әмьзкьн" ле wә т'әмьз нәкьрйә. Әзе сьве диса бем, wәки т'әмьз нәкь-

рибэ әзе щьрмәкэ гьран жь һәр йәки бьстиньм. Паше нәвежьн щие бәла-сәбәб мә щьрм дькэ.

Әwи әв һ'өкм wa бь дәнгәки блынд гот, wәки coqaqеда гьшк бьбһен у дәрбаз бу, чу мәһ'әла һостәхана. Әв мәһ'әлә һьнда сура кәле, феза чарсие, авакьрьбун. Вьра нә кө т'әне шие һостәхана бу, ле вьра һостә жьн у зар'ава дьман, һәр йәки жь wан пьш һостәхана xwә, һолькәк чекьрьбу у жьн, зар'е xwәва теда дьман.

Әв мәһ'әла һостәхана өса һатьбу чекьрьне, wәки мәри дьһатә чарсие әрһәдә we бәр wан һостәханар'а дәрбазбуйа, чьмки жь wан һостәхана weда ида сура кәле бу, мәрьв нькарьбу шики дьнер'а дәрбазбуйа. Дө щергә һостәханәбун, бәрс wанә һәвда бун, орт'еда coqaq бу. Бәр дәре һәр һостәханәке жь т'әхта дәр'авә чекьрьбун. Сәр wан дәр'ава данибун, йапе жи дарда кьрьбун әw тьшт, чь ве һостәхане чекьрьбу. Э, гәло чь ченәдькьрьн ль ван һостәхана? Һәбун һостәханә ль к'идәре чедькьрьн қәйде льнге һәспа, нә'ле һәспа, к'әра, қант'р'а у бона га. Һәбун һостәханә чедькьрьн хөр'у, фьраqед жь мис (пахьр): ситьлед мәзьн, бәрош, т'әштед бона һәвир, қаськ, сьни, болмә, мьсин у тьштед майин. Әв фьраqә тьшкә қәлакьри бәр тә'ве дьбьрьқин. Һәбун һостәхане сильһ'а, ль вьра чедькьрьн: хәнщәр, қәмә, шур, мәрт'алед пола, сәре р'ьмайә се п'арсу, зьри, сәрк'өм. Әв сәрк'өм шәр'к'ара дькьрә сәре xwә, wәки шуре дьжмьн сәре wан нәбьр'ә. Һәбун һостәханә, е кө чедькьрьн зинед к'awә ньқьшанди бь бә'лгие р'ьнд, wәки сйар, кө гәләки р'йа дур дьчә, мәһәке жи жь һәспе пәйа нәбә э'щьз нәбә. Зәнгу, гәмед һәспа, һ'әвсаред к'awә ньқьшанди, п'алане гөһдьрежа, қант'р'а у дәва жи чедькьрьн.

Т'ьме сьбе шәбәқе һьла шәһәр жь хәwa һьнгөре р'анәбьбу, ле дуе агре һостәхана иди дьк'ьшйа. Зар'ед шагьртә п'ьфькчи, п'ьфьке дьхьстьн, агьре к'омьре гөр'дькьрьн, чьмки гәлә wәхт лазьмбу һ'әтани һ'әсьн нав агьре гөр'да сор бькьн, wәки әw нәрмбьвә, паше бьднә бәр мек'өтед һ'әсьнә мәзьн у бәр чакуч'а, чекьн чь лазьмә, бона фро-

тане. Лəма əв hостəханэ гьшк вэдьбун hьла нэ чарсу, нэ дьк'ан, нэ жи хан he вэнэбьбун. Ле хэвата ван hостəханада сьве шəбəqе иди гömрəh' дьчу. Həбун hостəханед бьч'ук теда дьхэвьтин дö—се мəри, ле həбун hостəханэ, к'ндəре дьхэвьтин h'эйшт у дəh мəри — шагьрт, хени hоста. Мəрьв кö дьнher'и р'энге wан, е кö hостəханада дьхэвьтин, позе wан, сурəте wан тэниеда р'эш дькьрьн, чьмки эwэ т'ьме бəр агьр, ду у тэние бун...

Мəрьв кö дьhатэ мəh'эла ван hостəхана, эwе hиннэбьбу, зу э'ашьз дьбу жь wан т'эqэ-т'эqа, р'эqэ-р'эqа чакуч'а у мек'öта, йане жи жь wан пьрискед агьрэ дьп'экйанэ hэр щийа...

Эв hостəханэ п'ьр'е е к'örда бун жь Сьлемание, Диhарбэк'ьре, Дömöшqе у жь щие майин, ле вьра hостəхане э'рəба у эрмэнийа жи həбун. Гава Qöршут hатэ вьра, эwи дит бəр дэре hостəхана к'озийа шəwата к'омьра звьстанда h'эта нha öса к'ом майэ, эw hepc бу, кьрэ qужин:

— Эзе чэнд щара бежмэ wэ, wэки hун coqaqa xwэ, бəр hостəханед xwэ т'эмьзкьн? H'этани к'энге эзе hивийа wэбьм?...

Эw гьhиштэ йэки жь wан да нава qамчийа у готэ хöлама: „Ви бьгрьн биньнэ диwанхане"...

Р'астэ, шəhəре кэла Дьмдьме, минани шəhəред qэдимийэ майин hэwqас нэ мэзьп бу, ле эв шəhəр жи иди бьбу шəhəрэки эп'ещэ мэзьн у чь бежи теда бит'эр дьбу. Жь wэлатед дур жи базьрган дьhатьнэ кэле, эшийае xwэ хэрит дькьрьн у дьчун. Мьхлуqэт жи жь h'эму wэлата дьhатьн к'ьр'ин у фротан дькьрьн.

Шəhəрда гэлэ coqaq həбун. Həбун дö чарси у башqэ жи мэйдана dewep. Ль we мэйдане пэз, дэwap у hэспед к'örдайэ к'ьh'ел дьhатнэ фротане. Жь h'эму wэлатед дур дьhатьн hэспе к'örда дьк'ьр'ин у дьбьрьн. Бэк'ьре эзнафе hэспе к'örда wa qсэ дькьр:

— Hэспа к'örдайэ к'ьh'ел röhe wанэ кьнэ у бьч'укьн, сьме wанэ göловэр'э нэ мэзьньн, синге wанэ фьрэнэ,

сэре wан бьч'укьн, стӧе wани кер'э, эw hэсп т'ьме жарьн qэ к'ӧкнабьн, мэрьв т'ьр(альф кем дьднэ ван h'эйwана, эв hэсп жи дэбре кем дӧхӧн, карьн гэлэ р'ожа бе ав у бе дэбьр тэйахкьн. К'ьh'еле к'ӧрдар'а йэкэ р'йа кэвьрэ зьнар, чйа, гэли, йане жи qум-qумьстан. Т'ӧ р'ӧh'бэре чарп'е жи жь бэр бэза we хьлаз набэ, h'этани каред хэзала жи хьлаз набьн, эв h'эйwан гэлэки фэ'мдарэ, hэргав сйаре xwэ xwэйдькэ... Лэма жь h'эму wэлата тен бь h'эwас дьк'ьр'ьн у дьбьн...

Шэhэрда hэбун щур'э-щур'э дьк'ан. Дьк'анед э'тарада hэбун мори, бьшкошк, дэрзи, т'ел, qэйт'анед р'энг-р'энги, qотьк, дэзмале сэр дэста, т'ьлък, т'эмэзи, бэрщеник, т'ор'ед стӧе жьн у qиза у гэлэ тьштед майин. hэбун дьк'анед п'арчэ. Э, гэло п'эрче к'ижан wэлати ль вьра т'ӧнэбу, бьгрэ жь К'эшмире, hьндстане, qэнawьзе Афг'анстане у Иране, qэдифе Бэсрае у чите hӧрӧмстане.

Щергэкэ hостэхана гьшкэ дэнчи бун, ль wан hостэханада р'ис р'энг-р'энги дькьрьн, бона халича, эмэнийа зилйа, бэр'а, хӧрща, пьштед жьна у тьштед майин. Э, чь т'ӧнэбу? hэбун дьк'анед эмишфротане, hэбун дьк'ан теда дьфротьн гэньм, щэh, гарьс, нане п'ехэмбэр, нок, ниск у h'эбед майин...

Ви шэhэре кэледа hэбун гэлэ xwарьнханэ. Ль ван xwарьнханада сьве h'этани эваре сор даре дарч'ьра йане жи сэр к'омьре hазьрдькьрьн щур'э-щур'э xwарьн. Щэм ван xwарьнхана т'ьме бин-бӧг'за xwарьна ӧса xwэш дьhат, мэри кӧ незики wан дьбу, wэки qэ нэ бьрчибийа жи, мэ'де wи вэдьбу, чьмки ль вьра чедькьн: qэлие, толма, к'ьфта, qэлийа селе, qэлийа шьвана нав h'уре пезда чекьри, т'ас к'ьвав, к'ьваве шиша, р'ьштэ, саваре гошт у бьрьнш, биши, шьлък, h'элисэ, гӧлолик у xwарьнед майин. Ль ван xwарьнханада нан дьxwарьн мэрие дэwлэти: т'ӧщар, дьк'анчи, чэwдар, мэзьнед э'шира у qэбила, xwэйед карвана кӧ hатьбунэ кэле бона мале xwэ бьфрошьн, xwэйе хана. Ле вьра мэрие ӧса жи

ħəбӳн, е кӧ хwəр'а нəдьдитьн ħəр'нə хwарьнхана нан бьхӧн. Əwана мəрие п'ьр' дəwлəтибун, хwəйед ə'мбаред мəзьнə т'ьжи, əшийае хас бун. Вана мал дьк'ьр'и т'омəри, паше дьфротьнə дьк'ана диса бь т'омəри. Хwарьна вана: тə'ште, фьравин у шив, хwəйе хwарьнхана дьшандьнə щəм wан бь дəсте qӧльхдаре хwə. Щарна жи бона wана ħазрдькьрьн, əw хwарьн чь wана хwəхwа пешда дготьн чь дьхwəзə: тə'ште бӧхwə, фьравине у шиве.Əв хwарьн нав дькьрьн хwарна „р'азльхйа дьл". Вьра ħəбун хwарьнхане бона к'əсиба. Ль ван хwарьнханада ħазьрдькьрьн жь сəри у льнге пез у дewер — сəрп'е, жь нав дьле пез у дewер, чawа дьготьн: ħ'ур-п'ьзур, qəлийа р'увийа у дьлħ'ьнав ħазьрдькьрьн, п'əлawа жь гарс, авсир у гəлə тьштед майинə арзан. Ль ван хwарьнханада т'ьме т'ьжи мəрие к'əсиб у фьqарə бун. Ньнəк жь wана жь wəлатед дур ħатбьун. Wана бһистьбу хер у бəрəк'əта кəла Дьмдьме, лəма ħатьбун. Нава ванда əw мəри жи ħəбун, е кӧ жь зиндана, йане жи жь бəр хəньqандьна шаħе Иране у п'адше Р'оме бь тəħəрəки хьлаз бьбун у р'əвибун, ħатьбун. Нава wан мəрийада ħəбӳн ӧлмдар, хwəндк'ар у аqьлбənд.

Ль вьра, шəħəре кəле, бьн бандур'а Ханода кəсəки зор wана нəдькьр, чь мьлəти жи буйа...

Ньнəк жь wан дьчунə мешə дар дьбьр'ин, бь пьшта данин чарсуе дьфротьн, йане дьчунə мешə дар дьшəwьтандьн дькьрнə к'омр данин дьфротнə ħосгəхана, хwарьнхана у мала. Ньнəк жь wана бьбун авчи, ав бь мəшка дьбьрнə мала у к'идəре лазьмə дьфротьн, ньнəка жи хwəр'а ħ'əмбали дкьрьн. Əвана бь дьлəки ша у аза нан хwəр'а qазанщ дькьрьн. Ле ван мəрийа п'ак хwəдькьрьн п'əргал у қанунед кəла Дьмдьме. У ħəрке дьдитьн нав wанда бит'ərдьбу мəрьвəки нəп'ак — щə'сус, дəстхwəда wана щаб дьда диwанхане у əw нəп'ак дьгьртьн. Ль ван хwарьнханада ħəргав т'ьжидьбун мəриед к'əсибə—фьqарə,

с диләки дькьрьн, хwәр'а нан бәрәвдькьрьн. Ль вьра т'опдьбун гәлә дәwреш жи...

Қәледа һәбун гәлә фьр'нә. Ван фьр'нада дьпә'тьн нане селе, лоше тәндуре, бок'он, тотьк, клоч', к'адә, мьрт'охә, шьльк, биши у щур'ед майин. Щарна бь ләз шагьртед һостәхана дьһатнә фьр'не бь п'әре поләки нанәки лоши гәрм дьк'ьр'ин у öса дадьбәландьн дьхwарьн, тә qәй дьгот әви әв нан qә нәщут. Һәма дабәланд у дьр'әви, дьчу һостәхане... Qöршут жь мәһ'әла һостәхана һатә һьнда хана Муса. Р'әх we хане һәбу хwарьнханәкә п'ьр'мәзьнә дö qате. Хwәйе хwарьнхане к'örде жь Щьзира— Бота бу. Наве wи Бәдьр бу. Әwи кö дит Qöршут сйари бәр дери сәкнийә дәстхwәда дәрк'әт, т'әмәнәбу, гот:

— К'әрәмкә, маqул, мьн qәлийа селе һәма һешка һазьркьр жь гоште бәрха парә, кавьр'а йәксаләйә, пә'ри нан бöхwә диса һәр'ә, әз заньм шöхöле тә гәләкьн, wәхта тә т'öнә тö нькари гәләки ә'гләби. Ль вьра жи Qöршут бәр дери дит к'ома хwәлийа жь к'озийа дара, хуна пәзе шәржекьри, к'идәре т'ьжи меш бьбун, ле әwи ль вьра qә нәкьрә qужин у шәр'-дә'w нәкьр. Жь һәспе пәйабу, хöлама һәсп бь даре баг'ва гредан, чунә höндöр' хwарьнхане, т'ер qәлийа селе хwарьн у чәнд т'ас шәрбәта ширьн сәрда вәхwарьн у сйарбун чун, qә нәготьн мали ава...

Qöршуте базарбаши иро шәһәр гьшки гәр'йа у һатә бәр дәре шкәвта, кö теда т'оп чедькьрьн. Хано һостаки занә анибу, әw фьле Wане бу, наве wи Хачо бу. Әwи ль ве шкәвтеда т'оп чедькьрьн. Әw шкәвт qәдәг'ә бу, һәркәс изна wи т'önәбу бе ве шкәвте. Ле изна Qöршут һәбу, бһата һ'әйата шкәвте. Wәхте әw һатә бәр дәре шкәвте, әwи хöламе хwә бәр дәрге шкәвте һьштьн, хwәхwә жь һәспе пәйабу, һәсп щәм хöлама һьшт, т'әне чу шкәвте. Әв шкәвт т'ьме qәрәwьл ле һәбун, wана заньбу изна Qöршут һәйә, ләма изьн дан әw чу. Ле Хачо жь дурва дит Qöршут we те, әw хwәхwа пешда чу у гот:

— Qöршут, тö сәр ч'ә'ва һати, чь һ'ökми дьки? К'әрәмкә бежә?

— Хачо щан, әз т'ö h'ökми накьм, ле he дöh Хано готә мьн: „Qöршут, hәр'ә щәм Хачо пьрскә, чьqас h'әсьн лазьмә бона хәвата wи, we иро базьрган бьшинә бона h'әсьн?".

Хачо мәрики aqьли дәлк' бу, әwи хәвата xwә т'ьме бь фәсал дькьр. Сöр'а xwә кәсир'а ә'йан нәдькьр, әw h'әвәки дöшöрмиш бу, гот:

— Шöхöләки мьн жи фәрз ль Хано hәйә, әзе гавәке шунда xwәxwә hәр'мә шәм wи у бежме чьqас h'әсьн лазьмә, wәки бьк'ьр'ьн, биньн...

Жь вьра Qöршуте базарбаши бәрбь дәрге Мусьле*) чу. Әw hьла нәгьhиштә дәргә, дәнге зәнгьле базргане т'öшара hат. Qöрушт сәкьни, п'ак гöhe xwә да сәр, wәки п'ак бьбhe, әw кö сәкьни, дәнге зәнгьле дәва шьнгә— шьнгәкә зәлал ль wи т'әсәлә бу. We шьнгә-шьнгер'а шабун к'әтә нав дьле wи, чьмки hәргав, wәхте т'öщаре дәрәкә дьhатнә чарсуе у әшийае xwә дьфротьн, wана hәргав баща wи у п'ешк'еш дьдане. Хано qәдәг'ә кьрьбу, кәсәки т'ö баш йане гömрьк жь т'öщаре дәрәкә нәдьстәнд, әwи нәдьhишт синоре wида, йане незики синоре wи т'ö кәс дәнге xwә базьрганар'а бькә, т'öщар сәрфнйаз дьhатьн у әшийае xwә дьфротьн. Ләма базьрганед т'öщаре wәлатед дур дьhатнә кәла Дьмдьме, мале xwә дьфротьн у ләма т'ьме ви шәhәрида чь әшийа бежи hәбу, бьгрә жь шәhәре Ньндстане, Афг'анстане, Шаме, Н'әләбе, Стәмболе, Р'оме у Иране дьhатнә вьра. Ле Qöршуте базарбаши дьзикава бе Хано, бе к'әвч нәдьма. Бона we йәкебу дәнге зәнгьл, кö к'әтә гöhe wи, әw шабу у лəз ажотә бәр wи дәргәйи. Әw, кö hат бь хöламава жь сура кәлейә бльнд дәрбаз бу, пьш дәргә әwи дит базьрганәки дәвайи мәзьн, незики дәh qәйнт'әрә дәвә сәкнинә у базьрганбаши мәзьне дәргәванр'а хәбәрдьдә.

Xwәйе базьрган ль дәвәки п'есир р'әш сйар бу, р'и-

*) Се дәрге кәле hәбун, йәк алие Мусьле, е дьне алие T'ehране, е сьсйа алье Wане....

данәкә дьрежә лейә, qап'утәки сьпи лейә. шә'рәкә спийә ль серийә, ә'галәкә р'әшә сәр шә'реда ль серийә.

Әw ә'гал бона we йәкейә, wәки шә'р жь сери нәк'әвә. Шә'рә әwqасә мәзьн бу дьhат дьк'әтә сәр мьле wи, әw жи бона we йәке, wәки тә'в ле нәхә. Шьвqәльнәкә дрежә бь сәрькева дестда бу, әwи qӧлап-qӧлап qәльн дьк'ьшанд у ду сәр хwәр'а бәрдьда. Хӧлам у дуажое дәва гьшкә бь сильh'ә доребун. К'ьвш бу, wәки т'ӧщар к'ӧрди ньзаньбу, ле дилбәнде wи пер'а hәбу, әwи дьготә дилбәнде хwә, дилбәнд бь к'ӧрди wәлдьгәр'анд мәзьне дәргәванар'а. Qӧршут т'әмулнәкьр дур бьсәкьнә, ажотә незики базьрганбаши. сьлав дае, гот: „Мәрh'әба". Т'ӧщар сьлава wи вәгьрт. Qӧршут жи ә'рәби п'ак ньзанбу, ле әw чәнд салбун базарбаши бу әwи h'әвәки сәрәдәри змане ә'рәба дькьр. Т'ӧщар т'ьхминкьр, wәки әве сьлав да wи әw жи ә'рәби hьндьк занә. Ләма вәгәр'ийа сәр дилбәнде хwә бь ә'рәби готе, ле дилбәнд wәлгәр'андә к'ӧрди:

— Т'ӧщар дьбе әва базьргане Дӧмӧшqейә, наве мьн Ибн Бәтутийә. Мьн зуда жь т'ӧщара дәрhәqа бажаре кәла Дьмдьме бьhистйә, готьнә мьн, wәки Ханое Ч'әнгзер'ин мирәки маqулә, зә'фи бьлйанә у р'әh'мә, т'ӧщара h'ьздькә. Әва щара ә'wльнә мьн базьргане хwә ани щәм wә. Wәки әз бьвиньм, мал ль вьра п'ак те фротане, әзе т'ьме бемә шәhәре wә...

Qӧршут бь бәнгзәки дәвк'ән, гот:

— Бежә т'ӧщар тӧ сәр ч'ә'ва hати, к'әрәмкә, чь мале тә hәйә нава wәхтәки кьнда гьшке бе фротане. Чарсйа кәла Дьмдьме hәргав т'ьжи мьхлуqәтә, нә кӧ т'әне к'ӧрд, ль вьра hәнә гәлә асори, фьлә у адрбешан. Чь hур-муре жь wәлате дәрәкә те — гьшк те фротане, т'ӧщар әшийае хwә пащда набьн...

Wәхте Qӧршут ӧса бь бәнгзәки хwәш хәбәр дьда, т'ӧщар зур'бьбу ль wи дьнhер'и у хӧламе Qӧршутә бь ч'әк-сильh'ә дьнhер'и, дьле wида миасәр бу, wәки hәма әв хwәха Ханое Ч'әнгзер'инә, вәгәр'йа сәр дилбәнде хwә, бь ә'рәби гот, дилбәнд диса wәлгәр'андә к'ӧрди:

1250—8

— Т'öщар дьбе: „Әз зә'ф шамә, wәки бәре ә'wльн әз бәр дәрге ве кәла мәзьнә ә'йан р'асти Мир Ханое Ч'әнгзер' hатьм. Hәлбәт әв бәхте мьн бу"...

Qöршут гот:

— Бежә т'öщар, әз нә Ханое Ч'әнгзер'иньм, әз базарбашимә, ле, чawa т'öщар гот, Ханое Ч'әнгзер'ин р'асти жи мәрики меванh'ьзә, е кö бь дьле сах тенә щәм мә.

Р'әнге т'öщар h'әвәки хәйири, әwи шәрмкьр. wәки әв гьлие зедә готьн...

Qöршут h'öкм кьр, сәр мәзьне дәргвана, wәки wи т'öщари бьвнә чарсие ль хана Муса бьhewьриньн. Xwәxwa ажот чу. Әw хан т'әзә hатьбу авакьрьне, ханәкә зә'фә мәзьнә р'ьнд бу. We ханеда чәнд ч'ә'ви hәбун, hәр ч'ә'вик башqә-башqә дәре wан вәдьбу бәрбь чарсие. У гава, кö т'öщар дәстпедькьр әшийае хwә дьфрот, щики дьнеда нәдьбьр, hәр дәре ч'ә'вйа кö мале wи теда, вәдькьр у дәстпедькьр дьфрот...

Wәхте базьрган hат, ле hьла нәгьhиштә хане, Мусае хwәйе хане кö дәнге зәнгьл бьhист, дәстхwәда те дәрхьст, wәки әв дәнге базьргане т'öщаранә, лəз дәрк'әтә пешийа wан.

Әw мәрие, кö Qöршут базьрганр'а шандьбу, хwә гиhандә Муса, готе:

— Апе Муса, Qöршут әв базьргана шандийә щәм тә, wәки тö хана хwәда р'ьнд щи бьки.

Муса гот:

— Сәва хатьре Qöршут әзе щики р'ьнд бьдмә wи..

Муса ә'рәби р'ьнд заньбу, әw hатә щәм т'öщар ә'рәби пер'а хәбәрда. Т'öщар бь шьвqәлна хwә, hедика стöе дәве хьст, гот:

— **Их, их, их...**

Дәве hеди бәре ә'wльh бь льнге пешьн чок да ә'рде паше hәрдö льиге пашьн, фәсал ль ә'рде их бу. Т'öщар жь дәве **пәйа** бу. Wана сьлав данә hәвдö.

Муса да пешийа т'öщар әw бьрә we ч'ә'вие, йа кö

we бьда wи, нишани wи да. Т'öщар кö фьрэйа хане дит, дэр'авэ у дэг'ле, кö we эщийае xwэ ле дайнэ дит, гот:

— Wэлэh, эва хана жь хана Бэг'даейэ лапэ мэзьн кемтьр нинэ, hэла четьрэ жи... hэла бьнер' бэг'иро жи теда hэйэ бона xwарьн чекьрьне.

Эw дэрк'этэ бэр дери, h'öкми сэр хöлама кьр, wэки эшийа бьк'шиньнэ хане. Хöлама бэре э'wльн дэвэ гьшк кьрнэ h'эйате, данэ ихкьрьне, бу э'р'э-э'р'а дэва ихбун. Паше хöлама дэстпекьр эшийа вэкьрьн у к'ьшандьнэ хане.

Иди незики нивро бу. Qöршут бэрбь мала xwэ чу, ле qэстана ль coqaqa мала Мэхсуд ле дьма, wьр'а чу. Wэхта эw незики мала wан бу, Дилбэрэ ль бэр дери бу, эwe жи we р'ожа тэ'вэ xwэш, халичэ, эмэни, зили у кöлав дэрхьстьбун дэрва жь т'оз у хöбара звьстане т'эмьздькьр. Э'йда сэре сале незик дьбу. Эwэ öса бь h'эwac хэватеда мьжул бьбу, qэ т'ьхмин нэкьр, wэки Qöршуте базарбаши хöламава coqaqa wанда тен. Шьвэкэ чопьлмэе дэстда бу, эwe ль халичэкэ мэзьн дьхьст, т'оз жь халич'е qöлоз дьбу.

Qöршут кö ч'э'в Дилбэра бэдэw к'эт, к'ьзин жь дьле wи hат. Дэст бьрэ сьмеле xwэйэ тэнькэ назьк бада, к'олос qоткьр у qöр'э-qöр'э ль хöлама дэнгэки блынд hьлат, wэки Дилбэр бьбhе:

— hун чь минани дэвэч'ийа ль сэр hэспа дьлок'ьн, мэрьв т'ьре hун нэ жь э'шира Бэродэраньн, нэ шэр'ване Ханое Ч'энгзер'иньн, зу xwэ бьгhиньнэ hэв!

Баве Qöршут hьла he сахйа xwэда эw зэwьщандьбу, паше Qöршут диса чэнд щара зэwьщибу, се жьне wи hэбун. Дьле wи к'этьбу Дилбэра ч'э'в бöрö бэлэк, эw чэнд шарбун мэри дьшанднэ мала Мэхсуд, wэки Дилбэре xwэр'а нишанкэ у тьштед öса qимэт дьшанднэ нишанийа we, е кö ль wандэра бит'эр нэдьбун. Эw малед хас т'öщара жь wэлатед дур п'ешк'еш жер'а дании. Ле эw нишаниед бьhа нькарьбун дьле Дилбэре бьк'ьр'йана, нэ жи баве Дилбэре бьдана тьмакьрьне, xwэзгинне we hэр-

гав бь wан нишанава пашда вэдгэр'йан. Мэхсуде баве Дилбэре дьготэ wан хwэзгинйа:

— Се жьне wи hэнэ, эз Дилбэра хwэ надмэ сэр се hewйа, бьра hэр'э жьнэкэ дьне бь wан бэртила п'эйдакэ...

Р'асти жи Дилбэр қизэкэ зэ'фэ бэдэw бу. Бэжнэкэ назьк тэнькэ минани сур'авелка лебу. Деме we гöловэр' оу, тэ дьгот hивэ, ль сурэте ч'эпе, незики хэвава we, халэкэ лебу. Эwe хала гэрдэна weйэ сни чилэ-қэрқаш у сурэте weйи сори минани сева, нэ кö Qöршут т'эне дин дькьр, ле к'ижан мэри ч'э'в ль we hорие дькэт диндьбу, жь we бэдэwйа we. Гэлэ хортед дэлалэ жь эhле кэле, кöр'ед маqуле э'шира Бэродара сэр Дилбэре бэнги бьбун у хwэзгини дьшандьн, ле Дилбэре эw дьлнэдькьрьн... Хени we бэдэwие, гава Дилбэре хэбэрдьда, хöлqэки öса ширьни лебу, тэ қэй дьгот нэ мэрийэ гогэрчинэ қöбэқöба weйэ. Эwe ч'э'ве хwэ кьл нэдьда, ле мэрие нэнас кö Дилбэр дьдитьн, эw ч'э'в бöрие weйэ р'эшэ—қэйт'ани дьньhер'ин, бawарнэдькьрьн, wэки эw ч'э'ве хwэ кьл надэ. Т'ьме бист у чар гöлие hунайэ дьрежэ сэр пьштеда дадьлқйан. Бона к'awие нав гöлйада бь қэйт'ана сор к'эспьке бэ'ре дарда кьрьбун. Wэки ч'э'в ль гöлие we нэк'эвьн, чэнд ньвьште мэллэ жь қöране нвиси бун бона т'ьльзме, гöлие weда дардакьрьбун. К'ьмбэрэкэ зивэ зер'кьлдайи ль пьште бу. Ль сери т'асэкэ зивэ шьр'ькьри бу. Бэрщеник we, т'ор'а стöе we, мори у к'арбаред weйэ дэлал синге we дьньхамтьн. Алие р'асте хьземэкэ шьр'ьккьри бевледа бу, шьр'ке хьземе дьhатьн дьк'этьно бэр пьшта we, h'эта базьн жи шьр'ьккьрьбун. Льнгада т'ьме кондэре Wане бун...

Wэхте Дилбэр ньшкева ч'э'в Qöршут к'эт, эwe бь э'дэте кал у бава, бэре хwэ гöhаст, пьшта хwэ да wи. Ле Qöршут қэстана h'эспа хwэ ажотэ незики we, гот:

— Р'öh'е мьн, чьqас тö бэре хwэ жь мьн бьгöhези, ле тöе неч'ира мьнби, бэрмалийа мала мьнби.

Әв гьлиед Qöршут ль Дилбәре хwәш нәһат, әwe шәрм да алики, иди бәре хwә да wи, һәма мерани бь э'к'с, гот:

— Тö нәһәq бь we гömане дьфькьри, әз нә неч'ира тәмә, бәсә, се неч'ире тә мала тәда һәнә, әwана нһа ниййа тәнә, һәр'ә щәм wан...

— Чьма пә'рие зедә мерар'а гönәйә, нә qöране әw изьн дайә мә, мера...

Дилбәр һерс бу, гот:

— Р'йа хwәда һәр'ә, әз нә неч'ира дәве тәмә... .

— Wәләһ, һәрке бь и'әрәвә, һәрке бь зоребә, әзе тә бьвмә мала хwә.

— Нәби тә т'ьре, wәки тö базарбашийи, тö кари qиза жи зоре бьви? Тö зани чар бре мьн һәнә, әwe тә мина р'увийа и'осткьн, п'ак бьдә аqьле хwә.

Дилбәре әв гьли готьн у р'әви, чу мал...

Гәрәке бе готьне, wәки дьле Дилбәре зуда к'әтьбу Шәбабе кör'е Ади. Әw чәнд щарбу wана ль чоле, wәхта бьндаруке соз дабунә һәвдö, һәвр'а сондхwәрьбун, wәки әwана һәвдö бьстиньи. Әw йәк гәлә щаһьлава э'йан бу, де у бабе Дилбәре бьһистьбун. Әwана жи нә мьqабьли һ'ьзкьрьна wан бун, чьмки алики әwана жь qәбиләке бун, алие дьне жи Мәхсуде баве Дилбәре у баве Шәбаб, Ади брамаке һәвбун. Wәхте дйа Мәхсуд чьбу р'әһ'мәте, мьрьбу, дйа Ади шире бьстане хwә дабу Мәхсуд, әw мәзьнкьрьбу. Әwана һе зар'отиеда һәвдö һ'ьздькьрьн чawa брамак. У чахе, һәрке кәсәки тьштәки хьрав бьгота йәки жь wан, әwана ньшта һәв дьгрьртьн, нәдьньштьи, wәки кәсәк гьлики тә'л бежә wан. Хени we йәке һәрдö бона хwәйкьрьна кәла Дьмдьме к'әтьбунә шәр'а у ль wедәре жи братийа wанә хуне т'әстиq бьбу. Мәхсуд у Ади әw чәнд щарбун дәрһәqа һәрдö щаһьла хәбәрдабун, qайила хwә дабунә һәвдö у шöхöл мабу һәр сәр we йәке, wәки пайизе дә'wәта бре Дилбәре бькьн, паше Ади бь э'дәт хwәзгиние хwә бьшинә мала Мәхсуд.

СӘРЕ ДӦДА

ЧЕКЬРЬНА МӘЧИТЕ

Кәла Дьмдьмер'а мәчит жи hатьбу авакьрьне. Мәчитәкә öса к'aw hатьбу авакьрьне тә qәй дьгот hәвалщеwийа мәчита Стәмболейә. Wәхте ньжйаркьрьна мәчите к'öта бу у мьнара weйә бльнд hазьр бу, wәки мәллә р'абә сәр we бльндае у дә'а бькә, мьхлуqәт бе ньмеже. Ле мәллә he т'önәбу, Хано хwәхwә р'абу сәр мьнаре, әwи жорда нә кö т'әне бажар'е кәле дит, әwи дит гәләк бәст, гәли, нәwал у ч'йаед дур — гьшк пева hатнә xwанекьрьне. Гава кö әw пәйа бу, әwи готә hоста:

— Hостә Надьр, сәва ве чекьрьна тәйә занә у р'ьнд тö лайиqи, wәки әз ч'әнгә зер' бьднә тә жи. Ле гәрәке тö чар qöбед минани ве мьнаре блънд аваки. Әз дьвем тö п'ак зани, wәки шаh Абас шьh'йә, әw мә сönийа h'ьзнакә, hәргав әскәре гьран дьшинә сәр мә шер'. Wан qöбада т'ьме qәрәwьле шәве у р'ое we бьсәкьньн, гава кö дьжмьн hатьн, әwe бьвиньн, щабе бьднә мә.

Hостә Надьр готә Хано:

— Маqул, нә әз жи сönимә, әзе qöбәнә öса чекьм, wәки тә ль шәhәре Бәг'дае жи нәдитьнә у qәрәwьле жь wан бьлндайа hәрчар алие кәле, we пева xwане бькьн.

Иди пайиз бу. Тәрәwьл: qöльнг, р'әшелә, думәqәск у ед майин зуда фьр'ибун чьбунә Бәр'ие, шие гәрм, к'идәре звьстана бәрф qа нак'әвә, hәргав гәрмә. Р'астә, пайиз бу, ле hәw'a he xwәш бу. Сьбәкә пайизе бу, ә'змане шин сафи бу жь а'wра. П'әнще тә'ве зуда дабу дәшт у зозана, hәр шоhәре кәле бьн сиеда бу, чьмкö ч'йае Дьмдьмейи блънд нәдьhишт зу тә'в бьк'әвә сәр кәле. Әhле кәле we сьбе гәләки зу р'абубун. Чьмки р'ьнгә— р'ьнгәкә öса qәwин жь ч'йе дьhат, гьшк h'ьшйар кьрьбун. Wәхте h'име кәле к'олан, ль wедәре гәлә йап'ие ханийе кәвн дәрдьк'әтьн. Карапете hосте кәле гот: „К'ьвшә ль вьра бәре жи мәри hәбунә, ле жь дәст h'әжандьна ч'йе, гьшк wеранбуйә".

We сьва хwəш мəллə Р'əшит минани həргав р'абу сəр мьнаре бь дəнгəки бьлнд э'шарəт кьр, wəки wəхта ньмежейə. Дəнге мəлləйи зиз к'этьбу wан ч'йа, нəwала у бəре зьнара, тə qəй дьгот əва нə мəлləкə, əва гəлə мəлləнə ль wан ч'йа, нəwала у гəлийа азандькьн. Қ'öбра wийə höləйи хwəш гələки дур мəрьва дьбьhист у əw гöндед дора кəле, wəхте əw дəнге мəллə Р'əшит дьбьhистьн, wана жи wи чахи дəстбь ньмежа хwə дькьрьн...

Əhле кəлейə мер, həма кö ве сьбе бьhистьн дəнге мəллə Р'əшит, мьсине хwə hьлдан у бəрбь мəчите чун. We гаве Хано жи чəнд хöламə доре бəрбь мəчите дьhат. Щмаə'те кö дит Ханойə, хwə данə алики, р'е данə wи, wəки əw пешие həр'ə мəчите. Гəрəке бе готьне, щмаə'та Бəродəра гьшка Хано h'ьздькьр, чawa мерхас, чawa мəрики р'аст у р'əh'м. Хано бəри гьшка дəргəр'а дəрбаз бу, чу мəчите. Əw чу сəр канийа к'ар'езкьри, йа кö анибунə h'əйата мəчите, бона дəстньмеже, чəнд ч'ə'вие we həбун, хöлə-хöла ава сар бу жорда дьhатə хwаре. Щие кö əwи ле ньмеж дькьр башqə бу...

Əw дö сала зедəтьр бу мəчит hатьбу авакьрьне, ле мəллə т'önə бу теда ньмеж нəдьбу. Əw чəнд щарбун мəллə дьhатнə щəм Хано, wəки qöльхи мəчите бькьн, ле Хано əw qəбул нəдькьрьн. Щарəке мəлləк жь К'ərбəлае hат, наве wи Мəмəдə'ли бу. Йəки к'ör'нук бу. Сурəте wи хöрйа öса кьрьбу, тə qəй дьгот тəйрока бhарейə гöмреh' ль зəвийа т'əзə чанди у т'əзə т'апан кьри хьстйə, qöл-qöлки кьрйə у пəй we йəкер'а щина гəньм ле шинбуйə, ле щина жи qə шиннəбуйə. həма öса серək дьгьhижə. Пьрч'а р'уе wи жи öса т'ел-т'ели серək бу. Мəллə, чawa э'дəт бу, р'уе хwə h'ьнəкьрьбу, ле т'еле р'уе wийə серəкə h'ьнəкьри, əw кьрьбу э'лиwат. К'е мəллə дьдит бəрхwəда дьгот: „Бьсьмьлаh, əв чийə?" Бəре хwə дьгöhаст у дьк'анийа. Мəллə незики Хано бу, qə сьлав жи нəда Хано qöр'ə-qöр'ə, гот:

— Щаh Абас əз шандьмə щəм wə, wəки əз qöльхи ве мəчите бькьм...

Хано бь авр'унэ туж дэqэке ль мэллэ ньhср'и, паше гот:

— Вьра wэлате к'ӧрданэ, нэ щие шаhе Иранейэ, wэки эw мэлла бьшинэ, хени we йэке эм к'ӧрдьн у дине мэ башqэйэ — эмэ сӧнинэ нэ шьh'инэ, мэр'а лазьмэ, wэки мэлле мэ жи к'ӧрдбэ у сӧнибэ. Ле тӧ э'щэми, бьщэh'мэ жь ван дэра...

Бу п'р'qинйа щмаэ'та сэкьни к'энйа. Ле мэллэ кӧ дит фьрштэнгбуна Хано, qэ дэнге xwэ нэкьр чэлте xwэ hьлда у кэр'э-кэр' фьзьраид, дэрк'эт чу...

Ле мэлле кӧ иро ль мьнаре э'бабэти xwэде дькьр к'ӧрд бу, эwи жь э'шира Мӧqьрйа бу. Йэки сьвьки щаhьли зэрин бу. Wэхта ньмеж к'ӧта бу, мьхлуqэт иди бэрэбэрэ жь мэчите дэрдьк'этьн. Wи чахи дӧ сйара ажотэ бэр дэрге мэчите, сьлав дан, паше ньрскьрьн:

— Ханое Ч'энгзер'ин ль вьрэ?

Чэнд мера hэвр'а готьн:

— Бэле, эwи ль вьрэ, we нhа жь мэчите дэрк'эвэ.

Hэспе wан к'эфеда мэwьщибун, эw йэк к'ьвш дькьр, wэки сйар щики дур у э'щэлэ hатьнэ, нэ qасьде херенэ, чьмки эw лэзбуна кӧ wана ажотэ бэр дэре мэчите жь э'дэт дэр бу, нэ шӧхӧле шэриэ'те бу жи...

Хорте пешьн к'олосэки дэвэт'уки сери бу. Дора к'олос шэ'р-шэмаqи ле п'ечабун. Р'ишие шэ'рейэ дьреж дьhатьн дьк'этнэ сэр мьла. Гава кӧ хорт хэбэр дьда у сэре xwэ дьбьр дани, р'ишие шэ'ре пер'а дьh'эжйан, к'awийа р'ьнд дьда сурэте wи. Р'ьмэкэ мовькькьри дэсте р'астеда бу, сэре р'ьме qотькэ пева дарда кьрибу, мэрьв т'ьре эw ниwанэк бу, чьмки эw qотьк ль сэре р'ьма хорте дьнеда т'ӧнэбу. Хорт qайиша р'ьме жь зэнгӧе дэрхьст, wэки льнге wи р'эh'этбэ. Шурэки кэван ль к'елэкеда дардакьри бу. Qальбе шуре wи бь базьне зивкьрьбу. Qэвза шур жи зив бу, ле бь зер' кьлдабу у бэр тэ'ве дьбьрqи. Мэрт'алэкэ шамийэ*) гӧловэр' ль мьле ч'эпеда бу, дора дэвзэндька мэрт'алейэ гьртьне бь т'еле сор, спи у к'эск

*) Шамийэ — йанс ль шэhэре Шаме hатйэ чекьрьне...

ньqшандьбун. Əw йəк ə'йан дькьр, wəки щаhьləке бь дьləки h'öб не т'ьли-печ'ие xwə hунандьбу əw qəйт'ан. Сəр архальхе wида зьри лебу. Əw зьри синге wи h'əта навьке жертьр у навмьла wи h'əтани к'əмбəра пьште hьла h'əвəки жертьр xwəйдькьр жь дəрбед нəйара. Мьле зьрие дереж бун, дьhатьн дьк'əтнə сəр биləка wи у жь дəрба xwəйдькьрьн. П'иштокə бəр пьшта wидабу, т'əтке п'иштойə кəван жь бəр пьштеда xwане дькьр. Həспе бьи wида бози хал-хали бу. Кəс иьзанə чəнд р'ожа р'е hатьбун, ле диса həспе боз р'əh'əт нəдьсəкьни, ə'рд п'ек'ол дькьр, дьзгин дьк'ьшанд, h'ир'ə-h'ир'а wи бу, ле-ле бу сəр сурер'а банздə, həр'ə h'əйата мəчите...

Мəрие кö жь мəчите дəрдьк'əтьн бь дьləки h'əwас ль wи хорти у həспе боз т'əмашə дькьрьн. Сйаре дьне жи бь р'ьм, шур, мəрт'ал у qəмə бу, ч'əк-р'ьhале wийə хьлмəт нишандькьрьн, wəки əв жь ньсла к'əсибанə. Дьвəк əw хöламе wи маqулийə..

Хано пəй хьлазбуна ньмежер'а ль h'əйата мəчите чəнд мəрийар'а хəбəрдьда. Гава готнə wи, wəки дö qасьде нə нас бəр дəре мəчите пьрса wи дькьн: əw hедика бəрбь дəрге мəчите hат. Каləки дəсте xwə дьреж кьр, готə wан хортед хəриб:

— Əwи hани бльнд Ханое Ч'əнгзер'инə те.

Хорта дит мерəки бəжнбьльнд, говдəки мəзьни ле, wе wеда те, хöламе wи доренə. Ə'баки сьпи лейə, сəр ə'беда qап'утəки qawəр'əнги авитйə сəр мьле xwə. Пьштəкə к'əрманə ль павкелке нечайə, хəнщəрəкə бəр пьштеданə. Qəвза хəнщəрейə жь həстйе спи бəр пьштеда xwанедькə. Wəхте əwи гав дьда ə'рде тə qəй дьгот əw щи бьн льнге wида дьтəwьн. Сьмеləкə дьрежə п'альк ле бу, сьмеле wн чур'бун, ч'ə'ве wи гьр, бöрие wийə сьхə к'aw дальqийа бун. Ль сурəте ч'əпе дəг'мəк həбу, əwе бьрине бирдани р'ожед ог'рмед гьранə дəрбазбуйи. Хано кö незики wан бу, гот:

— Мəрh'əба, хортед дəлал, hун хер hатьнə, чь qəwьмйə? Hун жь к'ижан ə'ширенə?

Ӏәрдӧ хорта жь Ӏәспа банзданә ә'рде, сьлава wи вәгьртьн, т'әмәнә бун. Әw хорте кӧ ч'әк-р'ьӀале р'ьндә ле, гот:

— Чь херә, маqул. Әм жь ә'шира Шькаканьн, әва чәнд р'ожә сәрбазе шаӀ Абас к'әтьнә нав мә, хәрщ т'оп дькьн, ле әв нә хәршә Ӏәма т'алан дькьн, чь бәрдьк'әвә р'апеч'дькьн дьвьн, Ӏәрке нанбә, Ӏәрке Ӏасьлбә, Ӏәрке дәwарбә, Ӏ'әта ньвине мала жи дьбьн. Wәки йәк бәр wаӀ хәбәрдә, йане бежә кӧ әзи к'әсибьм тьштәки мьн т'ӧнә, wәки әз хәрщ бьдьм, сәрбазе шаӀ Абас wи даве нава qамчйа у зоп'а ӧса дьк'ӧтьн, wәки ида жь ә'рде р'анабә. Гәләк жьн, зар'ед Ӏур, пир у кал тенә зерандьне. Гьрә-гьре р'испие ә'шира мә, әм шандьнә шәм тә, wәки тӧ к'омәке бьди мә, әме шәр'кьн mqабьли wаӀ.

Хано кӧ әв гьли бьӀист, к'әтә мьтала, дӧшӧрмиш бу, Әwи заньбу, wәки әw нькарә Ӏәр'ә, чьмки Ӏостә Надьр гәрәке дәстбь чекьрьна чар qӧба бькә. Хени we йәке Хачое Ӏосте т'опа әw се мәӀа зедәтьрбу чубу шәӀәре Wане, wәки Ӏ'әсьн бинә, ле Ӏе нәӀатьбу, Ӏивийа wи бу. Йәке жи к'әтә бира wи, чawа ә'шира Шькака qә дәст бәр xwә Ӏьлнәда, mqабьли шаӀе Иране, wәхтеда шәр'нәкьр, гот:

— Аликн Ӏун нәӀәqьн, мәзьне wә нәӀәqьн, wәхте шаӀ Абас әскәре xwә шандә нава wә, wә qә дәнге xwәнәкьр, wә пер'а шәр' жи нәкьр, Ӏәла сәрда qӧрбан шәрже дькьрьн. Ле гава кӧ шаӀ Абас әскәр дьшандә сәр мә, wә диса qә дәнге xwә нәкьр. Ле, к'әрәмкьн, әм Ӏәр'нә диwанхане.

Хано дәм у дәзге wи хӧртир'а, фьрәсате wи, змане wийи маqулр'а т'ьхминкьр, wәки әw хорт жь сәрwеранә, дьбәк кӧр'е бәге ә'шира Шькаканә. Әwана Ӏедика бәрбь диwанхане дьӀатьн, Хано диса, гот:

— Сӧлт'ане Р'оме, шаӀе Иране мә к'ӧрда бәри Ӏәв дьдьн, әм Ӏәвдӧ qьр'дькьн, паше әwана стӧе мә сйардьбьн у мә т'алан дькьн. Демәк нәӀәqи мәданә жи, фә'мдарийә, хорте дәлал?

— Бәле, маqул,— хорт гот.

Әwана кӧ һатнә диwанхане, Хано шандә пәй кӧр'е хwәйи мәзьн, әw кӧ һат, готеда:

— Севдин, лао, эла Шькака к'әтйә тәнгасие, чаwа һәвә мьләте мәйә, ә'ширьн, пенсьд хортед щаһьл һьлдә һәрә.

Хорт жь щие хwә р'абу, т'әмәнә бу, гот:

— Маqул, әм зә'ф р'азинә, хwәде мә р'ожәке тә нәдә шәрме...

Һәма wе р'оже пенсьд хортед ә'шира Бәродәра жь кәла Дьмдьме дәрк'әтьн, чунә һәwарийа эла Шькака....

СӘРЕ СЬСЙА

Һ'ӘМЗӘ ЧАWЬШ

Р'ожәк мабу, wәки ә'йда сәре сале бькьн. We ә'йдер'а әм к'ӧрд дьбен „Нәврож".

Әһлә кәла Дьмдьме к'аре хwә дькьрьн, wәки we р'ожа ә'зиз әшq дәрбазкьн. Пәз шәрже дькьрьн, qәли, һ'әлисә, к'ьфтә у хwарна майин чедькьрьн, эмиш һазьр дькьрьн. Кӧлоч'е сәре сале дьпә'тьн, нишанәк — гӧстил, йане мори, йане жи п'әре зив дькьрнә нава кӧлоч', wәхте сьбәтьре р'ожа ә'йде ль нәфәре мале әw кӧлоч' п'арәвәкьрьн, wәки әw нишан жь нәфәре мале к'ер'а к'әт—демәк дәwләта we мале сәре wиданә.

Шәвәке бәри р'ожа ә'йда сәре сале гәрәке әрһәдә ч'ук у мәзьн аве хwәкьн, йане һәр'нә һ'ьмаме, wәки т'әмьз тек'әвнә сала т'әзә. Һьнәк к'ьнще т'әзә дьк'ьр'ьн, wәки һәргав у һәрсал к'ьнще wанә т'әзә һәбьн. Wан р'ожа ль чарсйа кәла Дьмдьме, кәс ньзанә жь к'ӧ тен, т'ьжи дьбьн фә'лдар, дәwреш, к'очәк у мәллә. Wан р'ожа к'ара wан зә'фә, чьмки гәлә щаһьл тенә щәм wана, фә'лька вәдькьн: гәло we дьлк'әтие хwә бьстиньн, йане на, һьнәка жи щәм мәлла жь qӧране ньвьшт дькьрьн, wәки дьлк'әтйа сәр хwә бәнги бькьн. Мәлла qәстана һедика гӧһе wанда дьготьн:

— Тӧ гәрәке ве ньвьште бьви бьн шемика мала баве кәч'ьке ч'ә'лки, әwe хwәхwә бьдә пәй тә, бе. Ле гәрәке тӧ өса бьки, wәки кәсәк нәвинә.

Хорт дьготә мәллә:

— Wәләh, әзе ишәв өса бәр шемика wанда ньвьште ч'ә'лкьм, wәки т'ӧ бәндә нәвинә...

Wан р'ожед ә'зиз hәрке зӧр'әта к'е т'ӧнәбу, йане кӧр'е wи т'ӧнәбу, әw жи дьчу щәм мәлла, к'оч'әка у дәwреша фә'л вәдькьр у ньвьшт щәм мәллә дьнвиси, wәки әwләде wи hәбә. Ньнәк жи нәхwәш дьhатьн бона сьламәтбуна хwә, ньвьшт дькьрьн... Незикбуна wан р'ожед ә'зиз, гьмин жь шәhәре кәла Дьмдьме дьhат: ль чарсуе, дьк'ана, ханада, мәйдана dewер гәлә әшийа, мал дәwар дьhатә фьротане. Ч'ук у мәзьи, к'әснб у дәwләти к'аре хwә у р'ожа ә'йде дькьрьн. Ль соqaqa, чарсйа, бәр дәре мала, сәр ханйа у ль ахнина агьр дадьдан, щаньла дора агьр говәнд дьгьртьн у дьлистьн. Әw ә'йд у әщq дәрбаз дькьрьн нә кӧ т'әне ль шәhәр, өса әщq жи дәрбаз дькьрьи ль h'әму гӧнда, ль qьжла h'әта шьвана жи, е кӧ бәр кәри у сурие нез ль чоле бун, әw ә'йда дькьрьн...

Т'әми лабуна qәрәwьлед бьриед кәле, wәки wан р'ожед ә'зиз h'ьшйарбьн, дьжмьн сәр wанда ньшкева нә ьрә, чьмки әw чәнд щар бун шahe Иране h'әму мәщал, р'е у мә'ни дьда хәбате, wәки бь тәhәрәки кәла Дьмдьме ковтка, мьхлуqәте wи текә бьн дәсте хwә, хwәр'а бьдә хәьате у р'е бәрбь к'урайа К'ӧрдстане вәкә. Ле wан h'әму щара жи әскәре wи дьhатә qьр'е, к'ӧрда р'ов ль әскәре wи дьхьст у п'әшмурдә дьр'әвйан, дьчуна Иране.

Бьбу ә'дәт: hәреал, we р'ожа ә'йде, 21-е мәha адаре, мьщльса а'шира Бәродәра ль диwанхана Хано р'удньшт. ә'йд дькьрьн. We р'оже дәwләтие кәле: дьк'анчи, т'ӧщар, чәwдар у ед майин дьhатнә диwанхане, h'ьзури Хано бьмбарәкйа ә'йде дькьрьн у hәдайи дьдан. We р'оже Фарьзе чәwдар, хwәйе чәнд h'әзар пәз у гар'анед дәwара, сед пез да, гот:

— Әз ви сәд пәзи дьдьм бона әскәре Хано, е кӧ мә жь зӧлма шаһе Иране хwәйдькә.

We р'оже Мусае хwәйе хана мәзьи дәһ зер' дан, гот:

— Әз ван дәһ зер'а дьдьм, wәки әм р'әһ'әт у брати дьжин ль кәла Дьмдьме сайа Ханое Ч'әнгзер'ин.

We р'оже, һәдайи анибун нә кӧ т'әне әһле шәһәр, гәлә һәдайи анибун мәзьнед қәбила жь қәза у гӧнда. К'е дьһат ль диwанхана Хано р'удньшт, к'еф дькьрьи. Qawә хwарьи, финшанед шәрбәте, п'әлаw, қәлийа селе, к'ьвав у феки т'ьжи сәр т'әхта бу. Ль саз дьхьстьи, дәнгбежа у ашьқа к'ламед мерание у р'ожед чуйи дьготьи, һьнәка бәйт'е Фәқие Тәйра дьготьи, һьнәка жи жь Аһ'мәде Хани „Мәм у Зине" дьготьи.

Диwанбаши дәрда һат, готә Хано:

— Маqул қәрәwьле мәйә жерьи мәрик гьртьнә анинә. Әм чь жь wи дьпьрсьи, әw щаба мә надә, дьбе: „Чь гьлие мьи һәнә әзе һәр Ханор'а бежьм".

Хано пьрси:

— Чь мьләтә?

Диwанбаши щаб да:

— К'ӧрдә

— Бьһельи бьра бе...

Wәхте әw мәрие нәнас һатә диwанхане, дуе щьг'ара у қәльна авитә бевле wи. Әw қәqәке сәкьни, паше гот:

— Сәлам ә'лекӧм, ә'йда wә бьмбарәк у пирозбә, т'ьме салед ӧса дәрбаз кьи...

Хано гот:

— Тӧ сәр ч'ә'ва һати.

Щи нишани wи да, гот:

— К'әрәмкә р'уне.

Нан анинә бәр wи, әwи бь мә'дәки хwәш нан дьхwар, бь we харна wир'а к'ьвш бу, wәки әва чәнд р'ожә нан дәве wи нәк'әтйә. Wәхте әwи нан хwар к'ӧта кьр, Хано готә wи:

— Qӧрба, бь қәйде мә ә'шире: „Бәре нан хwарьи,

паше пырс-һ'әwал кырьн", бежә: тӧ к'ийи? Жь к'ижан э'ширейи? Чь ль сәре тә qәwьмйә, wәки тӧ ве р'ожа э'зиз жь мала xwә дәрк'әти, тә дайә сәр р'е у һати щәм мә, бежә, шәрмнәкә, чь qәwата мәда һәйә, әме бьднә тә. К'е xwә ль э'шира Бәродәра гьртйә бе к'омәк нәчуйә...

Әв мерке нәнас финшана шәрбәте жь сәр т'әхтә һьлда вәxwар, гот:

— Наве мьн һ'әмзә Чawьшә. Әз жь wәлате Диһарбәк'ремә, жь э'шира Халтамә. Мьн qӧльхи п'адше Р'оме дькьр, әва дәһ сал һәйә — бумә чawьше әскәр. Мьн гәлә хортед щаһьл һини т'э'лиме дькьр, wәки дьжмьне дәwләта Р'оме алт'кьн. П'адше Р'оме һәргав әм дьшанднә шер' мqабьли мьләтед майин. П'аша, qӧмандара у мәлled wан дьготьнә мә:

— Әва мьләтана нә исламьн, гawьрьн, дьжмьне исламенә, гәрәке әм, жьна, кала, шира у зар'а qьр'кьн, мале wан жи т'алан кьн, нә гӧнәйә—һ'әлалә...

Чawa әскәре һ'әлал, мьн һ'әму һ'ӧкме wан дьqәданд, мә чь бежи дькьр, мә дил жи дьгрт, дани...

Мәллә у qӧмандаред Р'оме дьготьнә мә:

— Ислам гьшк бре һәвьн...

Мә әw гьлиед wан бawар дькьр, ле гава кӧ әскәре Р'оме вәгәр'йа бәрбь wәт'әне мьн, дәстпекьр кӧштьна зар'а, кала, жьнед шир у т'алан кьрьн, хирәта мьн qәбулнәкьр... К'әтә бира мьн т'әмйа кал у бавед мә, е кӧ зар'отиеда дьготнә мә:

„Сӧлт'анед Р'оме, п'аше wан, дьжмьнед мьләте к'ӧрдьн". Мьн гә'мул нәкьр, иди әз нькарьбум нав wанда бьмама... Әз жь шәһәре Стәмболе, жь нав әскәре wани лапи хас „Йенгичара" р'әвим. Мьн зуда бьһистьбу, wәки Ханое Ч'әнгзер'ин буйә гӧмана к'ӧрда. wәт'әне кал у бава жь шаһе Иране у п'адше Р'оме xwәйдькә. Ләма әва шәш мәһ һәйә әз р'әвимә ль сәре с'йаед бәрф у гәлиед к'урва һатьм qӧльхи тә бькьм, qӧльхи wәт'ән бькьм у һ'әйфа жьн у зар'ед к'ӧрда, кал у шира һьлдьм. Maqул, мьн гәлә әскәре сйари бона п'ад-

ше Р'оме hинкьр, нha əз hатьмə щəм тə, əзе бь дьлəки h'əлал бона тə əскəр hини т'ə'лиме бькьм...

Н'əмзə Чawьш гьлие xwə к'öта кьрьн. Хано гот:

— Лawe мьн, əw шире кö дйа тə дайə тə, ль тə h'ə-лалбə. Тö жи мьнр'а сəр шəш кöр'а — кöр'е h'əвтани,— əwи дəсте xwə дьрежи мьщльсе кьр,— əва гьшк жи тəр'а бранə. Ле гəрəке əз тəр'а бежьм, бьра əв мьщльса мьн жи шə'дəбə, həрке тö сьдqəки сах у h'əлал hати шəм мə, əм тəр'а бранə, ле wəки тö hати бона мьг'ənəгие, öса бь-занбə тö хере навини. Дə иди həр'ə, кöр'е мьн, бьра ви льбаси жь тə бехьн у бьшəwьтиньн, льбаснə дьне бьднə тə, бьра бин-бöг'за п'адше Р'оме нав мəда т'önəбə.

Хано готə кöр'е xwə:

— Лао, Н'əмзə Чawьш бьвə зəг'ирəхана к'ьнща, бьра дəстə к'ьнще т'əзə бьдне.

Ə'бдьлə'зиз кöр'е Ханойи орт'е у Н'əмзə Чawьш жь ди-wане дəрк'ətьн. Əwана кö дəрк'ətьнə дəрва, Баро, мəзь-нəки жь ə'шира Т'акорйа бу, зуда hатьбу гьhиштьбу ə'шира Хано, гот:

— Əва мəрийа xwəдеда hат гьhиштə мə, əве гəлəки кери мə бе...

Щəwзо, сəрк'аре əскəр, гот:

— Wəлəh əзе wи бьвьм, бьра əскəре щаhьл hини т'ə'-лимекə...

Əw чənд р'ожбу Н'əмзə Чawьш щаhьл hини т'ə'лиме дькарьн. Дəнг зу бəла бу, нав h'əму олк'ед ə'шира Бə-родəра, wəки чawьшəки к'örд жь Стəмболе hатйə щаhьла hини т'ə'лима əскəрие дькə. Həрр'о щаhьлед гöнда дьhатьнə щəм Щəwзо, пьрсдькьрьн:

— Апе Щəwзо, к'ənге hуне мə жи т'опкьн бона hин-кьрьна т'ə'лиме, əм жи дьхwəзьн hинбьн?

Əwи щаба wан дьда:

— Лəзнəк'əвьн, ван р'ожа əзе wəр'а бежьм. Бəри э'wльн əме wана hьлдьн, əwе кö həспе wан hənə, ле əw щаhьле кö həспе wан т'önə, əм hьла набнə бəр т'ə'лиме.

Жь э'йда сэре сале чэнд мэh дэрбаз бьбун. H'эмзэ Чawьш ида пенсьд щаhьл hини т'э'лиме дькьр. Щаhьл бэрэ—бэрэ зедэ дьбун, ле эwи эw щаhьле кӧ жь олк'а у гӧнда т'эзэ дьhатьн жь wана т'ахбуред башqэ т'эшкил дькьр у hиндькьр.

Р'ожэкэ hавине бу, нане чанди ида гьhиштьбу, к'елянди, мэляндu у дэ'с к'этьбунэ нав гэньм у дьдьрутьн. Сьвэкэ зу бу. Н'эмзэ Чawьш дэрк'этэ дэрва: qьбэ-qьба кэвотка бу, ль бэре зьнара. Жь нав зэвйе друйи жи дэнге к'ар'итка дьhат, к'ьвш бу wана шушуке xwэ дэрхьстьбун, лэма жи ӧса ша дьбун. Эwи we р'оже чьqас шаhьле wийэ т'э'лиме hэбун hьлда дэрк'этэ бэста пьш кэла Дьмдьме у шьрокьр:

— hун гэрэке бьзанбьн, wэки эскэре сйари шэр'ада щие э'wльн дьгрэ. Сйаре hэспе гэрэке р'ьнд бьзанбэ чawa hэспа xwэ we wэхте чэтьнда бьдэ хэвате, wэки к'е we йэке ньзанбэ, сйарбуна wи бе фэйдайэ, бе керэ у зу we бе кӧштьне...

Эwи hэспе xwэ ажот, мэйданэк гӧмрэh' жь wан дурк'эт, паше hэспе xwэ вэгэр'анд у бь бае we бэрбь wан hат, wи бае hэспер'а эwи шуре xwэ, ч'эпо-р'аст ӧса чэлянг, к'aw, дьхэвьтанд, мэри э'щебмайи дьман. Паше мэйданэкэ дьне жи чу. Эwи чуйна hэспер'а зине hэспе вэкьр, qэ пэйа нэбу, паше диса т'энге зин шьдандьн, готэ щаhьла:

— Эзе нhа бьщер'биньм, чька к'е жь wэ зу дьхэвьтэ. Бэре эме щида зине hэспа же бькьн у лекьн, сйарбьн у пэйабьн, чька к'е жь wэ т'э'лим р'ьнд hинбуйэ, зу ван шӧхӧла дьqэдинэ. Дэ hазьрбьн...

Wэхте эwи hӧкм дькьр, щаhьла hэвр'а зине hэспа же дькьр, паше диса ле дькьр, сйардьбун у зутьре пэйа дьбун. Wана гьшка ӧса зу эw йэк дькьрьн, h'эwaca Н'эмзэ Чawьш we т'э'лима wанр'а дьhат у дьле xwэда дьгот:

— Шькьр, hун зьламед к'ӧрданьн нэ е т'ьрканьн, е кӧ дьhатнэ т'э'лиме нэwербун незики hэспа бьвьн у

ньзанбун чаwа зинкьн, мə əw hин дькьр у ниве э'мре мə wанр'а дьчу.

Əwи бь дəнгəки бльнд гот:

— Ида hун п'ак hини h'ьщума хəвата шур, мəрт'ала у р'ьма бунə, п'ак дьхəбьтьн у карьн дьжмьне к'örда алт'кьн.

Паше əwи щаhьл кьрьнə дö тира: hьнəк hини хəвата шур, мəрт'ала у qəма дьбун, hьнəк жи бь р'ьма у тиркəванабун. h'əзар щаhьли зедəтьр п'ак hини ван т'э'лима бьбун. Ле h'əмзə Чаwьш нəдьсəкьни, əwи həрр'о щаhьл дьбьрнə чоле бь wан т'э'лимава мьжул дьбу. Щарна əwи qəстана h'əта эваре щаhьл нəдьбьрə нанхwарьне.

Əwи фькра хwəда дьгот:

„Бьра hини бьр'чибуне жи бьвьн, wəки р'ожед ог'ьрмед гьран бькарбьн бе нан тəйамиш бьн".

h'əмзə Чаwьш бь р'азьльхйа Хано чəнд шагьрте хwəйə р'ьндə—занə шандьбу гöндед дури кəле, wəки щаhьле wан гöнда hини т'э'лиме бькьн...

Хано həрсал пайиза дьчу неч'ире. Əwи дьгот:

— Неч'ира hавине бе керə, чьмки wи чахи ч'ежьк, шущуке wан he вьр'нинə, гöнəйə лехьн. Ле пайиза каред хəзала, голькед гак'увийа, кöдкед h'ьрч'а иди эп'ещə гьврьк дьбун, гоште wан хwəшə, həр wи чахи гəрəке мəрьв неч'ире бькə.

Р'астə, пайиз бу, ле р'ожə he хwəш бун, тə'ве he р'ьнд э'рд гəрм дькьр. А, р'ожəкə öса сьвə зу бу, Хано у чəнд мəрие хwəва чунə неч'ире. We р'оже əwана ль нава мешə h'əта инвро wəхте тə'ве qьжьланд неч'ир дькьрьн. Паше hатнə сəр we кание, к'идəре həргав hеса дьбун. Бəр дарəкə мəзьнда, бьн сийа wеда К'очое кал, пьспоре неч'ира, карəкə хəзала п'осткьр, hьнə гоште we hуркьр бь п'ьнщар'а бинхwəшва кьрə h'уре wейи шушти, h'ур жн гоштва дани ч'э'ла к'олайи у к'урма агьр сəр дани. Əw гоште майин жи кьрə к'ьвав, гот:

— hун к'əрəмкьн, h'əвəки qəwати бькьн, h'əта qəлйа шьвана hазьр дьбə..

Неч'ира иройин, минани ћәргав, п'ак бу. Көштьбун се каре хәзала, дө гольке гак'увийа у нерики бьзнайи мәзьн. Wәхте qәли жи ћазьрбу, wана дәстбь xwарна qәлие кьр. Гава дө-се ч'ити xwәрьн, Хано гот:

— Ә'мрада, т'ө xwарьн жь xwарьна чоле мә'дәтьр у xwәштьр т'өнә у әw жи qәлийа шьванабә.

Гьшка гот: „Әшәд бьла өсанә"....

Гава кө нан xwарьн, к'өта кьрьн, р'абун щәндәкед неч'ира xwә ль qант'ьр'а баркьрьн, данә хөлама у бәрбь мал шандьн.

Р'ева wана ћәвр'а хәбәрдьда: к'ижан тә'жи бина неч'ире р'ьнд ћьлдьдә, зу пешибьр'и неч'ире дьгрә, әглә дькә, ћ'әта неч'ирван xwә дьгћинә wан. К'ижан тә'жи жи бизәкә, әwqас эгьн xwә надә пәй неч'ире у пешибьр'и неч'ире накә...

Сәрәке неч'ирвана, К'очое кал, гот:

— Жь зар'отйа xwәда ћ'әта нћа әз неч'ирванне дькьм, ле гәрәке бежьм, чьqас неч'ирван пьспорбә, ле бе тә'жи нькарә п'ак неч'ире бькә, чьмкө тә'жи бине зу ћьлдьдә у занә неч'ир к'ижан али чу, р'еч'е нишани мәрийа дьдә...

Йәки бь ә'к'с гот:

— Апе К'очо, ләма тә да пәй тә'жие, тө чуйи әв бьзьне пир көшт ани, гоште wи жи нае xwарьне...

Әв гьлие ә'к'с, р'әнге кале да хәйирандьне, к'ьвш бу әw бәрхwә дьк'әт. Хано әw йәк т'ьхмин кьр, әwи К'очое кал ћ'ьздькьр, бәр дьле wида ћат, гот:

— Әв неч'ира, жь ван неч'ира т'әви баштьрә, стрөе wи әме диwанханеда дардакьн, чьqас маqулед ә'шира бен у т'өщаред wәлате дәрәкә жи бен, we ә'шебмайи бьминьн. Xwә К'очо бона гоште wи әw нәкөштйә? Р'асти бежьм стрөе өса мьн ә'мрда qә нәдитйә. Ле әз ньзам әм чawa ћ'ьшк бькьн у чекьн, wәки бәдәwйа сәре wи хьраб нәбә.

Әва гьлийана ль К'очое кал xwәш ћатьн, әwи гот:

— Әзе гази бәнгзадакьм, бьра әw һ'ьшк бькьн у чекьн, әwана ви шөхөлида һостанә...

Ван хәбәрданада wана qә т'әхмин нәкьр, чаwа иди незики кәле бунә. Ньшкева дәнге гәлә мәрийа һат, паше к'әне гәләка ль Хано т'әсәлә бу, бу минани һәwарзәке, чәнд дәнга һәвр'а готьн: „Ә'фәрьм, ә'фәрьм"...

Хано пьрси:

—Әва чь дәнгьн у к'әньн?

Хөлама готә Хано:

— Әв дәнге щаһьланә те, ньш ви гөжмәйи, ль р'аста Qәндиле, Һ'әмзә Чаwьш щаһьла һини т'ә'лима әскәрие дькә...

Хано хwәст һәр'ә wедәре. Әwана wеда чун. Гава кө әwана жь гели дәрк'әтьнә сәре гөжмә, ә'щебмайи ман, чьмки һатьбун вьра гәлә щаһьл у әһле кәле у жь гөндед незик, иро щер'бандьна т'ә'лиме бу, йа кө әwана әва сәләке зедә һәйә һиндьбун. Әw щер'бандьн тьштәки өса һ'әwас бу, wәки мәрие кө wедәре сәкьнибун кәсәки жь wан т'ьхминнәкьр, чаwа Хано чәнд сйарава һатә щәм wан. Нав wан мәрие кө т'әмашәдькьрьн һәбун гәләк кал, кө Ханор'а гәлә шәр'ада мерани кьрьбун у ферьз дәрк'әтьбун мqабьли әскәред Иране у Р'оме. Хеләке шунда wана кө Хано дитьн, һатнә щәм wи у т'әмәнә бун. Хано сьлава wан вәгьрт, гот:

— Чаwанә, әз дьвиньм к'ьр'е шәр'а тенә wә?

Кал к'әнйан. Йәки жь wан гот:

— Нә хьраб бу, wәки мә бавита сәр шаһ Абас, ле әм һатьнә т'әмаша т'ә'лима щаһьла дькьн...

Хано пьрси:

— Э, qә т'ә'лима wан чаwанә?

— Т'ө qөсура һинкьрьна wана т'өнә, һьла бьнер' чь нәнәра дькьн? Wәләһ Һ'әмзә Чаwьш забьтәки биланә.

Щаһьлә һьнәкә сйар бун. Һьнәкә бь шур, мәрт'ал, qәмә, башqә сәкьнибун, һьнәк жи бь р'ьм бун, әwана жи башqә сәкьнибун. Вьра һәбун тир-кәванчи, әwә пәйабун, дур сәкьнибун. Мәйдана т'ә'лим шер'бандьне нә щики

р'асти дуз бу. Щина һ'әзәк бу, қамуш ле шиндьбу, щина кәвьр бу, щина жи т'уме даре мешә бун. К'ьвш бу Һ'әмзә Чаwьш қәстана щики өса бьжартьбу, wәки һ'әму щийа щаһьл бьзанбьн чаwа бьхәбьтьн. Һ'әмзә Чаwьш дур сәкьнибу. Әwи бь дәнгәки т'әқл, гот:

— Һазьр!!

Әскәр, гьшк к'ин сәкьни, паше әwи гот:

— Һ'ьщуми сәр дьжмьн!...

Wи дәнгир а щаһьла ажотә сәр һәв, ида э'йни бу минани шәр'әки р'асти, һәвдө қәльбин ль wан һ'әзәка, щәwа, т'уме дара у кәвьра. Һ'әмзә Чаwьш кьрә гази:

— Усьб, Р'остәм, мәрьв р'ьме өса нагрә. Р'ьма хwә қайим к'еләка хwәва бьгьвешьн. Әз дьвиньм р'ьмед wә минани даре гавана, не ч'еләка дажон, ви али, wи али дьһ'әжьн. Чьма һун ч'еләка дажон? Бирнәкьн һунә шер'-даньн...

Мәрие кө т'әмашә дькьрьн к'әнйан... Wан т'ә'лимада һьнәк өса эгьн у зьрьнг һини фәсала гьртьна мәрийа бьбун. Хано дит чәнд хорта wәрьс авитнә стөе мәрийа гьртьн, ле чәнд һ'әв жь әwe гьрти һаһанга қәмә авитнә wәрьс жь стөе хwә бьр'ин у хьлаз бун. Әw йәк ль Хано хwәш һат.

Һ'әмзә Чаwьш диса бь т'әқьл кьрә гази:

— Бәсә, пашда вәк'ьшьн! Һеса!...

Паше әwи хортед пәйа бь тир-кәван данә щер'бандьне. Wана тир-кәване хwә р'асткьрьн у бәри т'уме дара дан. Вьра жи т'ә'лимәкә һ'әwас бу...

Чәнд т'ә'лима шунда Һ'әмзә Чаwьш әw жи данә сәкнандьне у паше гьшкар'а, гот:

— Әз ве щер'бандьна т'ә'лима wә иройин р'азимә. ле гәрәке беготьне, нав wәда һе һьнәк һәнә нә бь дьле мьиьн, һьла сильһ'е п'ак нагьрьн, р'ьнд наднә хәвате. Wәхта шәр'да әwe бенамусбьн у дьжмьне wан бькөжә. Һьла бьнер'ьн, гәрәке шәр'к'ар чаwа р'ьме бьгрә хwә. wәхте һәр'ә һ'ьщуме у чаwа р'ьме бьхәвтинә

Ӏ'әмзә Чаwьш Ӏәспе хwә зәнгукьр у Ӏәспе чьланә кьр чу, әw т'ик сәр ныштә Ӏәспе бу. Ле wәхте Ӏәспа wи вәгәр'ийа у бае хwә бәрбь щаӀьла Ӏат, әwи р'ьма хwә qайим к'еләка хwәва гьваштьбу, хwә жи сәр ныштә Ӏәспе öса тәланд, тә qәй дьгот: Ӏәсп вала те, р'ьма хwә жи ль нешие дьрежкьрьбу. У гава кö әw незики щаӀьла бу, мәрьв т'ьре титке мере кölейә, cawa wи дьк'әтә нав дьле мәрийа. Ӏатә щәм щаӀьла у к'ип Ӏәспе хwә да сәкьнандьне...

СәӀ'әтәке зедәтьр Ӏәбу. Хано т'әмаша щаӀьла дькьр. Т'ә'лима Ӏ'әмзә Чаwьш гәләки ль wи хwәш Ӏат. Әw вәгәр'йа бәрбь мәрие дора wи сәкьнибун, гот:

— Әв щаӀьлед бе Ӏәсп әзе жь р'әвое хwә Ӏәспа бьдмә гьшка, бьра әw жи сйарибьн. Ле ә'фәрьм Ӏ'әмзә Чаwьшр'а, мерьк Ӏостаки биланә...

Паше әwи готә мираг'öре хwә:

— Ади, иро сәрwере р'әвочйа бьшинә, бьра р'әвое Ӏәспа бинә незики шәһәр. Әв щаӀьл жи бьра бен, хwәр'а Ӏәспа бьгрьн...

Ӏ'әмзә Чаwьш дәрәнг т'ьхмпнкьр, wәки Хано нава щмаә'тедайә, бәрә-бәрә бәрбь щаӀьла те. Хано иди незики тир—кәванчийа бу, бь к'ән wанар'а хәбәрда, гот:

— Ӏун чьма Ӏәспа сйарнабьн, пәйа тен?...

Хортәки деме wи бәр тә'вс qьмәр бьбу, ле п'ор'е wи чур' бу, ч'ә'внә гьрә сутә ле бун, wа qör'ә—qör'ә гот:

— Maqуле мә, тö баве ә'ширейи, wәки Ӏәспе мә Ӏәбуйа , әм жи we сйарбуна. Ӏәспе мә т'önә, йәк әзьм qант'ьр'әкә мә Ӏәйә. әзе чь сйарбьм?...

— Әwe кö Ӏәспе wан т'önәнә,— Хано гот,— сьве бәр әваре wәрнә щәм Адие мираг'ör. Ӏәр'нә нава р'әвое Ӏәспа, Ӏәр йәк жь wә Ӏәспәке хwәр'а бьгрә. Ле Ӏәр йәк жь wә гәрәке wәрьса хwәр'а бьвә, wәки Ӏун бькарбьн, Ӏәспа бьгрьн, чьмкö әw Ӏәспә т'ьме т'әрханьн, Ӏини мәрийа нәбунә. Ӏуне хwәр'а Ӏинкьн.

ЩаӀьла кö бьӀист әв гьлне Хано шабун, р'әнге ван щаӀьла минани гöла п'арwәда, к'ән Ӏатә сәр леве wан.

Жь шабуна кәсәки дәнге хwә нәкьр, һәр диса әwи хорти гот:

— Әм гьшк хӧламе тәнә, әме жи минани мәзьна: кал у бава шәр'кьн бона wәт'әне к'ӧрда.

Хано гот:

— Ә'мре wә дьрежбә...

Һ'әмзә Чawьш һат незики wи бу, бь әскәри т'әмән гьрт, дәсте хwә да бәр ә'нйа хwә у синге хwә, бәр Хано даг'ул бу, гот:

— Тӧ сәр ч'ә'ва һати, маqул...

— Лawe мьн, тәр'а qәwәтбә...

— Әз хӧламе тәмә...

— Әw т'ә'лима кӧ тӧ дьди щаһьла тьштәки зә'ф р'ьндә, мьн хwәш те, wәки һьнәк жь ә'ширед мә к'ӧрда хайинти мьләте хwәр'а нәкьрьна, нә шаһе Иране, нә жи п'адше Р'оме нькарьбун бһатьна сәр wәт'әне к'ӧрда, ле һ'әйф хайин нав мәда һәнә...

Хано һ'әвәки пешда чу нава сйара, Һ'әмзә Чawьш пәй wи бу, әwи бь дәста ә'шарәт кьр, wәки гьшк сьлава мәзьне хwә бьгрьн у даг'ул бьн. Әwи һе бәре әw һинкьрьбун, чawa сьлаве бьдә мәзьна, чьмкӧ әw чәнд щарбун Щәwзое сәрк'аре әскәр дьһатә нава wан у әскәр слава wи вәдьгьрт.

Хано кӧ незики wан бу гот:

Сәлам ә'лекӧм!

Сәр ч'ә'ва һати, маqуле мә,— у гьшк даг'ул бун...

Хано мина тәйре ат'мәщә ль щаһьла гьшка ньһер'и, әwи һәрдӧ кӧр'е хwәйә ч'ук жи нав wан сйарада дит. Паше гот:

Кал, бавед мә готьнә мә у мәр'а кьрьнә wәйсәт, wәки әм wәт'әне хwә хwәйкьн. Готнә мә шаһ Абас у п'адше Р'оме т'ьме дьхwәзьн мә тенә бьн дәсте хwә, ле һ'әта нһа wана нькарбуйә ә'рде мә жь мә бьстиньн. Мьн гӧман һәйә әwе диса нькарьбьн, һун жи гәрәке wи wәйсәти хwәйкьн.

Wəхта т'э'лим к'öта дьбу, щаһьл т'ьме дьк'этнə щьриде, к'лам дьстран у бь к'еф дьһатнə шəһəр. Иро жи Һ'əмзə Чawьш готə щаһьла:

— Хортед сйар we тек'əвнə щьриде, ле зьламед пəйа, we говəнде бьгрьн, бьр'əqьсьн.

Əва хəбəрана щаһьл гьшк шакьрьн. Əwи дəсте xwə бльнд кьр, э'шарəти да, wəки сазбəнд дəф у зöр'не хьн. Дəст бльндкьрьна Һ'əмзə Чawьшр'а сазбəнда фə'мкьр: дəф у зöр'нə һəвр'а лехьстьн, мəрьв бь һ'əwac дьбһист дəнге wан. Ле э'щеб əw бу, гава кö һəспа бьһист qəйде щьриде, бу һ'ир'ə—һ'ир'а wан, э'рд п'ек'ол дькьрьн, дьзгин дьк'ьшандьн, листька щьриде дьхwəстьн. Ле əw щьрида нһа жи нə минани шьридед бəре, бе qəйдə бун. Щьрида нһа бь һ'əсаб-дорбьдорбу: qəлфəк сйар һəвр'а дажотьн у сəр пьшта һəспа нəхше к'awийи сйарие нишан дьдан, qəлфəк жи дажотнə сəр һəв бь шур, мəрт'ал у р'ьма һəвр'а дькəтнə мəщале, жь дурва тə qəй дьгот əвана р'асти һəвр'а шəр'дькьн, we һəвдö һурхаш бькьн...

Хортед тир-кəванчи иро дһа əшq у шабун дьр'əqьсин: к'aw-к'aw чок дьшкенандьн, чьмки Хано готьбу wан, we сьве һəспа бьдə wан...

Иди эвар бу. Р'о пьш ч'йава qöлибьбу. Һ'əмзə Чawьш һ'öкм кьр:

— Бəсə, бəрбь qьжла*) һеди у фəсал!

Хано мəрие xwəва дур сəкьнибун һ'əта щаһьла щьрид у р'əqас к'öта кьр, əскəр кö шергə—щергə фəсал у һедика чунə кəле у чун пьш гöжмəва qöльбин, ле Хано һе сəкьнибу, к'ətьбу мьталəнə к'ур, əwи фькьр дькьр дəрһəqa к'öрда у əw зöлма кö шаһе Иране у п'адше Р'оме дани сəре к'öрда, жьн, зар'ед wан у к'öлфəте wан...

Жь һəвалед wи йəки бь дəнгəки бльнд гот:

— Wəлəһ əв т'э'лим тьштəки р'ьндə бона мə...

---

*) Qьжлə — хаше кö əскəр теда дьминьн, урьси дьвен: „казармы"

Әw дэнг тэ qэй дьгот Хано жь хэwe р'акьр, фькра wи hатэ бьр'ине эwи, гот:

— Тэ р'аст гот, дэ эм жи hэр'ьн малед хwэ...

СЭРЕ ЧАРА

ДӘWРЕШЕ СЕРЕ

Р'ожэкэ hавинейэ гэрм бу. Иди тирмэh к'өтабуне бу, эw мэha hавинейэ орт'ебу. Баг' у баг'чед ль гөндед эт'эка кэла Дьмдьме хэмьлибун бь щур'э-щур'э эмиш: сева, hөрмйа, шьлора у ед майин. Дк'анед чарсйа кэле т'ьжи феки бун. Жь нав баг'а hэрр'о арьшвершчийа сэвэтада эмиш бь баре мэрк'эба, qант'ьр'а у дэва дьбьрнэ нава к'очэра, ль сэре ч'йаед бльнд, дьфротн бь п'эрэти йане жи бь р'ун, пэнер у hьри дөгөhер'ин. Wэхтэкэ өса хwэш бу.

Р'ожэке жь wан р'ожа бу, ль чарсйа кэла Дьмдьме дэh дэwреше хэриб бит'эрбун. Нав wанда йэки qьр'ьнт'эбу, дэ'фе сьни т'эзэ к'этьбунэ р'уе wи, ле е дьне навсэрэ бун, аншах бист у пенщ h'эта си сали hэбун. Гьшк qөнэзэнг бун. тэ кө т'ьли-печ'ие wанэ назьк, qэфэсед wан у дэст и'ие wанэ т'ьжийэ к'ок дьнhер'и, к'ьвш дькьр, wэки эвана т'ө шара хэват нэкьрьнэ, hэма өса т'эрхан хwэр'а дьгэр'ьн. Нав wанда йэки лапи щаhьли т'унсьз hэбу, э'мре wи аншах h'ьвдэ—h'иждэ сали бу.

Әhле кэле э'щебмайи дьман ве щоqа дэwреша, е кө нава wанда qэ т'өнэбун у h'эта нha qэ нэhатьбунэ вьра. Wана р'оже ль чарсйе, йане жи мэйдана dewер фротане дьк'атьнэ р'эqасе у зьк'ре. Эвара жи ль хана мэри т'ьжи дьбун ль р'эqаса wан у щате wан дьнhер'ин. Әw кьрьне wан h'эwасикэ мэзьн кьрьнэ ви шэhэри. Р'эqаса wано өса к'aw у бь дэзгэ бу, wэки ч'ук у мэзьн дьчунэ т'эмаша wан. Ле wэхте дьк'атьнэ зьк'ре эw лап тьштэки нодити у мэшqул бу. Дөда фиqе дьхьст у пер'а дьр'эqсин, йэки жи т'эqьл дэфе дьхьст у диса пер'а дьр'эqси. hэрче майин бь h'өкме дэwреше мэзьн бь т'э'ли-

ми минани эскәр дьр'әqьсин: к'aw чәпле xwә hәвр'a т'әqьл hьлдьбьр'ин у паше дадьхьстьнә жере. Әw р'әqасәкә öса к'awә р'ьндбу, wәки h'әму кәс бь мәшqули дьhатьнә т'әмаша wан. Wәхте мьh'әке жи диса бь h'öкме дәwреше мәзьн сазбәнда мьqаме we листьке дьгöhаст у нышкева чәпо-р'аст дьзвьр'инә дор hәв, мәрьв т'ьре әв нә мәринә, әвана әw зьвьр'оке дариньн, е кö бона зар'a дьк'ьр'ьн, wәки зар'е ч'ук пе бьлизьн. Әw мәhәк бу wан дәwреша ищат нишан дьдан, әw дәwреше h'әвәки кал щарна агьр жи дькьрә дәве xwә, гьшк э'щебмайи дьман: чawa дәве wи нашәwьтә. Ле щарәке эваре дәрәнг, мәри иди ль coqaqa кем р'асти hәв дьhатьн, чарсу жи hатьбу дадане, чьмки т'әлала зуда кьрьбу гази, wәки дәре дьк'ана дадьн у дәре дьк'ана гьшка гьртибун. We эваре Qöршуте базарбаши жи минани hәргав, хöламә дора wи, ль coqaqa чарсие дьгәр'йа, wәки т'ö хьраби т'önәбә. Әwи т'ьхмиикьр, wәки дәwреш ль бәр hостәхана силh'a сәкьнинә у дора xwә дьнhер'ьн. Әwи шьк бьре у дöшöрмиш бу:

„Әвана ве эвара дәрәнг ль вьра чь дькьн? Иди мәри жи ль coqaqa т'önәнә, wәки ищате xwә нишани wандьи".

Паше әwи дит: дәwреше ч'ук жь hостәхане дәрк'әт у әw гьшк лəз hәвр'a чун. Qöршут мәт'әл бу, пәй wанр'a әw жи чу hостәхане. hостәбаши нә ль wедәре бу. Шагьртә т'әнебун.

Wана жи иди дәзгә у hащәте xwә т'әмьзкьрьн, к'аре чуйина мал дькьрьн. Qöршут кö дәри вәкьр, hатә hостәхане, гьшк сәкьнин. Wана п'ак заньбу, wәки Хано р'ьh'әтийа шәhәр спартйә Qöршуте базарбаши, тьрса wи кәсәк т'ö хьрабие нәwерә бькә. Wана заньбу, wәки h'әсәне авфрош дәсте wийи ч'әпе Qöршут дайә жекьрьне бона дьзие, ләма h'әсән жь шәрма wи дәсти дькә щева xwә вәдшерә, wәки кәсәк ньзанбә әwи wәхтәке дьзи кьрйә. Wана öса жи п'ак заньбу: мыщльса Хано зуда қанун

ə'йан кьрйə, wəки к'и дьзие бькə, we дəстəки wи жекьн, бьра гьшк бьзанбьн, wəки əw дьзə...

Qöршут бəре ль wан нhер'и, паше пьрси:

— Hостəбаши ль к'öйə?

— Hостəбаши нə ль вьрə, чуйə мала хwə,— хортəки бəжнбьлньд гот.

— Əw дəwреше щаhьл, чьма hатьбу щəм wə, чь жь wə дьхwəст?

— Əwи тьштəк нəхwəст, əwи həр пьрси: „əм чь щур'ə сильh'а hазьрдькьн у чьqас мəри ль вьра дьхəбьтьн?" Диса wи хорти гот.

Qöршут жь hостəхане дəрк'əт, бəрбь мала хwə чу. Əwи тедəрнəхьст, wəки əwана нə мəрие херенə, ləма кəсəкир'а нə гот дəрhəqа we йəке.

Дəнг дəрhəqа листька у ищате wан дəwреша нава гöнде дора кəле бəла бьбу. Əhле wан гöнда həрр'о бь qəлфə-qəлфə дьhатьнə шəhəр, листьк у ə'щебед дəwреша т'əмашə дькьрьн, гьшка бь h'əwас листька wанə к'аwə-к'öбар дьнhер'и. Ле гава кö əwана бь h'öкме дəwреше мəзьн ньшкева дьсəкьнин, паше wан дəwреша к'əшкуле хwə жь стöе хwə дəрдьхьстьн, дрежи мьхлуqəт дькьрьн у дьготьн:

— Йа əлаh, йа əк'бəр, к'е тьмае накə, зер'əки бавежə ве к'əшкула дəwреша, хwəде к'əшкуləкə wа we т'ьжи зер' бьдə wан.

Кəсəки на-на нəдькьр, гьшка бь сьдqəки сах п'əрə жь к'иське хwə дəрдьхьстьн у давитнə к'əшкуле wан. H'əму ищате wан ль гьшка хwəш дьhат. Həр хəбəрдана wан ль к'öрда хwəш нəдьhат, чьмки wана к'öрди п'ак ньзанбу у хəбəрдана wан минани хəбəред зьвтйе шаh бун, е кö wəхтəке к'öрд дьданə бəр qамчийа у зöлм ль wан дькьрьн. К'ьвш бу əwана нə к'öрд бун...

Щарəке Хано, Щəwзое сəрəскəр у чəнд мəрие wийə гöман hатнə шкəвте. We р'оже гəрəке т'опе т'əзə р'окьри бьhата щер'бандьне. Wəхте əwана незки

шкәвте бун Хано жь дурва дит, wәки дәwреш жь бәр дәре кәле чун. Әwи готә мере дора хwә:

— Әв дәwреш чь ль вандәра дьгәр'ьн, вьра п'әр'е шәһәрә, мьхлуqәт жи вандәра т'өнә, wәки әwана ищате хwә нишандьн?

Жь мәрие дора Хано кәсәки щаба ван гьлие wи нәдан.

Гава әw незики дәрге шкәвте бу, Севдине көр'е wи, мәзьне qәрawьле шкәвте бу, һатә пешийа баве, Хано жь көр' пьрси:

— Лао, дәwреша ль вьра чь дькьрьн? Әwана чунә шкәвте?

Севдин бәр баве т'ә'лими сәкьни, гот:

— На, кәко*) әwана вьра бәр дәре шкәвте бун, qәрәwьла жи дәнге хwә wанр'а нәдькьр. Әз ль qәрәwьла һьлатьм: „Чьма һун бәри wан надьн? Чь шөхөле wан вьра һәйә?" Йәки жь qәрәwьла гот:

— Маqул, бь ә'дәте мә, исламе, һәqе дәwреща һәйә һ'әму щийа сәрфнйаз бьгәр'ьн, нә гөнәйә, wәки әм бәри wандьн?

— Һәма һешка әз ль wан һерс бум, әwана чун.

Әв гьлийана кө көр' гот, Хано р'өса бу, сәкьни. Әwи тедәрхьст, wәки әwана мәрие хьрабиенә, щә'сусьн....

Әwи хөламәк ләз шандә нәй Qөршуте базарбаши, wәки әw зу бе. Хано кө жь дәргә дәрбаз бу һатә һ'әйате, Хачо пешийа wида һат, гот:

— К'әрәмкә, маqул, тө сәр ч'ә'ва һати.

Хано щаба wи да:

— Ч'ә'ве тә дьнебә, Хачое һостәбаши. Әз зә'ф жь тә у һостатийа тә р'азимә. Тө зани к'өрд у фьлә досте һәвә сал зәмане кәвньн. Әва кәла мьн жи диса хачп'ареза чекьр. Әм өса һини wи бьбун, мә к'өрди гази wи дькьр: „Qәро".

*) Гәлә зар'ед к'өрда баве хwәр'а ширнайа дьвежьн: „Кәко", йане „Әдә".

Хачо гот:

— Maqул, әз wи hостайи нас дькьм, баве wи hостайи ль ада бә'ра Wане к'ьлисәкә öса чекьр, тә qәй дь гот кәлайә. П'адшед Р'оме чәнд щара бь qәйьк чу сәр we к'ьлисе шер', бь т'опа лехьстьн ле нькарьбун тьштәк we бькрана..

Хано дәсте xwә кьрә дәсте Хачо у чунә шкәвте. Әwи дит, wәки әв т'опе кö т'әзә hатьнә р'окьрьне жь т'опед бәре гәләки мәзьнтьрьн. Әwи жь Хачо пьрси:

— Тö hазьри, wәки әм иро ваи т'опа бьщер'биньн?

Р'астә Хано хәбәр дьда у т'опа дьнhер'и, ле әw дәwреш qә жь фькра wи дәрнәдьк'әтьн. Хачо готә Хано:

— Әме т'опа р'ожа иние бьщер'биньн.

— Бьра р'ожа инне бә, we р'оже мьхлуqәте гәләке бе шәhәр.

Әwи әв гьли готьн у жь hостәхане дәрк'әт, wи wәхти Qöршут т'әзә hатә бәр дәргә. Хано Qöршут h'әвәки хәwлякьр у готе:

— Мьн гази тә кьрйә дәрәhqа wан дәwреша. Тö зани әwана нә мәрие херенә. Әз гава дьне hатьм, wәки hәр'мә hостәхане әwана ль вьр бун. Ль ве мәh'әла дури шә hәр мьхлуqәт жи кем hәйә, чь шöхöле wан вьра hәйә? Тö зани әва чәнд щарьн әw к'афьре шаh Абас щә'суса дь нинә щәм мә, wәки сöр'а мә не бьh'әсә. Тö зани әв чи мәринә?

Qöршут гот:

— Щарәке, әва h'әвтек hәйә, иди әвар бу, чарсу у льк'ан hатьбунә дадане, мьн әw дәwреш дитьн бәр дәр hостәхана сильh'а. Дәwреше щаhьл жи жь hостәхане дәрк'әт, wәхте әw чун, әз жи шькбьри бум. Әз чумә hостәхане, hостәбаши нә ль wьрбу. Мьн шагьрта пьрси:

„Әв дәwреш чьма hатьбу щәм wә?

Әwи чь дьхwәст?" Wана гот:

— Qә тьштәк жь мә нәхwәст, әwи hәр жь мә пьрси: „Hун чь сильh'е ль вьра чедькьн?"— у чу.

— Ле чьма тә һ'әтани нһа нә готә мьн?,— Хано же пьрси. Хано we сәһ'әте һ'өкм кьр:

— Һәр'ә wана бьгрә, баве зиндане, пьрскә жь wана „к'е әw шанднә нав мә у чь мәрәми әw һатьнә нава мә? Мә'нийа һатьна wан ә'сә бзанбә". Тө дьвини бь чь дәлк'а әwана һатьнә нав мә, чawa мә гьшка дьхапиньн, һәбәт'өнәбә әw щә'сусе шаһ Абасьн. Дә, зу һәр'ә he әwана щикида нәчунә...

Qөршут һаһанга ль һәспе xwә сйар бу, хөламава ажот чу чарсйе,дәwреш ль wедәре нибун, әw лəз чу мәйдана дewер, дәwрешә нә ль wедәре бун жи. Qөршут тьрсйа дөшөрмиш бу:

„Дьвәк әwана р'әвин". Әwи бәрбь һәр дәргәки хөламәк шанд, wәки бежә дәргәвана нәһельн дәwреш жь кәле дәрк'әвьн, һәр'ьн. Һәрке тен бьра wана бьгрьн у бьшинә щәм мьн.

Әва гьлийа минани бае бьһарейи гөр' нава шәһәр бәла бу, һәвр'а дьготьн: „We дәwреша бьгьрьн". Һьнәка дьгот: „Wана сер кьрьнә у жь зер'хана Хано п'әрә дьзинә". Һәр кәси тьштәк жь бәр xwә дәрдьхьст у бәладькьр. Хәлиле бәйт'аре р'әвое һәспа ль coqaqe р'асти Qөршут һат. Әwи жь Хәлил пьрси:

— Хәлил, тә әw дәwреше кө ин.ита нишани мәрийа дьдьн нәдитйә?

— Бәле, маqул, әз һәма жь щ.м wан тем.

— Әwә ль к'өнә?— Wа бь дәнгәки р'ьщав Qөршут пьрси.

— Әwана ль xwарнхана Әләкпәре адрбещанда кавьр'әк шәржекьрьнә, к'ьвава, qәлйа селе дьхөн.

Qөршут ша бу, wәки әwана щикида нәчунә, he ль вьрьн, у лəз ажотә бәр дәре xwарнхана Әләкпәре адрбещан. Әләкпәр хортәки qьмәр бу, орт'а Qөршут у Әләкпәр xwәш бу, чawa кө әw дәрда һат у сьлав да wана, Әләкпәр гот:

— Пәй, тө сәр ч'ә'ва бей, к'әрәмкә маqул.

Qә хәма дәwреша нинбу, wана qә сьлава Qөршут

жи нәгьрт, мьрч'ә·мьрч'а дәве wан бу, читие гоште кавр'е дәсте wанда бун, wана һәстә дькотьн.

— Маqул, к'әрәмкә, пешда wәрә,— бь дьләки ша у к'ән Әләкпәр готә Qөршут.

— Әз зә'ф р'азимә, Әләкпәр щан, шөхөле мьни ләз һәйә,— wа бь дәнгәки р'әсми Qөршут щаба Әләкпәр да. Әләкпәр ә'щебмайи ма, wи ләwзе Qөршут, чьмки Qөршут qә өса Әләкпәрр'а хәбәрнәдьда Qөршут чу дәрва готә хөламед хwә:

— Әме дәwреша бьгрьн. Һун гәрәке дәфьке wан, фиqе wан у к'әшкула wан же бьстиньн, әме wан бьвнә зиндане— Һьнги Qөршут хөлам дьданә сәрwахткьрьне хеләк дәрбаз бу.

Әw хөламе кө чьбунә щәм дәргәвана әw жи һатьн. Qөршут чәнд хөламава вәгәр'йа һатә хwарьнхане, гот:

— Гәли дәwреша, wә фьравина хwә к'өтакьр, йан на?

Дәwреша qә дәнге хwә нәкьрьн. Әwана кө жь хwарьнхане дәрк'әтьн, һәма we дәqе дәwреш гьртьн бьрнә зиндане...

Әw чәнд р'ожбун дәwрешә зинданедабун, wана инк'ар дькьр, wәки әw нә щә'щусьн. Qөршут һәр эвар дьһатә щәм Хано у дьгот:

— Әwана инк'ардькьн, намөкөр'ьн, wәки әw щә'сусьн.

Хано готә Qөршут:

— Тө wана сьве, wәхте мьщльса р'испийа т'оп дьбә, бинә диwанхане...

Ида р'о һатьбу тә'штйа мирани, мьщльс ль диwане т'оп бьбу. Ве сьве һатьбун нә кө т'әне өзве мьщльсе· һатьбун гәлә мәзьнед ә'шира у qәбила. Гьшкава ә'йан бу, wәки we иро дәwреша бьднә сьщуде, чаwа щә'сусе шаһе Иране. Ле гәлә кала бawәрнәдькьрьн, дьготьн: "дәwреш һәрр'о ә'бабәти хwәде дькьн, р'оже пенщ щара ньмеже дькьн, гази хwәде дькьн, әwана тьште өса бехwәдетие накьн".

Хано т'ьхминкьр, wəки гəлəк бawəрнакьн...

Ньшкева дəре диwанхане вəбу, дəwреш hатнə бын-п'ийа диwанхане, сəкьнин. Дəсте wан пьшта wанава гьредайибун. Хано h'öкм кьр:

— Дəсте wан вəкьн!

Дəсте wан вəкьрьн.

Хано ль wан нhер'и гот:

— Пешда wəрнə орт'а диwанхане.

Дəwреше кали ль пешие бу, əw чəнд р'ожбу зинданеда бун, р'əнге wан хəйирибу, тə qəй дьгот нəхwəшийа h'ал к'этьнə. Əwана hатнə орт'а диwанхане.

Хано гот:

— Əва мəhəк зедə həйə ль ви шəhəре мəда hун дьк'этнə зьк'ре у сьмае, wə дьлист, дьк'этнə мьh'əке, дə тек'əвьнə мьh'əке у р'асти бежьн к'е hун шаndьнə шəhəре мə? Hун чь мəрəми hатьнə? Р'аст бежьн?

Жь дəwреша кəсəки дəнге хwə нəкьр, həр кале гот:

— Сəва диндара тəйə maqул, əме тек'əвнə зьк'ре, дəф у фиqед мə жь мə стəндьнə, бьра биньн бьднə мə, əме чəнд ойина нишани wədьн. Ле кəсəки əм нəшандьнə.

Шандьн hащəте wан анин, данə wан. Кале хwəхwə дəф да дəсте йəки у фиq да дö дəwреша. Паше кале qасəке ль wан нhер'и, леве wи чун hатьн, мəрьв т'ьре əw тьштəки дьвежə wан. Дəwреше майин зур'бьбун ль wи дьнер'ин, ньшкева кале гот: „h'o, h'o, h'o, h'o"

Дəф у фиqед wан həвр'а лехьстьн. Дəwреш к'этнə р'əqасе. Қале ль пешие бу. Ле р'əqаса wанə иройин дha к'awə рьндбу. Хано сəр мəрики к'еləка wи р'уньштьбу. хwар бу, гот:

— Əвана дьхwəзьн ван ищата у фьстька жь дəст мə хьлазбьн.

Паше калé жь wан qəтйа, h'əвəки дурк'ət у бу „h'öбə. h'öба" wи, тə qəй дьгот п'ьфке дьхə. Ищар дəwреша дəсте həв бəрдан, хwə wи али, ви али, бьрьн анин у həвр'а дьготьн:

— Ḣ'öб иншала, ḣ'öб иншала, ḣ'öб иншала....

Паше бу waqə-waqa wан минани бəqед голе ава. Кале дур сəкьни бу, ль wан дькьрə гази у бь т'əqьл дьгот: „Aha, aha, aha"....

Сəḣ'əтəк ḣəбу əwана ḣəма öса дьзвьр'ин у п'ор'ед wанə дьреж дьчун дьḣатьн, бь т'əqьл wанр'а дьзвьр'ин. Əва ищатана у тьште öса нав к'öрдада т'öнəбун, ləма гьшка бь ḣ'əwас ль ван ищате wан дьнḣер'ин ..

Хано əw данə сəкьнадьне, гот:

— Бəсə ḣун текнə waqə-waq у ḣ'öб,ḣ'öб, р'аст бежьн ḣун жь к'идəре ḣатьнə? К'е ḣун шандьнə? Сəва чь ḣун шандьнə?

Мьщльсə гьшкə кəр'бу. Дəре диwанхане вəкьри бу, п'ьстə-п'ьста дəнге жьна жь бəр дери дьḣат. Жь дəwреша диса кəсəки дəнге хwə нəкьр, ḣəр кале гот:

— Əм дəwреше хwəденə, qöльхдаре Məḣ'мəд п'ег'əмбəрьн, ль wəлате исламе к'идəре əм бöхwазьн, изна мə ḣəйə əм бьгəр'ьн, бь к'əшкула лава дькьн у идаре хwə дькьн, кəсəки əм нəшандьнə, баwаркьн...

Qöршут нешда ḣат, гот:

— Ḣəрге ḣун дəwреше хwəденə у р'аст дьбежьн, ле чьма ḣун дьчунə ḣостəхане к'ö сильḣ'а теда чедькьн у wə дьпьрси: „ḣун чь щур'ə сильḣ'а ль вьра ḣазьрдькьн?" Ḣун чьма чунə бəр дəре шквəте у wə хwəстйə ḣəр'нə ḣöндöр', ле нəḣьштьнə, ḣун ḣəр'нə шкəвте, нə шкəвтə дури шəḣəрə, мьхлуqəт ль wедəре т'öнə, wəки ḣун бьр'əqьсьн. Р'аст бежьн ḣун чь дьгəр'ьн?

Пəй ван пьрсар'а, бу п'ьстə-п'ьста мьщльсе, к'ьвш бу ḣьнəка лелебу шуре хwə бьк'шиньн ḣəма ль вьра wана qəт-qəтикьн. Əw р'испиед ḣ'əта нḣа гöне wан ль дəwреша дьḣат пəй ван гьлиед Qöршутр'а бь авр'унə öса туж ль wана дьнḣер'ин, тə qəй дьгот ль дьжмьне хуне дьнḣер'ьн. Ḣьнəка жи бь дəнгнə бльнд дьготьн: „Ванр'а чь пьрс-пьрсйар лазьмə, ванр'а кöштьн лазьмə, ḣəма ве сəḣ'əте". Дəwреше кал дит, wəки ида əw ḣатьнə ə'йанкьрьне. Əwи qəстана гот: „Ḣ'о, ḣ'о, ḣ'о" фиq у дəфьк лехьст у

дəстбь ищата кьрьн, ле ищар дəнге кале у лехьстьна саз-
бəнда нə минани гава дьне бу, нə öса зəлал, т'əqл у к'aw
бу, тə qəй дьгот h'əстöе кавьр'е гəwрийа каледа
майə, дəнг анщах жь кале дьhат. Хано гот:

— Бəсə, мə əw ойне wəйə дəлк' əва мəhəкə дитйə.
Əм п'ак заньн hун щə'сусьн, h'əта нha мə гəлə мəрие ми-
нани wə э'йанкьрйə: hьм бь дьлqе дəwреша, hьм дьлqе
мьртьве п'арсəкчийа, hьм жи дьлqе мəлла. Ле əw мəрие
кö р'аст навежьн əм wана мə'ф дькьн, ле əw мəрие кö
р'аст xwə мököр'инə нава мəда həнə у п'ак жи дьжин.

Хано h'öкми сəр диwанбаши кьр, wəки həр'ьн гази
мəллə Qадьркьн, бьра бе вьра у бежə ван дəwреша чawa-
əwи р'аст гот у чawa дьжи.

Чəнд дəqə нəк'ьшанд мəллə Qадьр hат. Əw мəрики
жарьки у зə'фи бльнд бу. Печ'а сəре мəллə öса мəзьн
бу, мерьв т'ьре сəре wи т'öнə. həр əw печ'ə сəр мьле
wийə, ч'ə'вəки wи т'öнəбу. Дəрhəqa wи ч'ə'ве wи нав
мьхлуqətеда awa qсəдькьрьн:

„Xwəдеграви, wəхтəке дьлк'этикə wийə бəдəw hə-
буйə. Наве we Бəйаз буйə. Ле р'асти жи əw нав ль we
дьhат. Əw к'öлфətəкə öса бəдəw бу, wəки we олк'еда жь-
не öса бəдəw т'öнəбун. Əwи у Бəйазе дьзикава həв дьди-
тьн. Қəс ньзанə чь тəhəри мере we пе дьh'əсə, wəки əwана
дьзикава həвдö дьвиньн. Əwи чəндəки xwə ль wана дь-
тəланд у р'ожəке əw мала xwəда мəллə дьгрə. Бона нaму-
се, бь qəйде э'ширтие, гəрəке əwи мəллə бькöшта у тəлаqе
жьна xwə жи бьда. Жьна xwə бəрда, ле мале wи т'öнəбу,
wəки qəлəнəки дьн жи бьда, жьнəкə дьне xwəр'а банийа,
əw мəллə накöжə, həр ч'ə'вəки wи дəрдьхə, wəки
əw щарəкə дьне пəй жьне хəлqе нəчə у ида əw ч'ə'ве
wи ч'əпе жьна нəвинə".

Мəллə Qадьр кö hатə диwане, сьлав да щмаə'те у
Ханор'а т'əмəнə бу. Хано гот:

— Мəллə Qадьр, бежə, чawa шah Абас тö шанди нав
мə бона щə'сусие бьки, wəхте мə тö гьрти, чawa тə р'аст
xwə мököр'и, мə тö азакьри у чawa нha дьжии? Дə бежə!

Бэре, мәллә Qадьр бь ч'э'вәки дора хwә нhер'и, паше ль дәwреша нhер'и у дәстпекьр гот:

— Wәзире шаh Абас р'ожәке гази мьн кьр у готә мьн:

— Әзе тә бьшинмә нава к'өрда ль кәла Дьмдьме. Тө мәлләйи, кәсәк шьке набә тә. Тө гәрәке hәр'и wедәре h'әму сөр'ед wан пе бьh'әси, чьqас әскәре wан hәйә. Жь к'ө сильh'а тиньн. Нав wанда дьжмьнайи, т'әйфәти hәйә йан на? Тө кө вәгәр'ийайи hати әзе зер'а бьдмә тә. Мьн нькарьбу әв гьлие wәзире шаh Абас нәqәданда, алики жи р'асти бежьм, wәхте әwи бә'са зер'а кьр, тьмае әз мәщбуркьрьм. Гава кө hун пеh'әсйан, wәки әз щә'сусьм, wә әз гьртьм. Әз р'асти хwә мөкөр'им. Hha жи дәwләта хwәде сәре Ханое Ч'әнгзер'инбә, әз п'ак дьжим...

Жь мьщльсе каләки р'уе wи спи, минани бәрфа сәре ч'йа, жь щие хwә р'абу, готә Хано:

— Лао, е кө hатйә hелина мә бьh'әдьминә, wир'а чь пьрс? Чь лава кьрьн? Хени ве йәке, әwе кө мьг'әнәтие дькьн wанр'а hәр лазьмә мә'фкьрьн. А мәрие wа бунә сәбәбе К'өрдстане..

Мьщльсе гьшки hәвр'а готә Хано:

— Маqул, әшәд бьла әв гьли р'астьн. Вана гәрәке ве сәh'әте дардакьн...

Хано h'өкми сәр Щәwзо кьр:

— Дәсте wан гьредьн, бьвнә зиндане, сьве т'әлала нава шәhәр у гөндед незик бәла кьн, бьра щмаә'т бен мәйдана dewер фротане, әме дәwреша дардакьн!

Чәнд зьлама we дәqе дәсте wан пьш wанва гьредан у Щәwзо h'өкм кьр:

— Дә, hәр'ьн!

Дәwреше щаhьли ч'ук кур'ин к'әте гьрйа, гот:

— Мьн нәвнә зиндане, дәсте мьн вәкьн, әзе wәр'а р'асти бежьм, әм к'инә...

Дәсте wи вәкьрьн у жь дәwреша хәwләкьрьн, дәwреше майин бьрнә зиндане, ле әви гот:

— Әва дө сала зедәтьр hәйә де у баве мьн жь к'әсиб-

тие әз дамә ә'лама дәwреша, wәки бь дәwреши идаре хwә әм бькьн. Нава we ә'ламеда һәр әв дәwреше мәзьн к'өрд бу әз жи һатьм сәр wанада зедәбум, әм бунә дө к'өрда. Әw ә'лам незики сесьд мери зедәтьр һәйә, гәләк ә'щәм бун, ле һәбун жь мьләте афг'ана, адрбещана жи. Дәwрешед мәзьнә кал ида зәwьщибун, хwәй к'өлфәт, жьн, зар'бун, wәки әwана бьчуна к'идәре, к'ижан wәлате дур, ле гәрәке сале борще хwәйи ә'ламие бьqәданда, әрһәдә сале чәнд т'уман п'әрә банйа бьда. Ве бһаре щарәке әви дәwреше мәзьн дьзикава готә мьн:

— Әм гәрәке һәр'нә кәла Дьмдьме.

Р'асти бежьм шабун к'әтә дьле мьн, чьмки мьн гәләк бьһистьбу дәрһәqа кәла Дьмдьме у әw шәр'е кө Ханое Ч'әнгзер'ин дькьр. Ле кале гот:

— Бәри чуйина мә гәрәке wәзире шаһ, р'әqаса мә у ищате мә бьвинә, паше we изне бьдә, әм һәр'ьн.

Әw дө мәһа зедәтьр һәбу, мә диса дәстбь р'әqасе, мәһ'әке кьр, дьк'әтнә сьмае жи, дө мәһа шунда, әм чунә һ'ьзура wәзир. Эваре дәрәнг бу. Мә дәстбь р'әqасе у ищате хwә кьр. Қале жи агьр дькьрә дәве хwә. Wәзир р'азльхи да, wәки әм п'ак заньн у готә мә: „һәр'ьн". Әм гәрәке һ'әму сөр'е wә пебһ'әсйана у бьһатана бьготана wи. Әwи соз да мә, wәки әм кө һатьн, we гәләк зер' бьдә мә. Р'асти wәзире шаһ Абас әм шандьнә...

Хано гот:

— Дәwреша мә'ф бькьн, ле ви щаһьли бьһельн, дәст нәднә ви....

Һәма we р'оже ль кәла Дьмдьме у ль гөндед незик т'әлал чун, кьрнә гази:

— Һа wәрьн! Һа wәрьн! Сьве зу wәрьн ль мәйдане, һуне бьвиньн шә'сусе шаһе Иране we дараг'ащеда дардакьн, һа wәрьн!..

Р'ожтьра дьне ль мәйдане, к'идәре щьза дьданә мәрие нәт'әбьти, дьза у qачаха, нәһ дәwреш дарада хәньqандьбун. Әw чәнд р'ож бун әһле әла Бәродәра дьһатьн, дьдитьн...

СӘРЕ ПЕНЩА

ДӘ'WӘТ

Р'ожед хwәшә һеньк ль Т'ehране сале һәр дө щара һәбун. Щарәке he бһаре мәһед адаре, нисане у чәнд р'ожед мәһа гөлане. Wан р'ожед бһаре көлилк вәдьбьн, бәлге баг'а шиндьбьн, ль баг'ада эмише зу гьһишти ида һәйә, тә'в жи he әwqac наqьжлинә, һенькә. Щара дөда жи пайизе һенькә, wәхте мәһәке зедәтьр ида жь р'ожед пайизе дәрбаздьбьн, гәрм дьшке, даред баг'а бәлге хwәйә бәр тә'ва һавинейә һ'ьшкбуйи давежьн, бәлге т'әзә шиндьбун, ле баг'ада диса көлилк вәдьбун у мәрьв һ'әйран-һ'ьжмәк'арә ль соqаqед Т'ehране бьгәр'ә у баг'ада жи к'ефбькә.

Р'ожәкә жь wан р'ожед хwәшә пайизейә һеньк шаһ Абас дә'wата хwә кьр. Әwи qиза шаһе Афг'анстане, Зәлеха чардәсали хwәр'а хwәстьбу. Дә'wәт ль баг'е Дәлмәда дькьр. Әw хасбаг'че шаһе Иране qәдими бу. К'еф, сәйрангә у әшqәкә өса бу, wәки шәһәр пева дьләрзи. Хwәнди һатьбунә т'әглифкьрьне, wәзир, хане qәшкае, ханед олк'а. Әwана дәстәвала нәһатьбун, һәр йәки жь wан п'ешк'еше хасә qимәтли анибун. We шайеда һатьбун т'әглифкьрьне һьнә багед к'өрда жи, чawa хwәнди. Әwана әw бәг бун, е кө хайнти мьләте хwәр'а у wәт'әне кал у баве хwәр'а кьрьбун. һатьбун к'әтьбун бьн qоле шаһ Абас...

Wәхте әwана һатнә баг'е Дәлмә, хwәнди ида өса тьжи бьбун, wәки щи т'өнәбу мәри ле р'уньшта. Бь һ'өкме шаһ Абас we дәqе т'әхтәк һәма һьнда дәрге баг'ча р'асткьрьн у бәгед к'өрда пешда һатьн р'уньштьн. Хwәндие Иране у wәзиред wан ч'ә'в к'өрда, колосе wанә бльндә бь шә'р у шәмаqи ле печ'айи, ә'бед wанә бе мьлә у нәхшкьри, шур, мәрт'ал у р'ьмед мовькьри к'әтьн, к'әнйан, йәки жь wан гот:

— Чawa шаһ Абас лайиq дит әв һ'ьрчед меша т'әглифкьр у ани дә'wата хwә..

Әв гьли Озман—хан бьhист у дьле wи нәhат. Озман-хан ә'сле хwәда к'өрд бу. Зуда баве wи щәм баве шаh Абас шewрдар бу, дьготьн шewрдаре минани баве wи аqьл у к'ур фькьрдар т'өнәбу qә щәм т'ө п'адша. Баве wи мьрьбу, ле нhа әw жи минани баве хwә шewрдаре шаh Абас бу. Ве гаве хирәта wи qәбулнәкьр, wәки wан хана дәрhәqа wан бәгед к'өрда өса готьн у пе-к'әнийан, чьмки гәлә щара жи өса бь wи жи к'әньйанә? К'әтә бира wи гьлиед лә̀ле wи, е кө he зар'отийа wида готьбунеда:

— Озман хан, әз хөлам, дьвен: „Хирәт авитнә бәр к'әлб, әwи жи qәбулнәкьрйә у хирәт хwәйкьрйә“ — хирәт к'өбарийа меранә.

We эваре баг'е Дәлмәда әwqас ишьq hатьбу вехьстьне, тә qәй дьгот нав р'ожейә? Сәйрангә, к'еф, әшq шайи, хwарьн п'әләсәнг бу, щики ищатчийа нәнәрә нишан дьдан, щики лаqьрдичйа тьште өса дьготьн у дькьрьн, wәки мәрьв нькарьбу нәк'әнийа, щики п'әлә̀wана сәр шьрите qөлоп'ани дьлистьн, йаланчие wан жи мәри дьданә шакьрьне у к'әне. Щики незик, ле башqә, ньш п'әрдәкә бльндда, жьнед wәзира, хана, т'өщара, дәwлә̀тийа у жьнед шаh Абас Фәйзә ханьм у Зәлеха чардәсали к'еф дькьрьн. Чawa ә'дәте wан, әw жьн дорбьдор саз hьлдьдан, дәрдьк'әтнә орт'е, саз дьхьстьн, дьстран, дьр'әqьсин у бәдәwийа, к'awийа стране у р'әqасе нишан hәв дьдан. Шаh Абас р'уньштьбу щики блънд жь к'едәре гьшк пева дьhатә хwанекьрьне. Әwи п'ак дьдит чь дьqәwьмә ль h'әму щйа у пьш п'әрде нав жьна. Әwи дит Зәлеха wийә хьлфинә чардәсали, минани щущука-готәрчина саз hьлда, дәрк'әтә орт'а жьна, бь т'ьлие хwәйә назькә малмулйә тәнькә ч'ук (чawa әw хwәхwa) ль т'еле саз хьст, зьнгин жь саз hат у бь дәнгәки минани бьлбьла хwәш нәрм у назьк стра:

— Қәвотка щаhьлә нәбилан,
Т'әзә жь hелине дәрк'әт хwәр'а бьгәр'ә...

Ле тәйрәки сәрәйи ат'мәщә,
Iw гьрт, бьрә hелина хwә...

Әwe йда нькарьбу бьстра, жь ч'ә'вe wейә т'унсьзә щаhьл hесьр барин сәр сурәте сорда hатьн. Әwe саз да бәр сурәте хwә, wәки кәсәк нәвинә, к'әлогьрибу, бәзи чу алие п'әрдейи дьне, нав бег'да хwә вәшарт. Hewйа Зәлехе, Фәйзә ханьм, сәр жьна wәзирәкида хwарбу, йа кө к'еләка we р'уньштьбу, **гот:**

— Дьле we бәләнгазе к'әтьбу көр'хале we, ле баве we бь зоре гьрт да шаh Абас, hәр бона we йәке, wәки шаh Абас алики олк'а Белущьстане бь мьхлуqәтва п'ешк'еши баве we кьр.

Әw чәнд р'ож бун hәма öса к'еф, әшq у шабун бу. Сьвәке дө фил анин. Хwәнди бь шашмай у мәшqули ль фила нhер'ин. Ль hәр филәки мәрик ле сйарбу у ажотьн hатнә орт'а хwәндийа. Бьбнед wанә дьреж дьгhиштә h'әтани әрде, qилед wанә спийә кер' жь бәр чәнед wанр'а дәрк'әтьбун, мәрьв caw жь wан h'әйwана дьгьрт. Дьготьн әw фил п'адше Ньндстане п'ешк'еши шаh Абас кьрьнә. Ищата wана жи әw бу: wана бь wан бьбнед хwәйә дьреж финщане шәрбәтейә т'ьжи ньлдьдан, бльнд дькьрьн у öса фәсал диса даданин сәр т'әхтә, wәки дьлопәкә шәрбәте жь wан финщана нәдьр'ьжйа. Щарна жи бьбне хwә дьрежи хwәндийа дькьрьн, к'е заньбу нан дьданә wан, wана нан ньлдьда бь wан бьбнед хwә у давитнә дәве хwә у дадбәландьн. Жь хwәндийа, йәки нәзан, чити гошт да фил, фил әw гошт öса авитә wи, wәки гошт ль к'ьнще wи к'әт кьрә ләк'ә. Мәрие занә готьн:

— Чьма hун h'әйwан дьдьнә эшандьне? Чьма hун ньзаньн фил нә h'әйwаннә öсаньн, әw hәр нан, бәре дара у эмиш дьхwә...

Паше филәк р'абу, чу бәр т'әхте к'örда сәкьни у

бьбне хwə дьрежи йəки wан кьр. Бу п'ирqинйа хане кö жь олк'а hатьбу к'əнйан, йəки жь wан бь ə'к'с гот:

— Hьла бьнер'ьн, фил пьзмаме хwə наскьрьн, чунə щəм мəрие хwə, нəчунə щəм мəрие дьне?... Диса п'ьрqин к'ətə мевана к'əнйан. Йəки т'öщари кал, жь щие хwə р'абу, гот:

— Hун we h'əйwане дьк'əньн, ле п'ак бьзанбьн жь фил аqьлтьр у h'əлал хwəй наскьри т'ö h'əйwан т'öнənə. Ль Hьндстане фил хwəйе хwə хwəйдькə жь h'əму дə'ба, h'əйwана.

Р'астə, к'еф əшq бу, ле эла Бəродəра, кö ль ч'йае Дьмдьме щибьбун, qə жь фькра шаh Абас дəрнəдьк'ət, wана р'йа бəрбь Қ'öрдстане зəвткьрьбу у нəдьHишт əw həр'ə к'урайа Қ'öрдстане... Əw hивйа щə'сусе хwə бу, е кö əwи зуда шандьбун. Əwи бир ани:

„Ве пайизе чь тəhəри həбə, гəрəке дəh дəwреш*) бен у h'əму сöр'е wи пе бьh'əсьн у бен мьр'а бежьн, ле wəхта hатьна wана дəрбаз бьбу, гəло чьма нəhатьн?"

Шаh Абас we фькреда бу, ньшкева wəзире диwане hатə щəм wи, сəр wида хwар бу, гöhe wида тьштəк гот. Р'энге шаh Абас хəйири, əw жь щие хwə р'абу, дəрк'ət, чу. Əw йəк мевана гьшка т'ьхминкьр, hьнəк жь щие хwə р'абун, həр'ьн. Ле wəзире диwане, гот:

— Шаh h'əвəки ə'щьз бу, нə əва чəнд р'ож у шəвьн ве к'ефе у сənт'ənətеданə, əwe h'əвəки hесабə бе, hун чьма р'адьбьн, к'ərəмкьн, həр кəс щие хwəда р'уне у к'еф, əшqе бькьн сайа шаhе шаh у к'ölфəта wийə г'əзə, бəлки хwəде у h'ьзрət Ə'ли бəдəна wи шинбькə, кöр'əки бьде, hун заньн кöр'е wи т'öнəнə. .

Мəллə у сəйде wедəре р'уньшти, дəсте хwə блынд кьрьн у həвр'а гази хwəде кьрьн, зйарəта Мəшəде у Қəрбəлае кьрьн, wəки кöр'əк шаh Абаср'а бьвə...

Шаh Абас кö hатə шие хəwлə, нəмамəки Хано hат готə шаh Абас:

*) Шаh Абас дəh дəwреш чаwа шə'сус шандьбу кəла Дьмдьме...

— Хано дәһ дәwреш гьртьнә wе дардакә, бьхәньqинә... Ле зә'ф нәк'ьшанд зу әв щаб нав мевана э'йанбу, wәки Хано әw дәwреш гьртьнә у гәрәке бьхәньqинә. Шаһ Абас шандә нәй wәзире әскәрие. Wәзире әскәрие кө һат, шаһ Абас әw бьр хәwләкьр у же иьрси:

— Тә бьһистийә, дьвен, щоqа дәwреша wи сәйпьсане к'өрд Хано гьртйә у дьхwәзә дардакә.

— Бәле, шаһ сахбә, мьн һьла дөһ эваре жь нәмаме Хано бьһист Wана гот: „Бәре әwи т'әлал шандьн ль һ'әму щийа э'йан кьрьн, wәки щә'сусе шаһ Абас гьртьнә, йәки жь wан хwә мөкөр'йә у готьбу: „Шаһ Абас, әм щә'сус шандьнә кәла Дьмдьме". У һәма we р'оже жи пеш гьшкава ль чарсуе дардакьрьнә.

— Ле тә чьма нәготә мьн?

— Шаһе шаһ сахбә, чаwа мьне т'аqәткьра, ван р'ожед э'зизә әшq у к'еф әв щаба нәхер бьгота тә. Әв йәк жь дәве мьн зедәбу...

Шаһ Абас wа бь һерс гот:

— Дә, зу әскәр һазьркә, һәма нһада бьра Сьлеман хан һәр'ә сәр кәле шер', кәла wи хьравкә, wи жи дил бьгрә, бинә...

— Шаһ сахбә, әз хөлам, wәрә әм ви шөхөли нһа бьһельн, һ'әтани бһаре, нһа нә әw wәхтә, ль wи ч'йайи бәрф зуда к'әтйә...

Шаһ Абас хәйиди, пөрч'ие хwә кьр, бь һерс гот:

— Әв чь гьлийә? Әскәре шаһе Иранер'а wәхта лазьмә, бәрф чь тәвайә? Әз һ'өкм дькьм бьра зу Сьлеман хан әскәр һьлдә у һәр'ә...

Wәзире әскәрие кө дит фьршке шаһ Абас р'абунә әwи гот:

— Бәле, әз хөлам, әзе сьве әскәр бьдмә Сьлеман хан у р'екьм сәр кәла Дьмдьме.

Ле паше шаһ Абас кө чу нав меванада р'уньшт, дөшөрмиш бу у дьле хwәда гот:

„Гьлие wәзир һәqьн, р'асти жи нһа нәп'акә әз әскәр бьшиньмә сәр кәла Дьмдьме шер'. П'ак дьбә, wәки әм бь тәһәрәки һ'әму сөр'е wи бьзаньбьн. Әзе Сьлеман хан

hәма öса бь qәста мевание бьшинмә щәм wи, бьра Сьлеман хан бь ч'э'ве хwә кәле, сәмтед we бьвинә у фькра wи к'örди жи пебьh'әсә. Паше әзе лехьм".

Дö р'ожа шунда Сьламен хан бь әскәре ч'әк у сильh'әкьри гәрәке жь T'ehране бәрбь кәла Дьмдьме р'ек'әта. Щаб данә шаh, wәки әскәри hазьрә, we ида р'ек'әвә. Шаh Абас гази Сьлеман хан кьр, бьрә щәм хwә у готеда:

— Тö әскәре гьран хwәр'а нәбә. Сәд мери зедәтьр нәбә.

Тö hәр'ә мала wи чawa меван — чawa р'ewи. П'ак кәле. сәмта we, р'е у бание we бьвинә. Пебьh'әсә фькра wи к'örди чьйә? Дьхwәзә хәрщ у оламе бьдә, чawa h'әму р'э'ат, йане на. Паше wәрә, әме бhаре тьштәки бькьн. К'örдәк бәр шаh тек'әвә h'öщәте, öса дьбә? Дә ида hәр'ә, тәр'а ог'ьрбә...

Сьлеман хан иди we р'оже р'енәк'әт. Әwи эваре гази Бәк'ьре бәге к'örд **кьр, готе:**

— Бәк'ьр бәг, әзе сьве hәр'мә кәла Дьмдьме бьвмә мевane хане к'örда, әз wан р'йа qә нәбәләдьм, тö wәре мәр'а бәләдие бькә...

— Сәр ч'э'ве мьн, к'әнге дьхwәзи әзи hазьрьм!

— Әме сьве шәбәqе р'ек'әвьн...

— Сьлеман хан, hәрге тö р'ьсqәте бьди, әзе к'ьнще әскәре Иране хwәйкьм, wәки әw мьн нас нәкьн.

— Әw к'ефа тәйә, чawa дьхwәзи öса жи бькә...

Сьлеман хан кö жь T'ehране р'ек'әт э'wрави бу, р'уе э'змин э'wра öса гьртьбу, wәки пьртькәк жь э'змане шин хwане нәдькьр. Сьлеман хан сәре хwә бльндкьр, ль э'зман нhер'и, гот:

— Шькьр, hewa hенькә, әме п'ак hәр'ьн...

— Хан сахбә,— Бәк'ьр бәге гот,— ль вьра р'астә hewa hенькә хwәшә, ле ль ч'йае Дьмдьме нhа ида бәрф у багәрә.

Э'шира Бәродәра э'ширәкә п'ьр' мәзьн бу. Әwана дьман нә кö т'әне ль ч'йае Дьмдьме, ле гәлә qәбилед wан гönде хwә ль әт'әка ван ч'йа чекьрьбун у әк'ьн-т'ик'ьн

дькьрьн, бьнйа wанда жи қьжләбун, әw қьжлә жи дисә әʼшира Бәродәра звьстане кәред пәзе xwә ле дьчʼерандьн, hʼәтани бhаре, чьмки ль ван дәра бәрф қә нәдькʼәт. Ле әw чәнд рʼож бун бәри hатьна Сьлеман хан бәрф hʼәвәк ль қьжла кʼәтьбу. Wәхта hатьн гhиштнә қөнтʼара чʼйе, Сьлеман хан гот:

— Ләма дьвен кʼөрд мәрие чʼйанә, әмә he ль Tʼehране бун Бәкʼьр бәг заньбу ль вьра ида бәрф кʼәтйә...

— Бәле, әз хөлам, әм заньн қанун у дәлкʼe hewae, чьмки әм тʼьме бәр hewaенә у he зарʼотиеда тʼьхминдькьн гөhастьна we, ләма жи, wәки кʼөрд ль тәʼве бьнhерʼә, йане hиве бьнhерʼә у әʼзмин бьнhерʼә, әw ида занә чь гөман дьдә әw рʼож у рʼожтьра дьне, we сайибә, йане баранбә...

—Wәләh әʼфәрьм wә кʼөрдарʼа, кәсәк минани wә we йәке ньзанә. Мьлкʼe баве мьн зәʼфә. Әзи he щаhьлбум рʼенщбәред мә гьшк әʼщәмбун. Нав wанда һәр йәки кʼөрд бу. Әw зуда бь мал у жьн-зарʼe xwәва hатьбу гьhиштьбу мә. Гава дьбу нан дьрун, кәсәки минани wи ньзанбу, кʼәнге рʼоже xwәшбә — тәʼвбә, кʼәнге we баран—шьли—шьлопʼәбә. Рʼәhʼмәтие баве мьн шewра xwә һәр ль wи дькьр у зәʼф жи же hʼьздькьр...

— Әз хөлам,— Бәкʼьр бәге гот,— әw чawa мала кʼөрдә тʼәне hатьбу гьhиштьбу wә: һәр тәйрәк бь рʼәфа xwә дьжи. Һәрке әз hатьм гьhищтмә шahe шah мьн қәбила xwә ани, ле бawәр бькә һәрке әз тʼәне мала xwәва бьhатама, мьн нькарьбу тәйахкьра, чьмки һәр тәйр бь рʼәфа xwә дьжи...

Сьлеман хан hʼәвәки фькьри, гот:

— Әwи кʼөрди мер көштьбу ль гөнде xwәда, әwи бәләнгази хун жи дабу. Ле әw қәбила кө мер же hатьбу көштьне, қәбиләкә зорә қәwат бу, wана дәʼw кьрьбу у бәге wан әw кʼөрд жь әʼшира xwә дәрхьстьбу. Ле чawa дьвен әʼдәте wә кʼөрда: „мәрие кө жь әʼшире бәрдане дәрхьстьн, ида тʼө әʼшир у тʼө қәбилед кʼөрда wи һьлнадьнә нав xwә“, а бь ви тәһәри әw hатьбу гьhиштьбу мә у щәм мә дьма...

— Фә'мдарийә, әз хӧлам...

Сьлеман бәг кӧ гьһиштә әт'әка ч'йае Дьмдьме бәрф иди гәләк бу. Жь гӧндед к'ӧрда щаб данә Хано, wәки мәзьнәки э'щәма бь сәд әскәрива бәрбь кәле те. Wәхта же дьпьрсьн:

— Ьуне һәр'нә к'ӧ?

Әw щабе дьдьн:

— Әме һәр'нә меванйа хане к'ӧрда.

Хано дәстхwәда фә'мкьр, wәки әва нә тьштәки т'әмьзә, вьра шаһе Иране бона ищатәке вана дьшинә щәм мьн. Әwи р'абу дӧсьд әскәре хwә һьлда у пешиеда чу. Р'йа дә'нәки мабу, wәки Сьлеман хан бьгһижә кәле, Хано ль гӧндәки дәште р'асти Сьлеман хан һат. Ль wедәре гәлә һӧрмәт жер'а кьрьн. Әw чәнд р'оже кӧ Сьлеман хан ль wедәре бу шәв у р'о багәр-т'ипи бу. Щинар нькарьбу һәр'ә мала щинар. Сьлеман хан тьрсйа, ньзанбу чь тәһәри вәгәр'ә Т'ехране. Әwи гот:

— Һ'әйран, хwә әв нә щийә мәрьв ле бьжи, әв щә'нмәйә. Әз qә ньзаньм чаwа вәгәр'ьм...

Бәк'ьр бәге бь змане фарьзи готә Сьлеман хан:

— Әз хӧлам, тӧ архайинбә, т'алаша мәк'шин, әзе тә р'екә ӧса к'әсәр'а бьвьм, wәки әм зу бьгһижнә Т'ехране.

Хано змане фарьзи заньбу, әwи кӧ бьһист әв гьлие Бәк'ьр бәге э'щебмайи ма. Фькра хwәда гот:

„Әв әскәре Иране жь к'ӧ занә р'йа ӧса р'ьнд?"

Ле нә Хано, нә жи кәсәки дьне наснәкьрьн, wәки әве ӧса дьвежә Сьлеман хан, архайин дькә у гӧман дьдә хан, к'ӧрдә. Wәхте Сьлеман хан пәй пьрс у пьрсйара к'әт, дәрһәqа wан у жийина wан, Хано щаб да:

— Шаһе-шаһ сахбә, п'ьртькә э'рдә, мә хwәр'а авакьрйә, әм хьравийа кәсәки накьн, чьма э'рде шаһ һьндькә?...

Чәнд р'ожа шунда багәре дани, бу сайи у тә'ве жи да. Сьлеман хан дәстур жь Хано хwәст, р'азьлхйа бона һӧрмәте готеда у р'ек'әт.

Wәхте әwана р'еда дьһатьн Бәк'ьр бәге щики да не-

шие, жь р'е дэрк'эт, hэма бэр'ожава hат. Wедэре бона hэспа hесабу, чьмки бэрфа wан бэр'ожа бе т'эмьз кьрьбу, бьрьбу, э'рде бэрф hьндькбу...

Бэк'ьр бэг эп'ещэ дур чэнд эскэрава ль пешие бу, эwи öса hеса эw анин, Сьлеман хан шадьбу, wэки эw öса сэрфнйаз hатнэ сэр „Канйа буке". We дэqе сэр кание карэкэ хэзала ав вэдьхwар, гава wан эскэра кара хэзала сэр кание дит эwе жи дит сйар, бэрбь кание тен, эwе ньшкева чьлапэкьр, р'эви, бэре хwэ да hэвразе ч'йе. Эw эскэре кö к'еляка Бэк'ьр-бэге бун ль каре кьрьнэ qуртин у гази кьрьн. Hэма we qуртиниер'а бу хöшинйа шэп'е жорда hат. Эw шэп'э öса зу дьhат тэ qэй дьгот байэ öса we зу тинэ. Эwе бэр р'йа хwэ: кэвьр у зьнар жи р'адькьрьн дани. Эw сйаре сэр кание у Бэк'ьрва qэ мэщал иэдитьн, wэки бьр'эвьн, вэк'ьшьн — гьшк бэрфеда у кэвьрада öса hатнэ ньхамтьне у хьтьмандьне, wэки qэ йэк жь wана у нэ жи hэспе wан хwане нэдькьрьн. Тэ qэй дьгот кэсэк ль вьра т'önэ, ле бьн we бэрфеда незики си мери бь hэснава qьр'бу. Сьлеман хан э'щембайи эw qэwьмандьн дит у мэщбур бу пашда вэк'ьшэ

Эw кани звьстана qэ нэдьqэр'ьмь hавина жи ава we кание гэлэки сар бу. Дэрhэqа we кание нава щмаэ'те wa qсэдькьрьн:

„Зуда, wэхтэка звьстане букэке we р'еда тиньн, wэхте тенэ сэр we кание, бона эшqе дэнгбеж дэстнедька бьстре. hэма кö эw дэве хwэ вэдькэ у дьqир'инэ, ньшкева дьвэ хушинийа шэп'е жорда дьшьqьтэ те, ле öса зу те, wэки пенщи сйаре буке, бук, дö бэрбу, дэфчи у зöр'нэчи бэрфа курда дьньхемэ, жь wан qэ йэк жи хьлаз набьн. Мала зэ'веда жи к'аре хwэ кьрьбуи: нэз у дэwар шэржекьрьбун, hэр тьшт hазьркьрьбун у hивийа буке бун. Бук гэрэке we р'оже банйана. Дьсэкьньн h'этани эваре, ле бук we р'оже нэhат. Wана т'ьре мала баве буке сйар бэрнэданэ. Hивйа wан дьсэкьньн, ле р'ожтьра дьне диса бук нэhат. Р'ожа сьсйа чэнд мер сйар дьбьн у дьчьнэ мала баве буке, wэки пебьh'эсьн.

чьма буке найньн. Гава әwана тенә h'афа wи гәли, к'ндәре „Қанийа буке“ ле һәбу, дьвиньн әw гәли шәп'е öса т'ьжи кьрйә у хьтьмандйә, р'аст-дуз кьрйә у öса жи бәрф лодкьрйә, wәки мәри нькарә сәр we шәп'ер'а дәрбазбә. Qә р'е т'önә. Әwана дьзвьр'нә мал у р'екә дьнер'а дьчьнә мала баве буке. Ль wедәре педьһ'әсьн, wәки бук we р'ожа кö сйар һатьнә нәй буке, һәма we р'оже бьрьнә. Гәләки ль буке дьгәр'ьн, дьчьнә нава qәбила у ә'шира, ле буке навиньн у öса дьминьн, һәр wәхтәкә бһаре, ида к'әтьбу мәһа һавинейә ә'wльн, к'очәр тенә сәр we каниe дьвиньн э'щебәкә р'әш: щьнйазе мәрийа у щәндәке һәспа. Щабе дьдьнә мәрие wан, әwана жи тен мәрие хwә нас дькьн. Мәллә дьве:

„Һун wана гәрәке һәма ль wедәре жи һ'әдкьн, чьмкö йази-мьqәдәра wан жь хwәдедабу, wәки әwана wедәре р'öһ' дан“.

Чawa мәллә дьвежә, һәма öса жи дькьн: ль wедәре незики пенщи мәзәли дьк'ольн у wан щьнйаза ч'ә'лдькьн...

Ләма нава һ'әму ә'ширада бьбу ә'дәт: р'ожед звьстана к'е ль ве р'еда дьһатьн, гава кö бәр we каниер'а дәрбаз дьбун, дәве хwә дьгрьн, qә хәбәрнәдьдан һ'әтани жь каниe дәрбаз дьбун у жь гели дәрдьк'әтьн, паше дәве хwә вәдькьрьн у хәбәрдьдан. Ләма ве каниер'а дьготьн „Канийа буке“...

А сәр ве каниe бу әw әскәре Иране, т'әбийәте хәзәр жер'а ани... Шаһ Абас сәр we гömане бу, wәки Сьлеман хане wи, we һ'әму сör'ед Хано у кәла wи пебьһ'әсә, бһаре әскәр бьшинә сәр wи шер', кәлә зәвткә. Хано у ә'ширa wи текә бьн дәсте хwә, хәрще гьран, оламе же бьстинә у хәзна хwә т'ьжикә...

Мәһа сьвате ида хьлаз дьбу. Ве мәһе ль дәшта Иране жь т'әбийәте qәwата хwә нишандьда. Щарна ба р'адьбу, баран жи пер'а дьһат. Эваре wәхта Сьлеман хан әскәрва дахьли нава шәһәре Т'ehране бу, хönавәкә баране гьртьбу сәр шәһәре Т'ehране у нәрм дьбари, ба жи

пер'а дьhат. Wəхта ньмеже бу, ль сəр h'əму мьнаред мəчитед шəhəрда мəллə р'абьбун, бь дəнге хwə бльнд ə'зан дькьрьн, щаб дьданə щмаə'те, wəки бенə мəчита ə'бабəтие бькьн.

Шаh Абас жи к'аре хwə кьр, wəки həр'ə мəчите, ле wəзире диwанхане, незики wи бу, гот:

— Шаhе-шаh сахбə, Сьлеман хан hатйə у ит'маз дькə, wəки тӧ изне бьди əw бе h'ӧзура тə.

Шаh Абас кӧ бьhист наве Сьлеман хан шабу, чу дəwса хwə, сəр к'ӧрсие шаh р'уньшт, гот:

— Бəрдьн, бьра бе.

Сьлеман хан hатə диwане, чаwа qанун бу, се щара т'əмənə кьр у даг'ули ə'рде бу. Шаh Абас щи незики хwə нишандае. Сьлеман хан чу р'уньшт. Паше шаh Абас пьрси:

— Дə бежə, тə кəла п'ак дит, т'ьхминкьр, жь к'ижан али мəрьв карə сəмте же бьстинə, лехə у кəле зəвткə...

— Шаhе-шаh сахбə,— Сьлеман хан гот,— əwи qə нəhьшт əз бьгьhижмə кəле, hьла р'йа дӧ р'ожа ма, wəки əм бьгьhижнə кəле, əw хwəхwа пешийа мəда hат. Мьн дьхwəст əз həр'мə кəле, ле əw чəнд р'ож бун, дьбун багəрнə ӧса, wəки мəрьв нькарьбу жь сəрме у бəрфе дəрк'əта дəрва. Wəлəh əw нə щие мəрийанə, wəки ле бьжин. Wəки Бəк'ьр бəге р'əh'мəти нибуйа, əм жь wедəре хьлаз нəдьбун.

— Чьма тӧ дьбежи Бəк'ьр бəге р'əh'мəти?— Шаh Абас пьрси. Сьлеман хан qсəкьр чь qəзийа hатə сəре wан у чаwа ньшкева шəп'ə жорда hат у чəнд əскəре wи ль wи гəли бьн бəрфеда ман. Əwи сəрда зедəкьр, гот:

— П'ак бу əзи нə ль пешийа сйара бум, wəки əз р'əх Бəк'ьр бəге бума, əзе жи бьн we бəрфеда бьмама.

— Э, qə к'ӧрд Хано чь дьгот?— шаh пьрси.

— Əwи дьгот: „Пьртькə ə'рдə, мə хwəр'а авакьрйə, əм зьраре наднə кəсəки, чьма ə'рде шаhе-шаh hьндькə, əw чь жь мə дьхwəзə?“

Шаh Абас к'этэ фькра, Сьлеман хан hивийа wи бу, чька чь дьбежэ

— Бhаре эзэ эскэрэки гьран бьшинмэ сэр wи у кэла wи хьравкьм...

СЭРЕ ШЭША

QСА ХАНО

Гава сэре пез дьк'эве у пэз дьзе, к'ёрд wи wэхти h'эсаб дькьн иди бhарэ. Р'асти жи ёсанэ, чьмки пэз дьзе wи чахи, к'энге ида гэрмэ, hewa хwэш дьбэ, р'о дьреждьбьн. Hэрр'о тэ'в дьдэ, э'рд гэрмдьбэ у дэстпедьвэ шинкайа т'эзэ ль долга дэрдьк'эвэ. Ле wи чахе кё сэре пез дьк'эве у пэз дьзе, эhле э'шира Бэродэра к'ёлфэт дьшиньн долга, wэки мьqати бэрхе вьр'нийэ т'эзэ зайибьн. Мала Мэхсуд к'аркьр Дилбэра qиза хwэ бьшинэ долге, кёр'е хwэйи ч'ук жи пер'а данин. Hэла hе сьвэ бу, Дилбэр hэспе сйар бьбу, баре гаки жи пер'а фьраq у нвин данибун. Бре we жи сэр баре wи гайи сйар бьбу. Wэхте we ида р'ек'этана, де т'эми да qиза хwэ, готе:

— Лао, нhа wэхта хьльндор у лорьканэ. Шьван у дуажо хьльндор у лорька h'ьздькьн, тё ёса бькэ wэхте дотьне hэр мике hьндьк бьдоши, wэки шир бэрхар'а бьминэ. Ле эз навем тё шьвана бьрчи бьки, тё гэрэке wан миед пешие занэ ёса бьдоши, wэки гёhане wанда т'ьме шире хич' бьминэ бона бэрхе вьр'ни, чьмки эw бэрхе wэхтеда кё т'ер шире хич' дьмьжэ, зу qэwат дьгрэ у эw бэрх бэр нэхwэшийа тэйамиш дьбьн. Чэтьни жи чэнд р'ожед э'wльньн. Ле паше wэхте пэз гэлэ за, тё ида hэр мике чэнд дьлопа бьдошэ бэси wан гьшканэ...

— Э, дае, чьма эзэ зар'ьм, йан т'эзэ дьчьмэ долга, йане жи эз фэ'мнакьм? Эз наhельм мийа ёса бьдошьн, wэки гёhане wанда шир нэминэ. Эзе хwэхwа мийа бьдошьм, хьльндор у лорька wанр'а hазьркьм, ёса бькьм шьван т'ербьн, бэрхе вьр'ни жи бьрчи нэминьн....

— Эре р'онайа ч'э'ве мьн, дэ ида hэр'э тэр'а ог'ьрбэ..

Де незики қиза хwэ бу, пач'кьр, паше чу кӧр'е жи пач'кьр у эwана р'ек'этьн, чун...

Wэхта эwана жь сура кэле дэрбазбун, Дилбэре га да пешийа хwэ, хwэха сйари пэй ге дьhат, чьмки лазьм бу, wэки эwe га бажота...

Дилбэр кӧ hатэ долга жь кэре миед wан, т'эзэ дэh ми забун. Ле пэй hатьна wер'а ида hэрр'о ми дьзан. Hэбун р'о пенщ-шэш ми дьзан. We сале миед Мэхсуд гэлэка щewи дани. Шьвана бь лаqьрди дьготьнэ Дилбэре:

— Эва п'епаре тэйэ мийа hатйэ, лэма ми исал щewи дьзен, ле wан сала wэхте дйа тэ дьhатэ сэр пез, мийа кем щewи дани...

Дилбэр дьк'энйа дьгот:

— Щинаре мэ жи дьвежнэ мьн: „Дилбэр, льнге тэ кӧ ль qап'ие мэ дьк'эвэ, п'епаре тэ т'ьме мэр'а херэ...“

Сэршьван йэки кал бу. Эwи гот:

— Qиза бьк'ьр*) т'ьме п'епаре we херэ...

Р'ожэке Дилбэре готэ шьвана:

— Брано, hун сьве h'этани эваре ль чоленэ, бэр баране у сӧр'енэ. Эвара тенэ долге сэрда жи хwэр'а хwарьне чедькьн, мьр'а шэрмэ, хwэ эз нэhатьмэ hэр мьqати бэрхе вьр'ни бьм, чаwа дйа мьн, эзе жи ӧса wэр'а тэ'ште у шиве hазьркьм у wэрьн р'ьh'эти бьхӧн.

Сэршьвен ль Дилбэре ньhер'и гот:

— Лао, р'асти бежмэ тэ, wэхте мэ дит дйа тэ нэhат, мэ го: „wэлэh h'але мэе чэтьнбэ, ле хwэде э'мре тэ дьрежкэ“.

Дилбэре иди заньбу к'ижан ми зайэ. Р'ожтьра дьне эw сьве шэбэqе р'абу, бра жи р'акьр хwэр'а бьр. wэки wэхте дотьне к'омэке бьдэ we, сэре мийа бьгрэ. Эwe hаhанга жь hэр микэ зайи h'эвэ шир дот, чабэр дада, хwарьн wанр'а hазьркьр. Н'эта шьвана у дуажое wан

*) Бьк'ьр — йане қиза hе нэчуйэ мера.

сәр ч'ә'ве хwә шуштьн, әwе тә'штийа һазьр сәр сьвра р'ахьсти дани, гот:

— Брано, к'әрәмкьн тә'ште бьхӧн ..

Шьвана бь мә'дә тә'ште хwарьн. Шьвана гьшка р'азьльхйа хwә готьн:

— Әм зә'ф жь тә р'азинә бона һазьркьрьна ве хwарьна тә, чь дьле тәда сеwьрйә бәлки хwәде бинә сери. Wәләһ хwарьна кӧ тӧ һазьрдьки, мәрьв кӧ дьхwә, мәрьв т'ьре,— әва нә хьльндорә,— әв гоште бәрхайә, һатйә чекьрьне...

— Апо,— Дилбәре готә сәршьван,— wәхта дийа мьн хwарьне һазьр дькә, әз п'ак дина хwә дьдме, щарна жи дйа мьн дьве: „Лао, тӧ фьлан хwарьне чекә". Ләма әw хwарьна кӧ әз чедькьм ӧса тә'мә...

— Хwәзла wе мале тӧ ле бьви бук,— сәршьван гот.

Шьванед щаһьл заньбун, wәки Дилбәр дьлк'әтйа Шәбабә у һәрдӧ жи һәвдӧ һ'ьздькьн, йәки жь wан һедика гот:

— We бука мала Ади бә, әвинтийа wе у Шәбаб зуда һәвр'анә.

— Дә бәлки хwәде бинә сери, wәләһ Шәбаб хортәки һежайә нав щаһьле мәда...

Wәхте наве Шәбаб һьлдан, Дилбәре шәрмана дәсте хwә да бәр р'уе хwә у бәре хwә гӧһаст...

Qӧршуте базарбаши пеһ'әсйа, wәки исал Дилбәр шандьнә долга сәр пәзе зайи. Әwи qәстана жьнәкә хwә һьлда, чь лазьмбу бона долге баре гаки т'ьжи кьр, әw у жьна хwә һәспа сйарбун у бәре хwә данә долга, чун. Wәхта әw һатә долга хwә, әw дӧ р'ож бун дьqащqьши, wәки Дилбәре бьвинә. Ле ньзанбу, чаwа бькә у чь мә'ние бьгрә, wәки һәр'ә долга wан, wе бьвинә. Долга wи дури wе долге бу кӧ Дилбәр ле дьма. Әwи фькр кьр, „wәки әз һәр'ьм, Дилбәре жь мьн пьрскә":

„Чьма тӧ һати долга мә?— әзе бежьм: „Бәрхе мәйә вьр'ни т'әләф дьвьн. Щинар дьвен, wәки сәршьване wә һ'әкиме wи шӧхӧлийә"...

Qöршут бь we фькре hэспе сйар бу у бэрбь долга Мэхсуд чу. Хелэке шунда эw hатэ бэр коне wан.

Дилбэрэ wи чахи нэ ль кон бу. Эw чубу кание аве бинэ. Ль кон кэсэки мэзьн т'önэбу, хени бре weйи ч'ук. Гэдэ дэстхwэда Qöршут наскьр, гот:

— Апе Qöршут, к'эрэмкэ пэйабэ, wэрэ кон. Чьма öса сэр пьшта hэспе сэкьнийи.

Qöршут фькра хwэда гот:

„Мина баве хwэ höрмэтэ".

Эw жь hэспе пэйа бу, hэспе хwэ сьнге бэр дэре конва гьреда, чу höндöр'е кон. Р'астэ, höндöр'е кон т'ö тьште навмале п'ак: халичэ у эмэни т'önэбу, ле Дилбэре нава кон у эw ст'ер'е хwэйи ч'ук, öса к'aw хэмьландьбу, мэрьв h'эйран-h'ьжмэк'ар бу ле бьнher'э. Бона кö höндöр'е кон к'aw бе хwанекьрьне, эwe чит-п'эрдэ жи вэгьртьбун...

Дилбэр сэр кание зэ'ф э'глэ нэбу, зу вэгэр'йа, эwe he дурва дит: hэспэки бэр дэре коне wанэ. Дилбэр фькьри у хwэхwа хwэр'а гот:

„Хwэде бьдэ йа бь хер! Гэло эв к'ийэ?"

Ле wэхте эw h'эвэки незик бу, эwe дит, wэки эw нэ hэспа wанэ...

„Демэк эв сйар нэ жь мала мэйэ"— Дилбэре нета хwэда гот.

Гава кö Дилбэр hатэ бэр дэре кон, щер'е аве дани у ч'э'в Qöршут к'эт, шаш ма у öса пörч'ие хwэ кьр, тэ qэй дьгот эв гöла bhарейэ дэлал, шэхта звьстане ньшкева лехьст, лэма р'энге ве гöле öса зу ч'ьлмьси. Дилбэре Qöршут h'ьзнэдькьр у qэ нэдьхwэст р'уч'ке wи жи бьвинэ Дилбэр кö hатэ кон, Qöршут гот:

— Wэй, тö сэр ч'э'ва бей...

Дилбэре qэ щаба wи нэда. Ле Qöрушт диса дэстпекьр хэбэрда:

— Эз hатьмэ щэм шьвane wэ, бэрхе мэ вьр'ни нэхwэшн к'этйэ нав, т'элэфдьвьн, дьвен сэршьване wэ т'ьльзма we нэхwэшие занэ. Лэма эз hатьмэ, wэки эw мьр'а бежэ we т'ьльзме.

— Бьра әw нәхwәшн һәма өса нав бәрхе wәдабә, ль щәм wә бьминә,— Дилбәре бь һерс гот,— чьма тө ньзани шьван ве навр'оже ль мал ниньн, әwә ль чоле бәр пезьн...

Qөршут иди мә'нийа хәбәрдане гьрт, гот:

— Дилбәр, тө нәһәqи өса жи мьн дьр'әви. Wәлә һ әз гәләки тә һ'ьздькьм у мерәки мнпани мьн жи навини. Аһ, мьн анийә к'мбәра qаш кьри зив зер'кьлдайи, хьземе зер'ә шьр'ккьри, гөһаре зер', дө qол зер'е сәрийа, Э, әз чь бежьм, гәло чь мьн һазьрнәкьрийә бона тә, ле әв ә малс зивкьре кәла мәнә. Әв гьшк мьн жь шәһәре Бәг'дае дайә анине бона тә, wәки тө хwәки у әһле кәла Дьмдьме ль тә бьвиньн у э'щебмайи бьминьн.

Дилбәр жь ван гьлие Qөршут сор бу, гот:

— Тө мәрики бе намуси, wәки тө бь намусбиайи, тө иро нәдьһати у тәе фькрбькьра: „Әз хwәйе се жьнамә, әва чәнд щара нә кәч'ьк дьлдькә, нә жи де у баве we qайильн. Әз чь р'уйи һәр'мә щәм we". Бенамус, р'авә бьщәһ'мә жь коне мә дәрк'әвә, йан на әзе щабе бьшиньмә кәле, бре мьне we тә чити-чити кьн. Һәр'ә, тө нә мерхаси жи, wәки п'әйа бьди, һәр тө кари мерание ль мәйдане бьки у жь т'өщара гөмрьке бьстини. Р'авә, бьра ч'э'ве мьн иди ль тә нәк'әвә!...

Пашә Дилбәр вәгәр'йа сәр бре хwә, пер'а кьрә шәр' гот: „Чьма тә һьшт әw бе кон?"

— Дилбәр щан, әзе һәр'ьм, ле тое п'ошманби. Әз заньм, готьнә мьн, тө буйи момт'аще көр'е Ади. Э, гәло әw к'ийә?... Qөршут к'ийә? Нав-дәнге мьн ль Т'ehране, Бәг'дае, Мусьле, Стәмболе э'йанә. Ле әw к'ийә? Әw гәдәкә, ньзам чьма тө хwәхwа бәхте хwә дьт'әр'бини!

Wәхте әwи өса хәбәрдьда, Дилбәре һедика гөһе бреда гот:

— Зу һәр'ә һәспе wи вәкә, бьра һәспе wи бьр'әвә, һәр'ә.

Дилбәр сәкьнибу, пьшта хwә дабу wи, qә щаба гьлие wи нәда. Qөршут кө гьлие хwә к'өтакьр, жь кон дәрк'әт

бәрбь һәспе хwә чу, ле һеспе wи т'önә бу, чьркин жь дьле wи һат, ви али ньһер'и, wи али ньһер'и, һәси т'önәбу, әw тьрсийа. Дьле хwәда гот: „Дьвәк һәспе мьн һьнәка дьзи бьр". Ле паше дит һәспе wи жере бәста бьнйа долгеда дьчә. Qöршут пәйа да пәй һәспе хwә, чу. Qизед шинара әw йәк дитьн; дьк'әнйан. Һьнәка жи qәстана бь дәнгәки блынд дьготьн, wәки әw бьбьһе:

— Пәй, ла п'ор'көр'кьре, әва базарбашие мә Qöршутә, Дилбәре чь э'щеб анн сәре ви маqули. We пәйа пәй һәспе хwә к'әтнйә. Гәло сәва чь Дилбәре әв ищат ани сәре wи?...

Һьнәка жи дьготьн:

— Мьстәһәq wир'а, әwи qә нәдьһишт әм әшпае хwә бьфрошьн, дә'wа гömрьке ль мә дькьр...

Qöршут әв к'әне qиза у әв гьли дьбьһист, жь шәрма сәре хwә кьрьбу бәр хwә дьчу...

Р'ожа дьне Дилбәр сәр кание р'асти Нәна хушка Шәбаб һат. Әwe wер'а гьликьр, чawa Qöршут һатә коне wан, чawa п'ае хьшьр—э'мбарәте хwә дьда у чawa әwe бре хwә һин кьр, әw чу һәспе wи бәрда у чawa Qöршут пеш һ'әму щинарава пәйа пәй һәспе хwә чу. Һәрдö кәч'ьк дьк'әнйан. Нәне гот:

— Әw чь мәрики алчахә, чәнд щарә де у баве тә готне, wәки әм qиза хwә наднә тә, тә жи чәнд щара жер'а готйә, ле диса те Хwәйе се жьна, зар' жи һәнә. Кör'әки wи аqьле мьни бьр'и qаси бре тәйи ч'ук һәйә.

— Тö чь дьвежи, Нәне? Кör'е wи жь бре мьн гәләки мәзьнтьрә. Әwи иди дьчә һини т'э'лима әскәрие дьбә. Әwи бәт'ьриерар щәм мәллә Р'әшит хwәндьн к'ötакьр, ле бре мьн не дьчә хwәндьне.

— Чь мәрики зә'фи алчахә, бе намусә,— Нәне диса гот,— әwи т'ьре әw базарбашийә тьштәки п'ьр' мәзьнә. Чьма әw ньзанә нав мәда мерхаси р'әwша меранә, ле нә т'önари, нә жи к'ьр'ин фротан — әw нә меранийә...

— Әре, мьн бир кьр бьгота тә,— Дилбәре гот,— әwи

дьгот: „Тӧ зани әз к'ӏмә? Нав-дәнге мьн ль h'әму шәһәра э'йанә. Ле кӧр'е Ади к'ийә? Гәдәкә".

Нәне к'әнийа гот:

— Wәләһ, әwи р'аст готйә, ль wан шәһәра wи нас дькьн нә чawa мерхасе шәр'а, wи нас дькьн чawa Qӧршуте базарбашн. Чьма тӧ навини Хано qә wи навә шәр'а, дьве: „Һәр тӧ мьqати чарсуебә,мьqати мәйдана дewербә, шие пәз, dewер у к'әр тенә фротане, wәки кәсәк к'әра нәвә".

Һәрдӧ кәч'ьк диса к'әнйан...

Р'астә, иди э'wле бһаре бу, сәре пез к'әтьбие, ми дьзан, ле we сале нә мнанн салед э'wльн бу, әw бһарә дьлсари бу. Wан салед э'wльн гава кӧ сәре пез дьк'әте— ми гьшк дьзан, шайи бу, һьнәка дәф—зӧр'не у т'ӧлӧме дьхьстьн. Шабун дьк'әто нав мьхлуqәт. Пьзмама у щинара газн һәв дькьрьн, һьнәка болмә йане сьниед мәзьн т'ьжи п'әлаw, qәли йане жи мьрт'охә дькьрьн, дьшандьнә мале һовдӧ. Сьве h'әтанн эваре р'ьнгинйа дәф-зӧр'не у т'ӧлӧме бу. Щаһьла говәнд дьгртьн дӧ-се р'ожа дьлистьн, к'еф, әшq у h'әнәк дькьрьн. Һьнәк щаһьлед лаqьрдчи кӧлаве шьвана же дьдьзин, вәдьшартьн, паше дьготьн:

— Тӧ чawa шьванн, wәки тә кӧлаве сәр мьле xwә ӧндакьрйә, сьве тӧе кәре пез жи ӧндакн.

У дьк'әнийан, ша дьбун, wан р'оже кӧ сәре пез дьк'әте, шьван жи фьрнаq дьбун, чьмки wан р'ожа шьвана жь бәрхед вьр'нийә т'әзә зайи xwәр'а бәрхед р'ьнд дьбьжартьн, дькьрнә дәстәк у дӧрӧфе xwә ледьхьстьн. Пайизе жи, wәхта әw дәстәк иди мәзьн дьбун—дьбунә кавьр', шьвана xwәр'а дьбьр у xwәйе wан кавьр'а qә дәнге xwә нәдькьр. чьмки әw э'дәт у дәба к'ӧрда бу...

Wан салед бәре әw шабун дьбун нә кӧ т'әне ль долга, ль гӧнда у шәһәра жи дьбу. Ле ве бһаре нә ӧса шайи бу, гәләкә дьлшкәсти бун, чьмки ве пайиза чуйи әскәре шаһе Иране, ль ван qьжла гәлә мер кӧштьбун, гәлә жьн, де у бав he р'әшә сәре wан бу, дәwса шайе дьчунә сәр мәзәлед

мьрие xwə у ньфр'и дькьрьн шаhе Иране у п'адше Р'оме, е кö наhельн к'öрд р'ьh'əти бьжин...

Ве бhаре, р'астə сазбəнд т'öнəбун, ле зə'де сəре пез диса к'öрда гьшка чекьр, чьмки wи зə'дир'а те h'əсаве зедəйа дəwлəта wан, пəз, дəwаре wан у h'əму həбуна wан. Лəма жи диса гьшка зə'де сəре пез чедькьрьн у дьшанднə мале həвдö, həвдö т'əглиф дькьрьн. Ле мевана кö нан дьxwар к'öта дькьр, wəхта чуйине минани wан салед бəре дьготнə xwəйе мале: „Əва мала шенбə, гəлəки, h'əзар щари зедəбə: пəзе тə, həбунə тə".

Xwəйе мале жи дьготə wан:

— Əва мала wəйə, hун сəр ч'ə'ва hатьнə, т'ьме дəре ве мале бона wə вəкьрйə, hун сəр ч'ə'ве мьн hатьнə, бьра пəз у дəwаре wə жи, həбуна wə жи зедəбə.

Нəне т'ə'мул нəкьр, əwе щав шандə мале, wəки Шəбаб нəсəкьнə зутьре бе. Т'əми qасьд кьр, wəки əw бежə Шəбаб:

— Həрке сəре wи ль wедəре шьлкьрибə, бьра бе вьра кöр'кə. Мала Ади əв гьли кö бьhистьн гьшк к'əтнə т'əфəк'урие у тьрсйан, дьготьн:

— Гəло чь qəwьмийə?

Жь qасьд пьрсин:

— Гьдйо, əм бəхте тəданə, р'аст бежə: зар'ед мə ль wедəре сьламəтьн?

Əwи сöнд дьxwар, дьгот, wəки гьшкə сахə-сьламəтьн.

— Ле гəло, Нəне чьма wа ə'щəлə гази Шəбаб дькə?— дйа wан дьпьрси.

Иди бəр эвар бу. Шəбаб к'аре xwə кьр həспе сйарбə, həр'ə. Баве готе:

— Лао, нhа иди дəрəнгə, ишəв малбə, сьбе шəбəqе сйарбə, тöе эваре тə'ри ль wедəреби.

Ле Шəбаб нəсəкьни, шур, мəрт'ал авитə мьле xwə, тир-кəван hьлда у ль həспе xwə сйар бу, чу.

Эварда h'əтани бəрбанга сьве, Шəбаб qəт щики жи пəйа нəбу.

Шəбаб кö xwə гиhандə долга, сьвə т'əзə сафи дьбу.

Иди wитə-wита ч'ьвика бу. Wəхте əw незики кон бу, бу ə'wтинийа к'əлба хwə авитнə Шəбаб. Əwи наве к'əлба hьлда: „Qафр'əш", „Qоло". К'əлба хwəйе хwə нас кьрьн, кəр'бун. Дəнге к'əлбар'а шьван шькбьре, wəки к'əлб дьə'wтьнə мəрийа, əwи тир-кəван hьлда у лəз жь h'олке дəрк'ət. Əwи дит Шəбаб бəр дəре кон пəйа бv у həспе хwə сьнге пеш конва гьредьдə. К'əлб жи доре дьчьн, тен, деле хwə дьh'əжиньн, мəрьв т'ьре əwана hатьна Шəбабр'а шадьбьн...

Шəбаб сьлав да сəршьван у пьрси:

— hун сахə-сьламətьн?

— Шькьр хwəде, əм гьшкə сахə-сьламətьн.

— Ле чьма Нəна хўшк шаб шандйə, wəки əз ə'щəлə бем.

— Wəлəh əз ньзаньм. Əм у пəз жи шькьр сах-сьламətьн... Шəбаб чу кон. Хушкə he нава щидабу. Алики льh'ефе жь сəр хушке к'ətьбу сəр кölев. Гölие weйə р'əшə дьреж жь сəр бə'лиги к'ətьбунə ə'рде. Шəбаб hедика льh'еф авитə сəр хушке, паше диса hедика чу бəр сəре хушке, гölие we фəсал hьлда дани сəр бə'лги у сəр хушкеда хwар бу, сурəте хушке пач'кьр. Жь сəрма сьве хушк вəщьньqи, h'ьшйар бу, ч'ə'ве хwə вəкьр əwe дит бра сəр wер'а сəкьнийə, бəре тьрсйа, ле паше к'ətə бира we, wəки əwe щаб шандийə бра бе. Əwe гот:

— Шəбаб, wəлəh мьн бawарнəдькьр, wəки төе wa зу бей. Мьн т'ьре төе эваре дəрəнг бей. Бежə: „Бе тө wa зу ани, йан багəре?".

— Нə тə хwəхwа шаб шандьбу, wəки əз ə'щəлə бем, əз жи дöh həмə, кö шаб гьhиштə мə, сйар бум у qə щики нəсəкьним, hатьм. Əде мьн у дйа мьн жи тьрсйан. Бежə, чь qəwьмйə? Мьн жь сəршьван пьрси, əw дьве: „шькьр, əмə сахə-сьламətьн"...

— Əре, wəлəh, əмə сахə-сьламətьн. Дə тө жь кон дəрк'əвə, əз р'абьм к'ьнще хwə хwəкьм, паше бежмə тə, чьма мьн гази тə кьрйə.

Шəбаб дəрк'ət чу h'оза бəрхе вьр'ни. Ми иди гьшк

забун, ӀӀ'озэ т'ьжи бэрх бун. Эwи ль бэрха нь-ӀӀер'и. Бэрхэ гьшкэ ӀӀе мэг'элбун. Ч'э'ве гьшка минани ч'э'ве зар'е ч'укэ щоланада гьртибун у дьк'айан. Шэбаб дьле хwэда гот: „WэлэӀӀ эw жи минани мэрйаньн" Шэбаб кӧ дэри вэкьр ӀӀ'эвэки пешда чу, гьшк ӀӀ'ьшйар бун у бу к'алэ-к'ала wан.

Сэршьван дэстпекьр Шэбабр'а гьликьр, чаwа исал мие wан дӧп'ае wи щеwи зайэ. Паше эwи дэстэка*) хwэ гьрт ани щэм Шэбаб гот:

— Шэбаб щан, ӀӀьла бьнӀӀер' эв бэрха к'эwэ кӧр' дӧ гӧпькэ стӧкӧреданьн минани wи бэране мэйи кэwи кӧр', дӧ гӧпькэ стӧкӧра wиданьн жи. Мьн эв бэрха кэw кьрийэ дэстэка хwэ.

— Ль тэ ӀӀ'элалбэ, тӧ ӀӀежайи,— Шэбаб гот:

ӀӀ'этани эwана нав бэрхада бун, Нэне ӀӀаӀӀанга р'абу, щи ӀӀьлда, сэр ч'э'ве хwэ шушт, чу зутьре чэнд ми дот, чабэр дада у зутьре тэ'ште ӀӀазьркьр, паше чу гази шьвана у Шэбаб кьр, wэки бен тэ'ште бьхӧн. Эwана ӀӀатнэ кон, дэстэхана т'эмьзэ спи сэр кӧлев р'ахьсти бу, гьшк р'уньштьн тэ'ште дьхwарьи. Шэбаб шив нэхwарьбу гэрэке бь мэ'дэки р'ьнд тэ'ште бьхара, ле мэшqулйа сэва чь хушке гази wи кьрйэ, нан бэр wида нэдьчу. Эwи фькьрдькьр:

„Гэло сэва чь эwе гази мьн кьрйэ у чь сӧр'э, wэки эw мьнр'а навежэ?"

Эwи т'э'мул нэкьр жь хушке пьрси:

— Нэне, хушке щан, р'аст бежэ, тэ чьма ӧса э'щэлэ гази мьн кьрйэ?

Нэне к'энйа, гот:

— Бра щан, тӧ тэ'ште бьхwэ, тэ исал хьльндор у дорьк нэхwарьнэ, бьра шьван жи тэ'ште бьхӧн ӀӀэр'ьн, паше эзе бежьм...

Эв гьлиед хушке wa сӧр' Шэбаб дӀа да ӀӀ'эwаскь-

*) Дэстэк эw бэрхэ, йане кавьр'э йа кӧ шьван, йане кӧр'е мале хwэр'а дӧрӧф дькэ.

рьне. Әwи ньзанбу, чawa нан дьхwә. Шьвана зутьре тә'ште хwарьн у дәрк'әтьн, чун бәрх бәри мийа дан. Ве сьве бу к'алинйа бәрха у мийа әw дәнг к'әтә ч'йа мәрьв h'әйран-h'ьжмәк'ар бу бьбhиста. Р'астә, әла Бәродәра hьнәк иди бьбунә р'ә'ат, ле дө-п'ае wан дәwар хwәйдькьрьн. Нан чандьна wан, hәр бона хwарьна wан бу. Мәзьне wан дьготьн:

— Нан чандьн hәмьн п'акә, ле хер у бәрәк'әта h'әйwане чарп'е зедәйә. Әм к'өрд бе гошт у шир нькарьн бьжин. Мере ә'щәм бь п'ьнщар'а бостана жи карә бьжи...

Гава бәрх т'ербун, шьван h'әвәки дьн жи сәкьнин, ле паше бәрх у ми жь hәв` вәqәтандьн, ажотьн у чун. Пәй чуйина шьванар'а хушке Шәбабр'а гьликьр:

— Дöh на пер мьн Дилбәр сәр канне дит, әwе мьнр'а qсәкьр, wәки Qөршут hатйә долга wан у п'ае хьшьрә'мбарәте хwә дайә у готйә Дилбәре, wәки бьвә бәрмалйа wи, Дилбәре бәри wи дайә.

Шәбаб кö бьhист әв гьлие хушке, hерса wи р'абу, дәст бьрә сәр qәвза qәме, гот:

— Әзе hәр'ьм wи кучьки бькöжьм, чити-чити кьм...

Иди qә нәсәкьни, чу hәспа хwә сйарбу. Хушке хwә авитә бьре, wәки әw нәчә. Ль Шәбаб hәсп ажот, чу.

Долга Qөршутә әп'ещә дурбу. Шәбаб кö гьhиштә мәзәле qьжле иди нивро бу. hәспа wи döh жь эварда h'әта нhа бьрчи бу. Әw жь hәспе пәйабу, гәм жь дәве wе дәрхьст у дәстк'ешкьр, бьрә нава мәзәла бьч'еринә, чьмки ч'ерә ль wедәре болә. Әwи hәспа хwә ч'еранд, hатә нава мәзәл. К'әтә бира Шәбаб, wәхте әw дйа хwәр'а дьчу сәр мәзәле wанә ль кәле, де йәко-йәко жер'а шьровәкьрьбу. Нhа жи әwи хwәхwә фькра хwәда дьгот:

— Әв к'өмәйте бәрани стö кер', к'ьвшә мәзьне qәбиләкейә, йане жи мерхасә. Әв мәг'бәре шер сәр hатьбу чекьрьне, к'ьвшә мәзьне ә'ширәкә мәзьнбуйә у гәләки шаhе Иранер'а шәр' кьрийә у зор дайә wана. Әз мәзәле кö

hәcп сәр hәйә, әв жи к'өмәйте мерхасанә, ле әв мәзәле щолан сәр әв бе мьраз бунә у he зар' жи нәк'әтйә дәсте wan.

Шәбаб чу к'урайа мәзәл, әwи к'өмәйтәкә мәзьнә бь qөбә hатьбу авакьрьне, дит. Әwи ньзанбу мә'нйа ве к'өмәйте чийә. Чьqаси да аqьле хwә, доре чу-hат, тьштәк нәк'әтә бира wи..

Bhара ве дәште иди к'әтьбу qәдәме хwә, бин у бог'за ведәр мәрьв же т'ер нәдьбу. Шәбаб жь wедәре hәсп ч'еранд hатә жоре, әwи дит, феза wида сәр кәвьрәки бльнд шьванәк р'уньштйә, пәзе wи ль дора wи жь hәв бәлабуйә дьч'ерә, әw жи хwәр'а бьлуре дьхә. Шәбаб röhe хwә да сәр, wәки бьзаньбә к'ижан qәйдәйи ледьхә. Әwи бьhист у хwәхwа hедика әw qәйдә ah wa стра:

— Бежинг бьре, бежинг бьре.
Бежинг сәре баведа хьравкьре.
Зу щабе бьдә мале,
Пәзе баве тә дьза бьре...

К'әтә бира Шәбаб, чawa ве qседа те готьне: „аг'е шьване хwәр'а кьрә бебәхти, qиза хwә нәда шьван". Әв сәрhати сәр we qәwьмандьне hатйә готьне. Шәбаб кö hәспе хwә h'әвәки ч'еранд, паше hәспе хwә сйар бу, чу. Әw кö гьhиштә долга Qöршут, ида wәхта жь нивро дагәр'нйабу.

Бьнйа долге ч'әмәки ч'ук дьк'ьшйа, ль кәвийа ч'ем зар'а h'олмач'к дьлистьн, әw незики wан бу, пьрси:

— Зар'но, коне Qöршуте базарбаши к'ижанә?

Кәч'ькәке гот:

— Апо, коне Qöршут е hани жорьнә,— әwе дәсте хwәйи зар'ин wи алида дьреж кьр, нишани Шәбаб да...

Шәбаб ажот чу. Ле нәгьhиштә кон әwи фькьркьр: „чь бежә Qöршут". Әwи qрар кьр, бежә:

— Тö нә мери, тö бе намуси, hәрке тö мери у бь намуси. дәрк'әвә пьш кон у әм мерани hәвр'а хәбәрдьн, wәләh әзе лаше тә ль ван qьжла минани лаше әскәре

Иране чаwа пар пайизе мьн р'ахьст, әзе тә жи öса бькьм....

Бь wан фькрада Шәбаб qә те дәрнәхьст, чаwа hеспе wи бәр коне Qöршут сәкьни. Жьнәкә qәмәрә к'офи келә qöр'ә, стöе we т'ьжи мори-мьрщан, дәсте wеда базьнед бәг'дайи, бәрбь wи hат, гот:

— Брао, к'әрәмкә пәйабә, чьма сәр пьшта hәспе сәкьни?

— Хушке, әз пәйа набьм, бежә мере хwә, бьра жь кон дәре, шöхöле мьн пе hәйә.

— Брао, мере мьн нә ль вьрә. Әw döh чу кәле, qә ньзам чаwа әw ве р'йа дур пәйа чу, әw qә пәйа нәгәр'йайә...

Әwе кö әв гьли готьн, сенща дьле Шәбаб бь тәhәрәки храв бу. Әw h'әвәки сәкьни, дöшöрмиш бу. Жьньке диса wәк'ьланд:

— Брао, пәйабә,нә hа нәп'акә, тö мевани hәма нанәки, авәке...

— Зә'ф р'азимә хушке. Тö дьбежи: „Мере мьн пәйа чу". Чьма пәйа чу, hәспе wи чь неhат?

— Брао, Qöршут чубу ван долга ньзам мала к'е. Hәспа хwә тәwландьбу, wәки бьч'ерә, ле we т'ермаше тәwл qәтандьбу у р'әвибу чубу. Әwи кьрьбу-нәкьрьбу ькарьбу бьгьрта. Hәспе бәре хwә дабу кәле у чубу. Бре тә hәма öса пәйа дәрәнг тә'ри wәстйайи hатә мал. We шәве мал ма, ле сьвәтьре зу р'абу чу. Кәс ньзанә әw бәләнгаз чәнд р'ожада у чаwа пәйа гьhиштә кәле...

Шәбаб вәгәр'йа hатә долга хwә у хушкер'а гьликьр...

Нәне гот: „Пәй, мьн биркьр тәр'а qсәкьм. Wәхте әw öса hатьбу коне Дилбәре, әwе бре хwәйи ч'ук hиникьрьбу, hәспа wи жь сьнге кон вәкьрьбу. Hәспа wи р'әви чу. Әw кö жь кон дәрк'әт, hәспа wи т'önәбу, qиз у жьн пе к'әнйан. Әwи сәре хwә кьрьбу бәр хwә чу".

Әw чәнд р'ож бун Шәбаб щәм хушка хwә бу. Ле р'ожәке qасьд hатьн ль h'әму долга гәр'йан, h'ökме Хано бәлакьрьн, wәки р'ожа иние we бьвә шewрәкә гь-

ран. Шəбаб кӧ бьhист əв h'ӧкм иди qə нəсəкьни, həспа хv сйар бу, чу кəле. Wəхта əw hатə кəле нивро незик бу. Ажотə бəр дəри, ле баве готə кӧр':

— Лао, п'акə тӧ hати. Щмаə'тə гьшкə hазьрə ль диwанханейə, нhа wəхта мьн т'ӧнə, тӧ həр'ə, əзе паше бем...

Шəбаб, чawa qӧмандаре сəдльке, həма ӧса бь ч'əксильh'ава чу. Əw кӧ hатə диwанхане, щмаə't т'ьжи бьбу, щи т'ӧнəбу мəри ле р'уни. Ььнəк сəр дəр'аве бьнп'йа диwанхане, сəр чока р'уньштьбун, ньнəк п'йа сəкьнибун. Əwи h'əвəки хwə пешда да, ле щи qə т'ӧнəбу, wəки мəри п'йа жи бьсəкьнə. Ьəр шəш кӧр'е Хано жи ль вьра, бьнп'йа диwанхане сəкьнибун. Баве изна wан нəдабу, wəки əw р'унен, се хӧлама кəвьр, həстə дəстада агьр ведьхьстьн. дьда сəр qəлне мəзьна. Ььнə калар'а жи, qəлне wанə т'тун дадьгьртьн. Диwанбашн дəрда hат, гот:

— Maqул, ньнə мəзьнед qəбиле мə жь олк'ед дур hатьнə, гьшк вьра щишабьн. Əм həр'нə баг'чə, ида бhарə hewa хwəшə... Бəри ə'wльн Хано р'абу, пəй wир'а щмаə't р'абу у дəрк'ətьн.

Wəхте əwана hатнə баг'чə, ль wедəре сəд кӧлави зедətьр, р'ахьстьбун. Сəр кӧлава бə'лгие qуштуки данибун, бона меван бьднə бəр п'ала хwə. Гава незики кӧлава бун. Хано гот:

— К'əрəмкьн, р'унен.

Ле кəсək р'унəньшт, h'ətа Хано хwəхwа р'унəньшт...

Т'еле сш т'əзə к'ətьбунə сурəте wи, ле к'е Хано диднт, кəсəки бawарнəдькьр, wəки əви, hе ӧсани щаншаньə, h'əвте ценщ сал э'мр кьрйə. Хано ль щмаə'те нhер'и. Гьшкə кəр' бун ль Хано дьнhер'ин у дьхwəстьн ььзанбьн эwе чь бежə. Ле Хано тьштəк нəгот. Əw hивйа баве хwəбу. Хеляке шунда каляки бəжнбьльнди минани Хано wеда хwане кьр. Нəщахəки мəзьни-тəр'ьки сəр мьла бу, дəстне нəщахе wи анəгори дьрежайа р'ьмнивəке həбу. Иди тьштəк пер'а т'ӧнəбу. Əw мəрие хəрибə жь жь э'шира Шькака, е кӧ we гаве мевane wан бун, те дорхьстьн, wəки əв баве Ханойə, чьмки говде wан у бəжи-

бала wан мина hэв бу. Hэр фьрqи эw бу, бав иди лапи калбу, р'уе wи, сьмелед wи лапэ сии бун, ле he сэр qэwата xwэбу.

Гава эw незики wан бу, бэри гьшка Хано жь бэр баве xwэ р'абу, паше щмаэ't гьшк р'абу. Эw чу феза кöр' р'уньшт.

Хано дэст бьрэ сьмела, h'эвэки бада, гот:

— Эв qса кö эзе иро wэр'а бежьм зуда qэwьмйэ. Hун щаhьл п'ак ньзаньн. Ле лазьмэ, wэки hун жи бьзаньбьн. Гэлэк жь аhьла ве qса мьн заньн. Эзи щаhьлбум, анщах ангори ви хортибум,— эwи дэсте xwэ дьрежи хортэки кьр.

Wи чахи эз р'эвочие Насьр бэге бум. Р'эвоки п'ьр' мэзьн бу, чарсьд hэсп бун, дö п'ае wи mh'ин бун. Нав wи р'эвойида чар hэспе нер hэбун. Эw hэр чар hэспе нер р'эво xwэйдькьр жь гöра у чawa жи пешик'еш. Нава wан hэспе нерда йэк he wэхта щэ'нубу, мьн hини xwэ кьрьбу. Мьн нан дьда сэр дэсте xwэ дьдае, qэйде щьриде дьфитанд, эw дьhат нан бь леве xwэ фэсал hьлдьда. Щарна мьн xwe дьдае у ле сйар дьбум. Р'ожэке нане мьн хьлаз бу. Эзи hьнда кэвйа бэ'ре бум. Дö р'ож бун кэсэк незик т'önэбу, wэки мьн р'эво т'эслими wан бькра, эwана т'эсэликьн, h'эта эз дьчум нан биньм. Р'ожа сьсйа мьн р'эво ль кэвйа бэ'ре hьшт у эз чумэ мал, wэки нен xwэр'а биньм, h'эта эз hатьмэ мал, h'эта мьн нан hьлда у h'эта эз вэгэр'йамэ кэвйа бэ'ре, р'эво нэ ль wедэре бу. Эз р'уньштьм мьн бина xwэ стэнд у паше р'абум т'эркэсэри wан ч'йа, гэлийа бум, hэспа гэр'ийам. Чь сэре wэ бешиньм, эw чэнд р'ожбун мьн hэсп нэдитьн...

Щарна эз дьhатмэ сэр wан фькра: „Гэло, дьвэк чэта э'щэм р'эво бьр". Чьмки wан сала гэлэ чэтед э'щэм hэбун. Wан чэта давитэ сэр кэред пез, сэр нахьред dewep, бь зоре дьбрьн. Щарэке жи эwана сэр мьнда hатьн, ле т'ö хер нэдитьн, мьн дö мере wан кöштьн у иди эwана сэр мьнда нэhатьн. Насьр бэг пеh'эсйа, wэки р'эвое hэсп

wи öндабуйэ. Р'ожэкс Насьр бэге гази мьн кьр. Эз чумэ щэм. Əwи готэ мьн:

— Хано, исал чэнд салэ тö р'эвочие hэспе мьн буйи у п'ак жи тэ р'эвочи дькьр. Wэхта чэта Иране авитэ сэр тэ, тэ мераникэ öса кьр, wэки эwана иди сэр тэда нэhатьн у бэрбь э'шира мэ, Бэродэра, жи нэhатьн. Бежэ, чь тэhэри тэ р'эвое hэспе мьн öндакьр?

Чawa qэwьми бу, мьн öса жи гьликьр.

Əwи пьрси:

— Э, тэ р'эво ви алие бэ'ре hьштьн, йан алие дьне hьштьн?

Мьн щаба пьрса wи да:

— Бэг сахбэ, мьн р'эво тэвэкс бэ'ре алие мэ hьштьн, эзе чьма бьвмэ h'ьдуде Иране бьhельм, эз нэ бе aqльм!

— Дэ, wэки тö öса aqьли, hэр'э дö р'ож тэр'а молэт, wэки тö р'эвое мьн нава ван дö р'ожада нэвини у нэйни, öса бьзаньбэ, эзе п'осте тэ бьгöрöм, т'ьжи xwe бькьм. Дэ иди хэбэр нэдэ, hэр'эl

Р'асти жи Насьр бэг мэрики зöлмк'ари бе исаф бу Əwи гэлэк р'енщбэре xwэ бь к'öтане köштьбун.

Эз чум, мьн р'эво нэдит. Эз ида вэнэгэр'йам, hэма öз ль чоле бум. Р'ожэкс Насьр бэге гази баве мьн кьр у готеда:

— Wэки кöр'е тэ р'эвое мьн нэйнэ бэр дэре мьн öса бьзанбэ, эзе п'осте wи бьгöрöм, т'ьжи xwe бькьм, м ла wэ жи ч'ук-мэзьнава бьшэwьтиньм.

Насьр бэге эв гьли готьн, ле wи qэ нэшекьранд. эw чэнд щар бун qачаха, чэта Иране давитэ сэр мал у сэр э'шира мэ, мьн у баве xwэ шэр' дькьр, мэ нэдьhишт тьштэки жь кэри-сурие wи бьвьн. Мэрие калэ мэзьн ванэ, бьра бежьн эз р'аст дьвем йан на. А, мэрики wa бу Насьр бэг, wан чэнд р'оже кö эз ль сэре ч'йа шэв у р'о дьгэр'йам, öса wэстйам, wэки иди нькарбум саскарбума. Нава р'оже бу. Сэре ч'йаки бльнд, незики h'ьдуде Иране бу, мьн сэре xwэ дани, эз хэwр'а чум, р'азам. Мьн хэwн дит, wэки мьн бьлуре дьхьст у р'эвое hэспа hат. Əw hэс-

пе пешик'еш дайэ пешие у дуз бэрбь мьн те. Жь шабуна эз h'ьшйар бум. Мьн hэсп нэдитьн. Мьн фэ'мкьр, wэки хэwн бу. Ле к'этэ бира мьн ньhэqи эз ль бьлуре нахьм, wэки эз бьлурехьм у hэспе пешик'еш бьбhе, к'ö hэбэ we бе, мьн бьлур жь п'ашла хwэ дэрхьст у qайим qэйде щьриде лехьст. Мьн öса ль бьлуре хьст, wэки дэнге бьлура мьн к'этэ бэре ч'йа у h'эму гэлийа у нэwала бэлабу. Щарна мьн бьлур жь сэр лева хwэ hьлдьда, гöh дьда сэр у дьбьhист, чаwа дэнге бьлура мьн ль wан ч'йа дьwэк'ьлэ у дур дьчэ. Щарэкэ дьн жи мьн бьлур жь бэр дэве хwэ hьлани у гöhе хwэ да сэр, мьн hэw бьhист h'ир'инйа hэспе нери пешик'еш те, эwе кö мьн hини хwэ кьрьбу. Ле к'и али эw h'ир'ин hат, мьн т'ьхмин нэкьр. Wэхта h'ир'инйа wи к'этэ гöhе мьн, мьн жь шабуна дhа qайим лехьст у эп'ещэ дьреж кьр, паше мьн диса гöh да сэр. Ищар р'ьнгэ-р'ьнга сьме hэспа hатьн. Чарсьд hэсп хwэ нэhьндьк бу, ле диса мьн т'ьхмьннэкьр жь к'и али дэнге сьме wан те. Ве щара мьн кö бьлур диса да сэр леве хwэ h'эвэки лехьст, мьн hэw ньhер'и: hэспе чали к'омэйти нер ль пешиейэ, hэспе дьнейи нер, we ль пашийа р'эво тен, тэ qэй дьгот эвана мэринэ, р'эвочиие: йэк ль пешие те, р'е нишан дьдэ, е дьне жи qэстана ль пашие тен, wэки hьнэ hэсп пашда нэминьн у зьрар жи нэгьhижэ wан. Эwана hатьн бьнат'ара мьн, бэр зьнер сэкьнин. Эw hэспе кö мьн hини хwэ кьрьбу, сэре хwэ бльнд кьр, гöhе хwэ бэльqанд у ль мьн нhер'и, тэ qэй дьгот эw бь фькра хwэда дьпьрсэ:

— Тö чь дьхwэзи? Эм сах у сьламэт hатьн?...

Мьн hэвана нен жь пьшта хwэ ани, вэкьр, эwи дит бу hир'инйа wи бэрбь мьн hат. Чьqас нане мьн hэбу— гьшк мьн даеда. Паше мьн эw гьрт, ле сйарбум. Да пешийа р'эво, эз hатьм бэр дэре Насьр бэге сэкьним Р'эвое wи мьн т'эслими wи кьр, гот:

— Р'эвое тэ мьн т'эмам ани, ле эз иди навмэ р'эвочие тэ. Бэсэ, чэнд сала эз h'элал хэвьтим...

Эwи кьр кö зоре мьн текэ р'эвочие hэспе хwэ, ле

заньбу, wəки зоре жи мьн текə р'əвочие хwə, т'ö хере жь мьн навинə, həр we зьраре жь мьн бьвинə. Ləма жь мьн вəгəр'йа. Дəсте хwə жь мьн к'ьшанд. We hавине кö əз щəм wи дəрк'əтьм, пайизе Насьр бəг ньшкева мьр. Нəхwəшийа wи т'öнəбу. Дьготьн:

— Əwи „qəлйа шьвана" гəлəк хwəрьбу, р'увие wи ль həв пьч'ькибун, ləма мьр.

А бь ви тəhəри хwəде п'есира щмаə'та мə жь Насьр бəге хьлаз кьр. Əwи щмаə'тер'а нəп'ак бу, зор дьда щмаə'та хwə. Чəнд щара дьбу шəр'е мə у Иране, йане ə'шира, ле əw хwə qə нəдьhатə шəр'а, минани бəгед ə'ширед к'öрдед майин, əwи əм дьшандьн, ле гава кö мə зор дьда дьжмьна, əхтöрмə жь дьжмьн дьстəнд данин, əwи гьшк р'анеч'дькьр хwəр'а дьбьр, тьштəк нəдьда мə. Мə хун дьр'ет, əwи к'ар дьдит. Пəй мьрьна Насьр бəге, бhаре əм дəрк'əтьнə зозана. Ль зозана бу шəр'е мə у ə'шира Шькака. Шəр'е мə сəр зозанабу.

Мəhа h'əзиране иди ниви бьбу, гöл, сосьн кöлилк дабун. Hешнае давитə h'əтани чоке, əм ида архайин, шöхöле хwəда к'əтьбун. Ле ə'шира мə минани иро hазьрбу qəwмандьне шəр'ар'а, чьмки həргав, шəр'е мə у Иране, Р'оме, йане жи ə'шира бу. Сьвəке, wəхта щаб hатə мə, wəки ə'шира Шькака сəр мəда гьрт. Баве мьн hьлда р'ьм у гöрзк'əбəнде хwə, гот:

— Лао, иро р'ожа хирəтейə, əм ньkарьн бьсəкьньн. wəрə тö сйара hьлдə həма вьрда пешие ле бьбьр'ə, лехə. Əзе мəрийа hьлдьм həр'мə hьнда„ Канийа тьрш" пьште же бьстиньм у əме лехьн.

Мə öса жи кьр. Wи шəр'ида мə бəри ə'шира wан да, гəлə мере wан кöштьн. Wана т'обəкьр иди нəhатнə сəр мə шер' у h'əта нhа жи əwана иди наенə сəр мə шер'. Паше hьла чəнд щара жи мə к'омəк да wана, wəхте шаh Абас əw т'аландькьрьн. Паше, wəхте əм у ə'шира Шькака ləв hатьн, əм пеh'əсйан, шаh Абас готьбу wан:

— Əw зозана кö Бəродəра ле данйə, мьн дайə wə. həр'ьн we зозане жь wан бьстиньн.

Хәно кәр' бу, тә qәй дьгот тьштәки тинә бира хwә, паше диса дәстпекьр, гот:

— Пәй wи шәр'е мә у ә'шира Шькакар'а, hәмz wи чахи, р'ожәкә bahape бу гьрә-гьре ә'шира мә у мьщльса р'испийа т'опбун, гази мьн кьрьн, гәләк жь wә шькьр сахьн у hун шә'де we р'оженә. Хано ль щмаә'те нhер'и гот.— Wана кӧ гази мьн кьрьн, әз чум. Пеш щмаә'тева Сәрh'ьнге кали сәд сали готә мьн:

— Хано, hьла wәхта Насьр бәг сах бу, р'астә әw бәге мә бу, ле wи чахи жи тә мерхаси ә'шира мә хwәйдькьр жь h'әму qәwьмандьнед чәтьн у шәр'а. Әм ит'маз дькьн: wәрә тӧ бьвә мәзьне ә'шира мә....

— Мьн гьлие wан пашда нәхьст. Әв чәтьнайа ә'шира мә, мьн hьлда сәр хwә. Жь we bhape h'әтани ве bhape дуз чьл. bhap дәрбаз бунә. Мә кәла жи чекьр.hун ч'укмәзьн заньн әва чәнд щарә шahe Иране әскәр дьшинә сәр мә шер'. Wә дит ве пайиза дәрбазбуйи, әwи диса әскәр шандә сәр мә шер'. Ле бь пьшти хwәде у ә'шира мә, мә нәhьшт т'ӧ ләк'ә бе сәр мә. Әм ә'рде хwә, мьск'әне пешие хwә п'ак хwәйдькьн. Дьвәк әw диса бе сәр мә шер', wәрьн әм гьшк бәр ә'рд у ә'змин сонд бьхӧн, h'әта йәк жь мә сахбә, әм шәр'кьн, ә'рде хwә нәднә дьжмьн...

Хано кӧ әв гьлие хwә хьлазкьр, сәре хwә бльндкьр у ль щмаә'та хwә нhер'и...

Гьшка сондхwар бь ә'рд-ә'зман, wәки h'әта йәк жи жь wан сахбә шәр'кьн, ә'мре хwә бьдьн, ле хwәйкьн ә'рде хwә жь дьжмьна...

СӘРЕ Һ'ӘВТА

QАСЬДЕД ШӘМДИНАНЕ

Шәмдинан мирлькәкә К'ӧрдстане башqәйә у qәдимийә. Әwe мирльке qә нәдьhьшт Р'ом бе нав wана у хwә сәри хwә мирлькйа хwә дәрбаздькьр. Чәнд шара п'адше Р'оме әскәр дьшандә сәр Шәмдинане шер', ле

нькарбу тьштэк wан бькра. П'адше Р'оме ль wан к'этэ э'йнате, эскэрэки гьран бь т'оп у щэбрханэ шандэ сэр Шэмдинане шер'. Эw чэнд мэh бу эhле Шэмдинане у Р'оме шэр'дькьрьн. Ле ищар к'ёрда wан нькарьбун. Эскэре Р'оме зэ'ф бу. Мир Садьq, мире Шэмдинане, дит кё чэтьнэ дьжмьн алт'кэ, эwи гази мьщльса хwэ кьр у шewркьрьн, чаwа бькьн, wэки мирлькйа хwэ хwэйкьн жь зэвтчие Р'оме. Мир Садьq готэ мьщльсе:

— Hун гьшк заньн: h'эта нha э'мр у жийина хwэ эм хwэхwа п'ак дэрбаз дькьн, мьхлуqэте мэ ль вьра р'ьнд дьжи у р'азийэ. Ле п'адше Р'оме, hун дьвиньн, эва чэнд щара эскэр дьшинэ сэр мэ шер'. Мэ нэдьhьшт эw бе э'рде мэ зэвткэ. Ищар эwи эскэрэки гьран шандйэ сэр мэ шер' у эм пе нькарьн. Гьрэ-гьре э'щира мьн, hун чь дьвежьн? Эм к'омэке жь к'е бьхwазьн у чаwа бькьн, wэки эw к'афьр нэе э'рде мэ зэвтнэкэ?...

Гьшкэ кэр' бун, qэ йэки дэнге хwэ нэкьр. Нав we шewреда жь qэлэча шер' Qади бэг т'эзэ hатьбу. Эw салэк зедэтьр hэбун мир Садьq мэзьнтайа эскэре хwэ спартьбу Qади бэге. Бэри мэзьнайа эскэре мирльке Qади бэг мэзне qэбила хwэ бу. Жь qэбилед э'шира Шэмдинане qэбила Qади бэге — qэбилэкэ п'ьр' мэзьн бу. Эwи жь qэбила хwэ дё h'эзар мер бь ч'эк-сильh'эва дьда мирльке у хwэхwа жи мэзьнати ль wи эскэре qэбила хwэ дькьр у эwh'эму шэр'ада ёса мерани шэр'дькьр у бь алт'ндари жь шэр'а вэдьгэр'йа дhат, wэки нав-дэнге wи ль нав гэлэ э'шира э'йан бу.

Лэма мир Садьq эw к'ьвшкьрьбу мэзьне эскэре мирлька хwэ. Гэрэке бе готьне мэзьна гьшка Qади бэге h'ьздькьр нэ кё т'эне бона мерхасийа wи, wана ёса жи же h'ьздькьр бона hёрмэта wи, бона щомэрдйа wи у т'ьме к'омэкдаре бэлэнгаза жи бу. Щahьла жи Qади бэге h'ьздькьр, чьмки, wэки дьбу эшqэкэ щahьла, э'йда сэре сале, дэ'wэт у бьндарук Qади бэг hэргав нав wан шайада бу, т'эвар'а дьлист, гёвэнд дьгэр'анд. Звьстане жи щарна, wэхте щahьл дьчунэ неч'ира h'ьрч'а, wэхте h'ьрч'

дьк'этэ чьлэ, эw неч'ир-неч'ирэкэ зэ'фэ чэтнэ у hэркэс нь-карэ we неч'ире бькэ. H'ърч'э бърчйэ. К'е wи чахи төрөш-бькэ hэр'э? Чьмки h'ърч'е we wи hурхашибькэ, ле Qади бэг натърсэ, дьчэ у h'ърч'е жи дькӧжэ тинэ. Ле гава дьбэ wэхта hоле, ль мэhа адаре р'о wи чахи h'эвэки дреж дь-бьн, тэ'ва гэрм жи дьдэ бэрфе, ле шэве сарэ бэрф к'ӧршэ дьгрэ. Wи чахи Qади бэг шаhьлар'а дэрдьк'эвэ листка hоле. Бь чомахе хwэйи дреж hоле жь щаhьла дьстинэ дьвэ. Дьqэwьмэ, hэрке щарна hьнэк щаhьл шашдькьн чомахэки ль Qади бэге дьхьн, ле Qади бэг нэ минани hь-нэк бэгед майин ч'ер'-э'тйа бькэ, йане wи щаhьли бьк'ӧ-тэ, на, эw тьште ӧса накэ hэр дьвежэ wи щаhьли:

— Хорто,— йане,— h'эйран, wэки тӧ ньзани hоле бь-лизи, чьма дэрдьк'эви мэйдане, hол дьлизи. Hэр'э хwэр'а к'ап бьлизэ.

Эп'ещэ wэхт дэрбазбу. Қэсэки дэве хwэ вэнэкьр у щаба пьрсед мир Садьqе нэда. Wи wэхти Qади бэг нав щмаэ'теда ль бьнат'ара гьшка р'уньштьбу, чьмки эw дэрэнг hат у нэ мэрики qӧр'э бу, wэки эрhэдэ hэр'э жо-ре р'уни. Р'испийа кьр у нэкьр Qади бэг жь бьнп'ийа ди-wанхане р'анэбу у нэчу жоре Qади бэге дит, wэки кэсэк шewре надэ, эw р'абу сэр чока, wэки щмаэ't п'ак пе-ва бе хwанкьрьне у мир жи wи бьвинэ, чьмки диwанха нэ мэрийада к'ьмк'ьмибу, эwи гот:

— Мир Садьq, wэки тӧ р'ӧсqэте бьди, эзе гьлики бе-жьм....

— Qади бэг, лао, тэр'а т'ьме изнэ, к'эрэмкэ бежэ...

— Мир сахбэ, зуда ль К'ӧрдстане h'эмушка э'йанэ, wэки Ханое Ч'энгзер'ин, хwэйе кэла Дьмдьме, qэwата wи зорэ, хайинти т'ӧщара мьлэте хwэ к'ӧрдар'а нэкьрйэ, минани hьнэкэ майин, пар на перар, эwи к'омэкэкэ р'ьнд да э'шира Т'акора. Wэрьн, эм hэwарийа хwэ ль wи дахьн, Эз бawэрьм: эwе бе hэwарийа мэ у эме we qэт'ле жь сэр хwэ бьднэ алики...

Гава Qади бэг эв гьлие хwэ к'ӧтакьрьн, мэзьнед

qəбила у гьрə-гьред мирлька Шəмдинане əв шewpa Qади бəге qəбул кьрьн у гəлəка həвр'а готьн:

— Мир сахбə, wəлəh, шewp жь ве шewpe четьр т'önə. Həрке к'омəка Ханое Ч'əнгзер'ин нəгьhижə мə, Р'оме wəлате мə зəвткə, мə гьшка т'аланкə, мə техə hесире xwə, минани wан э'ширед мəйə кö к'этьнə бьн бандур'а wан.

Мир Садьqе жи гот:

— Əв шewpa Qади бəге р'асти шewpəkə aqьлə, гəрəке əм э'глə нəкьн, həма нhада qасьде xwə бьшиньн. Ле бежьн, əм к'е бьшиньн? Əм гəрəке мəринə öса бьлйан бьшиньн, wəки бькарбьн Ханое Ч'əнгзер'инр'а хəбəрдьн у wи бьднə бawаркьрьне чəтьнайа мə...

Жь мьщльсе йəки го:

— Wəрə əм мəллə Mh'əмəд бьшиньн. Əwи xwəндийə у бльйанə. Qади бəге əw йəк qəбул нəкьр, гот:

— hуне нəhəqикə мəзьн xwəр'а бькьн, wəки hун мəллə Mh'əмəд бьшиньн. həрке hун дьxwəзьн р'астие бьзанбьн, мəллə Mh'əмəд дьжмьне млəте мə к'örданə. Əwи ль Р'оме xwəндийə у т'ьме дьве:

— П'адше Р'оме, п'адше исламейə, мəр'а гönəйə əм к'örд пер'а шəр' дькьн у диwана wи qəбулнакьн. Дьнйа бьн дəсте п'адше Османиеданə, əw щə'сусе Р'омейə нав мəда.

Йəки жь нав щмаə'те гот:

— Нəhəq əм wи жь нав xwə дəрнахьн, əw чи мəр'анə, шехе мə hənə, бəсə...

We гаве hатнə сəр we фькре, wəки бре мир Садьq, Э'бдьл Р'заq, шех Задə у дö хöламава бьшиньн. Əw həрдö qəлəчйада бун, шəр' дькьрьн. Мир Садьq h'öкм кьр, wəки зутьре бьшиньнə пəй wана. Тə'ри иди к'этьбу э'рде, ле мьшльс he бəла нəбьбу, гьшка дитбу зölма п'адше Р'оме. Wана бəр ч'э'ве xwə дитьбу Р'ом чь тинə сəре э'рəбед Бəг'дае. Hьнги wана əw wəлате хер у бəрək'ət зəвткьр. Мьхлуqəте wан зəлулиеданə.

Лəма гьшкə ве гаве öса мəлул у кəр'бун, фькьр дькьрьн, wəки əw зöлма Р'оме нəе сəре wан. Ле аликива жи гьшкə we фькреда бун, шəр'кьн, бьмрьн, ле э'рде xwə нəднə wан зöлмк'ара...

Ви шəр'ида у бəре жи чəнд щара жь Стəмболе wəзиред Р'оме мəри дьшандьнə щəм мир Садьq, wəки əw бе р'ае у тек'əвə бьн бандур'а п'адше Р'оме. Wəки əw сəри п'адше Р'омер'а данəйнə: „əме əскəр бьшиньн у wəлате wи к'аф-к'ун бькьн". Ле мир Сдаьq щаба wан дьда, дьгот:

— Əва wəлате к'örданə, э'рде кал у баве мəйə, əм qədими ль вьрабунə, т'ö h'ökömət сəр мəр'а т'önəбунə, əм наhельн hун бен э'рде мə зəвткьн, h'əта мəрин жь мə сах бьминə, əме wəр'а шəр'кьн...

К'əwn сьве т'əзə авитьбу нава diwанхане, мир Садьq h'əвəки сəр дошəка xwə, льбасе xwə qə нəехьст, həма öса хəwр'а чу. Ле сəh'ətək жи нək'ьшанд, хölама щаб да мир Садьq, wəки шех—Задə у Э'бдьл Р'заqва hатьнə бəр дəре к'ошке сəкьнинə.

Мир Садьq h'ökм кьр, wəки изна wан бьдьн, əw бенə diwанхане. Əwана kö hатьн, əwи нəhишт əw хəбəрдьн, пьрси:

— Бежьн, лawe мьн, qə чь həйə, ль щəпе?

— We чь həбə,— шех Задə гот,— qəwата wана п'ьр'ə. Döh на пер wана əм данə бəр т'опа, əм жь qəлача дəрк'ətьн, мə xwə да „нə'ла h'ьрч'а". Ле döh мə əскəре wи хапанд, кьрə хəлəqе незики сəд мере wан köштьн, ле həрр'о к'омəка wи те у т'оп-щəбрхана wи жи тен...

— Мьн шандйə пəй wə,— мир Садьq гот,— wəки hун həр'нə кəла Дьмдьме щəм Ханое Ч'əнгзер'ин. Бежно wи: „Мир Садьq ч'э'ве тə р'адьмусə у ит'мазе дькə, wəки тö бей həwарийа мə. Жер'а йəко-йəко qсəкьн: h'але əм нha теда. Бежне: əw xwə жи п'ак занə — əва чəнд салə Р'ом бь əскəре xwəйи гьранва те сəр мə шер', ле əм бəри əскəре wи дьдьн у əм наhельн льнге wи шьлə'ти ль э'рде мək'əвə — К'örдстане к'əвə. Ле ищар əс-

кәре ѡи бе һ'әсабә, бь т'оп у щәбърханайә, ләма әм пенькарьн. Һәрке ѡәт'әне К'өрдстане бәр дьле ѡида ширьнә, бьра әскәр һьлдә, бе һәѡарийа мә. Ѡәки әѡ нәе һәѡарийа мә, Р'оме мә т'әва қьр'кә у ѡәлате мә зәвткә". Дә, һәр'ьн, ѡәр'а ог'ърбә...

Шех Задә гот:

— Мир сахбә, ѡәки әм р'йа к'әсәр'а нәчьн, әм зу нагьһижнә кәла Дьмдьме Симоне фьләйи т'өщар гәлә щара әшийа бьрйә кәла Дьмдьме фротйә у вәгәр'иайә һатйә. Ѡәки тө ѡи мәр'а дайни, чаѡа бәләд, ѡе зә'ф р'ьндбә...

Мир хөламәк шандә пәй Симоне фьлә. Хөлам гази ѡи кьр, Симон һатә һ'ьзура мир, бь ә'ширти т'әмәнә бу, сәқьни.

— Симон ,тө дьвини Р'ом чь тинә сәре мә.— Мир Садьq гот.— Әѡи ль Диһарбәк'ьре фьлә у к'өрд қьр'кьрьн, әѡ ѡәлат зәвткьр. Нһа жи вьрда те.

— Бәле, мире мьн, әз заньм, һәрке чь лазьмә жь алие мьнда бежә, әз һазьрьм бьқәдиньм.

— Мьн шандйә пәй тә, ѡәки тө бәләдие бьки, р'йа к'әсәр'а қасьдед мьн, шех Задә у Ә'бдьл Р'заq бьви кәла Дьмдьме, щәм Ханое Ч'әнгзер'ин, ѡәки әѡ әскәр һьлдә бе һәѡарийа мә.

— Мир сахбә, сәр ч'ә'ве мьн,— Симон гот,— әзе ве сәһ'әте һәр'ьм у р'екә к'әсәр'а бьвьм, ѡәки әм зу бьгьһижнә кәла Дьмдьме. Ханое Ч'әнгзер'ин мәрики қочахә, әскәре ѡи зуда һини т'ә'лима шер' дьбә. Шаһе Иране чәнд щара һатә сәр ѡи шер', ле әѡи әскәре Иране қьр'кьр, нәһишт бе ѡәлате ѡи зәвткә. Шәһәре кәла Дьмдьмеда жи гәлә т'өщар әшийае хѡә типьн, теда хәритдькьн, дьчьн...

— Симон, хѡә әм тә нашиньн к'ьр'ин-фротане бьки, әм жь тә дьхѡәзьн, ѡәки тө қасьдед мьн зу бьгһини кәла Дьмдьме...

— Сәр ч'ә'ве мьн,— Симон ѡәк'ьланд,— әзе чум һәспе хѡә зинкьм...

Әһле Шәмдинане т'әзә жь хәwa сьве р'адьбун. Ә'йни wи wәхти жь бәр дәре к'ошка мир Садьq пенщ сйара бәре хwә данә кәла Дьмдьме, чунә щәм Ханое Ч'әнгзер'ин. Йәк жь wан Ә'бдьл Р'заq бу, шех Задә бу, Симоне фьлә бу у дө хөлам бун.

We сьве һ'әтани тә'в һатә незики нивро әw пенщ сийар р'еда дьһатьн. Qәт хәбәрәк жь дәве wан дәрнәк'әт, һәвр'а хәбәрнәдьдан тә qәй дьгот кәр'ә-лальн. Һәр йәк жь wан, фькра wи сәр wәт'ән бу. Нивро шунда һәр Симон хәбәрда, гот:

— Wәки әм т'ьме ве р'йа базьрганада һәр'ьн, әм панздә р'ожа нагьһижнә кәла Дьмдьме, ле wәки әм wa к'әсә сәре ч'йава һәр'ьн, әме зу бьгьһижнә кәле.

— Дә wәки өсанә, әм р'йа к'әсәр'а һәр'ьн,— шех Задә гот,— ләма жи мир тө мәр'а шанди, wәки тө р'йа к'әсә нишани мә бьки.

Әwана жь р'йа базьргана дәрк'әтьн, бәре хwә данә ч'йа у һәспе хwә зәнгукьрьн, чун. Әwана сьве шәбәqе һ'әтани тә'ри дьк'әтә ә'рде qә щики нәдьсәкьнин, ле һәма кө тә'ри дьк'әтә ә'рде, әwана жь һ'әспа пәйа дьбун, һ'әсп шәве дьч'ерйан, ле сьбәтьре, wәхте к'әwa сьве т'әзә давит, диса сйар дьбун, дьчун. Wана дьләзанд, wәки зу һәwарие бьбнә кәла Дьмдьме...

Ида мәһа һавинейә пашьн хьлазбьбу. Нан we сале ль ч'йае Дьмдьме кем һат. Нане фротане щие незик т'өнәбу. Һәрке нане к'е жи һәбу нәдьфротьн, дькьрьнә ч'ә'ла, вәдьшартьн. Мьхлуqәте эла Бәродәра дьчу шие дур нан дьк'ьр'ин. Р'ожәке карване кәла Дьмдьме бәре хwә данә Шәмдинане, wәки wедәре хwәр'а нан бьк'ьр'ьн, биньн. Әw чәнд р'ож бу кавране гьран сәре ч'йава дьһат. Р'о т'әзә һатә wәхта фравине. Wана сәр канике данин. Бьнат'ара кание ч'әмәк дьк'ьшйа. Хортед щаһьл к'әтнә ч'ем эп'ешә мә'си гьртьн. We дәqе к'урма агьр лекьрьн у дәстбь пә'тна мә'сйа кьрьн. Щаһьлед га дьч'ерандьн т'ьхмин кьрьн, wәки пенщ сйар нава мешәда жь сәре ч'йе һәма к'әсә жорда бәрбь wан тен. Йәки

кал сәрwере кәрван бу. Wан щаһьла щаб данә кале, әwи гот:

— Ль ви щие хали, дури шенлька, әв чь сйарьн? Wәләһ һәбә-т'өнәбә әwана мәрие хьравьн, we мә т'аланкьн у гае мә жи we жь мә бьстиньн. Wәрьн әм чәнд мәри нава га бьсәкьн, чәнд мәри зутьре хwә нава мешәда бьтәлиньн. Шур у мәрт'але хwә һазьркьн. Әwана пенщ сйарьн әм бист у пенщ мере ә'шира Бәродәрьн. Wәки әм гьшк жи бенә qьр'е, ле нәһельн мале мә жь мә бьстиньн у мә т'аланкьн...

Һәма öса жи кьрьн: кале дәһ мәрйава манә нава га. Чәнд мер хwә нава мешәда вәшартьн, чәнд хорт жи манә сәр к'урма агьр, мә'си дьи'әтьн. Ле гьшкә һазьрбун, һәрке лазьмбә сәре хwә жи бьдьн, ле нәһельн wана т'аланкьн. Һәр пенщ сйар дуз һатнә нава га, сәлам дан у пьрсин:

— Әва карване к'идәрейә? Һуне к'öда һәр'ьн?

Кале бәрбь wан чу, гот:

— Әмә жь ә'шира Бәродәранә, кәла Дьмдьме, мәзьне мә Ханое Ч'әнгзер'инә. Исал щәм мә нан нәһат, һ'әвәки кемасийа нен щәм мә һәйә, әме һәрнә Шәмдинане к'өлфәте хwәр'а гәньм бьк'ьр'ьн. Чәнд хорта Симоне фьлә нас кьрьн у же пьрсин:

— Тö Симоне т'öщар нини?

—Бәле, wә әз нас кьрьм, әз әw Симоне фьләмә.

Әбдьл Р'заq готә кале:

— Нан щәм мә бол һәйә, әва чәнд салә нане мә бе-һ'әсаб шиндьбә, ле һун нькарьн бьк'рьн.

Кале пьрси:

— Чьма әм нькарьн бьк'ьр'ьн?

— Щәм мә шәр'ә,— Әбдьл Р'заq гот,— п'адше Р'оме әскәре гьран бь т'оп у щәбьрханә шандйә сәр мә шер' дьхwәзә ә'рде мә зәвткә. Щәм мә шәр'әки гьранә. П'адше Р'оме щие К'өрдстане зәвткьр, гәлә ә'ширед к'өрда бь зора шур бунә дәстае wи у хәршед гьран жи жь к'өрда дьстинә. Һьнәкә нәп'акә у к'ьрет: аг'а, бәг у миред

мә к'örда хаинти млəте хwə кьрьн, чун бунə дəстае Р'оме. Wəки wана жи минани Ханое Ч'əнгзер'ин, мəзьнед Һ'əкаре, Амадие, Щьзира-Бота у Шəмдинане шəр'кьрьна нə Р'ом, нə жи Иране нькарьбун льнге хwə бавитана К'örдстане...

Паше шех Задə гот:

— Чəнд щара п'адше Р'оме мəри шанднə щəм мире мə, wəки мире мə бьвə дəстдае wи у диwана Р'оме qəбул бькə, ле мире мə əw йəк qəбул нəкьр у əва чəнд щарə п'адше Р'оме əскəр дьшинə сəр мə шер', мə əскəре wи qьр'дькьр, нəдьһишт əw бе нав мə, ле ищар əскəрəки гьран шандйə сəр мə у əм пенькарьн. Чьма wəва нəə'йанə п'адше Р'оме Сöлт'ан Сəлим у шаһ Абасе Иране сöлһ'ə гьредан у К'örдстан нав һəвда п'арəвəкьрьн. Бь we сöлһ'е гəрəкс нивс К'örдстане бьгһижə Иране, нивəк жи бьгһижə Р'оме. Ляма һəрдö дəwлəт дьлəзиньн, wəки К'örдстана мə зəвткьн у һəр йəк жь wан алие хwəда һəрсал сəр мəда дьгрьн...

— Бəле, əw йəк мə жи бьһистйə — йəки жь нав wан гот.

Кале кö дит əв сйар нə мəрие хьравиенə, əһле херенə, əwи кьрə гази, wəки һəвале wанə кö хwə вəшартьбун бен.

Əбдьл Р'заq готə кале:

—Əм qасьде мире Шəмдинанеnə. əwи əм шандьнə щəм Ханое Ч'əнгзер'ин, к'омəке дьхwəзə, гəло гəлəк майə, wəки əм бьгһижнə кəла Дьмдьме...

— Иро дö р'оже мəйə əмə р'ewинə,— кале гот,— ле һунə сйарьн сьве нивро һуне бьгһижнə кəле.

Мəри гьшк жь нава мешə дəрк'этьн һатнə щəм сйара, сьлав данə wан. Кəле гот: „Гəлə qасьдед ə'зиз, һəспед wə худанеда мəwьщинə, жь һəспа пəйабьн, бьра һəспед wə һ'əвəки р'ьһ'этбьн хортед мə ви ч'əмида гəлə мə'си гьртьнə, бьра диса бьгрьн. Мə'сие алəбальг ч'əми т'ьжйə, мə сəр к'урма агьр гəлəк пə'тьнə, нан мəр'а бьхöн, паше сəр ч'ə'ва һатьнə, диса р'йа хwəда һəр'ьн..."

Шех Задэ ль Э'бдьл Р'заq нhер'и, тэ qэй дьгот, we нhер'андьне, эwи же дьпьрси: „Эм пэйабьн, йане на?" Ле Э'бдьл Р'заq жь hэспе пэйабу, hэрче майин жи жь hэспа пэйабун. Кале ль хорта hьлат:

— Hун фэ'мнакьн, hэспа жь дэсте мевана бьгрьн?

Э'бдьл Р'заq гот:

— Бьра хорт зэh'мэте нэвиньн, hэспе мэ хöламе мэ we бьвьн h'эвэки ль ван дэра бьч'еринь.

Э'бдьл Р'заq к'олосе xwэ жь сэре xwэ дэрхьст, бь дэсмале худана э'нйа xwэ пaqьшкьр. Э'нйа wи h'этани т'эпэльке т'эзэ кöр'кьрьбу. Т'эморйа wийэ чур'э-чэqэлэ кöришки у гöланчкед wийэ чур' сэр сурэте wида дальqйабун, мэрьв h'эйран-h'ьжмк'ар бу ль wи, т'эморийа wич'э'ве wийэ сут, бэжна wийэ дэлал у сьмела нарьнщи бьнер'э. Кале hедика готэ хорта:

—К'ьвшэ, эв нэ мэрики р'ьжйэ, эв мэрики maqулэ у maqулэки мэзьнэ...

Ч'эк р'ьhале Э'бдьл Р'заq, зьри сэр э'ба ньqьшанди лебу, хэнщэр бэр пьштера бу, т'этка хэнщэре зибкьри бэр пьштер'а xwанедькьр. Щаньле кö Симон нас дькьрьн же пьрсин:

— К'ьриве Симон, тö бь э'нщила Иса п'ехэмбэрки р'аст бежэ: эв мере wa бэдэw к'ийэ?

—Эва мир Э'бдьл Р'заqэ, бьре мире Шэмдинанейэ. Баве wан эва бист сал зедэтьр hэйэ мьрйэ. эwи he сахбу мирти да кöр'е xwэйи мэзьн, мир Садьq...

—Ле эве дьне öса бь говде h'ьрч'а к'ийэ?

—Эва жи шех Задэйэ, баве шех Задэ сэд у дэh салийэ, he сахэ. Шарна дьчэ мир Садьqр'а к'ьшьк у тэ'мэ дьлизэ, наве баве wи шех Шэмойэ. Hha жи бь шур-мэрт'ал у р'ьма мовккьри дестдайэ у шэр'дькэ мqабьли Р'оме. Шех Шэмо дьве:

— Дьжмьне мьлэте к'öрда падше Т'урк'иаейэ (Р'ом) у шahe Иранейэ.

Щаньла мэ'си к'ьвави сэр агьр чекьрьн, кале гот:

— Меванед э'зиз, к'әрәмкьн, h'әвәки qәwатие бькьн, паше р'ек'әвьн. Qасьда нан т'ер хwарьн у шех Задә гот:

— Әмә зә'ф- зә'ф жь wә р'азинә. Р'асти жи иро чәндә нан дәве мә нәк'әтьбу, нане мә hәйә, ле нан бәр мәда нәдьчу, иро сайа hөрмәта wә, мә т'ер нан хwар у изна мә бьдьн, әме р'ек'әвьн. Әмә лазьн, дәбь хатре wә...

Кале гот:

—Дә, ида hун сәр ч'ә'ва hатьнә, ле ве р'еда нәчьн, h'әвәки дак'әвнә гели, wедәре шьвар'екә к'очәра hәйә, hәма we шьвар'еда hәр'ьн, әwe дуз wә бинә кәле...

Ажотьн, чун. Ә'бдьл Р'заq ль пешиебу. We шәве әwана qә жь hәспа пәйа нәбун, hәспа ида р'е hьлдабун у бь орг'ә дьчун. К'әwа сьве т'әзә авитбу, витә-вита ч'вика, жь hелине хwә дәрк'этьн, фьр'ин чун хwәр'а р'ьсqәки дәстхьн. Бәрә-бәрә р'онкайа сьве да h'әму ч'йа. Тә'в жи жь пьш ч'йае Дьмдьме дәрк'ат. Hәспә эп'ещә wәстйайи бун. Әwана сәр канике пәйабун, хөлама гәм жь дәве hәспа дәрхьст, hәвсар кьрьнә стöе hәспа у бьрьн h'әвәки жь кание дурхьст, wәки h'әйwан р'ьh'әтбьн у бьч'ерьн.

Ә'бдьл Р'заq, шех Задә у хөламава сәрч'ә'ве хwә сәр кание шуштьн, qә сәh'әтәк нәк'ьшанд hәсп т'ербун, чьмки ч'ерә ль вьра зә'ф бу. Qасьд диса сйарбун у ажотьн.

Р'о hе дö бәжна блынд бу, wәхте кәла Дьмдьме жь дурва hатә хwанекьрьне. Жь дурва кәла тә qәй дьгот hелина тәйре атмәщәйә ль сәре зьнер чекьрйә, wәки чарньqали wи пева бе хwанекьрьне. Алики кәле пьшта хwә дабу ч'йаки мәзьн, мәрьв т'ьре qәстана öса кьрьбун, wәки кәсәк нькарбә зьраре бьгhинә кәле у әhле we. Сурәкә бе h'әсабә блынд дора кәле чекьрьбун, hәр се щйа р'е дьчу кәле.

Симон готә Ә'бдьл Р'заq:

— Maqул, hәрке тö дьхwәзи, әзе тәр'а qьсәкьм дәрhәqа чекьрьна ве кәле...

— Симон, тö жь к'ö зани чекьрьна ве кәле?

— Maqул сәрһатийа ве кәле мәрики кал мьр'а гьликьр у зә'ф жи мәшqулә.

—Дә, wәки өсанә кәла һьла эп'ещә дурә, бьра һәспе мә һ'әвәки мәша xwә кемкьн, wәки әwана жи бина xwә бьстиньн, ле тө Симон дәстпебькә мәр'а qсәкә дәрһәqа чекьрьна кәле.

Симон дәстпекьр, гот:

—Әз зуда мал тиньм вьра хәритдькьм, we сала кө т'әзә мьн п'әрч'ә жь Шаме ани кәле, бона фротане, мьн каләки һ'әйште-нод сали гьрт, әwи шәве, wәхте чарсу валадьбу, qәрәwьли ль п'әрч'е мьн дькьр. Эварәке әз һатьмә щәм кале р'уньштьм, әwи wa qсәкьр:

—Әва кәла кө һатә авакьрьне әзи иди мерәки т'ам бум. Ә'шира мә, Бәродәра, әw чәнд салбун т'әзә һатьбунә вьра. Һосте ве кәле һьнәка дьгот фьләйә, һьнәка жи дьгот һ'өр'өмә. Сура дора кәле, нәхше суреда чекьри, се дәрге һ'әсьн у пепәлинге weйә бльнд әwи һостайи чекьр. Сәр wан qөбед бльндә мәзьн т'ьме — шәв у р'о нобәдар сәкьнинә qәрәwьлие дькьн. Гава дьжмьн те сәр кәле шер', qәрәwьл һе дурва дьвиньн, щабе дьднә Хано, wәки әсәкр һазьрбьн бона шер'.

Бьнйа кәле, дһа жере, р'йа сәһ'әтәке зедәтьр сйари, диса qөбед өса бльнд һәнә, qәрәwьлә теданьн у qә ч'ә'ве xwә набьр'ьн бь сьре чарнькал дьнһер'ьн, ль дьжмьн мезәдькьн. Wәхте т'ьхмин дькьн дьжмьн те, әwана жи зутьре щабе дьднә к'әле. We сәһ'әте әскәре Ханое Ч'әнгзер'ин дәрдьк'әвә дьжмьнр'а дькә шәр' у qьр'дькә, наһелә, wәки әw бенә кәле. Лэма әва чәнд щарә әскәре шаһе Иране те, ле нькарә кәле зәвткә, әскәре xwә дьдә qьр'е, пашда дьр'әвә дьчә...

— Бь готьнә тә, нһа жи әw qәрәwьле qөбада мә дьвиньн?— Шех Задә пьрси.

— Бәле, нһа жи әw qәрәwьл мә дьвиньн. Әwи кали qсәкьр, wәки һостәбашие кө әв кәла чекьр, әw бәре һостәбашие шаһе Иране бу. Әwи гәлә кәла чекьрьн бо-

на шаh Абас мqабьли Р'оме, ә'рәба, афг'ана у Һьндстане. Wәхтәке әwи кәлакә зә'ф р'ьнд чекьр, чьмки Һьндстане гәлә зор дьда Иране, we кәледа әwи гәлә ищат чекьрьбу, hәрке лазьмбә әскәр тек'әвә h'әсаре, бькарбә бәр дьжмьн бьсәкьнә, тәйахкә у шәр'кә. Ава we, зәг'ира we у сильh'е we теда щи дьбун. Шаh hатә кәле бь ч'ә'ве хwә бьвинә. Әw чу höндöр'е кәле гәрийа у hостатийа we гәләки qәбул кьр. Бәр эваре шаh Абас шандә пәй hоста әw hатә щәм шаh. Әwи готә hосте:

— Әв кәла кö тә чекьрийә, кәлакә зә'фә р'ьндә, ле р'аст бежә мьн: „тö кари жь ве кәле четьр жи чеки?" Һостәбаши h'әвәки дöщöрмиш бу, гот:

—Шаhе шаh сахбә, бәле, әз карьм hьла жь ве кәле четьр жи чекьм.

Шаh әw мәрәхәскьр, wәки әw hәр'ә мала хwә. Ле паше, wәхте hостәбаши чу мала хwә, шаh фәрманкьр:

—Сьве, нава р'оже wи hостәбаши hәйата кәледа дардакьн...

Кале дьгот:

— Мәрие херхwаз ль h'әму щйа hәнә,— hәма we сәh'әте щаб данә hостәбаши, wәки шаh дьхwәзә wи сьве дардакә. Wан чәнд салада hостәбаши гәлә зер' qазанщкьрьбу, әw wан зер'а хöрщкькә т'ьжи дьдә wи мәри, әw hәспәкә зинкьри жер'а тинә, hәма we шәве hостәбаши дьр'әвә те щәм Хано у qсәдькә: h'ал у h'әwале хwә. Хано wи дьhелә щәм хwә у дьвежә wи: „Әз нә шаh Абасьм, әз мәрики öса бе исаф ниньм, мьнр'а кәле чекә, әзе тә минани р'онайа ч'ә'ве хwә хwәйкьм у hәqәки р'ьнд жи бьдмә тә". Хано мәрики зә'фи дәwләтийә, кәри-суриед пәзе wи ль Бәг'дае, Мусьле, Шаме, Бәсрае у Стәмболе тенә фротане, hәма дö-се р'әвое hәспе wи hәнә, нахьре дәwаре wи hәнә, h'әвт qәйнт'әр дәве wи hәнә. Әw qәйнт'әр дәвед wи дьчьнә wәлата у бажар'ед дур, зәг'ирә у лазьмайа бона әскәре wи тиньн. Наве wи Хано бу, ле wәхте әwи әва кәла да чекьрьне, wи чахи бона чекьрьна ве кәле әwи бь чәнга зер' да hостәбаши у п'ала. Жь we р'оже

шунда наве wи данин Ханое Ч'энгзер'ин. Хени we йэке, ль wэлате Иране мэрие дэwлэтир'а, млк'эдарар'а у бэгар'а дьвен: Хан... лэма hьнэк жи дьвежнэ wи: „Хане к'ӧрда».

Гава кӧ Симон эв qса xwэ хьлас кьр, эwана ида гьhиштнэ кэле...

Дьрежайа сура кэле нэдьhатэ хwанекьрьне. Эw сур hатьбу чекьрьне жь кэвред мэзьнэ бьр'и. Wэки мэрьв р'абэ сэр пьшта hэспе бьсэкьнэ, дэсте xwэ дьрежкэ, диса нагьhижнэ блындайа сэре суре. Жь wан qӧбед блынд qэрэwьла жорда ль Э'бдьл Р'заq у сйара дьнhер'ин. Wэхте эwана hатнэ бэр дэрге hэсьни мэзьни у блынд, сэр кэвьре суре алие р'асте шькле h'ьрч'а ле ньqьшандьбун, алие ч'эпе шер ле ньqьшандьбун. Э'бдьл Р'заq hедика гот:

— Эwи мора шаhе Иране же стэндйэ, ахьр шер т'ур'а шаhе Иранейэ.

Э'бдьл Р'заq у шех Задэ хӧламава кӧ дитьн эв hостати, wана бawаркьрьн qса Симон. Эwана кӧ жь суре дэрбаз бун, чунэ кэле hэма ӧса бь э'щебмайи соqаqа, авайа, дьк'ана, чарсие у хана дьнhер'ин, qэ г'ьхминнэкьрьн, чawа hатнэ бэр к'ошка Хано. Пеш к'ошкева мэйданэкэ фьрэбу. Ль ве мэйдане гэлэ даред мэзьн шиндьбун. Бэр wан дарар'а, хӧлэ-хӧла ава зэлал бу дьк'шйа. Ль вьра, бэр к'ошке, гэлэ мэри бэр сийа ван дарада hэбун. Hьнэкэ hэспе wан hэбун. Кэс ньзанэ hивийа чьбун. Hьнэк жи к'ьвш бу п'алэбун, йэки жь wан готэ мэрики, е жь к'ошке дэрк'эт:

—Hэйран, hостэбаши готэ мэ: «hун сьве зу wэриэ бэр к'ошке, эзе wэ базьргапр'а бьшимэ к'эрхана hэсьн, wэки hэсьн барк'ьн, бона т'она чекьи. К'а чьма hостэбаши нае?».

Чэнд мер жи башqэ бэр сийа дара гузе р уньштьбун, эwана жи hивийа тьштэки бун. Жь соqаqе сйарэк hатэ танга wана пьрси:

— hун зуда hатьнэ вьра?

—Бәле, әм сьведа ль вьрьн.

— Дә, сйарбьн, әм һәр'ьн.

Әwана жи һәспа сйарбун, чун...

Жь к'ошке мерәки блынд, қап'утәки нав мьлла, дәрк'әт, һатә щәм Әʼбдьл Р'заq у шех Задә пьсркьр:

— Һун чьма һатьнә? Һун жь к'ижан қәбиленә?

Шех Задә щаба пьрса wи да, гот:

—Әм жь Шәмдинанено. Мир Садьқе Шәмдинане әм шандьнә щәм Ханое Ч'әнгзер'ин. Шөхөләки мәйи әʼщәлә һәйә, әва жи бьре мир Садьқе Шәмдинанейә, Әʼбдьл Р'заqә,— шех Задә бәре хwә wида кьр у нишандае,— әм дьхwәзьн бенә һ'ьзура Хано, чь лазьмә әме бежнә wи...

Әwи мәри кө әw хәбәрдана шех Задә у ләwзе готьна wи бьһист, фә'мкьр, wәки әв мәринә маqульн. Дәстхwәда һ'өкми сәр хөламе кө wедәре сәкьнибун кьр:

— Һун чьма сәкьнинә? Һәспа жь дәст мевана нагьрьн? Ван һәспа бьвьн тәwле, т'әслими мираг'өр бькьн, бежьн: «Диwанбаши шандйә, бьра п'ак мьqати ван һәспабә»...

Диwанбаши Симоне фьлә наскьр у же пьрси:

— К'ьриве Симон, тө сәр ч'әва һати. Ле тө чь дьхwәзи?

— Әз хөламе ч'ә'ве тәмә,— Симон гот,— мир Садьқе Шәмдинане әз чаwа бәләд Әʼбдьл Р'заqр'а у шех Задәр'а шандьмә. Әва пенщ р'ож у пенщ шәвьн әм р'е тен. Бона кө әм зу бьгһижнә кәле, әм к'әсә сәре ч'йава һатьн, ләма әм өса зу гьһиштнә кәле.

Диwанбаши диса ль ч'әк-р'ьһале wан нһер'и, гот:

— Чьма һун сәкьнинә? К'әрәмкьн, әм һәр'нә диwанхане...

Әwи да пешийа wана, әw бьрьнә һөндөр', к'идәре Хано у мьщльса хwәва р'уньштьн. Wәхте әwана һатнә сьвдәре, дитьн: Сьвдәрәкә фьрәйә мәзьнә чаргошә. Әʼрде we сьвдәре гьшк бь кәвре гәwр, сьпи у р'әш һатьбу ньqьшандьне. Бане сьвдәре бь к'еранед даре шьмшате һатьбунә авакьрьне у өса авакьрьбун, тә qәй дьгот гө-

лиед qизаньн к'aw hунандьнэ. Ль ве сьвдэре, гава мэрьв те höндöр', алие р'астэ ава канийа бь к'езин ани-бунэ вьра, хöлэ-хöла аве бу жь шьр'ка к'езине дьрьжйа, дьк'этэ h'эwзэки ч'ук. Эw h'эwз жь кэвьре мэрмэре спи hатьбу чекьрьне. Жь h'эwзе жи эw ав бьн э'рдер'а дьк'ьшийа дьhатэ дэрва, дьк'этэ нав баг'е h'эйате. Бэр we кание т'асэкэ т'эмьзэ qэлакьри данибун, эw бона аввэхwарьне бу. Хени т'асе ль wедэре, бэр кание мсинэки нээwqас мэзьн hэбу. Эw жи бона э'дэбадэставе бу. Ль сьвдэреда бэр дэре диwанхане чэнд щийа к'öлавэ р'ахьстьбун. Ль wедэре р'удьнштьн хöламед Хано у фэр'ашед wан бона шöхöлед э'щэлэ, hэрке лазьмбэ, дьшандьн. Эw хöламе кö wедэре р'уньштьбун, ч'э'в Э'бдьл Р'заq у шех Задэ к'этьн, жь бэрва р'абун п'йа. Диwанбаши готэ хöламед Э'бдьл Р'заq:

—Hун ль вьра р'унен, h'этани мэзьнед wэ тен...

Паше эwи дэри вэкьр у гот:

—К'эрэмкьн, меванед э'зиз.

Пешие Э'бдьл Р'заq чу, паше шех Задэ hат. Кэсэк ль диwанхане т'önэбу, ле чаwа э'дэте э'шира, wана слав да, готьн:

—Р'ожа ве мале хербэ...

Диwанбаши гот:

—Hун сэр ч'э'ва у сэр сэра hатьнэ.

Щи нишани wан да, эwана чун р'уньштьн, ле Симон нэчу, эw бьнп'йа диwанхане ма. Диwанбаши гот:

— К'ьриве Симон, тö меванэки мэйи э'зизи, к'эрмкэ, hэр'э жоре р'уни...

—Эw жь мьн зедэйэ,—Симон гот,—wэки эз hэр'ьм щэм Э'бдьл Р'заq у шех Задэ р'унем. Ль вьра мьнр'а п'акэ. Ле wэки Э'бдьл Р'заq дэстура мьн бьдэ, эзе hэр'ьм досте хwэ бьвиньм, эва дö салэ эз нэhатьмэ вьра, ньзаньм h'але wи чаwанэ...

—Симон щан, hэр'э, тэр'а изнэ, hэр'э досте хwэ бьвинэ, ле паше диса wэрэ,—Э'бдьл Р'заq гот.

Симон дәрк'ətə дәрвə. Диwанбаши жи пер'а дәрк'ət у ль сьвдәре жь Симон пьрси:

— Симон, досте тәйи ə'зиз ль вьра к'ийə, тö öса h'ə̈йри wийи?

— Досте мьн Qöршуте базарбашийə.

— Тö зани мала wи ль к'ижан мьh'ə̈лейə?

—Бəле, əз заньм.

Симон кö чу, диwанбаши ч'ə'внəбари фькра хwəда гот:

„Чьqас т'öщар hənə гьшк дьчьнə мала wи, ləма əwи əwqас дəwлət т'опкьрйə".

Əв диwанханə гəлəки фьрə бу у бане we гəлəки блынд бу. П'əнщəре we бьч'укбун, гəлə п'əнщəрəбун у гəлə р'öнкайи дьк'ətə диwанхане. Бəр диwарада чарньqал дö щергə дəр'авед нə зə'фə блынд чекьрьбун у к'aw ньqьшандьбун. Сəр wан дəр'ава колавед хас р'ахьстьбун, сəр колава жи халичə р'ахьстьбун. Сəр wан халичед хас, бə'лгие qушт'уки данибун. Əw бона мəрие мьщльсе у меван бьднə бəр п'ала хwə...

Дəри вəбу, хортəки щаhьли т'уисьз дəрда hат. Дö qəльн бь т'ьтун дагьрти дəсте wида бун, дö h'əб жи к'озидангбун, əwи qəльнək бəр Ə'бдьл Р'заq дани, йək жи бəр шех-Задə дани у дö к'озиданг жи дани бəр wана, гот:

—К'ərəмкьн, меванед ə'зиз. Qəльна бьк'ьшиньн.

Паше wи хорти дəст кьрə щева хwə, кəвьр-həстə дəрхьст. Щарəке леда п'ишо дəстхwəда агьр гьрт. Əwи əw агьр дани сəр qəльне wан у пашда вək'ьшийа...

Диwанханеда кəсək т'önəбу, хени Ə'бдьл Р'заq у шех Задə Шех Задə т'ə'мул нəкьр, жь хорт пьрси:

—Хорте дəлал, ща беж, к'е ль ви щие блынд р'удни?

— Ви щие блынд маqуле мə, Хано р'удни. Ль вандəра жи щергə-щергə мəзьнед qəбила, гьрə-гьред ə'шира Бəродəра р'уднен. Ле həр йək жь wан анəгори р'öт'ба хwə р'удни.

— Чawa анəгори р'öт'ба хwə р'уднен?— Qəстана шех Задə пырси.

—Мəзынед qəбилед гьран жоре р'уднен, паше ед майин.

— Ле Ханое Ч'əнгзер'ин хwəйе чь р'öт'бийə? Бəгə, аг'айə, йан мирə?— Э'бдьл Р'заq жь хорт пырси.

— Ханое Ч'əнгзер'ин нə бəгə, нə аг'айə, нə жи мирə, к'öрдə, ле жь бəга, аг'а у мира жи зедəтырə у четырə.

Ль диwаре диwанхане гьшк халичə педа дардакьрбун, ч'əк у сильh'ə сəр wан халичада дарда кьрьбун, тə qəй дьгот, əва щəбрхана Ханое Ч'əнгзер'инə. Э, чь т'öнə: гöрз-кəбənд, тир у кəван, щур'ə-щур'ə шур у цəртал, р'ьмед мовкьрн, пишто, чəнд h'əв жи кьрасе зьри дардакьрибун. Нав wан сильh'ада шурəки гəлəки мəзьни бəр həбу у h'əвəки кер' бу. Дəстие шур зивбу, ле бь зер' кьладабун, тəтка шур т'əмам жь зер' hатьбу цекьрьне у дьбьрqи. Жь wи хорти пырсин:

—Ле əв шуре hани мəзьн е к'ейə?

—Əва шуре Ханое Ч'əнгзер'инə, əwи бь ви шури сəре гəлə мəзьнед Иране бьр'инə. Həма сəр пьшта həспе əwи ль wан дьхьст.

Шех Задə у Э'бдьл Р'заq ə'шебмайи həвдö нhер'ин...

Феза wан сильh'а, диса ль диwер сəр халича бь щергə гəлə сəре дə'ба дарда кьрьбун. Вьра həбун сəред: гöра, h'ьрч'а, кöр'əбəшка, хрнька, шера, пьльнга, гак'увйа, бьзнед к'уви, бəране к'уви бь стöрие wанə бадайи, р'увнйа у кеwришка. Нав wан сəрийада həбу сəрик кəси ньзанбу сəре чь дə'байə. Жь хорт пырсин:

—Ле əв сəре hан сəре чь дə'байə?

—Əва сəре к'əвтар'анə. Бəре əви к'əвтар'и мьрие т'əзə жь мəзəла дəрдьхьст, дьбьр дьхwар, паше əви к'əвтар'и гəлə зьрар да щмаə'та мə, əwи зар'е ч'ук дьдьзин у дьбьрьн дьхwар. Гəлə де у бава hесьр барандьн бона əwлəдед хwə. Шəв у р'о неч'ирван пəй дьгəрйан, ле тьштəк нькарьбун бькрана. Мьхлуqət hатə щəм Ха-

но бь гьри дэрд у кöле хwэ жер'а готьн. Паше Хано хwэхwа тэ'жи hьлдан у пэй гэр'йа, ле иза wи hьлнэдьда. Пайизэкэ дэрэнг бу. Жьна щаб ани, wэки wана к'эвтар' бь ч'э'ве хwэ дитьнэ. Р'ожэке бэрф т'эзэ к'этьбу. Хано лак'ан п'екьрьн у чэнд неч'ирванава, эw жи бь лак'ан бун, hьлдан к'элбед шьванайэ гöрех, чун пэй р'еч'а к'эвтар' к'этьн, гэр'йан. Эw р'еч' эwан анин бэрдэре шькэвте, wэхте hатьн бэр дэре шькэвте, к'элб э'wтйан, к'эвтар' жь шькэвте дэрк'эт, к'элба доре гьрт. Хано незики дэре шькэвтебу, к'эвтар' к'элб hьштьн hэма р'ьк'еви Хано кьр. Хано сечэтэла h'эсьин к'öта дэве wи у бь шур дö дэрба сэре wи хьст, кöшт. Сэре wи анин h'ьшк кьрьн у вьрда дарда кьрьн. Бь ви тэhэри мьхлуqэт азабу жь wи дэ'бэйи...

Ньшкева бу т'эqинйа дери, дэри вэбу, Хано дэрда hат. Э'бдьл Р'заq у шех Задэ жь бэрва р'абунэ п'йа. Хано слав да wана, wана слава Хано вэгьрт у т'эмэнэ бун. Хано изна wан да, эw р'уньштьн...

Хано мэрики бльнди мэзьн бу. Анэгорн wе бльндае говьдэки гьри лебу. К'е дьдит дэст-лэпе wи у мьдасе wи тэ qэй догьт эва сэh'бе дэwра бэрейэ. Мэрьв хоф же дьк'ьшанд. Ле демэки бэдэwи ле бу. Сьмеле wийэ к'awэ бь п'альк бун, öса дьреж бун, дьhатьн пьш гöhе wи. Хwэ жи öса чур бу, тэ qэй дьгот эwи сьмеле хwэ h'ьнэкьрьнэ. Бь хэбэрдана хwэва лэwзэки öса ширини лебу, мэри зу дьбу h'ьзкърие wи. К'олосэки дэвэт'уки сери бу. Дö шэ'ре Дихарбэк'ьри дора к'олос гьреда бун. Р'ишие шэ'ра дьhатьн дьк'этьнэ сэр мьла. Пьштэкэ к'эрманэ ль нава wи печайбу. Ль алие ч'эпе сэр пьште хэншэрэкэ бьч'укэ гьредайбу, qэвза хэнцэре ширмайэ спи бу, бэр пьштеда п'ишто жи hэбу. Qэвза п'ишто бь зив минани т'ирэмэ'ра ньqьшандьбун, э'бакэ спийэ лебу, п'есира э'ба wи бь qэйт'ана р'эш ньqьшандьбун у к'aw ль бэжна wи дьhат. Шалэки фьрэйи мэзьн жь чö-хе гэwр лебу, жь гузька льнге wи h'этание пьзие qэйт'анэкэ сорэ пева дьрубу. Льнге Ханода кондэре Бэг'дайи бун. Эw хорте кö qöльхи diwане дькьр hahанга qэльнэк

бь т'ътуне дагьрт, ани бэр Хано дани, кэвьр-h'эстэ жь щева xwэ дэрхьст, агьр вехьст, да сэр qэлна wи у пашда пэк'ьшйа. Хано qӧлапэкэ к'ур жь qэлна xwэ к'ьшанд, ду сэр xwэр'а бэрда, гот:

— Готьнэ мьн hунэ жь Шэмдинаненэ, Шэмдиан мьн hэр щарэке дитйэ, эw жи зуднэ. Эз wи чахи he свьк бум. Мэ hьла эв дэр аванэкьрьбу. Э'рде wэ щики зэ'ф р'ьндэ. Дэшта Шэмдинане у ч'йаед we хер у бэрк'этэ. Эhле wэ жи гьшкэ дэwлэтинэ у мэринэ мэ'рифэтьн..

— Р'аст дьвежи, maqул,— Э'бдьл Р'zaq гот,—Шэмдинанер'а дьвежьн: „ч'ьqле щьнэте", ле Р'ом мэщале надэ мэ. Эва чэнд щара эскэр дьшинэ сэр мэ шер', дьxwазэ wэлате мэ зэвткэ, текэ дэсте xwэ. Ле wэлэh у бьлэh чэнд щара эwи эскэр шандйэ сэр мэ, мэ бэри эскэре wи дайэ, нэhиштйэ льнге wи тек'эвэ wэлате мэ. Ле ищар эскэрэки гьран шандйэ сэр мэ шер'. Bhарда h'этани нha хун дьр'ьжэ у эм дькьн накьн пе нькарьн...

— П'адше Р'оме у шahe Иране К'ӧрдстана мэ орт'а hэвда п'арэвэкьрьнэ. Гэло мир Садьq ве йэке пеh'эсйайэ, йан на? Лэма шahe Иране ви алида, п'адше Р'оме wи алида, тенэ сэр К'ӧрдстане шер'. Ньнэк мэзьне э'ширед мэ к'ӧрда hэнэ, е кӧ хайиитие дькьи млэте xwэр'а, дьчьн дьбьнэ т'эрэфдаре wан, хӧламтие wанр'а дькьи у млэте xwэ жи п'епэс дькьн...

—Бэле maqул, тӧ р'аст дьвежи, —Э'бдьл Р'zaq гот

Мир Садьq, эз у шех Задэ шандьнэ h'ьзура тэ. Эwи дьгот: „Бежнэ Хано, эз ч'э'ве wи р'адьмусьм, эмэ чэтьниеданьн, эз бэхте мере чедамэ, бьра эскэре xwэ hьлдэ ге hэwарийа мэ. Р'оме Диhарбэк'ьр зэвткьр, э'шира wедэре кьрэ бьн дэсте xwэ. Hha жи hатйэ сэр мэ шер', дьxwазэ мэ жи текэ дэстдае xwэ. hэрке эwи эм алт'кьрьн, эwe щарэкэ дьне hэр'э сэр h'экаре шер'. А, бь ви тэhэри К'ӧрдстан бэрэ-бэрэ те зэвткьрьне. Эм ит'маз дькьн, зу wэрнэ hэwарийа мэ".

Wэхте Хано эв гьлиед Э'бдьл Р'zaq бьhист, паше ньрси:

— Готьнэ мьн эв шех Задэйэ, ле тӧ к'ийи, бежэ?

Э'бдьл Р'заq h'эвэки хwэ гьрт, шэрмкьр бежэ эw к'ийэ, ле шех Задэ гот:

— Маqул, эв бре мир Садьqэ, е ч'укэ, Э'бдьл Р'заqэ.

—Ьун сэр ч'э'ва Ьатьнэ. Иро чэндэ Ьун р'е тен?

— Маqул, эм сэре ч'йава Ьатьн, р'йа к'эсэ, иро пенщ р'ож у пенщ шэвьн эм жь Шэмдинанс дэрк'этьнэ...

Ь'этани Хано меванар'а хэбэрдьда, мьщльса wи бэрэ-бэрэ дьЬатьн. Слав дьданэ Хано, т'эмэнэ дьбун у Ьэркэс дьчу щие хwэ р'удьньшт, щие Ьэр йэки к'ьвш бу. Нава мьщльса wида Ьэбун Ььнэ кале Ьэйште-нод сали у зедэ. Эwана гьшк дьЬатьн жоре, щие Ьӧрмэт р'удьньштьн. Ьэрче дьЬат гьшкэ бь ч'эк у сильЬ'эва дьчун р'удьньштьн. Wэхте мьщльс гьшк Ьатьн, диwанханэ т'ьжи бу ида щие р'уньштандьне жи нэма. Каләки бәжнбльнд, гӧвдәки гьри ле, р'иданәкә сьхә спийә к'awә ле, дәрда Ьат, гьшк жь бәр ви калива р'абунә п'йа. Хано жи жь щие хwэ р'абу. Эв кал нэминани эw кәле кӧ бәре Ьатьн, Ььнәкә жь wан калтие эw щьвандьбун сэр Ьэв, иди Ь'эвэки пьшт кузбун, ле эв кал минани хорта т'ики блънд бу у хортани жи чэлэнг бу, чу феза гьшка к'еләка Хано, алие р'асте р'уньшт. Шех Задэ Ьедика жь мере к'еләка wи р'уньштьбу пьрси:

— Эва кале öса Ьӧрмэт к'ийэ?

— Эв кал баве Ханойэ. Гава дьвэ шewра гьран: чawa бькьн? Чь бькьн бона qэwмандьнед гьран? Эв кал чь шewре бьдэ у шewра wи т'ьме к'омэкс дьдэ мэ...

Ле wэхте дьвэ шэр' у шьнгинйа к'осэмьрсйа, эскэре шаЬе Иране сэр мэда дьгрэ, wи чахи кале сйардьбэ у анэгори гэлэ щаЬьла дькэ шэр'. Эw п'ишто нахэвтинэ, Ьэр р'ьма мовьк, к'осэмьрсйе у мэрт'але дьдэ хэвате. Щарэке эскэре Иране дора кале гьрт, незики

бист мери hәбу, мә гот: «We кале бькӧжьн», ле кале öса кьр, wәки hәр ниве wan бь р'әв жь дәсте кале хьлаз бун.

Wәхте мьщльса Хано гьшк hат, диwанханә т'ьжи бу, Хано h'әвәки сәре xwә бльнд кьр, ль мьщльса xwә ньhери, жь диwанбашн пьрси:

—Кәсә нәма, гьшк hатьнә?

— Бәле, гьшк hатьнә, hәр нәhатйә мәзьне qәбила „Кәшкойа" дьвен: әwи нахwәшә, бәтh'али нав щийаданә.

Хано гот:

—Щмаә't, әв меван qасьдед мир Садьqьн жь Шәмдинане hатьнә. h'але wan чәтьнә, әскәре P'ома р'әш сәр wанда гьртйә, дьхwазә wәлате wан зәвткә, wана текә дәстдае xwә. Иро р'ожа хирәтейә у намусейә, P'ом гӧнде wан хьрав дькә, т'алан дькьн у к'ӧлфәт, зар'ава дьбьнә hесирие, hун чь дьбежьн. Әм hәр'нә hәwарийа wан йан на?

Жь нава we мьшльсе йәки гот:

— Чь шӧхӧле мә пек'әтйә. Шәмдинан к'ӧ, әм к'ӧ, әwана дури мәнә, әм анщах xwә xwәйкьн жь шahe Иране...

Кәсәки гӧh нәда гьлие wи, гәләка хәвәрда, hәр йәки жь wан фькрәк гот. Пәй гьшка кале баве Хано хәбәрда у гот:

— Wәки әм жи минани hьнә бәга у аг'әләра хирәте у намусе бьhельн, öса бьзанбьн әw р'ожа кӧ нha ль сәре wанә, we бе сәре мә жи. Әм гәрәке öса нәhельн, hәма нha hәр'ьн...

Паше Хано гот:

—Әз жи сәр we фькремә, әм гәрәке hәма иро жи дӧ h'әзар мәри hьлдьн у hәр'нә hәwарийа wан, чьмки әв qасьдед wан иро пенш р'ожә жь Шәмдинане дәрк'әтьнә. Кәс ньзанә чь hатйә сәре wан...

Шewр кьрьн к'е бьшиньн. Hьнәка гот, wәки әрhәдә Хано hәр'ә. Ле hатнә сәр we фькре, wәки h'әмзә Чawьш дӧ h'әзар мерива бьшиньн. Кале, баве Хано гот:

—Әва чәнд салә, h'әмзә Чawьш бь h'әзара әскәр hазьркьрийә, р'асти жи гәрәке әw hәр'ә wи щие дур. Әва

шандьна we бьвə чаwа щер'бандьна wи, чька hинкьрьна т'ə'лима wи у меранийа wи əскəри чаwанə?..

Həма we сəh'əте шандьнə пəй Н'əмзə Чаwьш...

Кəсəки ньзанбу əw чьqас wəхт бу мыщльса Хано əw шеwра гьран дькьр. Ле п'əнще тə'ва бəр эваре ида п'əнщəрар'а к'əтнə диwанхане: да диwара, к'идəре ч'əк у сильh'ə дардакьрибун. Жь wан п'əнщед тə'ве бане диwанхане жи п'ак hатə хwанекьрьне. Шех Задə сəре хwə бльндкьр ль нəхше бане диwанхане ньhер'и. Гьщк бь щур'ə-щур'ə кəвьре сор, спи, qичьк, р'əш у р'əнгед майинə к'аwва hатьбу чекьрьне. Тə qəй дьгот əва нə бь дəсте мəрийа hатйə чекьрьне. Дəри вəбу диwанбаши у Н'əмзə Чаwьш hатнə höндöр'. Əwи слав да, гот:

— Бь h'öкме тə əз hатьм, маqул...

Wəхте əwи əв гьли готьн, hьнəка бьhистьн əв готьнед wи, бəр хwəда к'əнйан. Чьмки əwана тьште öса т'ə'лиме ньзанбун, ле Н'əмзə Чаwьш əw бист салбу нава əскəре Р'омеда hини we йəке бьбу, əwи əскəре хwə жи öса hиндкьрь...

Хано wа бь дəнгəки фəсали нəрм гот:

—Мьн шандийə пəй тə бона we йəке, wəки тö дö h'əзар əскəр hьлди həр'и həwарийа Шəмдинане, əвана qасьдед мире Шəмдинаненə,— Хано дəсте хwə дьрежи wана кьр,— Р'оме сəр wанда гьртйə, гöнде wан, жьн у зар'ед wан qьр'дькə...

Н'əмзə Чаwьш кö бьhист əв т'əмие Хано р'əнгəки к'əн hатə сурəте wи, гот:

—Ах, hешка əз заньм мьразе мьн hатə сери. Сəр ч'ə'ве мьн, əзи hазьрьм, həма ве сəh'əте жи əз карьм həр'ьм...

— Əре, əре, тöе həма ве сəh'əте həр'и,— Хано гот,— чьмки ида сəкьнадьн набə, əв qасьдана иро чəнд р'ожə р'еданы, кəс ньзанə чь hатə сəре мирлька Шəмдинане...

Мəрие мыщльсе ə'щебмайи ман, wəхте бьhистьн жь

дәве Һ'әмзә Чаwьш: „Ах, һешка әз заньм мьразе мьн һатә сери"... Wана фә'мнәкьрьн әwи чьма öса гот. Ле мәрие аһьлә дьнйа дити фә'мкьрьн готьн:

— Лəма öса дьве, нə п'адше Р'оме wəлате wи жи хьравкьр, гöнде wан шəwьтанд зар' у к'öлфəте wи қьр'кьрьн.

Чəнд зьламед щаһьл лава кьрьн, wəки wана жи бьшинə we һəwарие. Ле Хано изна wан жи да. Əwана əw мəрибун, е кö гəлə дəрд-зöлм у кöле Р'оме дьле wанда һəбу. Əwана жь wəлате Р'оме р'əвибун, һатьбун щəм Хано у хwəр'а сьтар дитьбун...

We эваре дö Һ'əзар мер, жь əскəре Хано бəре хwə данə Шəмдинане чун. Wанр'а чун қасьдед мир Садьқ, О'бдьл Р'заq, шех Задə, Симоне фьлə у хöламед wан...

Жь кəла Дьмдьме кö р'ек'ətьн, Һ'əмзə Чаwьш аһ т'əшкилкьр чуйина р'е: һəр шəве сечар сəһ'ətа р'ьһ'ət дьбун, һəсп фəсал дажотьн, wəки һəсп бинтəнги нəвьн р'еда пəминьн. Əwи гот:

— Һəсп жи р'öһбəрə, минани мəрийаньн, wəки гəлəки бинтəнгие бьки зу дьминə. Ль wəлате Бöлгарие забьтед мə öса фəсал əм сəре ч'йава дьбьрьн, wəки əм хwəха э'щебмайи дьман. Əwи мəзьни дьгот: „Ви wəлате хəриб һəр һəсп карьн мə хьлазкьн". Р'астə, əм wəлате хəрибданин, əва К'öрдстана мəйə, ле һəспе диса кери мə бен.

Бь ви тəһəри Һ'əмзə Чаwьш нава шəш р'öжада гьһиштиə Шəмдинане, гəлики к'урда əскəр сəкьйи. Э'бдьл Р'заq, шех Задə, Симоне фьлə у хöламава гəрəке бьчуна щаб бьдана мир Садьқ. Һ'əмзə Чаwьш заньбу дəлк' долаве Р'оме у щə'сусйа wи, əwи т'əми да wана, wəки һатьна əскəр қə кəсəкир'а нəвежьн у бра қə кəсəк ньзанбə, к'идəре əскəре һewьрйə, бьра дьзикава һəр бежна мир Садьқ.

Wəхта дьзикава щаб данə мир Садьқ, wəки əскəре Хано һатйə, əw хwəха р'абу чу нав əскəре Хано. Мир жь шабуна қə сйар жи нəбу, һəма пəйа чу...

Гава әw Һ'әвәки һатә незик, Һ'әмзә Чawьш пешиеда чу, паше вәгәр'йа сәр әскәре хwә гот:

— Әскәр, һөрмәт мир Садьqра!

Гьшк мьт'им сәкьнин щие хwәда у зур'бун ль мир Садьq нһер'ин. Мир әв йәк дит, э'щебмай бу, әwи һе тьште öса нав к'öрдада нәдитьбу. Дьле хwәда гот:

— Әва минани әскәре Р'оме, wәхтәке мьн ль Стәмболе дит.

Паше Һ'әмзә Чawьш диса незики мир бу, гот:

—Тö сәр ч'э'ва һати, мире дәлал.

—На, wәлеһ һун сәр ч'э'ва һатьнә.

— Мәзьне мә,— диса Һ'әмзә Чawьш гот,— сьлав тәр'а шанд, щансахийа тә дьхwазә у дьрежайа э'мре тә у мирлькйа тә бона К'öрдстане.

— Сәр ч'э'ва, сәр сәра е шанди жи, е ани жи, һун гьшк сәр ч'э'ве мьн һатьнә!

Пәй ван слава мир Садьq незики Һ'әмзә Чawьш бу, э'нйа wи пач'кьр у бәре хwә әскәрда кьр, дәсте хwә да бәр синге хwә, бь дәнгәки кали гот:

—Һун гьшк сәр ч'э'ва, сәр сәре мьн һатьнә.

Wи дәнге мир Садьqр'а чьһатә бьһистандьне шабун...

Һ'әмзә Чawьш вәгәр'йа сәр әскәре хwә, гот:

— Әскәр, һеса, тәнге һәспа сьсткьн у дәстк'еш бьч'ериньн...

Һ'әмзә Чawьш, мир Садьq һ'әвәки жь хöламе wи хәwләкьр, бьрә сәр кәние, дәве гелида, р'уньштьн у пьрсәкьр:

— Мире дәла, ша бежә һ'але wә чawанә?

—Һ'але мә we чawабә, әскәре ви к'афьри бе һ'есаб һатйә. Ван чәнд р'оже кö мьн qасьд шандә бал wә, әwи лехьст, мәрие мьн жь дәште дәрхьст, һат к'әтә дәшта Шәмдинане. Нһа п'ьр'анийа шәр' ль дәштейә Т'оне wи һәнә, wәки т'оп нибуна wәләһи ль э'змин, бьләһи к'әрим, мьн нәдьһишт льнге wи т'ек'әвә мирлька мьн...

—Бьбәхшин, наве тә хер?

— Наве мьн Һ'эмзэ Чаwьшэ.

— Тӧ чи Ханое Ч'энгзер'ин тей?

— Әз т'э'лимчие әскәре wи мә, qә пьзмаме wи ниньм.

— Дә, тӧ сәр ч'э'ва бейи. Әз тәр'а р'асти бежьм: әва **чәнд щарә** п'адше Р'оме әскәр дьшинә сәр мьн шер', ле әз әскәре wи qьр'дькьм у р'әве педьхьм, ле нһа әскәр гәләкә.

— Һун заньн чь шур'ә әскәре wан һәйә: сйарийә, йан пәйайә?

— Сйари жи һәйә, пәйа жи һәйә. Т'опе wан бь бәре qант'р'а дьбьн. We р'ож мәрие мә эп'ещә әскәре wи qьр'кьрьн у чәнд мәри жи дил гьртьн. Нав wанда йәки к'ӧрд бу. Р'астә, әwи к'ӧрди хәбәрнәдьда, ле лawьке мә тедәрхьстьн, wәки әw к'ӧрдә.

—Wә әw дил көшт?

—На, һе сахә.

—Дә, wәки сахә, тӧ wи бьшинә шәм мьн. Әwe кери мьн бе. Хени we йәке, әз хӧлам, әва шәш р'ә у шәш шәвьн әм р'е тен. Әскәр wәстйайә, гәрәке әскәр р'ьһ'әтбә, т'ер р'азе. Сьве әзе xwәха һәр'мә щәп'а шер', п'ак бь ч'э'ве xwә бьвиньм qәлачие әскәре дьжмьн. Паше әзе бежмә wә: әме чь бькьн. Ле бәри we йәке мьра **лазымә** дәһ зьламед эгьнә qочах, е кӧ п'ак заньн р'е у дьрба, **ч'йа** у банйе Шәмдинане, әwe бьвиә бәләде әскәре мьн. Wан мәрийа һазьркә, к'әнге мьн гот, wи чахи бьшинә шәм мьн.

— К'әрмәкә, әм һәр'нә мале,— мир Садьq гот.

— Бәле, әзе бем, тӧ к'әрәмкә һәр'ә, ве гаве һьла шӧхӧле мьн һәйә...

Мир Садьq кӧ чу, Һ'әмьзэ Чаwьш qәрәwьл ль һ'әму щйа да сәкьандьне. Һ'ӧкми сәр мәзьне сәдлька кьр, wәки әскәр гьшк һесабә — р'азе qәрәwьла дайнә жь һәр сәдльки, ле һәр се сәһ'әт шунда бьра wан qәрәwьла бьгӧһезьн, wәки әw жи һесабьн, р'азен. Дәwса wан һьнәкә дьне qәрәwьлйа бькьн. Жь сәрк'аре сәдлька жи гәрәке йәк жь wан нобәдарие бькә сәр qәрәwьлед әскәр, паше әwи гот:

— Ӏун гәрәке п'ак бьзанбьн, пешбәри мә әскәре Р'омейә, е кӧ бь дәлк'а у фела дькә шәр', әм гәрәке Ӏаж хwә Ӏәбьн, wәки әw ньшкева сәр мәда нәгрьн, мә бенамус нәкә у qьр'нәкә....

Әскәре wәстйайи зу к'әтә хәwа ширьн, гьшк р'азан Ӏәр qәрәwьлед wан ль дора әскәр дьчун-дьӀатьн, п'ак мьqати Ӏәвалед хwә дьбун, е кӧ к'әтьбунә хәwа ширьн. Ӏ'әмзә Чawьш жи сәр зьнарәки р'уньшт. Qәрәwьләк жь әскәре wи незики wи бу, гот:

— Сәрәскәр, мәрик жь щәм мир Садьq Ӏатйә, дьве: «Изне бьдә әз Ӏәрмә щәм Ӏ'әмзә Чawьш, мир әз шандьмә".

—Изне бьдә, бьра бе.

Әw хорт Ӏат, бь ә'шири т'әмәнә бу, п'антә к'ӧта гот:

— Әw к'ӧрде кӧ мә дил гьртйә бь Ӏӧкме мир Садьq, мә әw ани шкәвте...

Ӏ'әмзә Чawьш чу шкәвте дит: мәрик дәсте wи у ч'ә'ве wи гьредайи сәкьнийә. Әwи Ӏӧкм кьр дәст у ч'ә'ве wи вәкьрьн. Ӏ'әмзә Чawьш же пьрси:

—Тӧ жь к'ижан белуке'ӏи у к'ижан т'ахбурейи?

Дил кӧ бьӀист бь змане Р'оме хәбәрдана зәлал ,тьрсийа, дәнге хwә нәкьр.

— Тӧ чьма хәбәрнади, бежә: тӧ жь к'ижан белукейи у к'ижан т'ахбурейи?

Бь дәнгәки Ӏерс Ӏ'әмзә Чawьш wәк'ланд ньрсед хwә.

— Әз жь белука чарамә, т'ахбура шәшамә.

— Әз дьвиньм: тӧ нә т'ьрки, тӧ жи к'ӧрдәки минани мьни. Ле тӧ хайине мләте хwәйи. Мьи жи бист сали qӧльхи п'адше Р'оме кьр. Әз чawьшәки Ӏ'әлал бум. Әм дьчунә сәр ә'рәба, сәр Ӏӧр'ӧма. Wи чахи qӏмандара, бимбаши, п'аша дьготнә мә:

— К'ӧрд у т'ьрк бранә. Мә жи бawардькьр. Ле паше әскәре хwә шандә сәр мә, к'ӧрда шер'. Гӧндед мә, шәӀәред мә, жьн у зар'ед мә данә бәр гӧллед т'опа, шура у р'ьма qьр'кьр. Зәвткьр ДиӀарбәк'ьр, дәшта Бьшерие

у Кəване Кер'е к'аф у кун кьрьн. Дьле мьн т'ə'мулнəкьр, əз р'əвим hатмə нава мьлəте хwə у qöльх дькьм...

Пəй ван гьлие h'əмзə Чаwьшр'а, дил хwə авитə сəр льнге wи, гот:

— Р'асти, əз к'öрдьм, жь ə'шира „həртошамə", наве мьн Нəбийə. Ле əз жи соз дьдьмə тə, wəки минани тə h'əлал qöльхбькьм мьлəте хwəр'а...

Чь сöр'ед əскəре Р'оме həбу, Нəби гьшк гот: чəнд ординə, чьqас белукьн, ль к'идəре чьqас т'оп у щəбьрханə həнə. Паше hесьр жь ч'ə'ве wи hатьн, гот:

— Забьт, əз созе qəсəме дьдьмə тə, əз жи минани тə. h'əлал qöльхи мьлəте хwə бькьм...

Hьла h'əмзə Чаwьш шкəвтеда бу. Щаб данə wи, wəки дöсəд hогəче хöрт, чар га бона əскəр анинə гелида шəрже дькьн. Бь баре дəва нане пə'ти анин. Hнəки дьн жи h'əмзə Чаwьш Нəбир'а хəбəрда, паше гот:

—Əзе тə щəм хwə бhельм...

Р'ожтьра дьне эваре h'əмзə Чаwьш ль диwана мир Садьq шеwркьр. Ль wе шеwре hазрбун h'əму мəзьнед qəбилед ə'шира Шəмданине у гьрə-гьред мир Садьq, əwи гот:

— Гəли маqула у бра, əз п'ак пеh'əсйам qəwата дьжмьн, сильh'е wи чьqасə. Ль к'ö qəwата wи шьвйайə. Мəзьне wан Озман п'ашайə, ле əw ньзанə, wəки qəwата wə зедəбуйə, əwи пhа архайинə. Иро дö р'ожə əскəре мьн п'ак hесабу. Əзе ишəв пьште же бьстиньм у лехьм, сəрwəда бьдьм, hун жи ви алие хwəда лехьн. Мьн гöман həйə əме ль дəшта Шəмдинане qьр'а зəвтчийа биньн, wəки əw т'обəкə ида сəр wəда нəе.

Əw чəнд р'ожбун т'əзə к'əтьбу мəhа пайизе, hewa hе хwəш бу. h'əмзə Чаwьш qöмандаред сəдлькə əскəре хwə т'опкьр, готə wан, wе чаwа ве шəве ль дьжмьнхə. Qöмандаред сəдлька əва щара ə'wльн бу əwана шеwра шер'да бун. Пəй шеwрер'а həр йəк жь wан чу нав əскəре хwə...

Шех Задə hатə щəм h'əмзə Чаwьш гот.

—Мир Садьq, тə т'əглифдькə, wəки тӧ бəй шиве бӧхи.

— Шех Задə, həр'ə бежə мир Садьq дəwлəта xwəде сəре wи: гəлəк qəлйа гошт щəм мə həйə, бьра бьбəхшинə əз жь əскəр наqəтьм. Əз у мире hьла гəлəки щəм həвр'унен у к'асед шəрбəте вəхӧн. Həр'ə бежə мир Садьq бьра бирнəкə: əскəре xwə хазьркə бона лехьстьна бəрбанга сьвер'а. Əзе öса лехьм, əwə he хəwa hьнгореданə. Wəхте əw сəр wəда тен, hун жи wи али лехьн, чawa мьн шəве дьне wəр'а гот.

— Ə'бдьл Р'заq həма пəй шewра тəр'а чу щəм сəрк'аре əскəр, Qади бəге, əскəре мə hазьркə бона лехьстьна ишəв.

— Ə'бдьл Р'заq к'ийə, əз наснакьм?

— Ə'бдьл Р'заq əwe кӧ мьнр'а hатьбу кəла wə....

Шех Задə кӧ вəгəр'йа чу, Н'əмзə Чawьш hатə нав əскəре xwə, гот:

—Əзе ишəв бьвиньм, чька hун чawa hини т'əлима əскəрие бунə, чawa шəр'дькьн у чawa наве Хано у э'шира Бəродəра мерхас блынд дькьн нава мирлька Шəмдинане у h'əму К'ӧрдстанеда.

Шəвə р'əш бу, ə'wра ə'зман öса гьртьбу, тə qəй дьгот бь кӧлава ньхамтьнə Н'əмзə Чawьш гази бəлəда кьр, гот:

—hун се хорт бьднə пешие, мə бьвьн пьш əскəре Р'оме, əw хорте кӧ дил, əwe сальха wəр'а бьдə к'идəрейə к'урайа əскəре wан. hун щие xwə бəлəдьн, гəрəке hун мə щинə öсар'а фəсал бьвьн, кəсəк мə нəh'əсə. Чəнд h'əве жь wə щəм мьн бьминьн. Дə, р'ек'əвьн ог'ьрбə.

Чawa эварда Н'əмзə Чawьш əскəр т'əмикьрьбу, öса фəсал у бəрə-бəрə сəдлькə сйара пəй həв р'ек'ətьн чун. Н'əмзə Чawьш ль пешие бу. Ле ль пашйа əскəр Н'əмзə Чawьш Шəбаб hьштьбу, гəрəке əw пашйа əскəр бhата. Wəхте р'ек'ətьн, Шəбаб həвале р'ах xwəда хəwна xwə гьли кьр:

—Ишəв мьн хəwи дит.

—Хwəде херкə,—həвал гот.

— Хəwнеда мьн дит, əз чумə авгəрмка гелида, текʼəвмə аве. Мьн кьр кӧ кʼьнще хwə бехьм у текʼəвмə аве, мьн həw нhерʼи Дилбəра мьн мьсини дестда, əw жи те гели. Мьн хwə вəшарт пьш зьнарəки у ле мезəдькьм: чька əwe кʼӧда həрʼə. Əw hатə бəр wи кəвьре кӧ мьн хwə вəшартьбу. Мьн кьр кӧ we бьгрьм у hʼəмезкьм, ле мьн хəwнеда хwəхwа гот: „Əзе ӧса кəчʼьке бьтьрсиньм“. Ле Дилбəр вəгəрʼйа, ль мьн нhерʼи, кʼəнийа, гот: „Тə тʼьре мьн тӧ нəдити, əзə he hʼафа гели бум, мьн тӧ дити. Əз бəхте тəдамə, мьqати хwəбə, хwə хwəйкə“.

Хəwнеда мьн рʼаhшт əw гьрт, мьн кьр кӧ we пачʼькьм, ле hʼирʼинийа həспе мьн əз hʼьшйар кьрьм. Мьн həw ньhерʼи: мьн зине həспе хwə, е кӧ бəр сəре мьн бу, hʼəмез кьрйə. Hерса мьн рʼабу, мьн кьр кӧ рʼавьм həспе хwə бьдмə бəр шура, əwи нəhшт əз Дилбəра хwə пʼак бьвиньм, ле паше мьн да hʼьше хwə: „чь гӧне wи hʼəйwани həйə, wəки кьрə hʼирʼини. Ле həспе мьн жи тӧ зани. чьто həспə!

Hərдӧ həвал кʼəнийан, ле паше həвал гот:

— Wəки əwe гӧтйə „хwə хwəйкə“ изна хwəда тӧе беї хwəйкьрьне...

Əw эпʼещə wəхт həбу əскəр фəсал ве шəва тəʼри рʼе дьчу. Hʼəмзə Чawьш щарна дажот дьчу пешийа əскəр, щарна жи дьhатə пашийа əскəр, дӧ се гьли Шəбабрʼа нəрм хəбəрдьда, диса дьчу. Əwи ньшкева брусйа щьгʼарəке щəм əскəрəки дит. Hʼəмзə Чawьш тʼəʼмул нəкьр, сйари ажотə сəр wи, qамчиқ лехьст, гот:

— Қӧрʼе кучʼька, мьн hьла дӧh тʼəми да wə, wəки йəк жь wə агьр венəхьн. Тӧ рʼйа хwəде кʼəти ве шəве бь агьр мə нишани дьжмьн дьди, əwe мə гьшка бьдə бəр тʼопа qьрʼкə...

Əwи əскəри щьгʼара хwə весанд у авит, паше гот:

— Hʼəмзə Чawьш, бьбəхшин, wəлəh мьн əw тʼəми биркьр...

Əскəр hат бəр гӧжмəки сəкьни. Əw хорте дил

гьрти незики Һ'әмзә Чаwьш бу, һедика, қәстана, бь т'ьрки гот:

— Әфәнди, пьш ви ч'йайида әскәре Озман п'ашайә. Жь бәр ви ч'йайи һ'әтани дәште у ч'йае һан гьшк әскәрә.

Һ'әмзә Чаwьш к'өрди гот:

— Нәби щан, тә әм п'ак анин. Ле әзе нһа меранйа тә жи мезәкьм.

Баки нәрм жь ч'йа һат, әw ба тә қәй дьгот қәстана һат, әзман жь әwра т'әмьзкьр, бу сайи, жь пьш ч'йе һива т'әзә дәрдьк'әт, бәре кәвикә we, паше бәрә-бәрә мәзьн бу минани сьникә гөловәр' xwанекьр. Һ'әмзә Чаwьш Нәби вьр һьшт, әw чу мәзьне сәдлкар'а қсәкьр, wәки һазьрбьн. У к'ьвшкьр: к'е ль к'идәре у к'и али, we лехьн. Пәй ван т'әмийар'а әw вәгәр'йа дәwса xwә. Һ'әмзә Чаwьш ль һиве ньһер'и к'әтә бира wи, wәхте әwи һе зар'о бу пирка wи wир'а гьлидькьр:

— Һ'әмзә щан, һив у тә'в хушк у бранә, дьле wан к'әтә һәвдө, әw йәк гөнәйә. Xwәде пеһ'әсйа, әwи әw һәрдө авитнә жоре, һәwa. Ннһа һәрдө пәй һәв дьгәр'ьн, wәки бьгһижнә һәвдө, ле дькьн накьн, нькарьн бьгһижнә һәвдө. Xwәде нәкә әwана бьгһижнә һәвдө, ле wәки әwана бьгьһижнә һәвдө, к'ока дьнйае we бе, әрде wәлгәр'ә инсанәте батмишбә, кәсәк нәминә...

Һив, кө эп'ещә блынд бу ль әрде һ'әвәки кьрә р'онкайи. Сьвә жи иди незик бьбу. Бawьшк дьһатә һьнә щаһьла, Һ'әмзә Чаwьш т'ьхминкьр, wәки wәхта хәwa һьнгорейә к'урә. Әwи һ'өкмкьр, әскәр ль дьжмьн қәльби у лехьст. Ве шәве әскәре Р'оме сәргежи бьбу, минани пәза геж, әwи ньзанбу, к'и али бьр'әвә. Жь бәр хәwa әwана xwәxwa һәвдө қәльбин. Әскәре эла Бәродәра һәма өса ль wана баләт'ә бу, һ'әтани сьвә сафи бу, ле һе шьнгинийа щур-мәрт'ала бу, хьрпьнийа р'ьмабу ль сәр сәре әскәре Р'омейи зәвтчийа. Wәхте Һ'әмзә Чаwьш сйари дажот: нава дьжмьн, ч'эп у р'аст ледьхьст пер'а жи дьгот:

— Әва һ'әйфа Диһарбәк'ьре, әва һ'әйфа әширa мын, Халта. Әва жи һ'әйфа дәшта Бьшерие.

Әскәре Р'оме öса хwә öнда кьрьбу, wәки ль һәв кәтьбун, һәвдö qьр'дькьрьн. Алие шәһәре Шәмдинане әскәре мир Садьq ле qәльбибу. Тә'ве дабу дәшта Шәмдинане. Мәрьв кö ль дәшта Шәмдинане мезәдькьр, тә qәй дьгот әв әскәре Р'оме щьна к'әтьнә: һьнәка сильһ'ә давитьн у дьготьн: „бэн т'әслимьм". Һьнәка хwә давитә ә'рде, wәки р'ьм у шур ле нәк'әвә, ле ль ә'рде жи р'ьм у шуре кör'е к'örда ле дьк'әт, әw дькöштьн, һьнәк дьр'әвйан у дьк'әтнә бьн льнге һәспа...

Ви шәр'ида чawa шер'бандьн Һ'әмзә Чawьш дит, wәки әw т'ә'лима кö әwи дабу әскәр, дәйа нәчу. Тә qәй дьгот: Әв әскәр гәлә шәр'ада qалбуйә, öса бь qәйдә у қануна шәр'а шәр'кьр. Илаһьм теда һәбун щаһьл е кö Һ'әмзә Чawьш һинкьрьбун: Wәрьс хәрбоqә дькьрьн у бае һәспер'а давитнә стöе мәрийа, хәрбоqә дьк'әтә стökörа wан у ле дьшьдийа, әw жь һәспа дьк'әтьн у ә'рдер'а бае һәспе дьк'ьшйан. Әскәре Р'оме кö дурва әw йәк дьдит: qödум шкенанди дьбун, дьтьрсйан у дьр'әвийан.

Нәби жь щәм Һ'әмзә Чawьш дурнәдьк'әт, әwи жи мераникә р'ьнд кьр. Әwи ньшкева готә Һ'әмзә Чawьш:

— Әфәнди, бьнер' ,бьнат'ара гönде һьна ашә, һ'әвәки жь аш жертьр, мәрийа хwә qуз кьрьнә дьр'әвьн.

Һ'әмзә Чawьш wи али нһер'и, дит бьнат'ара гönд ашә, чәнд мәри хwә тәландьнә у һәма щәwa эшда дьр'әвьн. Һ'әмзә Чawьш у Нәби һәвр'а һ'ьщум кьрьне, әw чәнд забьтед Р'оме бун. Әwана öса тьрсйабун qә дәст жь бәр хwә һьлнәдан, чьмки к'и али дьчун к'örд пешийа wан дәрдьк'әтьн. Һ'әмзә Чawьш бь зьмане т'ьрки готә wан:

— Әва wәр'а нә Диһарбәк'ьрә, һун к'öда һәр'ьн, һ'әму щийа к'örдьн, һ'әта бәре кәвьра жи мәри һәнә.

Йәки жь wан Нәби нас кьр, Нәби жи әw нас кьр. Wәхте Һ'әмзә Чawьш әw дил нава гöндр'а анин, жьнәк сәр хани бу у бь дәнгәки бльнди хwәш к'ламәкә һа гот:

— Брано лехьн, хwәйно лехьн, һәвр'а лехьн,

Һ'әйфа wәт'ән, жьн-зар'ед к'örда һун же дәрхьн.

Шәр'әке дак'әтIә дәшта Шәмдинане Iәрә жериIә,
Дә бьра бе хwәйкьрьне жь qәдае Ханое Ч'әнгзер'инә.
Брано лехьи, хwәйно лехьи, Iәвр'а лехьи,
Iа'әйфа wәт'ән, жьи-зар'ед к'өрда, Iуи же дәрхьн.
Шәр'әке дак'әтIә дәшта Шәмдинане ван зьнара,
Теда те гьрие Р'оме, нә'лә-нә'ла ван нәйара.
Брано лехьи, хwәйно лехьи, Iәвр'а лехьи,
Iа'әйфа wәт'ән, жьи-зар'ед к'өрда, Iуи же дәрхьн.
Дәшта Шәмдинане дәштәкә р'астә-дузә,
Әскәре Р'оме к'әтIә хәләqә минани куч'ька кузә-кузә.
Брано лехьи, хwәйно лехьи, Iәвр'а лехьи
Iа'әйфа wәт'ән, жьи-зар'ед к'өрда, Iуи же дәрхьн.

Сйарәки бь бае Iәспе ажотә щәм Iа'әмзә Чawьш, гот:

— Маqул, мәзьне ви әскәре Р'оме, Озман п'аша, вайә ве нәwаледа,— әwи дәст хwә дьрежкьр нишанда,— дьр'әвә чәнд qизед мә жи хwәр'а дьвә.

Iа'әмзә Чawьш чәнд әскәрава р'ьк'еви wи али кьрьн. Әwана кө Iатнә нәwале, кәсәк т'өнәбу, ле жь бәр кәвьрәки qизәк дәрк'әт, бәзи Iатә щәм сйара гот:

—А, ви али р'әви чун...

Iа'әмзә Чawьш сйарава чунә гели, ле Озман п'аша ль wьр т'өнәбу.

Озман п'аша жь дәст әскәре к'өрда р'әви хьлаз бу. Әw мәIәке зедәбу ль дәшта Шәмдинане у ч'йаед we к'өрда әскәре Р'оме дьгьртьн, дькөштьн.

Гәлә әскәре Р'оме ви шәр'ида qьр'кьрьн, Iәрче майн жи р'әвин...

Iьнги Шәбаб чубу Шәмдинане шер' эп'ещә wәхт дәрбазбьбу, qә дәнг у сәд жь wан нәдьIат. Қәси ньзанбу чь Iатә сәре wан. Дилбәр к'әтьбу т'әфәк'урийа Шәбаб у бәр хwә дьк'әт. Щарна хwәхwа хwәр'а дьгот:

— Хwәде, Iәма сах сьламәт вәгәр'йа бIата.

Чәнд щарбун әw дьчу щәм мәлла ньвьшт дькьр. Wана qөран вәдькьр у ле дьнIер'ин дьгот:

— We ван р'ожа сьламәт бе...

Ида к'этьбу пайизе, ле әw нәһат у т'ö щаб нәдьһат. Р'ожәкә иние бу. Дилбәр чу щәм р'әмьлдара лапә бьлйан. Дилбәр кö дәрда һат, әwe дит: пирәкә жарькә п'ор'спи, қәльнәкә дьрежә дәсте wеда, сәр кölавәки р'уньштйә, қәльне дьк'ьшинә у ду жи сәр хwәр'а бәрдьдә. Пире кö ч'э'в Дилбәре к'әт у к'ьнще wейә хас дит, шабу, фькра хwәда гот: „Wәләһ р'ьсқәки р'ьнд һат". Әwe қәльн жь дәве хwә дәрхьст, гот:

— Пешда wәрә, қиза мьн, шәрм нәкә, әва мала р'әмьлдара э'йанә. К'е те, чь дьле wи дьхwәзә мәйсар дьбә, паше дьчә.

Дилбәр пешда һат, гот:

— Р'ожа ве мале хербә.

— Тö сәр ч'э'ва һати.

Паше пире дәсте хwә дьрежкьр, Дилбәр бьр к'еләка хwә да р'уньштандьне у гот:

— Шәрм нәкә, бежә тö сәва чь һати?

Дилбәре дора хwә нһер'и, мәрие башqә т'önә, ле қизәкә чардә сали ль wедәре сәкьнибу. Пире бь ч'э'ва э'шарәт кьр, кәч'ьк дәрк'этә дәрва.

Дилбәре гот:

— Әз һатмә щәм тә хьзмәта мьн ль тә һәйә, дайка пир.

— К'әрәмкә бежә, ле әз заньм тö сәва wи һати.

Дилбәре кö бһист, wәхте пирьке гот:

„Әз заньм тö сәва wи һати", шабу гот:

— Әре wәләһ, дайка пир, сәва wи әз һатьмә.

— Дә, wәки дьхwәзи мәрәме тә бе сери у р'әмьл тәр'а р'аст бежә, тö п'әра бавежә сәр р'әмьле.

Дилбәре к'иськ жь бәр пьшта хwә дәрхьст чәнд п'әре зив авитнә сәр дәсмала пирейә р'ахьстп. Пире кö дит к'исе wеда пәрә гәләкьн, әwe гот:

— Қиза мьн, әз кö р'әмьле бона хәлqе вәдькьм, әw зер'а давенә сәр дәсмала мьн, ле тö ван чәнд п'әре зив дьди у һьндьки дьди. Һәрке тö дьхwәзи шöхöле тә бе

сери, тьмайе нәкә, дәрхә чәнд п'әре дьн жи баве сәр р'әмьле.

Дилбәре чәнд п'әре дьн жи жь к'иськ дәрхьст, авитә сәр дәсмала we, шьнгин жь п'әра hат. Пире әw п'әрә топкьрьн кьрьнә п'ашла хwә. Паше бәре хwә жь Дилбәре röhаст, пьшта хwә даеда у бу пьтә-пьта леве we, паще гот:

— Кәч'ькәк шöхöл хьрав дькә, ле әзе öса бькьм, wәки әw бәр ч'ә'ве wи р'әшбә. Hәр тә h'ьзбькә у сәр тә бәнгибә.

Дилбәр бь ә'щебмайи ль пире нhер'и гот:

— Әз нәhатьмә, wәки hьнәка сәр хwә бәнгибькьм.

Пире кö дит, те дәрнәхьст, сәва чь Дилбәр hатйә гот:

— Ле тö сәва чь hати, беж?

— Әз hатьмә тö р'әмле бьнер'и, әwи сахә у we к'әнге бе.

Пире диса бәре хwә röhаст, бу пьтә-пьта we паше бәре хwә да Дилбәре гот:

— Шькьр сах-сьламәтә, we чаршәме бе.

Дилбәре р'азльхи да пирьке, дәрк'әт чу. Hат р'ожа чаршәме Дилбәр qә жь дәрва нәhатә мале, hивие бу, wәки we р'оже Шәбабе бе. Гәлә чаршәм дәрбазбун, ле Шәбаб нәhат...

Wәхта шәр' ль Шәмдинане к'ötабу, р'астә hьнә малада шин-гьри hәбу, е кö мәрие wан ви шәр'ида hатьбу köштьне, ле h'әму мирльктийа Шәмдинане к'еф у ә'шq бу, шадьбу бона we йәке, wәки qәт'л у зölма Р'оме сәр wан данә hьлдане. Гәлә hörмәт әскәре Ханое Ч'әнгәр'инр'а кьрьн.

Мир Садьq бь дәсте хwә qап'утәки миртие ль h'әмзә Чawьш кьр, чawа нишана мерхасие...

Тә'ве зуда дабу, р'о иди hатьбу wәхта тә'штийа мирани. Бәг у аг'а, сәрwеред ә'шира у qәбила, шех у мьшайq, зуда бәр диwанхана мир Садьq сәкьни бун, hивийа h'әмзә Чawьш бун, wәки әw жь диwанхане дәрк'әвә...

We сьве әһле бажаре Шәмдинане жьн у зар', кал у пир зуда дәрк'әтьбунә дәрва, һьнәк бәр дәре хание хwә бун, һьнәкә сәр ханийа, һьнәк сәр банед бльндә döqати бун, мезәдькьрьн, wәки меванед ә'зиз вәр'екьн, бәрбь кәла Дьмдьм.

Ль сука бәр к'ошка мир Садьq хени бнәлие шәһәре Шәмдинане гәлә мәри жь гөнда һатьбун, һьнәкә жь өлк'е у гөндед дурбун, әwана жи һатьбун, һьм мевана вәр'екьн — һьм жи бь ч'ә'ве хwә Һ'әмзә Чawьш бьвиньн.

Мир Садьq, шех Задә, Ә'бдьл Р'заq, Һ'әмзә Чawьш, к'омәкдаре wи чәнд qөмандаред сәдльке wи у гьрә-гьред мирлька Шәмдинане жь диwанхане дәрк'әтьн. Бәр дәре к'ошка мир Садьq щмаә't öса һатьбу, wәки тә дәрзи бавита нәдьк'әтә ә'рде. Баве шех Задә, шехе мирлька Шәмдинане һатә орт'а суке гот,

— Лawед мьн, wә әм, к'өрдед Шәмдинане, хьлаз кьрьн, жь зөлма у qәт'ла п'адше Р'оме, хwәзла һ'әму мир, бәг у аг'ед мә к'өрда минани Хано буна, минани wә буна,— шех бәре хwә Һ'әмзә Чawьш у сәрәскәре wида кьр,— һәр'ьн, бежнә Хано әз заньм, wәки wир'а дьвежьи Ч'әнгзер'ин, дьхәйдә, әw һ'ьзнакә, ләма әз дьвем Хано. Һәр'ьн бежнә Хано, әм ч'ук у мәзьне Шәмдинане т'өшара бирнакьн ве qәнщие. Һәр'ьн жь т'әрәве мир Садьqда сьлаве бьднә Хано, бежне мир Садьq ви шуре кал у бавед хwәйи qәдими, һәдайи дьшинә Ханор'а, әва шура һәр лайиqә әw бьдә хәватә...

— Әре wәләһ, әшәд-бьла, тө р'аст дьбежи,— мир Садьq бь дәнгәки блынд гот.

Шех шур да дәсте Һ'әмзә Чawьш. Шурәки нә әwqас мәзьн бу, ле шурәки кер' бу, qаба шур гьшк бь зер' ньqьшандьбун. Һ'әмзә Чawьш шур жь дәсте шех гьрт, гот:

— Гәли, брано, гәли маqулед ә'шира Шәмдинане, р'астә, ви шәр'ида чәнд мәри жь әскәре мьн бьриндар бун, ле мьн һ'әйфа кәвн у т'әзә жь Р'оме һьлда, дьле хwә р'әһ'әт кьр. Әм жь wә р'азинә. Әз шамә, wәки әм бь намус вәдьгәр'ьн, wәки мә Р'ома хайнә дьжмьне к'өрда

жь сәр wә hьлда у hун хьлаз кьрьн жь зӧлма Р'ома бѐ исаф. У бь әшq әм дьчьнә wәлате хwә, ч'йае Дьмдьме. Әм гьшкә р'азинә жь hӧрмәта wә. Н'әмзә Чawьш бь qӧмандари н'ӧкм кьр, гот:

— Сйарбьн, бәләд бьднә пешне!

Әскәр кӧ ләqийа мир Садьq мьщльса хwәва, гьрә-гьре ә'шира wи жи сйарбун у wанр'а р'ек'әтьн, wәки бьвьн дәрбазкьн. Wәхта әwана coqaqед шәhәрда дьhатьн, мьхлуqәт дәрк'әтьбу дәрва, ч'ук у мәзьне ви шәhәри дьгот:

— Бьра шуре Хано т'ьме ӧса бьр'ибә, бьра әw сахбә бона к'ӧрда, бьра ә'мре wи дьрежбә...

Ле гава hатнә п'әр'е шәhәр, жьнәкә сәрәйә п'ор'сьри, р'әшә ль сери бу, hатә пешийа әскәр гот:

— Брано, ща хwәде н'әбинкьн, к'ижан жь ван Ханое Ч'әнгзер'инә нишани мьндьн.

Шех Задә готә we:— Дае, Ханое Ч'әнгзер'ин нә ль вьрә, әва әскәре wийә, тӧ чь дьхwәзи бежә?

— Әз тьштәки нахwәзьм. Әз бум, кӧр'әк бу, әw жи Р'оме ви шәр'нда кӧшт. Ле бьра әw кӧр' qӧрбана Ханое Ч'әнгзер'инбә, бьра думка wи дьрежбә, бона к'ӧрда, әwи әм хьлазкьрьн жь зӧлма п'адше Р'оме. Бәлки дәwләта п'адше Р'оме wәлгәр'ә, әwи гәлә мер кӧштьн,— гәләк жьн манә би у гәлә зар' жи эт'им кьрьн, нава ван чәнд салада...

Мир Садьq у щмаэ'та wи әскәре Хано дәрбаз кьрьн н'әтани сәре н'ьдуда хwә, паше вәгәр'йан...

Wәхта Н'әмзә Чawьш жь Шәмдинане р'ек'әт, әwи әw к'ӧрде кӧ дил гьртьбун, Нәби, хwәр'а ани кәла Дьмдьме. Әwи п'ак заньбу Нәбие кери wан бе у хwәхwа хwәр'а дьгот:

— Хwә әw нә хайинә, диwане бь qануна ньзаме әw бьрйә, чawа минани wәхтәке әз бьрьм...

We эваре кӧ Н'әмзә Чawьш hатә кәле, Шәбаб т'э'мулнәкьр, дәстхwәда чу coqaqa мала Дилбәре. Әw чәнд сәh'әтбун ль coqaqa мала wан дьчу-дьhат, бәлки ч'э'ве wи

Дилбәре к'әвә, ле әwи we эваре Дилбәр нәдит у вәгәр'йа hатә мал. Әwи лава хушке кьр, гот:

— Нәне щан, хушка мьнә дәлал, мьн Дилбәр нәдит. Тӧ сьбе мә'нйа тьштәки hәр'ә мала wан у дьзикава бежә we: „Шәбаб дьхwәзә тә бьвинә, к'идәре әw дьлдькә, wәки әм р'асти hәв бен".

Нәне р'ожтьра дьне чу, мала баве Дилбәре. Wәхте әwe дәри вәкьр hатә ода жьна, hәр дйа Дилбәре у щарие we бун, Дилбәрә нә wедәре бу. Дйа Дилбәре гот:

— Нәне, лао, ве сьве тә херә?

— Шькьр херә, мәт'а Ә'йше, әз hатьмә бәвше халича бьвьм, дйа мьн к'ардькә сьве т'әвна халич'е лекә, ле бәвшәки мә кемә.

— Э, чь дьбә, лао, бәвшәки на дӧ бәвша бьвә. Исал әм халич'а ченакьн. Пар Дилбәра мьн дӧ халич'ә чекьрьн, ле халич'әнә чawa р'ьндьн! Һ'ьздьки әз нишани тә дьм?

— Мәт'е, бинә әз бьвиньм, дьвәк әз жи hәма wи нәхши ль халич'а мәкьм...

Ә'йше готә щарие:

— Qизе, hәр'ә жь стер'е халич'ед т'әзә ле данинә, wан hәрдӧ халич'е кӧ пар Дилбәре чекьрьн, wана бинә, ле шашнәкә, hьнәкә дьне мәйнә, тӧ т'ьме шашдьки.

— На, Ә'йше ханьм, әз шашнакьм, әзе hәма wан халич'а биньм.

Ә'йше жь Нәне пьрси:

— Шәбабе бре тә, шькьр сах-сьламәг hат?

— Әре, мәт'а Ә'йше, Шәбаб сах-сьламәт hат. Һ'әмзә Чawьш зә'ф п'ае меранийа wи дьдә ви шәр'ида.

—Э, чьма ви шәр'и т'әнеда, нә wан сала, wәхте шahe Иране сәр гӧндед мәйә дәштеда гьртьн, wи чахи Шәбаби hьла хьлфин бу, he бәре сьмеле wи жи qә хунәдабун, әwи wи чахи диса мераникә р'ьнд кьр. Бьра хwәде хwәйкә!...

Щарие халич'ә анин бәр Ә'йше ханьме данин. Әwe халич'ә р'ахьстьн у нишани Нәне дан. Ч'әве Нәне кӧ нәх-

ше халич'ед к'aw к'ət, ə'щебмайи ма. Р'асти жи халич'е öса hе Нəне нəдитьбу. Гак'уви чьлапə кьрьбу дьр'əвйа, неч'ирван жи чок дабу ə'рде тир кəван бавежə гак'уви... Нəне хушка Шəбаб бу, əwə жь Шəбаб чəнд сала мəзтьр бу. Дйа Нəне к'аре щьhезе we дькьр, халич'ə щьhезе we-р'а гəрəке чекьра, ле нə минани ван халич'а бун. Нəне гот:

— Мəт'а Ə'йше, wə əв нəхш жь к'ö анинə? Щəм мə hе нəхше wa т'önə.

— Лао, əв нəхш, пар т'öщаре Белущьстане кö hатьбунə шəhəре мə, əwана халич'əкə öса п'ешк'еши Мусае xwəйе хане кьрьбу. Мере мьн чу, лава кьр, ани. Дилбəре жь бəр гьрт. Ле wəхте Муса hат халич'а xwə бьвə, гот:

— Wəлəh, əв халич'а кö qиза тə чекьрйə, жь йа мьн четьрə, к'а ве халич'е бьдə мьн əз бьвьм. Халич'а мьн жи бьра бьминə wəр'а. Ле мə нəдае...

Əw чəнд сəh'ət бун Нəне xwə ə'глə дькьр, wəки Дилбəре бьвинə, ле Дилбəр xwаненədькьр. Нəне бəвше т'əвне hьлда дəрк'ət, чу. Р'ева hе ль coqaqa wанда əw р'астти Дилбəре hат, гот:

— Дилбəр, əва чəнд сəh'ətə əз мала wə бум, hивийа тə бум, тö к'öда чуйи?

— Əз чьбумə мала хатйа xwə. Иро чəндə хатйа мьн нəхwəшə.

— Жь к'идəра xwə газьна дькə?

— Дьле we дещə. Дьле we зуда дешйа, ле гöh нəдьдае, ищар öса бəтh'алə, wəки ида нава щийада п'алдайə. Мьн жер'а hьнгьве бəйани бьр. Н'əким дьвен: „həр hьнгьве бəйани к'омəке бьдə we, тьштəки дьне т'ö к'аре надə".

— Э, hун чьма нəчунə сəр к'очəк Гöле. Дьвен к'очəк Гöле у мəлла шех Qасьме, кəсəк мина wан мəрийа сах накьн. К'и дьчə бəр ощаха шех Qасьме сьламəт дьвə. Пар на перар к'ьриве мə нəхwəш к'ət, баве мьн əw бьрə бəр ощаха шех Qасьме, мəhək нəк'ьшанд сьламəт бу, чу ма-

ла хwə. Дö зер' бəр ощахе данин, пəзəк qörбан шəржекьрьн, йəк жи həма öса сах кьрьнə нава пəзе wи.

— Мере хатйа мьн нə к'очəкə, нə жи шеха qəбул накə. Дьве: „həр тьшт жь р'əбьл-э'ləмданə — жь хwəде данə, к'очəк у шех жи мəринə минани мьньн, əw чь карьн бəр хwəде бькьн, əw дəрəwа дькьн"...

— Дилбəр, тö зани əз чьма hатьмə?

— Əз чь заньм, Нəне, тö сəва чь hати?

— Шəбаб шəве дьне кö hат, həма эварда, ве coqaqa wə, hьнда дьк'ана у сəре чəна сəкьни, wəки тə бьвинə, h'əта тə'ри к'ətə ə'рде тö нədити. Иро əз мə'нийа бəвше халич'а hатьмə мала wə, wəки тə бьвиньм.

Гава кö Нəне бə'са Шəбаб кьр, Дилбəр соро-моро бу, р'əнгəки к'aw hатə сурəте we, дəве we h'əвəки нив к'ən вəбу, дьранед we минани мьрщана спи кьрьн, мəрьв h'əйран-h'ьжмək'ар бу ль Дилбəре бьнher'йа, бьн хьрхале weда хwане кьр, чawa дьле we чу hат. Əwe дəст бьрə бəр ньшта хwə, нəйньк дəрхьст, хwə ньher'и, гот:

— Əзе сьве мə'нийа к'ьнщ шуштьне həр'мə гели ль авгəрмке, wедəре кəсə т'önə, hор əз у шарйа мəйə. Бьра бе.

— Дилбəр, əwи дьгот, иро дьхwəзə тə бьвинə, к'а h'ətани сьве карə т'ə'мулкə!

— Иро, əз qə ньзаньм чawa бькьм,— Дилбəр h'əвəки фькьри паше гот:— дə wəки öсанə, əзе нивро шунда диса qəста хатйа хwə бькьм, həр'мə мьh'əла wана, бьра əw бе wедəре, əw дəрə халийə, кəсə т'önə, əме həвдö бьвиньн.

— Əзе чум бежмеда, бьра нивро шунда бе wедəре,— Нəне гот у чу... Ньла he нвиро нəбьбу Шəбаб ль мьh'əла qəлачйа, к'идəре хание хатйа Дилбəре бу, дьгəр'йа: дьчу, дьhат. Əw гəлəки ви али, wи али гəр'йа, ида дəнге азана мəллə Р'əшит ль qöба мəчите hат, əwи э'йан кьр, wəки иди wəхтə ə'бабəтйа хwəда бькьн. Ле Дилбəр he хwane нədькьр. Шəбаб тə qəй дьгот сəрма звьстане лехьтсйə, дьр'ьщьфи. Жь нивро гəлəки дагəр'йабу. Ньшке-

ва Дилбәр сәре чәна coqaqe xwane кьр. Шәбаб бәзи пешиеда чу, Дилбәр гьрт, кӧ h'әмезкә. Ле Дилбәр h'әвәки р'әви, дора xwә нhер'и, гот:

— Шәбаб, кӧр'о, тӧ бе ә'ари, нә шәрмә, хәлqe мә бьвинә, weда hәр'ә!

— Чьма әзи бе ә'арьм, Дилбәр щан. Нә зуда мьн тӧ нәдити, ч'ара мьн...

— Нә хәлqe мә бьвинә, нә шәрмә, дәнге дәстxwәда нав щмаә'те бәлабә, we бежьн: „Дилбәра qиза Мәхсуд бе намусә, hәма ль coqaqa мер дьгрьн, пач'дькьн. Wәрә әм hәр'нә гӧhер'а дәва, әw жь шәhәр дурә, әме wедәре п'ак hәвдӧ бьвиньн"...

— Гӧhер'а дәва к'ижанә?

— Ә, тӧ чawa шәhәрвани, wәки шәhәре xwә п'ак ньзани.

— Wәләh, әз ньзаньм әw чь гӧhер'а дәванә!...

— Әw т'ӧщаре кӧ тенә шәhәре мә, әшийае xwә хәрит дькьн, дәве wан р'оже ль мешәда дьч'ерьн, ле шәве тен ль wедәре дьминьн, h'әта сьвә сафи дьбә, паше дәвәчи диса дәва дьвьнә мешә, wәки бьч'ериньн. Әзе hәр'мә wедәре, паше тӧ жи пәй мьн wәрә wедәре бьра кәсәк мә нәвинә...

Гава кӧ hатнә wедәре, Шәбаб диса кьр кӧ Дилбәре h'әмезкә, ле Дилбәре нәhишт, гот:

— Ләз мәк'әвә, әw жи we wәхта xwәда бе. Тӧ бежә, баве тә к'әнге we xwәзгинийа бьшинә?

— Баве мьн дьве: „h'әтани әз Нәне нәдмә мер, әз xwәзгинийа нашиньм мала Мәхсуд. Мә hәрекьрьн жь дәве Мәхсуд иди стәндйә, h'әтани әм ви шӧхӧле xwә нәqәдиньн, шӧхӧле дьне накьн".

— Э, к'әнге, we Нәне бьднә мер?

— Дйа мьн готә мьн: „Лао, ве пайизе гәрәке бен qәләи бьдьн у Нәне бьвьн. Ле баве тә дьве на. Әзе wи пәзе qәләни h'әземәти звьстане чьва xwәйкьм. Qәләне мьн бhаре биньн у бука xwә жи бьбьн".

Дилбәре ахинәкә к'ур к'ьшанд гот:

— Wəки öсанə h'əта салəкə дьн жи we бьк'шинə.

— Wəрə həма нha əз тə бьр'əвиньм, бьвьм мала халe xwə. Халед мьн зани мерхасьн.

— На, чьма öса дьвежи, баве мьн у баве тə брамаке həвьн, тьште öса мəр'а к'ьретə. Тə бьhист чəнд шара Qöршуте базарбаши xwəзгини бь нишанед п'ьр'-qимəтли шанд, баве мьн əз нəдамə wи, ле həрекьрьн да баве тə....

Wəхте Дилбəре öса hеса Шəбабр'а хəбəр дьда, Шəбаб ль Дилбəре дьнhер'и. Əwe qоле зер'е мəшидне Р'оме дабу бəр э'нйа xwə Финое сəре we сəр həвда драве зив бун. Qотька р'эш hатьбу сəр сурəте weйи сор, жьалие р'асте дальqйабу, бəршенике weйə h'əлəби*) бун, жь гöланчка р'асте у ч'əпева hатьбу п'əвхьстьне у дьhат дьк'ətə сəр хəвəва weйə халə ле у чилə-qəрqаш. Хьземкə qашкьри ч'укə Бəг'дайи**) бевла weда бу, шьр'ька хьземе дьhат дьк'ətə бəр пьшта we. Мори-мьршане стöе weда бəр тə'ве дьбьрьqин. Гöhаре гöhе weда зер'ə гöпькьри бун. Ль дəсте ч'əпе гöстиланкə бь qаше сор т'ьлийа we дабу. Дилбəре т'ö щара ч'э'в бöрие xwə бь кьлле Сьпh'ане кьлнəдьдан, чьмки п'ор'е we, ч'э'в бöрие we öса р'эш бун, мəрие хəриб дьдитьн э'шебмайи дьман...

Иро wəхте Дилбəре хəвəрдьда, леве weйə сöрə нə əwqас qальн дьчун дьhатьн. Мəрьв h'əйран-h'ьжмəк'арбу, ле бьнher'йа. Хəвəрданеда щарна əwe ч'э'ве xwə дьгьрт у паше диса вədькьр. Бевьла weйə h'əвəки кömöси сурəте wер'а мəрьв т'ьре qалə щəнгьн. Шəбаб р'аhьшт Дилбəр гьрт, wəки пач'кə, ле Дилбəре xwə бакьр, диса жь дəсте wи дəрк'ət, р'əви Шəбаб да нэй. Паше Дилбəр сəкьни, wəхте əw hат незик бу, əwe гот:

— həрке тö дьхwəзи əм т'ьме həв бьбиньн, пэй мьн нha нəе, wəки тö гöр'а мьн нəки, бей, əз „Дара мьразакьм", əз иди дəрнак'əвьм, наемə щəм тə.

— Дилбəр, „Дара мьразакьм" əз пэй тə наемə шəhəр, ле бьhелə, əз тə т'ер пач'кьм...

*) Бəрщенике h'əлəби — демəк ль шəhəре h'əлəбе чекьрьнə

**) Хьзема Бəг'дайи — ль Бəг'дае чекьрьнə.

— Шəбаб, wəлəh, тӧ т'əмам бе ə'ари, h'əвəки жь aqьл жи сьвькн. Қӧр'о, ви щи, wəки йəк мə бьвинə, we чь гьлйа дəрхьн, дəрhəqa мьн, тӧ зани?

— Ле чьма бьндаруке тə hьшт əз бемə р'уе тə?...

— Ль бьндаруке кəсəк т'ӧ qиле пер'а навинə у əw йəк иди буйə ə'дəт. Лəма щаhьл сəрфьнйази дьчьнə бьндаруке, wəки həв бьвиньн. Хени we йəке ль бьндаруке xwə хортəк у qизəк нинə, ль wедəре сəди зə'фтьр щаhьл т'оп дьбьн. Ле əз тӧ т'əне hатьнə вьра, к'е мə бьвинə, we гəлə нəнəра пəй мə гьредьн.

Дилбəре əв гьлие xwə готьн у р'əви чу. Шəбаб сəкьни, зур' бьбу ль бəжна к'awa xwə мезə дькьр, h'этани əw чу бəр ч'əве wи ӧндабу. Əw дӧшӧрмиш бу, фькра xwəда гот:

„Гьлие Дилбəре р'астьн, wəки йəки хəриб мə бьвинə, чька чьqас тьште нəт'е пəй мə гьредьн, йа мьн hьла тьштəк накə, əз хортьм, ле бона we к'ретə, əw qизə, дəстəт'ə'кə".

H'əвəки дьн жи сəкьни, əw жи чу, ле р'екə дьнеда чу..

С Ə Р Е H' Ə Й Ш Т А

QӦЛИ ХАН

Иди к'ətьбу пайизе. К'очəр зуда жь зозана сəре ч'йаед блынд, жь бəлəкиед бəрфа, дагəр'йабунə гӧндед xwə у чунə qьжла бона пəзед xwə аг'ьле звьстане чекьн. Hьнəка h'ольке т'əзə чедькьрьн бона пəзед qор', hьнəка h'олькед мəзьн бь чабəр бона шьвана чедькьрьн, hьнəка жи h'олькед кəвн т'əзə дькьрьн бона сӧр'—сəрма у барана звьстане зьраре нəдə h'əйwан, hьнəка h'озед бəрха т'əмьздькьрьн йане жи h'озе т'əзə чедькьрьн, wəки бhаре, wəхте сəре пез дьк'əвə—дьзе, бона бəрхед вьр'ни h'озед гəрм hазьрбьн...

Ле ван дəшта бəрф qə нак'əвə, həрке щарна жи бəрф,

дьбарэ дэстхwэда дьh'элэ. У жь пайизе h'этани бhаре пэз hэма öса дьч'ерэ, qэ т'елэ гиhа нахwэ у hэрр'о т'ерэ, чьмки бhара кӧ бэрф дьh'элйа, ль эт'эка ч'йа шенкайа т'эзэ шиндьбу, ль дэште жи гэрм дьqьжлинэ, пэз ида нькарэ бьч'ерэ, wи чахи к'ӧрд пэзе хwэ бэрэ-бэрэ дьбьнэ незики бэрфе, щие hеньк у щие ч'ере хwэш. Эw qьжлэ hэма öса жь бhаре h'этани пайизе вала дьминэ, qэ п'егэ h'эйwанэтэки ле нак'эвэ, h'этани пайизе ч'ерэ бол ле шин дьбэ. Wэхтэке сэр ван qьжла у зозана гэлэ шара шэр' у дэ'w дьqэwьми, h'этани мер жи дьhатнэ кӧштьне. Гэлэ хун дьр'ьжйа. Ч'ере р'ьнд, hэрге qьжла р'ьнд, йане жи зозанабэ зэвтдькьр эw мэри, мере к'е зэ'ф бун, qэwата к'е бол бу... Эw йэк дьqэwми, wэхте шahе Иране мэзьнати ль вьр дькьр. Ле нhа, hьнги Хано мэзьнатие ль ведэре дькэ, иди тьште öса наqэwьмьн. Р'астэ, нhа жи щарна диса qьр'ка hэв дьгрьн, ле нэ мшнани бэре: сэри бьшкен, мьла бьфьр'иньн, йане мэрийа бькӧжьн, хуне бьр'ежьн. Тьште öса т'ӧнэ. Хано наhелэ йэк зоре бьдэ йэки...

Гава hьнэк нhа жи qьр'ка hэв дьгрьн, Хано тьште öса h'ьзнакэ у дьвежэ wан:

— h'эйран, хwэ hун жи нэбунэ шahе Иране, йане п'адше Р'оме: зоре э'рде жь hэвдӧ бьстиньн. Эз тьште öса qэбул накьм, шькьр хwэде э'рди зэ'фэ, hэр мьqатбьн, wэки шahе Иране п'адше Р'оме нэе жь wэ нэстинэ. К'е жь wэ р'эh'эт у п'ак нэсэкьнэ, эзе wи жь э'шире дэрхьм, к'öда дьхwэзьн hэр'ьн. hун п'ак заньн к'ӧрдед кӧ бэрдане жь э'шире йане qэбиле дэрхьстьн, паше т'ӧ э'шир, т'ӧ qэбилед к'ӧрда wи qэбулнакьн. Эз дьвежмэ wэ: к'е р'эh'эт нэсэкьнэ, паше hуне хwэхwа п'ошманбьн.

Р'асти жи hэрке к'ӧрдэк жь э'шира дэрхьн, ида кэсэки эw hьлнэдьда нав хwэ...

hьнги h'эмзэ Чawьш жь Шэмдинане кӧ вэгэр'йа бу, hатьбу, эwи диса шahьл т'оп дькьрьн у hини т'э'лиме дькьрьн. Эw у Щэwзо чьбунэ qэзед дури кэле, бона т'эшкилкьрьна щahьла у hинбуна т'э'лиме. Эw хорте кӧ бэре

щəм Һ'əмзə Чаwьш п'ак һини т'ə'лиме бьбун у т'ə'лим к'öта кьрьбун, wана ль wан qəза дəрса т'ə'лиме дьда щаһьла. Хени we йəке əw хорте к'öрда кö ль Шəмдинане дил гьртьбун, наве wи Нəбибу, əw дьшанднə ль wан qəза т'əсəли дькьр, чаwа һини т'ə'лиме дькьн, һəрке к'идəре лазьмбуйа əw чəнд р'ожа дьма һин дькьр, паше дьһатə кəле, чьмки əw жи ль нав əскəре Р'оме əw дəрс һин бьбу, гьһиштьбу р'öт'ба онбаши у əскəре т'əзə һати ль wедəре дьда т'ə'лиме.

Р'ожəке Хано ль qəзаке р'асти Нəби у һинкьрьна щаһьла һат. Əw һинкьрьна wийə бь дьл у щан гəлəки ль Хано хwəш һат, əwи гази wи кьр, бьрə щики хəwлə, готе:

— Лаwе мьн, тö зани, wəлəһ, һ'əму К'öрдстан сəре Һ'əмзə Чаwьш сонд дьхöн, чьмки əw һатйə qöльхи мьлəте хwə дькə, qöльхи wəт'əне кал у бава дькə.

Нəби пеш Ханова сəкьнибу п'ак гöһ дабу сəр т'əмие wи, паше гот:

— Əз хöлам, əз жь ч'йае Мусьлемə, р'асти тəр'а бежьм, wəки мəзьнед мə к'öрда гьшк минани тə буна, we сəре гəлə мере минани тə у минани Һ'əмзə Чаwьш сонд бьхwарана у əм жи нə һесирйа öсада буна, ле əз чь бежьм, бьра хwəде мала хайине мьлəт хьравкə.

Хано фə'мкьр, əв хорти нə р'ьжйə у же пьрси:

— Ле чаwа бу, т'ö чуйи əскəрийа Р'оме дькьр?

— Əз чь жь тə вəшерьм чь жь хwəде əз бəр ньзаме к'əтьм, ле жь ньзаме р'əвим чумə дəшта Бьшерие ль wедəре qаймəqайме Р'оме — əз гьртьм, диса шандмə əскəрие, мьн дит бошə, əз мам һ'əтани к'əтмə дил нав əскəре тə, ле əз шадьвьм, wəки əз qöльхи мьлəте хwə дькьм...

— Ə'фəрьм, лаwе мьн, wəки тö öса к'öрда һ'ьздьки. We сале мьхлуqəт qə хwə нəһ'əсйа чаwа звьстан ньшкева сəрда һат. Ньшкева бу сəрма, һ'əвəки баран бари, ле паше кьрə бəрф у бəрфəкə гəмрəһ' бари, ə'рд ньхамт, иди qə нəһ'əлийа, һəма öса ма. Салед öса т'ьме дьбун ль ви ч'йайи...

We ĥавина чуйи нан ль нав эла Бәродәра р'ьнд ĥат, гьшка зуда нане хwә к'öта бун, кьрьбунә ч'ә'ла, гьшка зуда зьмер'е звьстане жи ль аш ĥерабун, кьрьбунә тер'а у к'иләре хwәда данибун...

Пәй шәр'е Шәмдинане п'адше Р'оме шаĥе Иранер'а ньвиси:

„Шаĥ Абас, тö чь дьки? Нә мә К'öрдстан нав ĥәвдö п'әрәвәкьр, wәки тö алие хwәда лехи, әз жи алие хwәда лехьм, бәлки әм ви wәлате хер у бәрәк'әт жь дәсте ван бәйанийа зәвткьн. Мьн бь qрара we сöлĥ'а кö нава мәда гьредайн, әскәре хwә шандә сәр Шәмдинане шер'. Ле Ханое Ч'әнгзер'ин, дьвен жь wәлате тәйә, жь ч'йае Дьмдьмейә, әскәре хwә ĥьлда ĥат, к'омәк да мире Шәмдинане, нәĥьшт, wәки әз we миртие зәвткьм. К'а тö чь дьки, чьма сöлĥ'е наqәдини?".

Шаĥ Абас кö әв к'аг'әз стәнд у хwәнд, фьршке wи р'абун, готә хöлама:

— Зу гази Qöли хан кьн.

Хöлама кö дитьн әw фьрштәнгийа wи, чьмки wана заньбу әw мәрики ĥерсә, бәзин чун гази Qöли хан кьрьн. Qöли хан кö ĥатә диwанхане, әwи дит, wәки диса тәпе шаĥ Абас пегьртьнә, чьмки әwи тәп-тәпи бу. Се щара т'әмәнә бу, гот:

— Шаĥе-шаĥ сахбә, әз ль ĥ'ьзура тә ĥазьрьм, чь ĥ'öкм дьки?

Шаĥ Абас готә бәр дәстие хwә:

— We к'аг'әза падше Р'оме бьдә Qöли хан, бьра бьхунә!..

Qöли хан әw к'аг'әз ĥьлда хwәнд, ә'шебмайи ма, сәре хwә ĥ'әжанд, гот:

— Шаĥ сахбә, әва чәнд салә әw qә хәрщ жи надә у олама жи накә. Изне бьдә әз ве пайизе ĥәр'ьм, сәр wида бьгрьм, әw ĥĥа архайинә, фькьрнакә, wәки ĥĥа we сәр wида бьгрьн. Әзе кәла wи хьравкьм, wи жи дил бьгрьм биньм, wәки к'öрдед майин жи бьтьрсьн, бенә р'ае, тек'әвнә бьн дәсте тә...

Шаһ Абас к'әнйа, гот:

— Wәләһ, сәре Һ'ьзрәт Әʼли*- әв гьлие тә п'акьн, һәма ван р'ожа һәр'ә, сәрда бьгрә, дә иди һәр'ә, зу к'аре хwә бькә у әскәр һьлдә һәр'ә!..

Р'астә, Qöли-хан әв гьлн готьн, ле паше әw кö дәрк'әт п'ошман бу, нәчу сәр кәле шер', әwи фькьр кьр, wәки шаһ Абасе бирбькә... Ле мәһәк жи дәрбаз нәбу, р'ожәке шаһ Абас гази Qöли хан кьр у бь ә'к'с гот:

— К'ане Ханое к'örд тә дил гьрт ани? Бинә чька әз жи бьвиньм әw чь гöре wан ч'йанә. Әз дьвем тә кәла wи жи хьрав кьр?

Qöли-хан кö бһист әв гьлнед шаһ Абас жь тьрсана ләрьзи, әwи тедәрхьст, wәки шаһ Абас ван гьлйа бь ә'к'с дьвежә. Әwи öса жи п'ак заньбу: шаһ Абас гьлие öса щие бәла сәбаб навежә у сәре гәләка лехьстйә йане жи дараг'ащеда хәньқандийә. We дәqе бәр ч'ә'ве Qöли хан бу т'әри у мьж-думан, ле паше зу хwә бәрәвкьр, гот:

— Шаһ сахбә, ван р'ожа мьн к'аре хwә дькьр, чьмки дьвәк ль wи ч'йайи нһа бәрф к'әтьбә, әзе иди сьве зу р'ек'әвьм...

Һерса шаһ Абас һ'әвәки дани, гот:

— Дә, wәки öсанә сьве зу р'ек'әвә. Әз һ'öкм дькьм, wәки тö һәр'и кәле хьравки у wи Ханое к'örд жи, йане сах дил бьгри бини, йане жи сәре wи жеки мьр'а бини. Ле тö жи минани Сьлеман хан нәки. Wәхтәке мьн әw шандә сәр Хано чawa тә дьшиньм, әw вәгәр'йа һат, гот:

— Ханое к'örд дьвежә: „П'ьртькә ә'рдә ль сәр ви ч'йае бewa, мә хwәр'а авакьрйә, чьма ә'рде шаһ һьндькә? Әм к'örд т'ö зьраре наднә wи". Әwи öса һьшт вәгәр'йа һат. Wәки wи чахи әwи п'ак сәмтед кәлейә шие лехьстьне wәрәwьртькьра у бһата бьгота мә, мәе wи чахи әw алт'кьра. әwи wи чахи һьла кәла жи п'ак ченәкьрьбу у qәwата wи жи һьла әwqас т'önәбу.

*) Ираи шьһ'инә — әwана пәй Мәһ'мәд п'ехәмбәр Әʼли һ'әсав дькьн п'ехәмбәр у wи дьһ'әбиньи.

Нһа дьвен: „Жь һ'эму щийа у wәлата к'өрд һатьнә гьһиштьнә wи". Нһа жи тө дьвини чь нәнәра дькә? Р'е зәвткьрйә наһелә әм һәр'нә к'урайа К'өрдстане.

Qөли хан диса т'әмәнә бу, дәрк'әт. Әw кө дәрк'әт, чу зутьре к'аре хwә кьр. Р'ожтьра дьне әһле Т'ehране һе хәwа ширьнда бун, ле Qөли хан дө һ'әзар әскәр һьлда, бәре хwә да кәла Дьмдьме чу...

Әw чәнд р'ож бун Qөли хан әскәре хwәва р'е дьһатьн, әв әскәр гьшк бь шур, мәрт'ал, бь тир-кәван бун. Мәрт'але ви әскәре Иране гьшкә кәваиә мәзьн бун, һ'әвәки минани т'әште кө жьн не һәвир дькьн, бәрә хwар бун, ле бе кәви бун. Гава кө шәр'к'ар әw мәрт'ал дьда бәр хwә, әwи хwә хwәйдькьр жь һ'әму дәрбед дьжмьн, минани дәргәки әw мәрт'ал мәри хwәйдкьрьн, өса мәзьн бун...

Нава р'оже бу, wәхте әwана гьһиштнә ч'йа, вьра гәрм кем бу, һ'әвәки бу һенкайи. Жь ван бльндайа бинәкә һеньк ле сурәте әскәр хьст. Әwана ида жь дәшта Иранейә р'астә-дуз дәрк'әтьн. Вьра щина минани дәшта Иране р'астә-дузбун, ле щина жи гәлне к'урбун. Әвдәр ида щне qьжлед к'өрда бун.

К'өрда кө әв әскәр дитьн, р'әнге wани спичәлки, минани мәрне т'ае к'әти, сурәте wани мур', п'ап'ахе wанә дьреж, әв мәрт'ал у шуре wанә пә'нә кьн дәстхwәда нас кьрьн, wәки әва әскәре Иранейә, ле к'өда дьчә әв әскәре гьран кәсәки ньзаньбу. Пешийа әскәр мәрики qьр'нт'ә бу. Р'уе wи өса һ'әнәкьри бу, wәки щина жи р'әш дькьр. Р'идана wи өса дьреж бу, дьһат дьк'әтә сәр синге wи у дьгһиштә qайниа пьшта wи. П'ап'ахе сәре wи нә минани п'ап'ахе әскәр бу. Көришкед п'ап'ахе wи к'awә р'ьнд бун, зәрдькьрьн, тә qәй дьгот әв ә'йни зер'ә, өса бәр т'ә'ве дьбьр'ьqи, шурәки п'не wида бу, дө пишто бәр пьштеда бун, qәвзед ван п'ишгойа спидькьрьн. Ле әв хwә нә минани әскәре зәрәнәки бу. Сурәте wи т'ьжи бу, зьке wи өса qалнбу, мәрьв т'ьре мәшкә п'фдабу. Сәр зинда һ'ә-

вәки hатбу. К'ьвш бу әв сәрәскәре wанә. Р'әх wида йәкн дьн жи hәбу, жь wи шаhьлтьр бу. Әв йәки жарьк бу, ч'э'вьнә hурә ле бун. Гава әwи пеш хwәва дьнhер'и, дәст дьда бәр э'нйа хwә, паше дьнhер'и, тә qәй дьгот дькә си. Ле тә'в жи т'önәбу.

Әв әскәр кö жь гöжмә жорда hатнә харе, р'асти кәри пәзе к'örда hатьн. Мәзьнс wан h'ökмкьр, чәнд мәри чун әw пәз т'опкьрьн, wәки бьвьн. Wәхте әскәр пәз т'опдькьр, к'әлбед шьванайә гörех хwә авитнә wана, wана әw к'әлб дәстхwәда köштьн. Шьван кьрә qир'ин, гот:

— Hун чьма вн пәзи дьвьн? Hо әв пәзе мьнә!..

Әскәр qә гöh нәда qир'инйа wи, пәз бьрьн. Шьван бәзи чу, пешийа сәрәскәр шькйате хwә ле кьр.

— Әв әскәре тә, кәре пәзе мьн зоре дьбьн.

Сәрк'ар гот:

— Пәз жи е мәйә, э'рд жи е мәйо..

Шьван дит мәзьн жи шькйате wи напьрсә, hәма чомахе хwә hьлда, чу пешийа пез, вәгәр'анд, нәhьшт әw пез бьвьн. Qöли хан h'ökми сәр әскәра кьр:

— Hәр'ьн, wи куч'ьки бькöжьн, hун дьвиньн пез надә...

Дö әскәра ажотнә сәр шьван, данә бәр шура köштьн у пәз жи бьрьн. Гава, Qöли хан бь әскәре хwәва h'әвәки дьн жи пешда hат, әwи дит: әв нәwал у гәли т'ьжи к'örдьн у кәри-сурие пәзе wаньн. Әwи h'ökм кьр:

— Зу, ван кәред пәз т'опкьн. Әв пәз лазьмә хwарьна әскәрр'а...

Хwәйед пез у шьвана пәзе хwә нәдан, бу шәр'е к'örда у әскәре Qöли хан, э, чь карьбун бькрана wан к'örда мqабьли әwи әскәре гьрани бь сильh'әва. Qöли хан h'ököм кьр:

— К'е пәз нәда, лехьн, бькöжьн!

Гәләк к'örд hатнә köштьне. Әw qәwмандьн зу нава qьжлед к'örдада бәлабу. Ньнәка hәwари бьрьн данә Хано, wәки әскәре Иранейи гьран бәрбь кәле те, чь р'асти

wи те т'алан дькә, дьвә у мәрийа жи дьköжә. Хано гази Щәwзое сәрәскәре хwә кьр, гот:

— Щаб hатйә диса әскәрәки Иранейи гьран бәрбь мә те. Бьра әскәре мә hазьрбә. Чәнд сйара жи лəз бьшинә qьжла, бьра п'ак пебьh'әсьн әw чь h'әwалә? Чь әскәрә? К'öда р'е гьртйә дьчә? У зу щабе мәр'а бинә. Әм гәрәке qә нәhельн әw жь дәште дәрк'әвнә ван ч'йаед мә.

Хано жь диwанхане дәрк'әт, әwи бhист пьш кәлева qалмә-qалма щаhьланә, дьк'әньн. Хано бәрбь wи дәнги чу. Әw кö дәрк'әтә hелане сура кәле, әwи дит we бәста пьш суре щаhьл hини т'ә'лиме дьвьн щот бь щот hәвр'а дьдьнә щьрида, р'ьк'еви hәвдö дькьн у öса т'әqьл шуре давежнә hәвдö, шьнгини же те, мәрьв т'ьре, әва нә т'ә'лимә, шәр'ә, we hәвдö бькöжьн. Щарна жи чәнд h'әва р'ьк'еви йәки дькьрьн у wана hәвр'а шур давитьнә wи, wәки лехьн, ле әwи мәрт'ал öса эгьн у р'ьнд дьда бәр р'йа хwә, qә нәдьhишт дәрбәк жи бьгhижә wи. h'әмзә Чawьш жи дур сәкьнибу фәрман дьда, щарна жи дьгот hьнәка, наве wан hьлдьда:

— К'әләш, Р'остәм, öса навә, öса нәп'акә...

Хано кö әв т'ә'лима hана дит, wәки щаhьл öса бь дьл у щан hиндьвьн, гәләки ль wи хwәш hат, wәки әскәре wи öса т'ә'лима хwә дьстинә, әwи фькра хwәда гот:

— Әз дьвиньм, дәсте wә дьхörьн у сиqинийа wә щаhьланә, хуна wә дьк'әлә. hун шәр' дьхwәзьн, hәр йәк жь wә дьхwәзә меранийа хwә бьщер'бинә. Тьштәки накә ван р'ожа әме р'асти дьжмьн бен, wи чахи әзе меранийа wә, лawед к'örда, бьвиньм.

Хано вәгәр'йа hатә диwанхане. К'әтә т'әфәк'урйа ве щабе у хwәхwә хwәр'а гот:

„Гәло дьвәк шаh Абас диса әскәр шанд. Әв чь дьхwазә жь мә?.. Wәләh, тö we йәке навини. тö дьхwази ә'шира мә минани ә'шира лура теки бьн дәсте хwә. Wәләh у бьлә h'әтани Хано сахә, тö we йәке навини".

Бь ван фькрава Хано к'әтә нава щийа у р'аза. We

сьбе Хано дәрәнг р'абу. Әw кӧ h'ьшйар бу, тә'ве п'әнщәрер'а дабу нава ода щие р'азана wи. Жьне дәстшо ани бәр гьрт, ав ль дәста кьр, гот:

— Зуда се сйар жь дәште hатьнә hивийа тәнә.

Хано ль жьне hерс бу, гот:

— Ле тә чьма әз h'ьшйар нәкьрьм, дә зу аве ль дәсте мькә!

— Э, мьн чь дәйли тә кьра, тӧ кем р'адзейи, шәв у р'о сәр лыгани, мал ава буйо!

— К'а әw сйар ль к'ӧнә?

— Wанә, диwанхане щәм диwанбаши р'уньштьнә. Хано ләз сәр ч'ә'в xwә щапкьр у чу диwанхане. Әw кӧ hатә диwанхане, гьшк бәр wива р'абун, әwи слав да wана, гот:

— Сьва wә хер.

—Сәр ч'ә'ва hати, маqул.

—Hун зуда hатьнә?

—Wәләh әва хеләкә hәйә...

— Тӧ дьвини Гәwре*) әз р'анәкьрьм...

— Дә, бежьн, wә чь дит у чь пеh'әсйан?

— Маqул, т'оməрийа wан кәс ньзанә чьqасә, ле к'ьвшә чәнд h'әзарьн. Hьнәк р'еда тен, hьнәк жи hәмә к'әсә к'әтьнә wан нәwала тен. Hында каниjа тьрш әм р'асти wан hатьн, wана кӧ әм дитьн данә пәй мә, ле hәспе wан нә минани hәспе мәнә, wана xwә мәр'а нәгиhанд.

—Гьшкә сйарьн, йан пәйа жи hәнә?

—Мә hәр сйар дитьн, пәйа мә нәдитьн, ле к'ьвшә гьшкә сйарьн, чьмки әw к'ӧрдед qьжла дьминьн, мә дитьн. Wана гот, wәки сйаред wан гӧндед мәйә жерьн шәр'дькьн, ле чь карьн wана бькьн, әскәр гәләкә, wана дӧ п'ае qьжла т'алан кьрьн, hәр ман әw qьжләчи, е кӧ р'әвин xwә данә сәре ч'ие у щие hасе...

Хано ль мьшльса xwә ньhер'и гот:

*) Гәwре — наве жьна Ханойә.

— Ḥун чь дьвежьн? Шаḥ Абас эскәр шандийә, мәрие мә дькӧжьн, т'алан дькьн.

Гьшкә кәр' бун, дәнг жь кәсәки нәḥат, ле паше Щәлалле мәзьне qәбила мә'сихӧра*) гот:

—Wәрә, әм бьḤельн, бьра бенә ви ч'йае мә, паше әме wана ль вьра qьр'кьи.

Әв гьлие Щәлал ль Хано xwәш нәḥат. Р'астә, Щәлал мәрики дәwләти бу, ләма әw бьбу, мәзьне qәбила xwә, ле әw нә мерхасбу, нә жи карьбу шәр'әки п'ак бькра. Т'ьме әwи xwә жь шәр'а пашда дьда, сәп'әдькьр. Хано зуда әw йәк т'ьхминкьрьбу. Дәнге xwә нәдькьр. Ләма жи әwи гӧман нәдькьр, wәки р'ожед чәтьн әw кер бе у мерани шәр'да бьсәкьнә.

Паше жь qәбила маләр'ьнда**) П'осто***) хәбәрда. Әwи гот:

—Ḥәйран, әз әщебмай дьминьи ван гьлиед Щәлал. Дьжмьн әширед мә qьр'дькьн, мала т'алан дькьн, әw дьве: „Wәрә, әм бьсәкньн, бьра әw бенә ви ч'йае мә", нә ḥ'әта әw бенә вьра ниве щмаә'та мәе qьр'бә. Wәки ниве щмаә'те чу, әм жи we ḥәр'ьн, паше әм ида чьр'аньн? Әва чәнд салә шаḥ Абас эскәр дьшинә сәр мә, ле әм наḤельн, әw льнге xwә баве э'рде мә. Әме ḥәма нḥа жи ḥәр'ьн, ль дәште лехьн..

Хано qә ьдн нәḥьшт кәсәки дьне хәбәрдә, әwи гот:

— Әз ван гьлие П'остор'а qайильм, Ḥун чь дьвежьн?

Кәсәки дәнге xwә нәкьр. Ḥәр каләки гот:

—Maqул, ḥ'әта нḥа тә әм xwәйкьрьнә у р'е бьрьнә, тӧ чь бьки, әм карьн бежьи на, чьмки тӧ бона мә дькн.

Мьщльсе ḥәвр'а гот:

— Wәләḥ, кале р'аст дьвежә, әшәд—бьлла, тӧ мә

*) Мә'сихӧр — наве qәбилейи зедәйә.

**) Маләр'ьнда — наве qәбилейи зедәзә.

***) П'осто — наве зедәйә,, әw неч'ирванәки э'йанә. Wәхте звьстане дьчу неч'ире, п'осте чекьри—к'ӧрк xwәдькьр — әw нав сәр wи ма.

хwәйдьки, чаwа дьхwәзи һәма öса жи бькә. Әм гьшкә, һазьрьн созе тә бьқәдиньн.

— Дә, wәки һун қайильн. Wәләһ әз жи қайильм. Паше готә Щәwзо:

— Тö пенсьд сйара мьнр'а һазьркә. Әзе сьве р'ек'әвьм...

Жь щмаә'те ньпәка гот:

—Маqул, тö чь дьки?

—Чаwа чь дькьм? Әз к'аре хwә дькьм, һәрмә шер'...

— Нә дьвен: „әскәре wан чәнд һ'әзар мерә", тöе пенсьд мерпва чь бьки?

— Әв пенсьд мер бәси мьньн:— Паше диса готә Щәwзо,— тö Мьразе сазбәнд бь дәф·зöр'нә у т'ölöме мьр'а дайнә. Жь мозьне қәбила бьра Әсое Лак'ан*) мьнр'а бе...

Т'ьме, wәхта мьшьлса Хано т'оп дьбу, wи чахи ль диwанхане нане мьщльсе дьдан у нöрмәт дькьрьн. Иро жи чәнд пәз һатнә шәржекьрьне, бәре ә'wльн дан к'ьвавед щиша, паше т'ас к'ьвав, нәй wана қәлийа селе бь сирәмасте болмә у сьии т'ьжи ль сәр т'әхта бәладькьрьн. Шәрбәт һәмн бь гömгома хölама бәладькьр... Нан хwарьн к'öта бу. Хано һ'öкм кьр, wәки сәр қöбед бльнд қәрәwьла зедәкьн, һ'ьшйарбьн у п'ак мьқатбьн. Бь һ'öкме Хано газп hосте т'опа кьрьн. Наве wи Хачо бу, ле Хано жер'а дьгот Хечо. Әw кö hат, Хано пьрси:

— Хечо, тә бьһистйә, wәки шаһ Абас диса әскәр шандийә сәр мә. Һәрке wан салед бәре тә һьла т'оп ченәкьрьбун, р'астә мә әw алт'дькьр, дьр'әвин, ле нһа мьн гöман һәйә дәһ т'опә hазьрьн.

—На, маqул, һәр нәһ т'опә hазьрьн.

—Ле т'опа дәһа чаwа бу, нә мә we р'оже щер'банд.

—Wәхте тö жь щәм мьн чуй, мьн дина хwә дае, ньнә кемаси we т'опеда һәнә, гәрәке әз чекьм.

— Э, чь кемаси теда һәнә?

— Әw щие п'лта бисо агьр дьдьнә сәр, әwә кемасийа we т'опе, әзе зу чекьм... Хано һ'öкм кьр, wәки т'оп

*) Лак'ан — наве зедәйә.

жи бьра hазьрбьн. Әwи т'әми да мьщльсе, бьра гьшк hаж хwә hәбьн, паше гот:

— hун h'әмушк п'ак заньн шahе Иране гәлә щара к'örде хайинә щә'суси шандийә нав мә, wәки h'әму сör'ед мә пебьh'әсә. Ле, әва чәнд щарә мьхлуqәте мә зу тьште öса педьh'әсә у әйан дькә...

Әw дö р'ож бун әw мәрие кö Хано шандьбун, he вәнәгәр'йабун. Р'ожәке Хано дö сйар hьлдан чу дәрк'әтә пьш сура кәле у эп'ещә э'рд жи чу. Әwи hәсп жь р'е дәрхьстьн, паше жь hәспе пәйабу, чәнд гава нав бәрфеда чу, hат паше hәспе хwә сйар бу, гот:

— Мьн qәй гот бәрф öса гәлә к'әтйә, wәки ль вандәра бьвә шәр' дьвәк hәсп нәхәвьтьн, ле бәрф hьндькә. hәсп п'ак дьхәбьтьн.

Хано кö hатә мал, әw мәрие, кö әwи шандьбун, вәгәр'йабун у hивийа wи бун. Хано жь wан пьрси:

—Бежьн, qә чawанә?

—Maqул, we чawa бә, әскәрәки гьранә, әwана wедәре к'әтьнә гönда у qьжла мәрийа дькöжьн у т'алан дькьн. Гönди hурмуре хwә дьhельн, зар'е хwә дьр'әвиньн—дьвьнә меша, мәрьв кö нав мешәда те, дьбhе гьрие зар'а, hьнәка әм дитьн р'әвин к'әтнә гәлие к'ур у шкәвта, хwә вәшартьн.

—Гәләк вьрда hатьнә?

—На, hьла т'әзә гьhиштнә wан гöндед жерьн...

—Ьди сәкпандьн нәбә, гәрәке әм ишәв р'ек'әвьн.

Р'о пьш ч'йада qöльби бу, тә'рие жи минани дьзәки hедика у фәсал э'рд дьпьхамт, мьщльс жи бәлабу, чунә малед хwә. Ман hәр Хано у Әсое Лак'ап. Wана шewр кьр, we чawa, чь тәhәри, hәр'ьн пешйа дьжмьн. Иди дәнге дике ниве шәве дьhат Хано дәрк'әтә дәрва, э'зман т'ьжи стәйр бун. Öса кәр' бу, тә т'ьре гьшк р'азанә, ле р'асти нә öсабу, кәсәк р'анәзабу. Әhле кәле бьhистьбу дәрhәqа hатьна әскәре Иране, сәва we йәке хәw ль ч'э'ве кәсәки нәк'әт, хени зар'ед ч'ук у ед бәр бьс-

тан. Ле wəхта пенсьд сйар бь сэрк'арийа Хано жь кэле hеди у фэсал р'ек'этьн, чун, эhле кэле дэрк'этьбунэ дэрва, ль соqаqа, сэр бане ханийа, дьготьн:

—Бэлки т'эхте шаhе Иране wэлгэр'э!..

Эскэр öса фэсал у кэр' дhат, qэ дэнг жь кэсэки нэдьhат, мэрьв т'ьре ве шэве, ве р'йа кэла Дьмдьме жь ве hесийа бльндда кэсэк нае хwаре, öса кэр'бу. Hэр щарна фьр'хьнийа hэспа бу... Гава Хано жь кэле дурк'эт, эwи h'öкм кьр эскэр hэспа зэнгукьн, лэзандьн.

Хано öса лэз дьhат, wэки эw нава р'о у дэ'нэкеда гьhиштнэ wедэре, к'идэре дьжмьи hатьбу к'этьбу синоре к'öрда.

Щэ'суса щаб да Хано, ль к'идэре эскэре Иране hewьрйэ. Ле Хано хwэха дэрк'этэ сэре зьнарэки бльнд у ле ньhер'и. Эwи кö жорда ль эскэре Иране ньhер'и шаш ма, ль ван дэра сэр канийа, бьн даред мэзьн, ль нэwала у бэста к'урмед агьрьн лекьрьнэ, жь пэзе к'öрда т'аланкьри к'ьвава чедькьн. Щина жи йэк пэз т'эмам сэр дарава кьрьнэ у к'ьвава чедькьн. Щина ситлед к'öрда анинэ qэлие чедькьн, ду т'ьжи нав мешэбуйэ...

Жере, эп'ещэ дур, hьнда qах, шэр'эки гömрэh' дьчэ. Хwэйед qьжла чэнд эскэре Иране ль зьнара hасекьрьбун, ледьхьстьн у жорда зьнаред мэзьн сэр wанда hолдькьрьн. Гава Хано эв нэнэрэ кö анибунэ сэре э'шира wи дит, к'ьзин жь дьле wи hат. У дьле хwэда гот:

—Вана чь аниiэ сэре э'шира мьи!..

Эwи жь вьрада к'ьвшкьр, we к'и али ль дьжмьнхэ. Паше эw жь зьнер пэйабу, мэзьнед сэдлька т'оп кьр у гот:

—Эме се алиiава ль дьжмьнхьи: жь алие р'асте, жь алие ч'эпе у hэма жь вьра э'ние жи. Hэр алики сэд мер, ле жь э'ние сэд пенщи мер, чьмки qэwата wийэ гьран ль вьрэ. Тö Э'зиз, сэд мере хwэва hэр'э алие р'асте, тö Ибраhим, сэд мере хwэва hэр'э алие ч'эпе. Ле эзе hэма ль вьра э'ниехьм. Бьра щаhьл хени шур-мэрт'ала у р'ьма, wэрьсед хэрбоqэ hазьркьн, бавенэ стöе wан к'ашкьн.

h'əмзə Чаwьш əw йəк hун п'ак т'ə'лимкьрьнə. Гава кö hун мəрие сах к'ашкьн, əв йəке we тьрсəкə мəзьн текə нав дьле wан.

Жь нава əскəр дəнге к'ən hат, йəки жь wан гот:

— Бь wан wəрьсава ль шəр'е Шəмдинане мə тьрсəкə öса кьрьбу нав дьле əскəре Р'оме, wəки щарна wана həспе хwə дьhиштьн у дьрəвйан...

Хени we йəке Хано гот:

— Кəсəк жь wə h'ьшуми wан нəкьн, h'əтани hун нəбhен дəнге дəф у зöр'на Мьраз. Wəхте дəнге дəф у зöр'не п'ак ль wə диhарбу, паше ле балəт'əвьн у т'ö фьте нəднə wан. Жь вьра жи hун, гəрəке öса həр'нə щие хwə, wəки ч'ьвик жи wə нəвиньн. Дə həр'ьн, ог'ьрбə wəр'а.

Wəхте Ə'зиз у Ибраhим чун, Хано незики Əсое Лак'ан бу, гот:

—Əз qə ньзаньм чь бежмə тə, тö нəе ширəтани. Əва чəндьк-чəнд шарьн р'ожед гьран мə həвр'а дитьнə у дəрбаз жи кьрьнə у т'ьме тö бь намус wан шəр'ада дəрк'əти. Ləма мьн тö хwəр'а ани вьра. Əзе жь вьра həрмə h'ьщуме.

—Маqул, тö вьр бьсəкьнə, əз həр'ьм, тöе жь вьра бьзанби чь бьки...

— На, Əсо щан, əзе həр'ьм. Тö ви сəд пенщи сйарава ль вьра бьминə, хwəха жи жь сəре ви зьнаре бльнд дина тə лебə, тə кö дит, к'идəре дьжмьн зоре дьдə əскəре мə у чəтьнə, пенщи мери ləз wи алида бьшинə. Хwəха жь щие хwə нələqə, həма öса дина тə лебə. Ле тə кö дит иди лап бу чəтьни, wи чахи тö жи р'ьк'евкə. Мьн гöман həйə əме бь намус ви дьжмьни алт'кьн.

Хано кö əв гьлиед хwə Əсое Лак'анр'а к'öта кьр, əwи сəд пенщи сйар hьлдан, жь wедəре дурк'əт, h'əвəки пешда hат, сазбəнд жи хwəр'а бьрьн. У hедика hат пеш ə'нйа əскəре wан, щие Qöли хан чадьр вəгьртьбу тəлйа...

Ьди бəр эвар бу. Тə'ве hе ə'рд гəрмдькьр, ле синге ч'йаед бəрбь р'оава си к'əтьбу бəре даре мешə Хано готə Мьраз „Дə ида лехьн". Ншеква дəнге дəфа Мьраз hат.

Дэнге ве дэфе у зöр'не кö к'этнэ бэре ван зьнара, гэлийа у ч'йа, тэ qэй дьгот эва нэ дэфэкэ у нэ жи зöр'нэкэ, ле сэд-дöсьд дэф у зöр'нэнэ ледьхьн Qöли хан wи чахи жь п'архана бэрха к'вав чекьри дэстдабу дьхwар, гава эwи бьhист гьрмэ-гьрма дэфе у зöр'не эw шаш ма, гот:

—Дьвэк эв к'öрдед бэйани эwqас дэф у зöр'нэ т'опкьрьнэ у дэ'wэте дькьн.

Мьраз мьqаме зэлулне гöпастэ сэр мьqаме hэwаре у h'эвэки зэлал кьр. Эскэре хwэйкьрьне Qöли хан hатнэ чадьре готне: „ Хан сахбэ, эскэре мэйи алие р'асте р'эв пе'кэт дьр'эвэ...».

Qöли хан к'ьвавэкэ дьне жь кöртэ п'арсийа бэрха hьлда кьрэ дэве хwэ, диса шаб дане, wэки эскэре алие ч'эпе жи р'эв п'ек эт, hешка эwи фэ'мкьр, wэки тьштэк ль вьр hэйэ. Qöли хан к'ьвава дэсте хwэ hьшт у жь чадьре дэрк'эт. Хано эскэре wи сэр hэвда ани ль чадьра Qöли-хан hасе кьр. Qöли-хан анщах ль hэспа хwэ сийарбу. Эw h'ьшума Хано п'эргала эскэре Иране шкенанд у тьрсэкэ öса кьрэ нав wан, wэки hьнэк жь wана hэспе хwэ hьштьн р'эвин. К'öрдед wан гöндед жерьн у qьжла пеh'эсйан Хано ль Qöли хан хьст, wана жи hьндава хwэда лехьст...

Эw дö р'ож бу эт'эка ч'йае Дьмдьме, нава мешесьх, шэр'е Хано у эскэре Иране бу. Р'ожа сьсйа бэре Хано у Qöли-хан к'этнэ hэвдö. Хано к'ьщ р'ьh'але Qöли-хан дитьи, дэстхwэда фэ'мкьр, wэки эва мэзьне wанэ. Хано ле кьрэ гази:

— Тö чьма hати мэ т'алан дьки у мэрийа дькöжи? Чьма тö ньзани эва эла Бэродэранэ, эва щие к'öрданэ?

Qöли хан кö ч'э'в Хано к'эт, qödуме wи шкэст. Эwи говьде Ханойи мэзьн дит, ньqьти дьле wи: «эве мьн бькöжэ..“ Хано р'ьк'еви wи кьр у шурэк ани лехьст, летьштэк ль Qöли-хан нэкьр. Хано hэспе хwэ hэвэки пашда да, паше hэсп зэнгу кьр у бь бэза hэспе шуре хwэйи

тәр'ьки жорда ани Qöли-хан. Шур ль мьле wк к'ат, ле диса тьштәк пенәкьр. Qöли хан hahанга п'ишто жь бәр хwә к'ьшанд у к'öта ә'нийа Хано, ле пар'а Әсое Лак'ан р'ьм пашйа стöкьра wир'а кьр. Пишто жь дәст Qöли-хан к'ятә ә'рде, паше аґьрбу. Wәхте ль ә'рде ль щьнйа-зе wи нhер'ин, дитьн, зьри лебу, ләма дәрбе Хано тьштәк wи нә дькьрьн.

H'әвтеке зедәтьр бу Хано бь әскәре хwәва у к'öрде цьжла әскәре Qöли хан ль wан меша у гәлийа тиш-тиш кьрьбун у ле балят'ә бьбун цьр'дькьрьн, ле wәхта Хано кö вәгәр'ийа hат, йанздә мере wи шер'да hатнә кöштьне, пенщ бьриндар бунә.

Мәhәке зедәтьр бу hьнги Qöли хан бь дö h'әзар әскәвра чубу сәр кәла Дьмдьме шер'. Шah Абас р'о h'әсаб дькьр у хwәхwа хwәр'а дьгот:

— Qöли хан иди гьhиштйә ч'йае Дьмдьме, гәрәке әw we кәле хьравкә у wи к'öрди жи дил бьгрә бинә. Р'йа мә we бәрбь К'öрдстане вәбә...

Әw бона we йәке сәр we гöмане бу, чьмки Qöли хан мерхасәки wи э'йан бу, әw чьбу чьqас шәр'а, ль h'әму шәр'ада алт'ндар дәрк'ятьбу, шәр'ед мqабьли hьндстане. Ә'рәба у Р'оме. Не т'öнәбу шәр', wәки Qöли хан алт'нәкьра. Ле щарна жи шah Абас дьк'ятә мьтала, әwи п'ак заньбу, wәки Хано мерәки зорә, шәр'ада жи дәлк'ә, карә тьштәки бинә сәре Qöли хан у әскәр. Әwи к'ар дькьр к'омәке Qöли ханр'а бьшинә. Ле к'и али бьшинә, к'е р'е Qöли хан әскәр бьр, әwи ньзанбу, ләма әwи к'омәк нәшанд.

Wан р'ожа мьзгини данә шah Абас, wәки кöр'әк жер'а бу. Qәт әwләде wи т'öнәбун. Бона we, бе әwләдне әw зәwьщи qиза шahе Афг'ане ани, диса зöр'әт пәйнәк'әт, ле әв мьзгини шабунәкә нәдити кьрә дьле шah Абас. Әw чәнд р'ож бун шah Абас к'ефеда бу...

Wәзиред wи, ханед мәзьне олк'а, дәwләти у т'öщар дьhатьнә ч'ә'вр'онкайа wи. Т'öщарәки дәwләти, he Файзә ханьм дö h'алабу, щолангәкә жь зер' ль шәhәре Баг'-

дае дабу чекьрьне у анибу мала хwэ данибу. Wэхта кӧ дэнг бэлабу, wэки к'ӧлфэта шаh wэльдйэ, кӧр'эк шаh Абаср'а буйэ, эwи т'ӧшари эw щолан чаwа hэдайа ч'эвр'онкайи шаh Абаср'а анибу. Шаh у меване хwэва we щолана зер'ин у чекьрьна we дьнhер'ин. Хӧлама щаб данэ шаh Абса, wэки се сйаре Qӧли хан hатьнэ у ит'маздькьн, бенэ h'ьзура wи...

Эw шабуна кӧ к'этьбу дьле шаh Абас, чьмки чаwа шаhe-шаh зуда к'этьбу we т'эфэк'урие, wэки зӧр'эта wи т'ӧнэ, ле кӧр'е кӧ жер'а бьбу, ида нэ хэма wи бу, wэки эскэр жь щэм Qӧли хан hатьнэ. Мала wи т'ьжи меван бун, к'еф у эшqэкэ ӧса бу, hе шаhед Иране к'еф у эшqа ӧса ль дэрге хwэ нэдитьбун. Эw чэнд р'ож бун бь сэди меван жь шэhэред майин у олк'а дьhатьн у дьчун.

Эwи готэ хӧлама:

— Бьра сьве на дӧсьве бен.

Hэрсе сйар чун, ле р'ожа кӧ шаh Абас готьбу, эwана диса hатьн, бэр дэргэ. Ле мала шаh Абасда р'ьнгин бу, к'еф бу, эшq бу, эwи диса эw hэрсе сйар нэhьшт бе щэм wи. Ле wан р'ожа ль эт'эка ч'йае Дьмдьме эскэре к'ӧрда бь сэрк'аййа Хано мешэда эскэре Иране п'ьртип'ьрти кьрьбу qьр'дькьр. Эw к'ӧрдед qьжла у гӧндед жерьн минани неч'ирвана пэй эскэре Иране к'этьбун, дьгьртьн дькӧштьн. Wэхта меван чун, эw к'еф, эшq h'эвэки сак'ьн бу, паше шаh Абас изьн да, wэки эw се эскэр бенэ h'ьзура wи. Эw кӧ hатнэ диwанхане, шаh Абас qэ нэhьшт эw т'эмэнэ жи бьвьн, пьрси:

— Бежьн, wэ кэла хьрав кьр, эw к'ӧрд сах гьрт, йан сэре wи wэ ани?

— Шаhe-шаh сахбэ, Ханое Ч'энгзер'ин эскэре мэ qьр'кьр. Жь бьн hэр кэвьрэки дэрдьк'этьн, жь бьн hэр дарэке wана минани пьльнга хwэ давитьнэ мэ, мэ qэ ньзабу, жь к'ӧ эw дэрдьк'эвьн. Эскэр гьшк т'ур—т'эла кьрьнэ ль wан нэwала, меша у гэлийа.

— Ле Qӧли хан к'ане?

— Qӧли хан шер'да кӧштьн...

Әве щабе öса hʼöкми сәр фьрʼшке шаh Абас кьр, wәки жь hерсана сурәте wи hʼәвәки хwарбу, әwи кьр кö тыштәки бежә, ле qöльхчйа щаб дане:

—Шаhе Афгʼана hатйә чʼәʼврʼонкайа тә...

— Бьhельн, бьра шаhе Афгʼана бе. Ле hун бьщәhʼ-мьн дәркʼәвьн. Кʼöрднә бәйани hун тʼур-тʼәла кьрьн.

Hәрсе сйар пʼор-пʼошман дәркʼәтьн, чун.

Шаh Абас диса кʼәтә кʼеф, әшqа, нә хәзуре wи hатьбу, әw жи шаhе дәwләтәке бу. Бь әшqа хәзуре хwә, әwи чәнд каред хәзала кәликьри багʼе wида hәбун, да шәржекьрьне. Öса шаh Абас кʼеф у әшqеда бун, hʼәтани чьле көрʼ тʼәмам бу.

СӘРЕ НӘhА

hʼÖСЕЙН ХАН

Гава чьл рʼоже көр дәрбазбун. Кʼёлфәта wи жи, чәwа әʼдәте wан, жь чьлә дәркʼәт. Ида әшq жи хьлаз бу. Шаh Абас фькьркьр, wәки we hʼәйфе Ханое кʼöрдрʼа бәрнәда. Әwи шандә пәй hʼöсейн хан. Гәрәке бе готьне: hʼöсейн хан хәзуре шаh Абас бу, ле шаh хәзуре хwә hʼьзнәдькьр, кем гази wи дькьр. Шарәке жи, чәwа паше әʼйан бу, шаh Абас хwәстьбу хәзуре хwә дараг'ащеда бьхәньқинә, кәс ньзанә сәва чь, hәр жьна wи, Файзе ханьме, готьбу, wәки тö тыштәки бинн сәре баве мьн, әзе йане хwә жәʼрдадайи бькьм, йане жи әзе хwә бьхәньқиньм...

Ле, гава ишар хöламед шаh Абас hатьи готьнә hʼöсейн хан, wәки шаh Абас гази тә дькә, әw рʼєда дьhат у кʼәтьбу мьтала:

— Гәло, херә, сәва чь әwи гази мьн кьрйә? Ньзам бона чь öса мьн hʼьзнакә? Мьн тыштәки хьрав жи нәкьрийә у хьравйе жи wирʼа нахwәзьм. Э, әwи сәре гәләка жекьр, wан бәләнгаза qә хьравйа wи жи нәкьрьбу...

Wан фькрада Ӏ'öсейн хан qə т'ьхминнəкьр чawa Ӏатə бəр дəрге шаӀ. Qöльхдара дəргə вəкьрьи у бе хəбəрдан Ӏ'öсейн хан дəрбазкьрьи щəм шаӀ, чьмки гьшка заньбу əw баве Файзə ханьмейə, хəзуре шаӀ Абасə. Ӏ'öсейн хан кö Ӏатə Ӏöндöр' дишwанхане, чawa лазьм бу т'əмənə бу. ШаӀ Абас ищар бь ширнайи щи нишани wи да незики к'öрсие хwə, əw чу р'уньшт.

— Тə бьӀистйə, чь анийə сəре əскəре мьн wи к'öрде бəйани?— Ӏ'öсейн хан кö бӀист əв гьлие шаӀ Абас, фə'мкьр сəва чь əwи иро гази wи кьрйə.

— Бəлки т'ьме нура шаӀтийа тə сəр мəбə, мьн бьӀистйə!

—Əм нькарьи ви шöхöли öса бьӀельн, wəки к'öрдəки бəйани сильӀ'а Ӏьлдə мqабьли шаӀе шаӀ. Ле wəхте Qöли хан чу сəр wи шер', фькрəкə мəшqул гот, əwи гот: «Гəрəке Ӏəр звьстане мəрьв Ӏəр'ə кəла wи хьравкə. Əw к'öрд ви wəхти бawарнакə, wəки we Ӏəр'нə сəр wи шер'". Тö зани Qöли хан чь шəр'к'арəки билан би...

—Aqьле мьни бьр'и, Qöли хан р'аст готьбу. П'акə мəрьв нӀа сəр wида бьгрə, жь we шунда, əwи кö əскəре Qöли хан алт'кьр, нӀа əwи лап архайинə, нӀа Ӏəми бəрф wедəре к'əтйə...

—Дə, wəки тö жи we фькре т'остиq дьки, wəрə əскəр Ӏьлдə Ӏəр'ə, тö жь Qöли хан нə кемтьри, тə жи гəлə шəр' алт'кьрьнə...

—Əз ит'маз дькьм, wəки тö чəнд р'ожа моляте бьди мьн, əзе хwəхwa бем бежмə тə.

Wəхте əwи əв гьли готьн, шаӀ Абас Ӏəвəки дöшöрмишбу, паше изьн да, wəки чəнд р'ожа шунда əw бе. Ӏ'öсейн хан диса т'əмənə бу у дəрк'ət. Ль сьвдəре р'асти қиза хwə Файзе Ӏат. Əwe кö бав дит, хwə авитə п'есира баве, Ӏ'əмезкьр у пач'кьр, гот:

— Пəй, баво щан, тö Ӏати вьра, ле нахwази нəбие хwə бьвини.—Əwe ль р'əнге баве нькер'и, дит, wəки бави, лапи спич'олкийə, пьрси:

— Баво, ла мьн поркöркьре, чь ль тэ qэwьмийэ? Qэ р'энг т'эва нэмайэ? Р'аст бежэ тö сэре Ӈ'ьзрэт Э'ли ки?

— Qэт, тьштэ нэбуйэ, лао.—Ӈ'öсейн хан нэдьхwаст бежэ qизе, эw дьлхöрийа кö ль wи qэwьмийэ.

— На, баво щан, тö тьштэки жь мьн вэдьшери. Чьма эwи гази тэ кьр. Р'аст бежэ?..

Ӈ'öсейн хан кэр' бу, щаба qизе нэда, Файзэ ханьм гьрйа, гот:

— Кöр'е тэ т'önэнэ, тэ эз дэwса кöр'а мэзьн кьрьм у тö мьн Ӈ'ьздьки, ле нӈа нахwази бежи мьн, чьма эви нэп'аки гази тэ кьрйэ у тэ чьма öса р'энг авитйэ?

Эwи щаба qизе нэда, дэсте we гьрт у бэрбь Ӈэрэма we чун. Ль wедэре эwи qиза хwэ Ӈ'эмез кьр, синге хwэва гьвашт, пач'кьр, паше чу, незики щолана нэбие хwэ зер'ин. Нэби р'азабу, сурэте wи вэкьрибу, нэби бэдэwие ль де чубу. Ӈ'öсейн хан сэр нэбида хwар бу. Ӈедика гот, wэки нэби жь хэwе р'анэкэ:

— Эз жь хwэде хwэ дöэ'ачимэ, тö сах сьламэт мэзьнби, wэки тö бьви шаӈе Иране, ле...

Эwи фькра хwэ т'эмам нэкьр, ле Файзэ фэ'мкьр, гот:

— Ле нэ минани бавэ хwэ би...

Ӈ'öсейн хан бь тьрс ч'э'ве qизе нӈер'и, йа кö фькра wи фэ'мкьр. Эwи готэ qизе:

— Дэлалийэ дьле мьн, тэ фькра мьн фэ'мкьр...

Эw незики qизе бу, щарэкэ дьне жи qиз Ӈ'эмезкьр, пач'кьр, гот:

— Тэ фькра мьн фэ'мкьр, лао, хени тэ иди т'ö эwлэде мьн т'önэнэ у чь жь тэ вэшерьм, чь жь хwэде: шаӈ Абас гази мьн кьр у готэ мьн,wэки эз эскэр Ӈьлдьм у Ӈэр'мэ сэр wи к'örди шер'. Тэ бӈистийэ, эwи к'örди эскэре Qöли хан qьр'кьр, Qöли хан жи köшт. Нӈа ль wедэре звьстанэ. Чawа р'энг карэ мьнда бьминэ, лао?..

Ӈ'öсейн хан заньбу, wэки qиза wи эw хwэйкьр жь зöлма шаӈ Абас, эwи öса жи п'ак заньбу, wэки Ӈьнге шаӈ Абас qиза шаӈе Афг'ана чардэ сали аййэ сэр we,

әw ида öса шаh Абас h'ьзнакэ манини бәре. Файзэ гьрйа хwэ авитэ п'есира баве, гот:

— Ч'ара мьн, бәхте тэ т'önэ, wэки бәхт hэбйа, hha кör'эки тәе hэбйа, е кö ван wэхтед чэтьн бәр бавева бьчуйа шер', йане we р'абуйа пьшта калэ баве хwэ, бәхте тэ т'önэ!...

Файзе сәре хwэ да сәр синге баве у hесьр жь ч'э'ве we минани баранэкэ bhаре жорда дьhатнэ хwаре у бав жь h'эмеза хwэ бәрнәдьда, паше гот:

— Баво щан, эзе ва hэр'мэ щэм wи у ит'мазкьм, wэки әw тэ нэшинэ.

— Пэй, лао, тöе бьди хатьре хwэде у h'ьзрэт Э'ли, ве йэке мэхэ, тöе шöхöл dha хьравки, эwе фькркэ, wэки мьн qэстана hатйэ готйэ тэ, паше эwе мэ'никэ дьне бьвинэ у мьн бь тэhэрэки дьне бькöжэ. Qиза мьн, лао, ве йэке нэкэ, эз hэр'ьм dha п'акэ, хwэде р'эh'мэ, дьвэк эз сахсьламэт вэгэр'ьм бемэ мала хwэ...

h'öсейн хан жь щэм qизе дэрк'эт, ида бэр эвар бу, чу мале...

Ч'йае Дьмдьме кö э'шира Бэродэра ле щи бьбу жь нава ч'йаед К'öрдстане ч'йаки п'ьр' мэзьнбу: алики wи дьк'этэ Мусьле, ль Месопотамие, алие дьне дьк'этэ Р'оме, бэрбь Wане, алие дьне жи дьк'этэ Иране. Эв ч'йа т'эмам меше сьх бу. Ль вьра гэлиед к'ур hэбун гэлэ щие р'асти дуз, к'идэре хöлэ-хöла ава каниед сар бун мерг у чиман бу. Щи-шина жи эмише баг'а ле шиндьбу. Щина голед аве мэзьн hэбун. Нава аде wан голада йане жи кэвиед wан т'ьжи hелине wэрдэка, суравелка, qöльнга, qаз-wэрдэка у тэйртуед майин бун. Wэхта мэрьв кö дьhатэ кэвийа wан гола: qöбэ-qöбэ wана бу, мэрьв h'эйран-h'ьжмэк'аре wан дэнга бу. Ле гава кö щарна жи мэрьв дьhатэ qэрахе wан гола, тэ дьнhер'и wэрдэке, йане суравелке, йане qазе, жь тьрсана хwэ давитэ голе, щущке wанэ пэй бун. Э, гэло, ван щущка чьма шашнэдькьр, чьма пэй hьнэкэ майин нэдьчун, hэр йэке

жь wана пэй мака хwэ собэк'ари дькьр дьчу дьгӀиштэ мака хwэ...

Э'шира Бэродэра эк'н дькьр, Ӏэр бона хwарьна хwэ, ле wана хwэй дькьр гэлэ пэз у дэwар, чьмки ль ван ч'йа ч'ерэ болбу, мерг у чиман жи беӀ'эсаб бун.

Жь пайизе, Ӏ'этани бӀаре пэзи т'ьме ль цьжлабу, бона dewep жи эwqac гиӀа дьдрутьн, wэки Ӏ'этани бӀаре жи дэбр хьлаз нэдьбу...

К'ёрда жь пез к'ар дьдит нэ кё т'эне чawa тэмазльх: гошт, шир у р'ун, wана к'арэкэ мэзьн жи дьстэндьн жь Ӏьрйа пез. Эw Ӏьри дьӀатэ фротане, хени фротане wана жь we Ӏьрие чедькьрьн халич'ед хас, эмэни, зили, лоп, щащим, хёрщ, тер', чэwал, wэрьс у тьштед майин. Халич'ед К'ёрдстане цимэтэки п'ьр' мэзьн дькьрьн ль Т'ehране, Бэг'дае, Дёмёшцe, Бейрут'е у Стэмболе. Лэма Ӏэрсал жь wан wэлата т'ёщар дьӀатьн нэ кё т'эне Ӏьрие бьк'ьр'ьн, wана халич'э, эмэни, зили у тьште майин дьк'ьр'ин баре дэва у цант'ьр'а дьбьрьн...

Иди пайиз бу. Сэре ч'йаед бльнд зуда бэрф к'этьбу, ле ль дэшта Иране тэ цэй дьгот т'эзэ бӀарэ. Ль вьра сале дё щара э'рд щан дьбу: щарэке э'wле бӀаре, wэхте даре эмиш, баг'чэ, зэви у бостана р'эзе хwэ дьдан, ль баг'ада жи щур'э-шур'э кёлилк шиндьбун, щарэке жи пайиза дэрэнг, wэхте дэшта Иране баг'а бэлгед хwэйэ Ӏавине бэр тэ'ве Ӏ'ьшк буйи давитьн, бэлге т'эзэ шиндьбун, ль баг'ада диса щур'э-щур'э кёлилк вэдьбун у мэрьв Ӏ'эйра-Ӏ'ьжмэк'ар бу ль wан бьнӀер'э...

Ле ль вьра, ль кэла Дьмдьме, бэрф зуда к'этьбу, сэрма бу, р'ож ида кьн дьбун, шэвэ дьреж бун. ЭӀле э'шира Бэродэра ль кэле у гёндада жи гази зьбала дькьрьн, wэки Ӏрие вэчьр'ьн, т'эмьзкьн, шэ бкьн у бьр'есьн. Ӏэбун малед ёса, ль кэле,дё Ӏ'эвте йане се Ӏ'эвте зьбалэ мале wанда дьхэвьтин. Мала Ади жи гази зьбала кьр. Нэне, хушка Шэбаб, чубу пэй Дилбэре, эwe готьбу:

— Эзе бем, тё Ӏэр'э, Ӏэма ч'ьра кё вехьстьн эзе бем...

Шәбабе көр'е Ади льнге wи э'рде нәдьк'әт, ша дьбу, бәр хwә нәдьда, әwи хwәхwа хwәр'а дьгот:

—Гәло к'әнге эваре бе, wәки Дилбәр бе, әз дәлалйа дьле хwә бьвиньм?..

Әw дьqащqьщи, р'ьh'әт нәдьсәкьни, щарна незики хушке дьбу дьгот:

— Нәне, нә тә гот, Дилбәре готйә: "тө hәр'ә, эваре әзе бем", ле к'ане, чьма нәhат?

Нәне дьк'әнйа дьгот:

— Шәбаб, брао, чьма тө т'әзә зьбала дьвини, чьма тө навини he р'онкайә, hәма тә'ри к'әтә э'рде, qизе бәрә-бәрә бен.

—Э, чьма эваре тә'риеда гәрәке т'опбьн, нә пар, п'ак те бира мьн, сьведа qиз т'опдьбун у h'әтани незики ниве шәве ль мала мәбун.

Нәне hерс бу, ван пьрсед бре хwә, гот:

— Wәләh, брао, тө мәрики э'щеби. Нә иро р'ожа э'wльнә, р'ожа э'wльн, чаwа э'йанә, qиз т'ьме h'әвәки дәрәнг тен, чьмки we эваре хwәйа мале, дйа мьн у тә, we бежә: чәнд qизе сәр вәчьр'андьна hьрие бьн, чәнд qизе сәр шәкьрьне бьн у чәнд qизе we бьр'есьп, ле р'ожа дьне, we ида hәрр'о сьведа бен. Тә фә'мкьр? Дә ида hәр'ә жь мьн дурк'әвә, бьhелә әз шөхөл бькьм...

He р'онкайи бу. Шәбаб чу дәләкхане, т'әморйа хwә у гөланчьке хwә да чекьрьне, сурәте wи hла дузан нәдьчуе. Wәхтe әw жь дәлакхане hат, де у хушке дитьн, дьзикава дьк'әнийан, ле де ша дьбу, wи тае т'әнер'а. Де у баве Шәбабе хwә h'ьздькьрьн, нә кө чаwа әwләде wан у тае т'әне: wана h'ьздькьрьн бона we йәке жи, әwи нава hәвал-hогьре хwәда т'ьме щие э'wльн дьгьрт: hәрге нeч'иребә, hәрге хәватевә у hәрге шәр'адабә жи мьqабьли зәвтчйа. Чәнд щара Хано хwәхwа нав щаhьла гьшкада п'ае меранйа Шәбаб дабу...

Иди тә'ри к'әтә э'рде, чьра жи вехьстьн. Qиз бәрә-бәрә hатьн, ле Дилбәр he нәhатьбу. Шәбаб бәр хwә дьк'әт. Әw дьhатә wедәре, к'идәре qиз т'оп бьбун, дьдит he Дил-

бәр нәһатйә, вәдгәр'йа дьчу. Паше диса дһат щәм кәч'ька р'уньшьт. Дилбәр пәй гьшкар'а һат. Бәдәwе минани we т'өнәбу, нә кө ль кәле т'әне, нав һ'әму ә'шира Бәродәра. Сурәте we qәрqаш бун, минани бәрфа йәкшәви. Бөрө-бьжангед we р'әшә qәйт'ани бун, әwe qәт кьл ч'ә'ве xwә нәдьда, минани һьнә qиза, ә'нйа we фьрәбу, сьфәти гөловәр' бу, левә һ'әвәки qальнә сорбун, пози һ'әвәки көмьси бу, ле р'асти дуз бу, гөрч'ьке сурәте we сор бун, ль гәрдәне халәк һәбу, йа кө бәдәwикә дһа р'ьнд дьда деме we. К'ьнще ле гьшкә т'әзә у qимәтли бун. Базьнед we нә жь wан базьна бун, е кө ль һостәхана кәледа чедькьрьн, әw базьнед we е Бәг'дае бун, кондәре льнгада жи Бәг'дайи бун.

Wәхте Дилбәр дәрда һат, Шәбаб нав кәч'ька р'уньштьбу, ле әwи кө Дилбәр дит, р'әви жь нав qиза дәрк'әт. Qиза әв йәк т'ьхминкьр, бу н'ирqинийа wан к'әнийан. Дилбәре фә'мкьр сәва чь әw дьк'әньн, к'әнәки ширьни сьвьк һатә сәр леве we жи...

Wәхта Шәбаб р'әви чу сьвдәре, qизәкә бәдә нә'с qәстана бь дәнгәки блынд пәй wир'а гот, wәки әw жи бьбһе:

— Шәбаб р'әви чу, qә нә хортәки щомәрдә, нә минани һьнә хортанә, е бона qизе кө тенә мала wан зьбалә, дьчьн ч'әрәз дьк'ьр'ьн тиньн, wәки qиз пе мьжулйа xwә бькьн, дьвәк сәва we йәке р'әви чу?

Шәбаб һе сьвдәре бу, әwи әw тә'не we бһист, дәстxwәда чу дьк'ана Кирагос, се һоqә к'ьшмиш у нок к'ьр'и ани да хушке. Нәне әw ч'әрәз бьр, бәр qизька дани гот:

— Wә щие бәла-сәбаб дәрһәqа бре мьн өса дьгот, һане wәр'а ч'әрәз әwи к'ьр'ийә у wәр'а шандийә.

Гава әwe qизька бәд ч'әрәз вәкьр, ле нһер'и, ч'ә'ве we нока к'әт, диса бу п'ирqинйа we, пьштдостан xwарбу, к'әнйа, qизед майин ньзанбун сәва чь әw дьк'әнә, ле п'ирqин к'әтә wан, әw жи к'әнйан. Паше әwe гот:

— Пәй, әв чьтәванә? Xwә әм нә зар'е ч'укә һ'әвт салинә нок к'ьр'инә, бьра хөрмә бьк'ьр'йа банийа.

Дилбәре т'ә'мулнәкьр, qорбәтйа we у wәки дәрhәqа Шәбабда öса qәрф хәвәрдьдьн, әwe гот:

— Ле-ле, wәләh та ә'щеби, чьма нок бона ч'әрәз жь хörма у к'ьшмиш нә четьрә. Hәрке тö зани бона ч'әрәз нокә п'акьн, хörмә у к'ьшмиш ширьньн. Чьqас малед маqула hәнә бона шәвбöhерне нока датинә сәр т'әхтә, wәләh, әз нока h'ьздькьм.

Ь'әта qиза öса hәвр'а лаqьрди дькьрьн, кәванийа мале hатә щәм qизька, сьлав да wана, гот:

— Ьун сәр ч'ә'ва, сәр сәра hатьнә, qизкед мьнә дәлал, ишәв hуне гьшк т'әвайи hьрие вәчьр'иньн, жь стрийа у körч'оме гиhе бьднә т'әмзкьрьне, ле сьве әв qизьке hана,— әwe дәстe xwә дьрежи wан кьр,— we hәр сәр т'әмьзкьрьна hрие бьн, ле әвед hана we hрие шәбькьн, ле әвана жи we сәр р'ьстьна hрие бьн...

Әwe гот у дәрк'әт, чу...

Әw дö h'әвтебун qизед щинара мала Адида зьбалә дьхәвьтин, иди хәват жи незики к'ötабуне бьбу.

Бәреда бьбу ә'дәт: wәхта зьбала хәвата мала к'е к'öта дькьр, we мале xwарьн чедькьр, гази сазбәнда дькьр, дәф у зör'не дьхьстьн, шаhьл дьк'әтнә говәнде дьлистьн, к'еф дькьрьн h'әтани ниве шәве, паше кәванийа мале, мал авайи дьготә wан у щаhьл бь дәф у зör'нә лехьстьне соqаqада дьчунә малед xwә.

Мала Ади жи we р'оже кö хәвата мала wан хьлаз бьбу, wана гази сазбәндәки ә'йан кьрьбу, наве wи Мраз бу. Мраз хени зör'не ль т'ölöме жи дьхст. Щаhьла кö бьhист: гази Мразе сазбәнд кьрьнә гьшк шабун, чьмки жь wи четьр, нава we ә'ширеда сазбәнд т'önәбун. Нава щмаә'теда дьготьн:

— Wәхте Мраз зör'не дьхә. мьрие мәзәла жи дьр'әqьсьн, öса п'ак ледьхә.

Р'асти жи Мраз öса р'ьнд ль зör'не у т'ölöме дьхьст, wәки мәрие qә т'öщара р'әqас жи нәкьрьбу, ле wәки дьк'әтә говәнде у дәнге зör'не, йане т'ölöма wи дьбhист xwәxwа дьр'әqьси. Р'о hе әп'ещә бльнд бу иди дәнге дәф-

зöр'на Мраз ль мала Ади дьhат. Әw чәнд сәh'әт бун щаhьла щур'ә-щур'ә қәйде говәнда дьлистьн. Щарна ньшкева дәнге зöр'не дьhатә бьр'ине, Мраз т'ölöм hьлдьда у қәйде „Гöле нериме" нәрм у фәсал ледьхьст, дö қиза у дö хорта пер'а дьстьран:

Гöле нериме hаб неримә, гöле нериме hа нериме.
Гöле нерйа хьигә-хьигә, щане нерийа хьигә-хьигә.

Гава хорт у қиза нәрм у к'aw әв қәйде „Гöле нериме" чәнд фьтла чун hатьн, диса ньшкева дәнге т'ölöма Мраз hатә бьр'ине, wи чахи әwи дәст кьрә пәләнгöшка хwә дьстра:

К'öрдстанә, hа К'öрдстанә, К'öрдстанә
hа К'öрдстанә,
Щие тә ч'йа, мешә, дәшт, мерг у чиманә.
Щие э'мрс дәлал, к'еф h'әнәканә,
Щие шайа щаhьла, қиз у хортанә.
Дә бьра хwәде хьравкә т'әхте п'адше Р'оме
у шаhе Иране,
Hәр сал те сәр мә шер' бь дә'wанә.
Т'ьме шьигинийа шура, мәрт'ала у к'осәмьсрйанә,
Бәлки әм к'öрд wанр'а бьвьн дәстанә.
(Ле әw йәк қәт т'ö щара набә...)
Ләма hәр сал сәр мә шьигина шура у
к'осәмьсрйанә...
Wана гәлә мал бьрьпә бәр мират'анә,
Ле wана hьла т'ö хер пәдитьпә жь wан шәр'анә.
К'öрдстанә, hа К'öрдстанә, мьск'әне кал
у баве к'örданә.

Wәки щики дьбу к'еф у әшq бе Мразе сазбәнд, чьqас бежи höрмәт жи бькрана, ле дьготьн:

— Э, әw чь к'ефә у әшqә, wәки Мразе сазбәнд бь т'ölöма хwәва, йане дәф-зöр'на хwәва нә wедәребә...

Ләма иро щаhьл öса ша у әшq бун, wәки Мразе ве шайа wан дәрбазкә.

Ниве шәве зуда дәрбаз бьбу, щаhьл т'әзә жь мала

Ади бь дәф-зӧр'нә дәрк'әтьн, ль бәр дери жи эп'ещә к'о-чәри лехьстьн, паше бәлабун, һәркәс чунә малед xwә...

Р'астә, ә'шира Бәродәра сәрфнйаз к'еф у әшq дәр-баз дькьр ван р'ожед xwәйә звьстане, ле Хано заньбу пәй кӧштьна Qӧли ханр'а у т'ур-т'әлакьрьна әскәре Иране, шаһ Абас wи шӧхӧли ӧса р'әһ'әт наһелә чь wәх-ти һәбә жи, we әрһәдә әскәрәки дьне бьшинә сәр кәле шер'. Бона we йәке Хано чарсәд мер бь лак'ан шандьбу wан гӧндед жерьн, wәки әwана һәрр'о сәре wан р'йа qәрәwьлие бькьн, һәрке тьштәк һәбә шәр'кьн у щабе бьднә wи....

Ә'йни wан р'ожа ль шәһәре T'eһране Һ'ӧсейн хан к'аре xwә дькьр, һәр'ә сәр кәла Дьмдьме шер'. Әwи фь-кьркьр, wәки Суто бәге к'ӧрд жи xwәр'а бьвә, чьмки Суто бәге заньбу р'е у дьрбед wан ч'йа. Һ'ӧсейн хан хӧламе xwә шандә пәй wи. Wәхте Суто бәг һат у бәр Һ'ӧсейн хан т'әмәнә бу, Һ'ӧсейн хан готә wи:

— Суто бәг, әм п'ак заньн,wәки тӧ һ'әлал qӧльхи шаһе шаһ дьки. Бь һ'ӧкме wи, әме һәр'нә сәр кәла Дьм-дьме шер', тӧ гәрәке мьр'а бей бәләдие бьки, ль wаң ч'йа әм р'е нәбәләдьи.

Суто бәге гот:

— Сәр ч'ә'ве мьн, әз wан дәра һ'әму р'йа заньм, әзе бәләдикә р'ьнд wәр'а бькьм...

Һәма we р'ожe Һ'ӧсейн хан жь T'eһране дәрк'әт. Wәхта Һ'ӧсейн хан жь T'eһране дәрк'әт, һewa ль wедәре xwәш бу, баг'а бәлге xwәйә кәвнә һавиие авитьбун, бәл-гед шин дәрхьстьбун, тә qәй дьгот т'әзә бһарә...

Әw чәнд р'ож бун Һ'ӧсейн хан бь әскәре xwәва р'е дьһат бәрбь кәла Дьмдьме. Әwана иди гьһиштнә wан щийа, ль к'идәре бәрф бу. Ле Һ'ӧсейн хан бь тьрс дьһат, әwи жь чәнд әскәре Qӧли хан кӧ сьламәт вәгәр'йабу, бһистьбу: к'ӧрда чь шьпук анибунә сәре wан. Эварәке Һ'ӧсейн хан гази Суто бәге кьр, гот:

— Суто бәг, тӧ нькари мә жь ве р'йа щә'де дәрхи, р'екә к'әсәр'а бьви.

— Чьма нькарьм, әз хӧлам. Әзе сьве тә р'йа к'әсәр'а бьвьм...

Сьвәтьре Суто бәг әскәр жь р'йа щә'де дәрхьст, р'йа к'очәрар'а ани, әв р'е h'ьлбәт жь йа щә'де незиктьрбу, Р'асти, Суто бәг жи чуйина р'йа щә'де дьтьрсйа, әwи п'ак заньбу: hәма кӧ әwана гьhищтнә qьжлед к'ӧрда, дәстхwәда we hәwарие бьднә Хано у Ханое сәре ван р'йа wан qьр'кә, qә наhелә әwана дәрк'әвнә гӧнда жи. У qә наhелә йәк сах бьминә. Ле wәки әм ньшкева сәр кәледа бьгрьн, Хано hаж хwә т'ӧнә, кәле бе стәндьне,— бь ван фькра Суто бәг р'йа к'әсәр'а әw анин...

Ида дӧ р'ож бун Суто бәг ль пешийа әскәр бу, р'йа к'әсәр'а дьhатьн. Әв р'е бәрф бу, ле hәсп hе п'ак дьhатьн, щарна Суто бәге шашдькьр, дьhат дьк'әтә гәлиед к'ур, паще анщах жь гәли дәрдьк'әтьн, чьмки бәрфе р'е хьтьмандьбу у ӧса дьбу мьж-думан, wәки р'йа к'очәра qә хwане нәдькьр. Щарәке жи әwи әскәр ани h'афа гәлики ӧса к'ур, wәки мәрьв бәржер дьнhер'и, бьне гели нәдьhатә хwанекьрьне. Әскәре пешие шаб данә Ћ'ӧсейн хан дәрhәqа wи гәлие к'ур. Әwe кӧ щаб анибу Ћ'ӧсейн ханр'а, дьгот:

— Ви, гәлида йәк жь мә нькарә сах дәре, чьмки щи жи т'ӧнә, wәки hәсп льнге хwә ле дайньн....

Ньqьти дьле Ћ'ӧсейн хан: „Wәки Суто бәг бь хайнти әм ве р'еда анин, wәки әм qьр'бьн". Әwи сйарәк шандә пәй Суто бәге, wәки әw бе щәм wи, чьмки Суто бәги ль пешие бу. Wәхте Суто бәг hатә незики Ћ'ӧсейн хан әwи сәре хwә h'әвәки хwаркьр чawa т'әмәнә.

Ћ'ӧсейн хан гот:

— Дьвәк тӧ wи aqьле хwәйи бәйани к'ӧрд, дьхwәзи мьн бьхапини у мьн әскәрва ван гәлийа бьди батмищкьрьне!

Әв гьлие Ћ'ӧсәйн хан Суто бәг данә тьрсандьне, әw тьрсйа, фькра хwәда гот:

„Әве щие бәла-сәбәб мьн вьра бькӧжә".

Суто бәг һәма нава we бәрфеда банзда ә'рде у дағ'ули ә'рде бу, гот:

— Һ'өсейн хан, әва ә'рдә, әва ә'зманә, тьштәки хапандьне вьра т'өнә. Хан сахбә, тө зани әва чәнд салә, мьн ә'шира xwә·һьштйә у qәбила xwә һьлдайә һатьмә гьһишмә шаһе шаһ, әз шаһр'а һ'әлал qөльх дькьм, тө чьма щие бәла-сәбаб мьн гөнәк'ар дьки?

— Дә, wәки тө мәрики өса һ'әлали,— Һ'өсейн хан гот,— һәр'ә бьдә пешийа әскәр, мә зу жь ван гәлийа дәрхә, бьвә сәр р'йа к'әсә, wәки әм зу бьгһижнә кәле.

Суто бәг диса ажот, чу пешийа әскәр у әскәр диса ләqийа, чу. Мьж у думане өса кьрьбу тә'ри, wәки Суто бәг qә т'ьхмин нәдькьр әw әскәр к'өда дьвә. Әw ищар һат щики өса храв һасе бу, wәки qә иькарьбу пешда һәр'ә. Ль пешие ч'йаки өса бльнди зьнарбу, wәки мәри ле дьнһер'и, к'өме мәрийа жь сәре мәрийа дьк'әт, өса т'ики беһ'удә бльнд бу, алие ч'әпе жи диса гәләки өса к'ур бу, wәки qә бьне гели xwаненәдькьр, һәр дәнге хөлә-хөла ч'ем бу, е кө һе нәqәр'ьми бу, бьне гелида дьк'ьшйа дьчу. Суто бәг дора xwә нһер'и тьрсйа, әw өса тьрсйа, wәки бәр ч'ә'ве wи бу мьж у думан, дһа тә'ри, әwи qә әскәре дора xwә жи нәдьдит. Әwи п'ак заньбу ханед Иране гәлә к'өрд щие бәла-сәбаб көштьнә.

Әскәре пешие диса щаб дапә Һ'өсейн хан, wәки әwи әw анинә щики өса, мәрьв нькарә: нә алие р'асте һәр'ә, нә жи алие ч'әпе һәр'ә, пешие жи зьнарәки бльндә qә сәре wи жи xwане накә. Ишар Һ'өсейн хан бawаркьр әw фькра xwә: „wәки әw к'өрд хайинтие дькә“ әwи һ'өкм кьр:

— Зу wи бәрази биньнә щәм мьн!

Wәхте әскәр чу пәй Суто бәге, Һ'өсейн хан готә xwәй кьриед xwә:

— Wәхта мьн пер'а хәвәрда, к'өта кьр, әзе н'ә'в wәр'а бьqөрпиньм, һун лехьн ви куч'ьки бькөжьн. Зуда мәсәлә дьвежә: „чьqас тө гөр xwәйки, ле днса ч'ә'ве wи ль мешәйә“...

Суто бəг кö hатə щəм Һ'öсейн хан, хwəйкьре хан дора wи гьртьн.

Суто бəге фə'мкьр бона чь wана öса кьрьн. Əw спич'олки бу, р'ьщаф к'əтə нав дьле wи, дьр'ьщьфи, дора хwə дьнhер'и... Һ'öсейн хан гот:

— Wəки тö мəрики öса h'əлали, чаwа тö хwəхwа дьвежи, ле к'ане р'е? Тə чьма əм анинə вьра hасекьрьнə? Нə əва ə'рде тəйə, тö ль вьра мəзьнбуйи, həр кəвьрəк, həр нəwал у гəлик тəва ə'йанə.

Заре Суто бəге нəдьгəр'йа, əwи нькарьбу щаба Һ'öсейн хан бьда, həр əwи гот:

— Р'е, р'е, р'е... Зман ль həв пьчьки, гьлие дəве хwəда нькарьбу т'əмам кьра. Əwи жь həспе банзда ə'рде у хwə авитə щəм Һ'öсейн хан у дəв кьрə зəнгöйа wи гот:

— Чьма тö щие бəла-сəбəб мьн дькöжи. Мьн qəстана нəкьрйə, чьма тö навини... Чь hеwакə мьж—думанə?...

Һ'öсейн хан бь зəнгöйа хwə ль дəв-дране wи хьст, хун же hат, ле Суто бəг зəнгöйа wи жь дəсте хwə бəрнəда. Хwəйкьрие Һ'öсейн хан hатнə незик, Суто бəг зəнгö бəрда щур к'ьшанд, мəрт'ал да дəсте ч'əпе у ви али wи али дора хwə нhер'и. Һ'öсейн хан ль хwəйкьриед хwə кьрə qужин:

— Һун чь ви куч'ьки дьнhер'ьн! Һун навиньн шур к'ьшанд, лехьн!

Дəстхwəда wана шур анинə сəре wи. Ле Суто бəг öса мəрт'ал дьда бəр р'йа хwə, wəки qə дəрбəк нəдьгьhиштə wи. Əw кö к'еләка Һ'öсейн хан бу, к'еләкəкə Суто бəге жь алие хан дəрб ле нəдьхстьн, чьмки əскəр нəwер бу, дьтьрсйан, wəки дəрб ль хан нəк'əвə. Һ'öсейн хан əв йəк т'ьхминкьр, həспа хwə зəнгö кьр, жь Суто бəг дурк'əт, ле диса wана нькарьбун тьштəк ль Суто бəге бькрана. Суто бəге дəрбəк ль шуре йəки wан хьст, шур жь дəсте wи к'əт. Суто бəг h'əвəки жь щие хwə ләqийа, дьхwəст бəрбь гели бьр'əвə, ле сəр кəвьрəкида нькьси, паше лехьстьн кöштьн...

Һ'öсейн хан h'öкöмкьр:

— Сәре wи к'әлбн жекьн, тенә хörщькәке, әме бывьн, нишани щаhе шаh кьн.

Әскәре Һ'öсейн хан we р'еч'а кö теда hатьбу, бь we р'еч'е вәгәр'йа, диса hатнә сәр р'йа щә'де.

Әw мере кö Хано шандьбу сәре һ'ьдуде. wәки мьqатбьн, әwана шәв-р'о бь лак'ане сәр бәрфер'а дьшьмьтин hәр алийа дьчун, дьhатьн. Әскәре Һ'öсейн хан wәстийайи р'еда серәк дьреж бьбу дьhат... Әскәре Хано ньшкева р'асти wан сйаре пешьн hатьн, дәстхwәда wана бь тир—кәвана чәнд сйаре пешьн кöштьн. Орт'а әскәре Һ'öсейн хан у к'öрдада шәр' дәстпебу. Әскәре Һ'öсейн хан р'ьк'еви к'öрда кьрьн, ле hәспе wан жь р'е кö дәрк'әтьн бәрфа к'урда ньк дьбун, нькарьбун hәр'ьн, ле лак'анчие Хано хәма wан нинбу, сәр бәрфер'а дьщьмтин дьчун. Wана незики пенши мере Һ'öсейн хан кöштьн.

Һ'öсейн хан фькьр кьр вәгәр'ә, чьмки әскәре wи qә тьщтәк нькарьбу бькә у нькарә хwә жи хwәйкә жь дәрбед вана, е кö минани мозед hавине ньшкева мерьв дьжәньн у диса дьчьн, öнда дьвьн. Ви шәр'нда Шәбаб диса мераникә ә'шебмайи кьр, әwи wәрьсе хәрбоqәкьри авитә стöе забьтәки wан у к'ашкьр бьр. Әва qәwмандьна к'öрда бьhист, е кö чәнд мәhе бәре зölма әскәре Иране дитьбун, әwана hьлдан сильh'ә, әw жи hатьн ль әскәре Һ'öсейн хан хьстьн. Әw р'әвә-р'әв аншах жь дәст к'öрда хьлаз бун, чьмки ньшкева жь нава мешә йане жь бәр кәвьра, даред мешә, дәрк'әтьн у әскәре wи дькöштьн. ле Һ'öсейн хан нькарьбу, we бәрфа к'ур тьштәк бькра, hәма öса пәй wи дьhатьн у дәрбед хәдар дьгиhандьнә әскәре wи, h'әтани әwана дәрк'әтнә р'әшае, шие бәрф ле т'önәбу, паше к'öрд вәгәр'йан, чун.

Wәхта Һ'öсейн хан hатә нав шәhәр, р'ö hе нәчубу ава, ле ида бәрәварбу. П'әнше тә'ва бәрәварейә туж дабунә сәре мәчита у мьнара, ед кö дьбьрьqин минани зер'. Һ'öсейн хан у хwәйкьрие хwәва ажотә бәр дәрге шаh. Хölама щаб да шаh Абас, wәки Һ'öсейн хан жь шер' hат. Шаh Абас жь хölама пьрси:

— Ӏ'öсейн хан т'әнейә, йан дил жи пер'а Ӏэнә?

— На хер, Ӏ'öсейн хан у хwәйкьрие wинә, дил пер'а т'öнәньн.

— Изне бьдьн, бьра бе...

Ӏ'öсейн хан кö Ӏатә диwанхане шаӀ сәр т'әхте шаӀтие р'уньштьбу. Минани Ӏәргав Ӏ'öсейн хан шаӀр'а т'әмәнә бу.

ШаӀ Абас щи нишани Ӏ'öсейн хан да, әw чу р'уньшт, шаӀ пьрси:

— Бежә, тә чь кьр?...

— Бәлки ә'мре шаӀе шаӀ дьрежбә, wәхте әм ль дәште дьчун, п'ак бу, ле wәхта кö әм гьӀиштнә әт'әке ч'йа, ль wедәре ида бәрф бу, бәрфе р'е т'ьжи кьрьбу — хьтьмандьбу. Мә гәлә щара р'е шаш дькьр, дьхальфин. Мә qә ньзанбу әм к'öда дьчьн. Мьн хwәр'а Суто бәге к'öрд бьр.

— WәлаӀ тә зә'ф аqьли кьрйә, әз дьвем әwи к'омәкәкә р'ьнд да тә, әw к'öрд wедәре п'ак бәлә дә...

— На, шаӀе шаӀ сахбә, әwи мьг'әнәти кьр..

— Чawa, Суто бәге мьг'әнәти кьр?— Wa бь ә'щебмайи шаӀ Абас пьрси.

— Бәле, әwи мәр'а мьг'әнәти кьр, ль нав wан ч'йа. Мьн р'ожәке гази кьре, готеда: „Суто бәг әв ч'йае тәнә, тö ль вьра мәзьнбуйи, Ӏ'әму гәли, нәwал у ч'йа тәва ә'йаньн, мә р'йа к'әсәр'а бьвә, wәки әм зу бьгӀижнә кәле" әwи, гот:

— Сәр ч'ә'ве мьн, әзе wә р'екә öсар'а бьвьм, wәки әм зу бьгӀижнә кәле — У да пешийа әскәр. Әwи qәстана әм дьбьрнә гәли у нәwалед öса, wәки әскәр анщах же дәрдьк'ат. Мьн чәнд щара гази кьре, әwи дьгот: „Тö архайинбә". Щарәке жи әwи әм анин шики öса, мә нькарьбу, нә алие ч'әпе, нә жи алие р'асте бьчуна, хайинтийа wи ә'йан бу...

Ӏ'öсейн хан жь хörщьке сәре Суто бәге дәрхьст ль бәр шаӀ Абас дани. Сурәте Суто бәге тьштәки нәдити бу, чьмки әwи köштьна хwә бәр ч'ә'ве хwә дит. Ләма бьбу

ə'лawət: дəве wи вəкьри хар бьбу. Чəна wийə жерьн аликида хар бьбу, чəнд qиле wийə р'ьзи xwане дькьрьн, ч'э'ве wи бəльqибун, мəрьв ль сəре wи дьнhер'и жь тьрсана caw дьгьрт, хени we йəке нав waи чəнд р'ожада бин к'этьбуе. Ле əw йəк qət шаh Абас иəда к'ьреткьрьне у тьрсандьне, чьмки əwи гəлə сəред öса жекьри дитьбу, е кö бь h'öкме wи hатьбунə кöштьне у əw сəри ани бун сəр т'əхте wи дани бун, чawa шаh'дə, wəки h'öкме wи qəдандьнə. Əwи qə к'ьрети жи нəкьр, сəре Суто бəге hьлда дəсте xwə, ленhер'и, həр готə h'öсейн хан:

— Тə нəhəqи əв куч'к кöшт, əwe he кери мə бьhата. Ле нəвежнə кöр'е wи, wəки wə баве wи кöштйə...

— Ле əм чь бежнə кöр'?...

— Бежн, wəки əw ль пешийа эскəр дьчу, чawa бəлəд həwa жи мьж-думан, багəр бу, əw жь зьнерда к'ət, э'мре xwə да тə.

h'öсейн хан т'əмənə бу, шан сахи шahр'а xwəст у чу мала xwə.

We эваре шаh Абас qрар кьр, чь тəhəри həбə, əрhədə бhаре, əскəр бьшинə сəр кəла Дьмдьме...

Р'астə, шаh Абас зəwьщибу у Зəлеха чардəсали, qиза шahе Афг'ана анибу мал, ле h'öба wи ль сəр Файзе ханьм сарнəбьбу. Əwи qəста дитьна кöр'е xwə кьр, чу həрəмə Файзе. We гаве Файзе бьстан дьда кöр' у сəре we бəр weда бу. К'öр'р'а шадьбу. Ньшкева дəре həрəма we вəбу у əwe дит шаh Абас сəр шемике сəкьнийə у бь дəвəки к'əни h'ьзкьри ль we у кöр' дьнер'э. Əwe qə дəнге xwə нəкьр, минани бəре, нəгот: „Тö сəр ч'э'ва hати", həр бəрва р'абу, пьшта xwə да wи...

Р'астə, шаh Абас Зəлехə ханьма чардəсали анибу сəр жьне, ле Файзе ханьм диса шаh Абас h'ьздькьр, чьмки əw э'дəте кал у бавада мабу. Мера чəнд жьн дьстəндьн. Ле wəхте шаh Абас баве weйи кали əхтйар шандьбу сəр кəла Дьмдьме шер', дьле wи гəлəки жь шаh Абас сар бьбу, əwe qə wир'а хəбəрнədьда. Шаh Абас заньбу, wəки дьле Файзе ханьме жь wи майə. Бона баве у qə wи-

р'а хәбәр нәдьда. Ле wәхта дьвинә жи тәһәрәки хwә вә-дьшерә. Шаһ Абас Файзә ханьм п'ьр' һ'ьздькьр, жь ч'ә'в-бӧред бәләк у жь һ'ӧба we qә т'ернәдьбу. Әw чәнд мәһ бун әwи Файзә п'ак нәдьдит у хӧлqе wейи ширьн нәдь-бьһист, гәләки момт'ащ бу, wәки we бьвинә. Ищар жи, wәхте әwи дәри вәкьр, Файзе диса бәре хwә же гӧһаст. Әв йәк дьле wида бу хьщущәке у әwи дьле хwә да гот: „Һорийа ә'змана, wәләһ әзи нәһәqьм". Незики we бу, дәс-те хwә да сәр һәрдӧ мьле wейә вәкьри, пашйа стӧкӧра we пач'кьр, гот:

— Р'онайа ч'ә'ве мьн, әз заньм, дьле тә гәләки жь мьн майә сәва баве, ле баве тә шькьр сах сьламәт һат.

— Һәwy, әзә нә өса бәхтәwарьм, wәки әзә бәхтәwар бума, кӧр'әки wи we һәбуйа, баве кали әхтийар әwqас бәләнгази нәдьк'ьшанд. Қәс ньзанә, чь һатә сери, к'идә-ре әw к'ӧрдед бәйани минани Qӧли хан кӧштьн, wәки qә щьнйазе wи жи нәдитьн...

— Әз сәре һ'ьзрәт Ә'ли кьм, баве тә һәма һешка жь щәм мьн чу мал.

Файзе кӧ бһист бав сьламәт һатйә, әwe бәре хwә алие wида кьр у бь ләwзәки ширьн у к'ӧбрәкә дәлал гот:

— Ле тә чьма нәготә мьн, бһатама баве хwә бьдита...

— Әw һәма һешка жь р'йа дур һат, wәстийа бу, мьн изьн да, әw чу мал.

— Wәләһ, мьн кӧ Р'остәме хwә т'ер кьр, әзе һәр'ьм баве хwә бьвиньм.

Шаһ Абас Файзә кӧр'ва һ'әмез кьр у бь дьләки ши-рьн пач'кьр, паше сәр кӧр'да хwар бу, гот:

— Лао, мьн гӧман һәйә тӧе минани Р'остәми*) Зал-би...

Wәхте шаһ Абас әw хwәстьн готә кӧр'е хwә, гьлие баве Файзе кӧ, сәр нәбие хwәда хwар бу готьбу, к'әтә бира we:

*) Р'остәм наве wи кӧр'е шаһ Абас бу.

„Бьра р'эбьл э'лам тэ мэзьнкэ, ле нэ минани баве хwэби".

Шаh Абас чу. Файзе кӧ кӧр' т'еркьр, т'ьфал бэр дьле де зу хэwр'а чу. Эwе кӧр'ьк зу кьрэ щолана зер'ин, т'эми да щарйа пирьк, ле хwэхwа чар щари доре, чу дитьна баве хwэ.

СЭРЕ ДЭhА

hЬЩУМА СЭР КЭЛЕ

Э'йда „Бэродэнайэ", э'зиз зуда дэрбаз бьбу Эп'ещэ wэхт дэрбазбьбу, hьнги кэрие пез hатьбунэ сэре ван ч'йаед бьльнд, щие ч'ере хwэш, к'идэре шинкайи жи öса бол гьhиштьбу, wэки ида давитэ чока мэрийа. Эw бэрхед ч'укэ р'ожа „Бэродэне" бэр мака hьманги дьбэзйан, анщах р'еда саск'ар дьбун, иро иди мэзьн бьбун минани кавьр'а у жь мака нэдьhатнэ к'ьвше. Гэлэка эw э'йд ида биркьрьбун, hэр шара щаhьла бирданин: чаwа эwана we р'ожа э'зизэ дэрбазбуйи говэндада к'этнэ дэсте дэлалие хwэ у чаwа дьзикава qэwл-qрар данэ hэвдӧ, бона кӧ мэзьн нэбьhен, wэки hэвдӧ бирнэкьн h'этани р'ожа мьрьне...

Мэhа hавинейэ э'wльн иди хьлазбунебу. Мьхлуqэте вьра лэздькьр: зу гиhе бьдрун, дэбара звьстане дэwаре хwэр'а. Мала Хано жи лэздькьр гиhе бьдрун. Пенш кӧр'е wи у чьл хӧламава ль чайира гиhа дьдрутьн, ле кӧр'е мэзьн, Севдин, т'ьме шэм баве бу, эw qэт жь баве нэдьqэтийа, р'ожед qэwмандьнед гьран у шэр'а жи. Баве эw hиндькьр: h'эму дэлк' у фелед шэр'а, чаwа мэзьнатйе ль э'шире бькэ, чаwа мьqати йэкбуна э'ширэтебэ, чаwа мэзьнаед qэбила у мьщльса р'испийа бьqэфьлинэ — мэзьнатие ле бькэ, чаwа нэр'азальхйа орт'а qэбила бьдэ hьлдане, wэки qэбил гьшк hэвр'авьн, чаwа жи сьщуде бькэ. Хано щарна дьгот:

— Лао, сьщудэкьрьн тьштэки зэ'ф мэзьнэ у чэтьнэ,

чьмки тӧ щьзе дьбьр'и, гәрәке щьзе тӧ öса р'аст, һәqи, бьбьр'и, wәки е кӧ гӧнә кьрьбә жи, бьзаньбә тӧ р'ьнд, һ'әлал һәqе wи һати дәр...

Ле Севдин жи жь wан һәр пенщ бред хwә у жь wан шаһьлед Бәродәра гьшка, щаһьләки фә'мдари эгьн бу, баве әw дабу мәк'т'әба гӧнд щәм мәллә Р'әшит, әwи qӧран т'әмам кьрьбу. Әwи фарьзи, зьмане э'щәма, хwәндьн заньбу. Гәлә щара к'әтьбу нава шәр'ед гьран, wан шәр'ада чәнд шара мерхаси жи кьрьбу. Нав э'шира wан әw э'йанбу, чawa щаһьләки бе qӧсур, бе тьрс, бь дьл у щәгәр. Р'испийа дьгот:

— Шькьр Севдинe дәwса баве бьгрә.

Wан р'ожед öса тә'вә хwәш гиһа кӧ дьдрутьн, әw гиһае дьруйи дәстх. әда һ'ьшк дьбу, гӧрз гьредьдан у данинә незики гома, тәwла лод дькьрьн...

Пәз у дәwар жи ида к'ок бьбу. Мьхлуqәт к'ардькьр дәстбь фротана һ'әйwанәт бькә. Хано һәрсал ви чахи кәриед пәзе хwә дьбьр wәлатед дур дьфрот, ле we сале чәwдаред бьк'ьр'чи жь wәлатед дәрәкә хwәхwа һатьбун һогәче wи бьк'ьр'ьн. Хано к'аре хwә кьр, wәки wан бьк'ьр'чийар'а һәр'ә нава пез, жоре ль ч'йае. Ле һәма we гаве щә'суса жь шәһәре Т'ehране щаб анин, wәки шаһ Абас әскәрәки гьран дьшинә сәр кәла Дьмдьме шер'. Әв щаба нәхер минани бобәлиске нава щмаә'та Бәродәра бәла бу. К'е п'ьр'-һьндьки карьбу сильһ'ә бьхәбьтандана гьшка к'аре хwә кьр шәр'кьн. Не сьвә бу. Qасьдед Хано нава э'шира гьран к'әтьн, гази мәзнед чьл у чар qәбила кьрьн. Мәзнед wан qәбила бь сильһ'ә, т'өндөрст у хӧламед хwәва ль кәла Дьмдьме т'оп бун. We р'оже ль диwанхане мьщльс к'ьмк'ьми бу, öса т'ьжи бьбун, wәки ши г'өнәбу мәри ле р'уни. Ньнәк һәма öса п'йа сәкьнибун. К'еләка Хано р'уньштьбун Щәwзо, Әсое Лак'ан, Һ'әмзә Чawьш, П'осто у мерхасед майин. Хано ль мьщльсе нһер'и гот:

— Wә т'ьре мьн гази wә кьрйә бона шöхӧлед э'шире?

— На, маqул, мә жи бһистйә, wәки шаһ Абас диса

әскәрәки гьран дьшинә сәр мә шер',— әв гьлийана хортәки щаһьл гот·

— Пар пайизе wә бь ч'э'ве xwә дит,— Хано гот,— дө щара әwи әскәр шандә сәр мә шер', ле мә бь пьшти xwәде стрөе wи шкенандьн, жь wәлате xwә дәрхьст. Hha әw диса әскәр дьшинә сәр мә шер'. Ле ишар, чawa щә'сус дьвежьн, әскәрәки п'ьр' гьранә у бь щәбьрхана мәзьнә. Дьвен ишар әw дьшинә нә кө т'әне әскәре сйари, әw ишар гәлә әскәре пәйа жи дьшинә.

Мьщльседа гьшкә кәр'бун, гөһ дьданә сәр гьлиед Хано, ле т'әва фә'мкьр, wәки әwana нha һ'аләки зә'ф чәтьнданьн. Чьмки хәвәрдана Ханор'а к'ьвш бу, әwи һәр гьлики xwә фәсал дьгот, дьwәк'ьланд у ль мьшльсе дьнһер'и. Гьшка иди хәйсәте Хано заньбу у фәсала хәбәрдана wи жи һинбьбун.

Wәхте Хано гьлие xwә к'өтакьр, жь нав мьщльсе йәки кал, гот:

— Ль wәлате Р'оме, wәхте әмә ль wедәре бун, һәрсал Р'оме әскәр дьшандә сәр мә шер'. Әм һатнә вьра, вьра жи шаһе Иране өса тинә сәре мә. К'ьвшә әwana дьхwәзьн к'ока мә биньн, э, һазьр әм бьмьрьн жь wи һ'али четьрә, һ'әта йәк жь мә сахбә гәрәке әм шәр'кьн...

We р'оже ль чарєйа кәла Дьмдьме, мәйдана дәwар фротане, 'ханада, дьк'анада, ль coqaqa; һ'әму щийа п'ьстә-п'ьста мьхлуқәт бу, хәбәрдьдан дәрһәqa әскәре Иранейи гьран, е кө бәрбь кәле те. Һьнәка дьгот: „Мәрийа бь ч'э'ве xwә дитйә, wәки дө р'ожа әскәр жь T'ehране дьк'ьшйа дәрдьк'әт, ле пашийа әскәре wи һьла жь шәһәр хьлаз нәбьбу"...

Ида нивро бу. Мьхлуқәт һатьбу мәчите бона ньмежа нивро. Мәллә Р'әшит жь мьнаре жорда һат, һьла ньмеж дәстпенәбьбу, гот:

— Әва шәр'а,— шәр'е диндьжмьнейә, шаһ Абас дьxwәзә мә жь дине һәqие — сөние дәрхә, бинә сәр дине шьһ'йа, к'е ви шәр'ида дине xwә xwәйкә, шәр'кә у ви шә-

р'ида бе кӧштьне, әwe зйарәтибә, әwe һәр'ә щьнәте у we бьвә шәйид.

Чьqас мәри ль вьр һәбун — гьшка сӧнд xwар: сәре xwә бьдьн ог'ра дине xwә — ог'ра дине сӧнйа у ог'ра wәт'әне кал у бава,— ә'рде xwә xwәйкьн жь дьжмьн.

Хано п'ак заньбу: пәй ван һәрдӧ шәр'ед.пайизе, qьр'буна әскәре Иране у кӧштьна Qӧли хан, шаһ Абас ӧса р'ьһ'әт насәкьнә, we әрһәдә бе сәр wи шер'. Ләма әwи һе пайизе һ'ӧкм кьрьбу ль һостәханада ләз сильһ'а чекьн: нәщах, шур, мәрт'ал, тир-кӧван, к'осәмьрси, гӧрзк'әбәнд у п'ишто. Һостәхана п'иштойа әw саләк бу т'әзә вәкьрьбун. Һосте п'иштойа к'ӧрдәки кали незики һ'әвте-һ'әйште сали бу, жь Сьлемание һатьбу, wәхте Хано газикьре у жер'а qсәкьр чь дәрәщә пешийа wан сәкьнийә, кале созда Хано, гот:

— Әз нә Хәлилбьм, wәки әз һәрдӧ кӧр'е xwәва әм дәстпенәкьн у шәв-р'о нәхәвьтьн п'ищтойа бона әскәре тә һазьрнәкьн. Әз һәр жь тә ит'маз дькьм: тӧ чәнд зьлама бьдә мьн, wәки әwана бәр дәсте мьн бьхәбьтьн, к'омәке бьднә мьн у тӧ мьнр'а һ'әсьн һазьркә...

Бь һ'ӧкме Хано дәһ зьламед мә'рифәтә р'ьнд бәр дәст һоста Хәлил дьхәбьти у һоста Хәлил р'оже у шәве п'ишто һазьрдькьр...

Пәй ве щаба нәхер, ч'ук у мәзьне әһле ә'шира Бәродәра к'әтьбун we һ'әйре, wәки xwәйкьн wәт'әне xwә у нәһельн дьжмьн бе ә'рде wан зәвткә. Һьнәк дьчунә шәм һостед башqә xwәр'а сильһ'ә дьданә чекьрьне. Һостәк зуда жь Диһарбәк'ьре һатьбу наве wи Wәло бу. Әwи зьринә р'ьнд чедькьрьн. Шәбаб чу щәм wи һостайи гот:

— Апе Wәло, әз дьхwәзьм, wәки тӧ зьрикә р'ьнд мьнр'а чеки.

Һостә Wәло чу жь qӧт'не се һ'әв зьри дәрхьст, ани бәр Шәбаб дани. Шәбаб йәк жь wана xwәкьр, бона щане wи назьки—зьравьк фьрә бу, дьле wи нәгьрт, әwи готә Һосте:

— Апе Wəло, əз дьхwəзьм, тӧ зьрикə т'əзə мьнр'а чеки, анəгори говьде мьн у бəжна мьн, тӧ дьвини əва зьрйа мьнр'а зə'ф фьрəйə.

Wəло гот:

— Сəр ч'ə'ве мьн, хорте дəлал, чəнд р'ожа шунда wəрə, зьрйа тə we hазьрбə. Ле бьсəк əз чапа тə hьлдьм...

Hьнге h'əмзə Чаwьш hатьбу кəла Дьмдьме щəм Хано, əwи нə кӧ т'əне əскəр hини т'ə'лиме дькьр, əwи нава wан чəнд салада əскəр hинкьрьнер'а т'əвайи əскəр т'əщкил кьрьбу бь р'əсми əскəре Р'оме, демəк əскəр п'арəвəдьбун сəр сəдлька, т'ахбура, белука у ордйа.

Əw чəнд р'ожбун жь h'əму щийа, qəза, гӧнда сйар у пəйа дьhатнə кəла Дьмдьме. Бəста пеш кəла Дьмдьме мьхлуqəт ӧса т'ьжи бьбу, wəки тə дəрзи бавита ль ə'рде нəдьк'əт. Мəри вьра дьман р'оже жи, шəве жи. Hьнəк бе сильh'ə hатьбун, wана лава дькьр, wəки сильh'а бьднə wан. Бь h'ӧкме Хано сильh'ə дьданə wан, ле дьданə wан, к'е бь мəзьне qəбила хwəва hатьбун.

Щур'ə-щур'ə сильh'ə дьдьнə wана: hьнə qəбил хӧрӧ нəщах бун, hьнəк бь тир-кəван, hьнəк бь шур-мəрт'алабун, hьнəк жи бь р'ьм бун. Əв сильh'а кӧ т'əзə жь шəбьрхана дəрхьстьбун у бəлакьрьбун бəр тə'ве к'аw дьбьрьqиин. Хано гьрə-гьре хwəва дьчунə нав wан мəрийа ль к'ижана сильh'ə бəла кьрьбун, жь мəзьнед wан дьпьрси: „Чьqас мер жь qəбила хwə анинə"? К'атьб дьнвиси чьqас сильh'ə у чь щур'ə сильh'ə ль wан бəла кьрьнə.

Wəхте Хано жь нава ви мьхлуqəте кӧ жь гӧнда hатьбу дəрк'əт бəрбь əскəр чу, əwи дит жере бьнат'ара əскəр, h'афа гели сəкьнибу т'ахбурəкə жьна. гьшкə бь тир-кəван, к'ип сəкьнибун. Чəнд гава дури wан жьнəкə сəрə сəкьнибу. Тə qəй дьгот — əвана т'ə'лима h'əмзə Чаwьш hинбунə. Əwe жьне ль Хано дьнhер'и, ль мьле wейи р'асте тир-кəван бу, к'еləка ч'əпеда шурəки кьни к'аw дардакьри бу. Wəхте Хано h'əвəки незики wан бу, бəре əwe жьне паше — гьшка həвр'а сəре хwə бəржеркьрьн—т'əмəнə бун. Хано гот:

— Э'фәрьм, э'фәрьм!.. Qизед мьн, иро р'ожа хирәтейә, гәрәке ч'ук у мәзьн сильh'е hьлдьн, хwәйкьн wәт'әне кал у бавед хwә жь дьжмьна.

Щәwзо кӧ дит, Хано hатә щәм т'ахбура жьна, әw ләз пешийа wида hат, т'әмәнә бу, паше бь т'э'лими к'ин сәкьни, гот:

— Әскәри hазьрә!...

Хано жь Щәwзо пьрси:

— Щәwзо, әв жьн к'е öса р'ьнд т'әшкил кьрьнә?

— Әз хӧлам, р'асти бежьм, әва шӧхӧла h'әмзә Чаwьш гот, мьн изьн да, т'әшкилкьн. Әва кӧ мәзьнатие ль wан дькә жьна h'әкиме мәйә, ве пайизa дәрбазбуйи әскәре Иране мере we у кӧр'е we кӧштьн. Бәре әw жьньк hатә щәм мә, wәки әм we hьлдьн нава әскәр, ле h'әмзә Чаwьш гот:

— Wәхта әз нав әскәре Р'оме бум у мә кӧ wәлате дәрәкә дькьрә шәр', гәлә щара жьн дәрдьк'әтьнә пешийа мә у шәр'әки бәт'әр дькьрьн, бьра әв жьньк hәр'ә жьна т'әшкилкә, бона we йәке жи мьн изьн да кӧ әв жьньк hәр'ә к'ома жьна т'әшкилкә.

— Әва тыштәки зә'ф п'акә. Гәло, карьн тир-кәвана бьднә хәвате?— Хано пьрси:

— Мьн жь к'омәкдаре хwә йәки занә к'ьвшкьрйә, әw дьчә wана hини авитьна тир-кәван дькә. Әз дӧh чум мьн т'э'лима wан мезәкьр.

Гәрәке бежьм әwана öса тир-кәван бәрдьдан у нишане дьхьстьн, мәрьв т'ьре әвана т'э'лима әскәрие дәрбазбунә. Мьн пьрси:

„hун к'идәре hинбунә?“ Йәке жь wан гот: „Брао, нә әм he qизтийа хwәда кӧр'ькар'а дьк'әтнә h'ӧщәте: к'ижан жь мә р'ьнд нишане дьгрә. Әм wи чахида заньн чawa тир-кәвана бьднә хәвате“...

Хано чу незики әскәр бу, дит әwана т'ахбур—т'ахбур у белук-белук сәкьнинә. Пешийа hәр т'ахбурәке у белукәке qӧмандаре wан, wa бь к'ӧбар сәкьнинә. Хано кӧ п'әргала wан дит, гот:

— Бьра эскәр бе дәрбазбә, әз бьвиньм!

Бәри ә'wльн эскәре бь р'ьм hат. Әw р'ьм hәма we р'оже жь щәбьрхане дәрхьстьбун у т'әзә ль эскәр бала кьрьбун. Сәре р'ьме wан бәр тә'ве дьбьрqин, хени we йоке сәре hәр р'ьмәкева qотька сорә драдакьрибу у гава кө әwана h'әвәки жь Хано дурк'әтьн, жь дурва тә qәй дьгот хашхашкьн ль мергада көлилк данә, öса сор дькьрьн. Э, гәло чьqас т'ьли-печ'не qиз у бука шәв-р'о хәвьтинә сәр ван qотька, wәки к'aw у дәлал чекьн. Пәй wанр'а hатьн эскәре бь тир-кәван, паше шур-мәрт'ал, паше бь нәщах, паше бь к'осәмьрси, пәй гьшкар'а hатьн эскәре гörзк'әбәндчи. Әвә гьшкә qьр'нт'әбун, дә'фе спи к'этьбун сурәте h'әмушка. Гәләк жь wан горзк'әбәндчйа Хано п'ак нас дькьр, чьмки гәлә щара әwи әw хwәр'а бьрьбу шәр'ед ьран. Жь wана qә йәк т'önәбу, wәки дорбе wан ль дьжмьн нәк'әта у qә йәк жь ван жи т'önәбу, wәки дәрбе дьжмьна ле т'önәбә. Әвана бь qәйде сйаре к'örда дьhатьн, щерге wан дури hәв бун у гörзк'әбәнде хwә ч'әп у р'аст hьлдьбьр'ин у жорда данин, мәрьв т'ьре әwана к'этьнә вава дьжмьн wи али у ви али дьжмьн qьр'дькьн у дәрбаз дьбьн. К'ефа Хано wанр'а hат, әwи жь Щәwзо пьрси:

— Щәwзо, чьма эскәре бь гörзк'әбәнд öса hьндькә?

— Маqул, нә тә хwәха he пар на перар гот: „Бьра дәwса гörзк'әбәнда дәстбь чекьрьна п'иштойа бькьн". Мә жи гör'а тә кьр, мә hәр ве пайиза чуйи диса дәстбь чекьрьна гörзк'әбәнда кьр. Әw жи кәс т'önәбу ван сильh'а, гörзк'әбәнда чекә. Йәк hатйә к'örдә жь Амадиейә, әw жи йәки нәхwәшә, ле гörзк'әбәнде әw чедькә бе qöсурә — гьшк дьвен: „Гörзк'әбәндна зә'фә п'акьн чь к'әвә hурхаш дькә..."

— Тә щаhьл данә бәр дәсте wи, wәки hини we сьнә'те бьн?

— Бәле, мьн чар хортед фә'мдарә р'ьнд данә бәр дәсте wи. Әw hоста жи жь wан р'азийә, ле гәрәке әз бежьм шаhьлед мә гörзк'әбәнда h'ьзнакьн...

— Чьма h'ьзнакьн?

Əwana дьвен: „Бь ве сильһ'е мәрьв карә һәр мьрие гор'а бькӧжә, мәр'а лазьмә: п'ишто, тир-кәван у шурмәрт'ал"...

We гаве ль жере һьнда дәбоханед сильһ'а бу һewәрзә, қир'ин дьһат, тә қәй дьгот ль wедәре һәвдьхьн. Дәнг дьһат: дә'w дькьрьн, wәки сильһ'әчи, дәре дәбохане вәкә у сильһ'а бьдә wан, ле к'ьвш бу, әwи нәдьда. Хортәки мәзьни қальн бәрбь сильһ'әчи дьһат: бь дәсте xwәйә мәзьнә мина ләпе һ'ьрч'а дьһ'әжанд, пешда бәрбь сильһ'әчи дьчу, дьгот:

— Ле бона к'е әв сильһ'ә данә чекьрьне? Нә бона р'ожәкә һа у бона мә. Тӧ дьxwәзи, wәки әскәре Иране минани пар бе дпса мә қьр'кә? Әм һатьнә, wәки һ'әйфа xwә жь әскәре Иране һьлдьн.

Каләки нав wанда бу, әwиәw щаһьл да сәкнандьне гот:

— Нәп'акә, нава ви мьхлуқәте һ'әземәт әм дькьнә қалмәқалм. Wәрә әм һәр'нә щәм Хано, әwe сильһ'а әрһәдә бьдә мә.

Хано кӧ бьһист әw қалмәқалм бәрбь wан һат. Wәхте әw незики дәбохане бу, щаһьл жь бәр дәре дәбохане пашда вәк'ьшйан, һ'әвәки дур сәкьнин. Жь wан хорта йәки нә әwқас шаһьл, шә'ра дора колозе wи ӧса кәвнбьбу, wәки п'ьртке шә'рейә кәвн дәwса р'ишйа сәр сурәте wида дьһатьн. Әw һ'әвәки бәрбь Хано һат у ӧса бәр Хано т'әмәнәбу, тә қәй дьгот әв бәр дәсте мир-һ'акьма мәзьн буйә. Хано пьрси:

— Һун дә'wa чь дькьн. Бежьн?

— Әз хӧлам шӧхӧл жи һа дьвьн? Әм гьшк жь гӧндед жерьньн, әмә бе сильһ'әнә, ве пайиза дәрбазбүйи әскәре Иране гәлә мәри кӧштьн, е кӧр' кӧштьн, е бав кӧштьн, гәлә шӧхӧле нәт'е анинә сәр мале һьнәка. Хӧләсә т'ӧнә мал, wәки wана зьрар нәгиһандьне. Әм һатьнә, wәки сәре xwә'жи бьдьн, ле һ'әйфа xwә һьлдьн. Әмә дәстәвалапә, ле сильһ'әчпе тә, тьштәки надә мә. Дьве: „Wәр'а ль вьра сильһ'ә т'ӧнә". Әз хӧлам шӧхӧл жи һа дьбьн? Нә дьвен: „Дьжмьн бе һ'әсаб те сәр мә шер'?".

Әв гьлие хwәйә пашьн әви хорти hа бь т'әqьл у дьлмайи гот. Пәй хәбәрдана ви хортир'а йәки дьне пешда hат, печәкә мәлла дора к'олозе wи бу, әwи he щаhьл бу, бәре сьмеле wи т'әзә худабун. Әв хорт qә т'әмәнә жи нәбу, hәма зузука дәстбь хәбәрдане кьр гот:

— Мьн пар на перар мәдрәсә щәм мәллә . Р'ишит к'ötакьр, qöран хьтьмкьр. Әз нава ван гöндед жерьн дьминьм. Әз дьхwәзьм бежьм, әз хöлам, хени зәвткьрьна э'рде мә у köштьна мәрие мә, шаh Абас дьхwәзә, wәки әм гьшк дине хwәйи сöние т'әрк бьдьн у hәр'нә сәр дине wани хьрав — шьh'ие.

Хано кö бhист әв гьли, h'әвәки дöшöрмиш бу, пьрси:

— Тö жь к'ö зани ван гьлиед wан?

— Әз хöлам, пар пайизе, wәхте оскöре wан hат, мәзьне wан, Qöли хан, чәнд мәрие мәйә кал дил гьртьбун, ле нәкöштьбун, бәрда у готьбу wан: „Hунә кальн, гöне мьн wә те, әз wә накöжьм, hәр'ьн бежнә к'öрдед хwә: „Пәй Мәh'мәд п'ехәмбәрр'а п'ехәмбәр нә Омәрә, H'ьзрәт Ә'лийә. Hәр'ьн бежнә к'öрда бьра бенә сәр фькра H'ьзрәт Ә'ли".

Хано ль мәрие дора хwә hhер'и гот:

— Hун дьбьhен, чь дьхwәзә шаh Абас. Хени wәт'ән зәвткьрьне, әw дьхwәзә мә гьшка бьвә сәр дине шьh'йа. Wәләh, h'әта йәк жь мә сахбә we йәке шаh Аабас навинә..

Хано h'öкми сәр сильh'әчи кьр, wәки тир-кәвана ль wана бәлакә. Иди әвар бу, ле тә'в ван р'ожед hавинейә э'wльн дьqьжьланд. Әw чәнд р'ожбун сьве шәбәqе h'әтани эваре Хано qә р'унәдньшт, hәма öса нава мьхлуqәт у әскәрда бу. Иро жи сурәте wи худанеда мәwьщибу, зипькед худане жь э'нйа wи дьлоп дькьрьн, әwи дәсмал дәрхьст, худане жь э'нйа хwә у сурәте хwә паqьшкьр. Жь нава wи мьхлуqәти дәрк'әт бәрбь диwанхане чу. Се сйара ажотнә пешийа Хано, эп'ещә дур жь hәспа банзданә э'рде. Дöда hәсп гьртьн, йәк жь wана незики Хано бу, т'әмәнә бу, гот:

— Маqул, әм гәрәке бьчуна Т'әwрезе бона шöхöле хwә, әw чәнд р'ожбун әмә р'едабун. Ле әм кö жь qьжлед хwә дәрк'әтьн, иди к'әтьнә синоре Иране мә әскәрәки öса гьран дит, wәки сәр у бьне wи нае хwәнекьрьне, әw иди незики h'ьдуде мә дьбә...

Хано кö бhист әв гьли дәстхwәда фә'мкьр, wәки дьжмьн тен незики синор дьбьн. Әw чу диwанхане, шандә пәй сәрәскәред хwә: Щәwзо, h'әмзә Чаw'ьш, Әсое Лак'ан П'осто у ед майин. Wәхте әwана hатьн, әwи готә wан qасьда, wәки әw бьwәк'ьлиньн гьлие хwә у дитьнед хwә. Wәхте wана гьлие хwә wәк'ьланд у к'öтакьр, Хано готә wан сәрк'аред хwә:

— Әм гәрәке бьләзиньн ль дәште, сәре h'ьдуде мә пешийа дьжмьн бьгрьн у нәhельн льнге wи бе ә'рде мә-к'әвә...

Бьра Щәwзо зутьре т'ахбура Шәбаб бьшинә, ле бәри чуйине бьра Шәбаб бе, әз бьвиньм...

Щәwзо кö чу, h'öкме Хано готә Шәбаб, әw ләз чу щәм hостә, зьрйа хwә хwәкьр у бәзи чу щәм Хано. Шәбаб кö hатә диwанхане бь р'әсме әксәрие к'ип т'әмәнәбу у сәкьни. Хано кö Шәбаб дит. Wа бь дәвәки к'ән ле нhер'и, фькра хwәда гот:

„Хwәзла хорте минани тә ль ә'шира мьнда гәләк hәбуна!“ Хано зуда т'ьхминкьрьбу, әгнтийа Шәбаб, щöлә'те wи у мерхасийа wи, ләма әwи Шәбаб h'ьздькьр, готе:

— Шәбаб, тö гәрәке т'ахбура хwә hьлди, hәма нhада ләз р'ек'әви, hәр'и пешийа әскәре Иране. Нhа мәри hатьн у дьвен: „Әwана иди hатьнә незики h'ьдуде мә бунә“. Ле тö гәрәке шәр' нәки, öса бькьн дьжмьн wә нәвинә, н'ак дина хwә бьднә wан: к'и али дьчьн, чь сильh'е wан hәйә... Hәма нhа hәр'ә, р'йа к'әсә hәр'ә, р'йа к'очәра. Ле тö гәрәке т'ьме бей щәм мьн, мьнр'а бежи: тә чь диг у чь ә'йанкьр...

Шәбаб диса т'әмәиәбу, гот: „h'öкме тә, маqул, әзе сәр сәре хwә бьqәдиньм. Изне бьдә әз hәр'ьм“.

— Изнә тәр'а.

Шəбаб жь диwанхане дəрк'ət. Чаwа Хано h'öкм кьрьбу, гəрəке we гаве əскəр hьлда у р'ек'əта, ле Дилбəр к'ətə бира wи. Əwи дьхwəст Дилбəр бьдита, чьмки чəнд р'ож бəри ве щаба нəхер Дилбəре готьбу Нəна хушка wи, wəки əwе щəм мəлляки занə базбəнд wир'а кьрйə, чаwа т'ьльзмə бьдə Шəбаб, əw ньвьште Шəбаб хwəйкə жь дəрбед нəйара. Шəбаб бəрбь we чу, ле нə əwqас сəва т'ьльзме, чьqас əwи бира Дилбəре кьрьбу, чьмки зуда wана həвдö нəдитбун. Бəре əw хwəха нəдьчу мала wан, həрке дьле wи бьхwəста həвдö бьвиньн, əwи хушка хwə дьшандə пəй we ле иро wəхта wи т'önəбу həр'ə мал у хушке бьшинə, əw h'əвəки сəкьни дöшörмиш бу, фькьркьр: хwəха həр'ə бəр дəре wан у гази wекə. Əw лəз wи алида бəзи. Не нəгьhиштьбу мала wан, соqаqəк мабу, Qöршут р'асти wи hат. Əwи сьлав да Шəбаб, ле Шəбаб шаба сьлава wи нəгьрт у бь авр'унə туж ле нhер'и, дьле хwəда гот: „Хwəзла тö ве бhаре ль qьжла р'асти мьн бьhатайи, wəлəh мьне тö текьрайи меване э'рде, ле бəхте тə бьр'и, əз тə гəр'ïам, тö р'асти мьн нəhати".

Qöршут т'ьхминкьр əw авр'уед wи, qə дəнге хwə нəкьр. Шəбаб кö hатə незики хание wан əwи бре Дилбəрейи ч'ук дит, гази кьре. Кör'ьк hатə щəм Шəбаб. Əwи Шəбаб п'ак нас дькьр, wəхте незик бу, пьрси:

— Шəбаб, чь дьхwəзи?

— Кör'ьке дəлал, həр'ə мал, дьзикава бежə Дилбəре: бе Шəбаб гази тə дькə, əзе п'əра бьдмə тə, тö хwəр'а хörма бьк'ьр'и.

— Əз п'əре тə hьлнадьм, ле əзе гази Дилбəрекьм,— кör'ьк гот. У бəзи чу мале, не дəqəк нəк'ьшанд Дилбəр дəрк'ətə бəр дери, дора хwə нhер'и чька кəсəк т'önə у нəрм мина qаз-wəрдəка бəрбь Шəбаб мəшйа, не чəнд гав мабун бьгhижə Шəбаб гот:

— Тö ль ван дəра, херə?

— hазьр бьвин, шькьр херə. Мьн дьхwəст тö бьдитайи, чьмки əзе нhа т'ахбура хwə hьлдьм həр'ьм.

— Töйе к'öда həр'и?

— Әз гәрәке пешийа әскәре Иранеда һәр'ьм, һе әw нәгьһиштйә һ'ьдуде мә.

— Бәлки хwәде т'әхте wи wәлгәр'инә, wи жи текә э'рде. Диса әв чәнд р'ожьн шәһәр гьшк сәр һәвр'а дьчә те, хәw ч'ә'ве кәсәки нак'әвә.

Дилбәр һ'әвәки кәр' бу, паше гот:

— Wәй, ла п'ор' көр'кьре, нә дьвен әскәре wи гәләкә, бе һ'әсавә, төйе т'ахбурәкева чь бьки ль wи әскәре гьран?

— Әз начьм, wәки шәр'кьм, әзе һәр'ьм т'әсәлше бькьм, бьвиньм чьqас әскәрә, чь сильһ'е wан һәйә, у к'ижан р'е әw тен?...

— Ль вьра нав шәһәрда гәлә qиз у бук дьчунә нав т'ахбура жьна, wәки шәр'кьн, әз жи дьхwәзьм һәр'ьм, ле де у бавс мьн наһельн, дьвежьн: „Чар бре тә һәнә, әwс һәр'нә шер'. төйе к'өда һәр'и?„

Шәбаб дьqащqьщи, ле-ле бу Дилбәр һ'әмезкьра, әwи дора хwә нһер'и, мәри сосqаqеда дәрбаз дьбун, төрөшнәкьр wс йәке бькә. Ньшкева к'әтә бира wи, һ'өкме Хано, әwи изна хwә жь Дилбәре хwәст, гот:

— Дәма хатре тә.

— Пәй, төе һәма өса зу һәр'и.

— Әз нькарьм гәләки бьсәкьньм, гәрәке әз зу жь шәһәр дәрк'әтама, һәр бона тә әз һатьм...

Һәла Дилбәре у Шәбаб һәвр'а хәбәр дьдан, дйа Дилбәре дәрк'әтә бәр дери, әwе Шәбаб у Дилбәр щәм һәв дитьн. Шабу, әwе һ'ьздькьр Шәбаб бьвә зә'ве wан у бәрбь wан һат. Шәбаб минани qиза соро-моро бу, кьр кө бьр'әвә һәр'ә, ле дйа Дилбәре гот:— Wәрә мал, чьма төвьра сәкьнин?

— Мәт'е, әзн лазьм, гәрәке әз нһа жь шәһәр бь әскәре хwәва дәрк'әвьм...

— Э, диса төйе һәр'и, лао, мәрьв өса накә. Wәрә мал, чьма зар'отиеда тө ньндьк һати мала мәт'а хwә, әз дьвиньм тө мәзьнбуйи иди мә бирдьки...

— На мәт'а Э'йше, әз т'өщара тә бирнакьм, ле хwәде әз нькарьм. Дәма хатре wә...

Шәбаб әв гьли готьн у ләз чу. Ньла чәнд гава Шәбаб жь wан дурнәк'әтьбу, Дилбәре ле кьрә гази, гот: „Бьсәк-бьсәк, мьн биркьр, мьн тәр'а щәм мәлле кö жь ньәкаре ньатйә, мәлләки гәлә занәйә, тәр'а ньвшт кьрйә, wәки дәрба дьжмьн тьштәки ль то нәкә. Гьшк дьвен: „Ньвьште кö әв мәллә дькә т'ьльзмәкә öсанә, wәки нә тир-кәван, нә шур у нә жи р'ьм нькарьн тьштәки не бькьн, wәки әw ньвьштә ль базбәнда мьле wи мәри гьредайбә..“

Дилбәр бәзи чу хени, т'ьльзма ньцьшанди базбәндеда дьруйи ани. Wәки бьи к'ьнще Шәбабда гьредә, wәхте Шәбаб мьле хwәйи ч'әпе жь оймә дәрхьст, әwe зьри бьи оймe Шәбабда дит, шабу гот:

— Шькьр хwәда, хени базбәнде зьри жи ль тәйә. Wәхте әwe базбәнд гьредьда, Шәбаб дәсте we бьрә сәр дьле хwә гьвашт, дйа Дилбәре әw йәк т'ьхминкьр, Шәбаб шәрмана р'әви чу. Ә'йше дьле хwәда гот:

„Лао, хwәде тә хwәйкә, ньәр'ә, ле бәлки айка к'öрда шаһе Иранер'а у п'адше Р'омер'а нәминә. Бәлки т'әхте wан wәлгәр'ә у ә'рдеда ньәр'ә хwаре“.

Зуда ниве шәве дәрбаз бьбу, ле ньe шеwра мьщльса Хано у сәрк'аре әскәре wи, хьлаз нәбьбу. Wана мьсьлә'т дькьр: „чаwа бькьи нәһельи дьжмьи бе ә'рде wан, бе wәт'әне wан зәвткә“. Эварда гәләка хәбәрда. Паше Хано хәбәрда:

— Ньун ньзаньи шаһ Абас чь дьхwәзә? Wәки ньун ньзаньи әзе wәр'а бежьм: Шаһ Абас дьве: „әзе ә'рде тә зәвткьм, хәрщ у хәр'аща ньуне бьдьи, оламе мьнр'а бькьи, дине хwә сöнйа бьһельи, wәрьи сәр дине мә шьһ'йа. Wәрьи бона мьи ньәр'ьи шәр'кьи, wәлата зәвткьи“. Wә фә'мкьр, чь дьхwәзә? — Wа бь ньерс Хано к'ötакьр гьлие хwә.

We әваре пәй гьшкар'а хәбәрда ньәмзә Чаwьш, әwи гот:

— Ньун п'ак бьзаньбьи мәрәме шаһе Иране. Әв әскәре кö те, әwe бьқәдинә ньöкме шаһ Абас, әва чәнд сальи у чәнд щарьи әw әскәр дьшинә сәр мә шер', ле т'ö к'аре навинә, ньла сәрда сәрәскәрәки минани Qöли хан ньатйә

кöштьне. Аqьле мьни бьр'и фə'мдарйə шандьна ви əскəре гьран. Демəк əw əскəр те, wəки к'ока мə бинə — мə гьшка мə'ф бькə, ə'рде мə зəвткə, ə'рз у h'ьлае текə диле xwə у бе намускə. Пəй ван йəкар'а иди чьма əм сах ль дьне дьгəр'ьн?... Мьн гəлə шəр'е ви тəhəри дитьнə, wəхте мьн нав əскəре Р'омеда qöльх дькьр. Əwана бе р'öh', бе исафьн, həр шəр'е мqабьли wан к'арə, сенша wан бьшкенə.

We эваре qаркьрьн, wəки сьве зу həр'нə пешийа əскəре Иране бьгрьн, нəhельн əw бе wət'əне wан...

Сьвəтре п'əнще т'ə'ве т'əзə дабу бəлəкиед бəрфа ч'йаед блынд у мəрьв кö ле дьнhер'и тə qəй дьгот зивə бь зер' кьлданə, öса к'aw дьhатə xwанекьрьне. Ве сьбе Хано həспəки шинбози сйарбу ль мəйдане, феза кəле, сəкьнибу. Əскəр жи ль вьра hазьр сəкьнибу. Хано h'əвəки həспе xwə бəрбь əскəр ажот. We гаве шех Щəлат у мəллə Р'əшит бəрбь Хано hатьн. Wəхте əwана h'əвəки незики Хано бун, həрдöйа сьлав да Хано, əwи сьлава wан вəгьрт, паше шех Щəлат, гот:

— Маqул, бəлки ощаха мьн ог'ра тəр'абə у тə xwəйкə жь дəрбед дьжмьна. Бəлки шуре тə wанр'а бьвə р'ожа „həшəр-мəшəре"...

Хано həспа xwə зəнгукьр, пешда чу, незики шех Щəлат бу, гот:

— Əз зə'ф р'азимə жь шехе xwə, ле п'ак дьбу, wəки тö у мəллə Р'əшит жи мəр'а бьhатана шер'. Бьра мьхлуqəт у əскəр тə у мəллə Р'əшит бьвинə ль мəйдана шер', we п'ак буйа у гьшке we фьр'наqбуна...

Шех Щəлат h'əвəки дöшöрмиш бу, ль мəллə ньhер'и, гот:

— Сəр ч'ə'ве мьн.

Хöлама həспе wан дəстк'ешкьрьн анинə щəм wан, мəллə у шех həспе xwə сйарбун у к'еləка Хано сəкьнин, Хано дəсте xwə h'əжанд ə'шарəти Щəwзо кьр, wəки əскəр пəй wи бьləqə у xwəxwa да пешийа əскəр у р'ек'ət. Пəй Хано чəнд зьлама бəйраqа сор гьртьбунə дəсте xwə, дьhатьн. Пəй бəйраqе əскəр р'ек'ət. Бəре белука шур-мəр-

т'ала, пэй wанр'а белука р'ъмчийа, пэй wан дьhат белу ка тир-кэванчийа, пэй wан дhат белука нэщахчйа, пэй wана дhатьн белука к'осэмьсрйа, пэй wан гьшкар'а hатьн гӧрзк'эбэндчи. Пэй ван гьшкар'а диса бь тир-кэван бун, ле эва эw эскэрбун, е кӧ жь щмаэ'те бь р'азльхйа дьле xwэ hатьбун. Р'астэ, эwана т'э'лим hиннэбьбун, ле hэр йэк жь wан гэлэ шэр'а у гэлэ ог'ьрмед гьран дитбун. Кем нав wанда hэбун мер, е кӧ бьрин ль бэдэна wан т'ӧнэбуйа.

We сьве h'этани нивро дагэр'йа, эскэр qэ щики нэсэкьни, hэма ӧса р'е дьhат. Бьнат'ара qӧбед жерьн, жь кэле гэлэки дур, сэр кание, Хано эскэр да сэкьнандьне. Эw жь hэспе xwэ пэйабу, пэй wир'а эскэр гьшк пэйабу. Гази Щэwзо кьр гот:

— Бьнер'ьн, эскэре пэйа гэлэк нашда майэ. Эм дьчьнэ шер', гэрэке эм ӧса hэр'ьн, wэки нэ hэспе мэ бьwэстьн, нэ жи эскэре мэйи пэйа. Эскэре wэстйайи зу те алт'кьрьне, эз дьвем hун гьшк ве йэке фэ'мдькьн?

— Бэле, маqул, гьлие тэ бе шӧп'эйэ, эскэре wэстйайи нэ шэр'к'арэ, зу qэлс дьвэ,— h'эмзэ Чаwьш гот.

Хано бэрбь кание чу, эwи дит эскэрэк qӧр'ути кание буйэ, аве вэдӧxwэ. Хано чу незики wи, гот:

— Хорте дэлал, мэрьв т'ьре тӧ нэ к'ӧрди, чьма тӧ ньзани к'ӧрд аве бь ч'энга, йане к'ӧлма вэдьхӧн. Iьла бьнер'.

Хано незики кание бу, бэре дэсте xwэ шушт, паше бь ч'энге hэрдӧ дэста ав вэхwар. Хорт шэрмана сорбу, бэрбь hэспа xwэ чу.

Wэхте Хано жь кание дурк'эт, эwи т'ьхминкьр, сийарэк р'йа дэштеда ӧса зу те, wэки т'оз у думан жь бэр сьма hэспа wи qӧлоз дьбэ. Щаhьла готэ Хано: „Маqул, ав сйаре ӧса лэз те Шэбабэ". Гава h'эвэки незик бу, hэспе wи худанеда мэwьщибу, ле эw, xwэxwa жи т'озеда гэwр дькьр. Жь hэспе банзда э'рде, бь т'э'лима эскэрне Ханор'а т'эмэнэ бу у лэwзэки зу, гот:

— Маqул, р'астэ, эм hьла нэгьhиштнэ эскэре Иране,

ле hьнэк гöндед э'шира мэйэ дэште дьр'эвьн, к'öлфэтед хwэ дьвьнэ гöндед жорьнэ ч'йа. Эwана дьвен: „hе э'мрда эwqас эскэр мэ нэдитийэ".

Хано бь hерс готэ Шэбаб:

— Тö hэр'э бь ч'э'ве хwэ бьвинэ паше wэрэ бежэ мэ, мэ тö нэшанди, wэки тö бей готьна хэлqе мэр'а бежи.

Шэбаб кö бhист эв тэ'не Хано, сэре хwэ бэржер кьр, hэспе хwэ сйар бу чу, Ь'эмзэ Чawьш пешиеда hат, эw дэ сэкьнандьне гот: „Мьр'а шэрмэ, wэки тö хортэки öсайи эгьни бэрбьч'э'в у мерхас, гьлие кö тэр'а готьнэ тö п'ак наqэдини, чьма мьн öса тö hинкьри?". Шэбаб qэ дэнге хwэ нэкрь, чawa лэз hат, hэма öса жи лэз ажот чу, пьш ч'йава qöлби. Щэwзо hат щаб да Хано:

— Эскэре пэйа эп'ещэ пашда майэ..

— Дэ бьра эскэре пэйа бе бьгhижэ мэ, h'эвэки р'ьh'этбэ, бина хwэ бьстинэ, паше диса эме р'ек'эвьн hэр'ьн. Ле эскэре сйари бьра ишэв ль вьра бьминэ.

Чэнд сэh'эта шунда эскэре пэйа кö hат щэм Ханор'а дэрбаз дьбу, эwи пьрси:

— Qэ чawанэ, хwэ hун нэwэстийанэ?

— Wэки нhа бьwэстьн, ле шер'да: бэз жи hэйэ, лэз жи hэйэ, we чawa бькьн?— Мэзьне wан Искэндэре кал гот.

Хано кö ч'э'в бьринед сурэте кале к'эт, дэстхwэда эwи Искэндэр нас кьр, к'этэ бира wи: эва эw калэ, е кö тэлэ мерхаси кьрйэ мqабьли Р'оме у зуда qэбила хwэ hьлдабу hатьбу гьhиштьбу wи. Wэхте эскэре пэйа бьнат'ара wанда hewри р'ьh'этбэ, Хано h'öкм кьр жь hэспед зедэ анибун, hэспэке бьдэ Искэндэр. Wэхте к'омэкдаред Хано hэсп бьрьн данэ Искэндэр, ле эw qайил нэбу, гот:

— Чьма эз жь вана четьрьм hэспа сйарбьм?

Хано ле hерсбу, гот:

— Хwэ тö нэ хортэки, эвана гьшк щаhьльн, хортьн, тöе чэнд р'ожа шунда öса бьwэсти, wэки qэ нькарби саскарби, паше к'е дэwса тэ сэрк'арие ль ван бькэ, hьла

бьдә һ'ьше хwә? Ле нә хәма щаһьланә, тө зани әw нawәстьн.

Искәндәр тө дьбей, сущлу дөшөрмишбу, гот:

— Maqул, гьлие тә р'астьн, бьра һәспәке мьнр'а биньн.

Һәспәки зинкьрн дәск'ешкьрьн анинә бәр Искәндәр, әwи минани хортәки чардә сали банзда сәр пьшта һәспе у дө-се мәйдана чу һат, тә qәй дьгот дәрк'әтйә щьриде у wи али, ви али шуре хwә бьр-ани. Щаһьл к'әнйан· Хано готә шаһьла:

— Һун дьвиньн әв кал qә һини т'э'лиме нәбуйә, ле чь огьта сәр пьшта һәспе дькә?

Wан р'ожед һавинейә р'ьнд, һewa хwәшбу, э'змани сайибу, т'әве п'әнще хwә дабу һ'әму щийа, ле нә әwqас гәрмбу. Ә'рд хәмьлибу щур'ә-щур'ә көлилкада. Мәрьв һ'әйран—һ'ьжмәк'арбу ле бьнһер'йа. Жь әскәр һьнә щаһьл к'әтнә һ'әнәкә: т'әпоташ листьн, һьнәка лаqьрди дькьрьн-дьк'әнйан. Йәки дәсмаләк ль сәре хwә аландьбу, бь дәнге жьна дьгот: „Пәй, ла п'ор'көр'кьре, к'ане к'әремә". Щаһьле дора wи дьк'әнйан, дьготьн: „Wәләһ һәма минани Ог'дйа динькә, сәва к'әре дьве: „пор'е мьн көр'кьрибә"...

Щаһьл кө өса әшq, шабун, нә мьр'узкьрибун; ль Хано хwәш һат, дьле хwәда гот: „Шькьр һунә нә п'ормуждәнә..." Әwи жь Щәwзо пьрси:

— Щәwзо, сазбәнде белука һатьнә, йан на?

— Бәле, маqул, чawa дьбә белук бе сазәбнд, һәр белукәк сазбәнде wанә пер'аньн, һьла һьнә т'ахбурада щаһьла хwәр'а анинә т'өлөм, йане бьлур, йане жи мәйа. Хени we йәке мьн Мразе сазбәнд жи бона мә анийә.

— Э'фәрьм Щәwзо, ле к'ане Мразе сазбәнд әз qә навиньм, ль к'өйә хwане накә?...

— Маqул, дьбу Мраз р'әх тә к'әта, мьн әwана һәвәки дур данә сәкнандьне...

— Дә, wәки өсанә бьра Мраз ль т'өлөме хwә, бьра щаһьл тек'әвнә р'әqасе.

Щəwзо чу готə Мраз, əwи qəйде „Шəр'ани" лехьст. Щаhьла дəсте həвдö гьртьн, к'ətнə гöвəнде: щарəке чəп лехьстьн, дö щара р'аст лехьстьн у qəмə к'ьшандьн пешда чун, готьн: „Навə, навə, навə", паше qəмə лəз дькьрьнə qабе wан, дəсте хwə ль həв дьхьстьн, диса щарəке ч'əп лехьстьн, дö щара р'аст, qəмə диса к'ьшандьн пешда дьчун, готьн: „Навə, навə, навə". Шара сьсйа говəнд кö зьвьр'и дö щара ч'əп лехьстьн, ле wəхта р'аст лехьстьн диса qəмə к'ьшандьн се щара həвр'а готьн: „навə, навə, навə". Qəме хwə диса кьрьнə qаба у говəнд гəр'андьн. Wəхте wана öса т'əqьл бь qəме т'əзи кьри дəсте wанда у пешда дьчун, тə qəй дьгот дьжмьн пеш wанвайə. Хано кö дит əв листька wан у бьhист дəнге wан: „Навə, навə, навə" дьле хwəда гот: „Əшəд бьла, т'ö щара навə, wəки əм wət'əне хwə бьднə шаh Абас — бьднə wан мə'р'ьза".

Ль жоре нава меше жь даре мəрхе, белука Əсое Лак'ан бу, жь wедəре дьhат дəнге зöр'не, к'ьвш бу ль wедəре qəйде „сеп'ейи" сьвьк ледхьстьн. Иди бəрəвар бу, р'о ч'йада qölби бу, сп к'ətбу бəре зьнара у даред мешə. Пəй шив хwарьне шунда Хано сйарбу у əскəр гьшк р'ек'ət. Пешик'еше əскəр ow qасəк həбу ль пешийа əскəр дьчун. Тə'рие иди ə'рд ьхамтьбу, həр ль ə'змане шин пewр—мезин зəлал дьhатьнə хwанекьрьне. Əскəр нəрм—фəсал дьк'ьшйа, qə дəнг жь йəки нədьhат, həр щара дьбу тəqинйа сьме həспа ль кəвьра дьк'ətьн. Жь пешик'еше əскəр йəки щаб ани Ханор'а, wəки əwана гьhиштьнə əскəре пəйа, Хано гот, бежнə Искəндəр:

— Бьра əскəре wи ишəв ль вьра шəвбöhерйа хwə бькə у р'ьh'ətбə, сьве бəрбанга сьвер'а, р'ек'əвə бе, ле нə лəз, фəсал у hеди бе.

Wəхте əw h'öкме Хано qölьхдара готьнə Искəндəр, əwи гот:

— На, чьма əм вьра бьминьн. Wəлəh əзе həр'ьм Хано хwəхwа бьвиньм.

У hатə щəм Хано, we тə'риеда əw т'əмənə бу, гот:

— Maqул, бьбахшинэ, тэ h'öкм кьрйэ, wэки эскэре мьн ишэв лььвьра бьминэ, эскэре мьн нэwэстйаййэ, эм фэсал тен, чьма нэ п'акбу, wэки эм жи hеди wэр'а бьhатана.

Хано э'щебмайи ма, wэки эв кале h'эйште сали ве шэва тэ'ри эw öса р'ьнд дьвинэ, эwи щаба wан пьрсед Искэндэр да:

— На, Искэндэр, бьра пэйае тэ р'ьh'этбьн. Эскэре wэстйайи тö xwэ зани, эw нэ эскэрэ, нэ жи шэр'к'арэ. Ль пешйа мэ hьла гэлэ р'ожед чэтьн hэнэ, тö гöр'а мьн бькэ, бьра эскэре тэ п'ак hесабэ. Ле бьра нобэдаре тэ дора эскэр hэбьн, бе нобэдар эскэр т'öщара навэ...

Эв гьлиед Хано дэрhэqа нобэдаред эскэр, дьле Искэндэр нэhат, эwи гот:

— Maqул, тэ т'ьре эз зар'экьм, чьма эз иро т'эзэ hатьмэ шер'. Нэ мьн ль wэлате Р'оме öса кьрьбу п'адше Р'оме дьгот: „hун мьнр'а Искэндэр аг'а бьгрьн, бэсэ..."

Хано тедэрхьст, wэки сэва ван т'эмйа, кале хэйиди, дьле wи ма. Эwи бь дэнгэки нэрм гот:— Искэндэр, эз п'ак заньм тö к'ийи у тэ чь кьрйэ бона мьлэте xwэ, ле бawэркэ мьн тьштэки хьравва нэгот. Тö дьвини иро чэндэ эм р'е тен. Мэрие р'азайи чawa мэрие мьри. Чьма т'эми хьравьн. Дэ тö xwэxwa бежэ?...

Искэндэр фэ'мкьр, wэки щие бэла-сэбэб hерс дьвэ гот:

— Maqул, гьлие тэ hэqьн, мэрие wэстйайи шэр'ада шьвета мэрие мьрийэ, бьбахшин, мьн тэhэрэки дьне гьлие тэ фэ'мкьр...

Искэндэр пашда вэгэр'йа, чу шэм эскэре xwэ. Эскэре сйари жи hэма жь пьш ч'йева qöльби. Тэ qэй дьгот мешэ жи заньбу шэвэ, лэма öса кэр' сэqьр'ибу, qэ бэлгэк жь wан даред мешэ нэдьh'эжийа. Бона Хано хöлама шив жи hазьркьрьн. Севдине кöр'е wи, hат готэ баве:

— Кэко*), шивэ hазьрэ, wэрэ шиве бöxwэ, нэ тэ весведа qэ пэ'ри нан жи нэкьрийэ дэве xwэ.

*) Нав к'öрдада э'дэтэ. hэнэ кöр' баве xwэр'а дьвен: „кэко", йан: „эдэ".

Wəхте əw незики кон бу, ле hьла нəчу höндöр'е кон, ньшкева Шəбаб незики wи бу, т'əмəнə бу, гот:

— Əз хöлам, мə иро дö əскəре Иране дил гьртьнə.

— Ле к'а ль к'идəренə?..

— Wанə, əскəре мьне нhа биньн, əз пешие hатьм...

— П'ак мьqатбьн, wəки əw ве шəве жь дəст wə нəр'əвьн. Хано чу кон. Хöламəк шандə пəй Щəwзо у сəрк'аред əскəрə майин, wəки бенə щəм wи. Бəри гьшка Щəwзо hат, əw кö ч'ə'в Шəбаб к'ət, гот:

— Шəбаб, əз двиньм тö qə жь мə дурнак'əви, ньзам тö чawa шöхöле кö спартьнə тə, дьqədини?

Хано кö əв тə'не Шəwзо бhист, гот:

— Щəwзо, жь Шəбаб вəгəр'ə, əwи иро диса мерхасикə р'ьнд кьрйə. Əwи дö əскəре Иране дил гьртьнə анинə.

— Э, к'ане диле wи?

Qöмандаре, кö hатьбунə кон, бhистьн əв гьли дəрhəqa мерхасйа Шəбаб у бь h'öбəкə ширьн ль Шəбаб ньhер'ин. Севдин жи ль Шəбаб нhер'и, ле бь ч'ə'внəбари у фькра хwəда гот:

„Əз дьвиньм, бəхте тə р'ьнд ледьдə, Дилбəра бəдəw жи həр тə h'ъздькə, кəсəки майин h'ьзнакə".

Шəбаб т'ьхминкьр, wəки Севдин бь ч'ə'внəбари ль wи ньhер'и. К'ətə бира wи: чəwa щарəке ль бьндаруке, wəхте Шəбаб нə ль wедəребу. Севдин гьли бəр Дилбəрер'а авитьбун. Wи чахи Шəбаб кö бhистьн əв гьли, əwи бəр тьштəки h'əсав нəкьр, ле иро əwи кö бь ч'ə'ве хwə дит: чь тəhəри Севдин ль wи дьнер'ə, дьле wида бу минани тьштəки хöшуш...

Ль бəр дəре кон дəнг hат. Əскəр əw дил бь к'öтан анинə кон. Хано кö дит к'öтан, hерс бу, гот:—Əв чь тəвайə? Дил к'öтан нə шöхöле мераниейə. Дил мəрьв карə бькöжə жи, wəхте дил тəр'а нə р'астə, ле к'öтан нə шöхöле мерхасанə. həр Р'ом у Иран тьште öса бе исаф нькьн!.

Əw əскəре кӧ əw дил анибун, гот:

— Нə wана ве сьбе шəбəqда əм ида h'ал эхьстьнə, р'ьh'ət насəкьньн, xwə бадькьн, давенə ə'рде, наен, илаhи, əви hани мəзьни дьреж. Həма Шəбаб кӧ жь мə qətйа чу, əwи диса xwə авитə ə'рде нədьhат. Мə кьр wи бькӧжьн, ле сəрəскəре мə, Шəбаб, т'əми дабу мə, wəки əм сах-сьламət бьгhиньнə тə, маqул, ләма мə нəкӧшт.

Йəк жь wан жарьки тəлаши дьрежбу, нишанəкə феза ə'ниебу, е дьне йəки нивчəбу. Хано h'ӧкмкьр дəст у п'е wан вəкьн. Əwи нивчə ав xwəст. Хано гот, wəки т'асə ав бьдне. Т'аса аве кӧ данə дəсте wи, дəст ле дьр'ьщьфи. Хано заньбу змане Иране, жь wан пьрси:

— hун жь к'ижан белукенə у к'ижан ордиенə?

Qət йəки жь wан дəнге xwə нəкьр. Хано пьрса xwə wək'ьланд: Бежьн, hун жь к'ижан белукенə. Жь к'ижан ордиенə? Ле диса йəки жь wан дəнге xwə нəкьр. Хано гот:

— Wəки hун хəвəрдьн, wəр'а we п'акбə, ле wəки hун хəвəрнəдьн, wəр'а we хьравбə, əм карьн дəве wə вəкьн у hун мəр'а хəвəрдьн, ле əз дьxwəзьм дəве wə бь дьле wə вəбə, hун xwəxwa щаба мьн: п'аки, р'ьh'əти у бе зерандьн бьдьн. Əм к'ӧрд нə минани wənə. Хано щарəкə дьн жи пьрси:

— hун жь к'ижан белукенə, к'ижан ордиенə у hуне к'ӧда həр'ьн?

Диса wана дəнге xwə нəкьр. Хано бь змане Иране готə Щəwзо:

— Дə. wəки дьжмьне кӧ к'ətйə дəсте мə у нахwəзə мə к'ӧрдар'а хəвəрдə, бьвьн пьш кон, ве сəh'əте h'ərда жи бькӧжьн.

Щəwзо ч'ə'вкьрə дӧ əскəра, дəстxwəда дəсте wан гьредан. Wəхте жь кон дəрхьстьн, Хано к'ӧрди гот:

— Əwe дьреж р'ьh'əткьн, к'ьвшə əw забьтə, е дьне we xwəxwa хəвəрдə.

Гава бьрьнə пьш кон, Əсое Лак'ан бь гӧрзк'əбənd

щарэке qафе wи хьст, эwи qэ дэнге хwэ жи нэкьр, дань-г'ьли э'рде. Эwе дьне лавакьр, wэки wи нэкӧжьн, гот: „Ћун чь пьрскьн, эзе щаба wэ бьдьм, т'эк мьн нэкӧжьн". Эw дил диса анинэ кон.

We эвара дэрэнг, чь лазьмбу Хано диле Иране пьрси, пе h'эсйа h'эму сӧр'ед wан, щэбьрхане wан у мэрэме hатьна wан...

Бэрбанга сьве бу. Эскэр диса р'ек'эт. Wэхте сьвэ иди р'онбу, эwана р'асти к'очед гӧнде дэште hатьн, е кӧ жьн, зар' ль га баркьрьбун у hэвраз бэрбь ч'йед бльнд дьчун. Хано пьрси:

— Эв чь h'эwалэ, hуне к'ӧда hэр'ьн?

Йэки жь wана Хано нас кьр, гот:

— Maqул, we чь h'эwалбэ, мэ бhистйэ эскэре Иране диса те. Эм дьтьрсьн, эwи пар пайизе гэлэ нэнэрэ анинэ сэре зар' у к'ӧлфэте мэ, лэма эм нhада к'ӧлфэт дьбьнэ жоре, гӧндед ч'йа. wэки жь wан к'афьред зӧлмк'ар дурк'эвьн.

Хано кӧ hатэ wан гӧндед дэште, эw гӧндэ h'эсабкэ валабун, тэ qэй дьгот эв гӧндэ бе шенлькбун, кэс те т'ӧнэбу. Эwи дит мьхлуqэт гиhае хwэ друйэ, хьлаз кьрьнэ, бэр малед хwэ лодкьрьнэ. Нан жи иди hьнэ кал дэстпекьрьнэ дьдрун, ле т'эк-т'ук, чьмки ед майин сильh'э hьлданэ чунэ шер', йане жи к'ӧлфэте хwэ дьбнэ ч'йае бльнд. Хано кӧ эв йэк дит ахин к'ьшанд...

Эw се р'ож бун у се шэв бун эскэре Хано р'е дьhат, hэр щарна дьhewьрн р'ьh'этбэ. Р'ожа чарабу. Жь нивро иди дагэр'йабу, ль э'змане шин сэре ч'йае бльнд п'ьлтэ э'wр дэрк'эт, эw э'wр бэрэ-бэрэ зедэдьбу бэрбь эскэр дьhат, паше ба р'абу, бу гӧр'э-гӧр'а э'wра бруске бьрqвэда, бэре дьлопед баране hатьн, паше баранэкэ серэк барн. Бина hewае хwэщ кьр, баране бьр'и. H'эвэки бу hенкайи. Шэбаб щаб ани, wэки иди незики эскэре Иране бунэ. Эскэр вьра сэкьни. Шэбаб Хано бьрэ сэре ьнарэки бльнд у жь wедэре эwи эскэре Иране нишани wи да Жь wи гӧжмэе бльнд эскэре Иране минани э'йнэ-

ке, п'ак Ханова дьhатэ хwанекьрьне. Эw' щие эскэре Иране ле данибу мешэки серэк hэбу, нава wи меше серэкда hewьрибу эскэрэки п'ьр' гьран. К'отабуна эскэр ль we бэста дуз h'этани ч'э'ва дьбьр'и хwане нэдькьр. Сэh'этэк зедэтр hэбу Хано п'ак дина хwэ да эскэре Иране у фькра хwэда цьраркьр:

"К'и али у чаwа ль вьра эскэре Иранехэ"?

Паше эскэрэк шандэ пэй h'эмзэ Чаwьш, Щэwзо, Эсое Лак'ан, П'осто у Искэндэре кал. Эwана кӧ hатьн у жорда ль эскэре Иране нhер'ин, П'осто гот:

— Эз чумэ гэлэ шэр'а мьqабьли дьжмьн, ле мьн эwqас эскэр he нэдитйэ.

— Дьвэк тӧ ч'э'в эскэре гьран к'эти тьрсйайи,— бь к'эн Эсое Лак'ан готе.

— На, чьма бьтьрсьм, мэсэла мэ к'ӧрда дьвежэ: „Е кӧ сэре хwэ бь дузане кӧр'дькэ, иди бэр т'эморие нак'эвэ".

Wана п'ак дина хwэ данэ эскэре Иране. Ван мерхасе к'ӧрдайэ э'йан тэ qэй дьгот ве кэр'буна хwэда чап дькьн: чаwа дьжмьнхьн, wэки мьлэт хьлазкьн жь ван зӧлмк'ара.

Гьшкэ кэр'бун, ле Хано гот:

— hун дьвиньн, алие ч'эпе, we бэсте эскэр р'эшдькэ, гэрэке йэк hэр'э wьр,— hьла Хано гьлие хwэ к'ӧтанэкьр у нэгот к'и hэр'э. Искэндэр гот:

— Wана бьсперэ мьн,— Хано вэгэр'йа ль Искэндэр нhер'и, ле тьштэк нэгот.

— Ви эскэре алие ч'эпе эз дьсперьм тэ, h'эмзэ Чаwьш. Алие р'астe бьра Эсое Лак'ан hэр'э Вьра ль орт'е бьра П'осто лехэ.

— Ле эз чьма hатмэ вьра?— Wа бь дьлэки хэйиди Искэндэре кал жь Хано пьрси. Хано дит, wэки кале диса хэйиди, эw hатэ незики кале, гот:

— Искэндэр шан, тӧе эскэре хwэва wи чахи hэр'и шер', к'энге эзе hэр'ьм. Чьма тӧ навини дьжмьн эwqас эскэр анийэ, эм гьшк жьн у зар'е хwэва, кал у пире хwэ-

ва, т'опбьн, навнə ниве wан. Һьла ог'ьрмед лапə гьран һəнə, тöе к'əла дьле хwə һьла гəлə һ'ьщумада бьр'ежи.

Əв гьлиед Хано диса Искəндəре кал данə архаинкьрьне, əwи бь дəвəки ша гот:

— Əз хöлам, тö чаwа бежи, əзе öса жи бькьм.

Паше Хано һ'əвəки пашда ль əскəре хwə нһер'и гот:

— Əм гəлəки һатьнə незик, к'əтьнə т'ор'а дьжмьн. Wəки һ'ьшумəк һəвə, əм жь ви əскəре гьран хьлаз навьн, wе мəр'а чəтьнбə дьжмьн алт'кьн, əw жь мə гəлəки зə'фтьрьн. Гəрəке əскəре мəйи һевшанди пашда вəк'ьшə, һəр'ə дур. Һəма нһада бьра Искəндəр wана һьлдə һəр'ə һьнда каниед тьрш бьсəкьнə. Əв əскəре мə кö жь вьра пашда һəр'ə, мəйдана шер' wе фьрəбə, wи чахи чаwа мəр'а дəстбьдə, əме öса qəлəчие хwə бьгöһезьн, ле паше диса һ'ьщуми сəр дьжмьнкьн. Əм сьве гəрəке һəма qəрəбəрбанге лехьн, һьла əwана ль мə нəһ'əсйанə, һьла əскəре wийи гьран нəгьһиштнə һəвдö, wəки qəwата wи бьбə йəк, дьвəк — əм пе нькарбьн. Wə кö сьве лехьст һуне гəлəк əскəре wи qьр'кьн, чьмки əwə хəwеданьн, архайиньн. Гəрəке паше һун жь бəр wи бьр'əвьн, əwе бьдə пəй wə. Һун гəрəке бен жь мə дəрбазбьн, һ'əсеванəки һун һаж мə ниньн. Һ'əта əw бенə ль ви ч'йае бльнд, wе эп'ещə бьwəстьн. Əз у Щəwзое ньшкева бəр wи р'авьн у лехьн. Паше һуне һəр'ьн дур бьтəльн. Wəхте мə жи эп'ещə əw qьр'кьр, ищар əме жь бəр wи бьр'əвьн бен жь wə дəрбазбьн, əм кö һатьн жь wə дəрбаз бун, һуне лехьн, əw wəстиайə, лехьстьна мə һесайə. Аһ, бь ви тəһəри əм гəрəке ль ван ч'йа к'ока wи биньн. Əм öса нəкьн, т'ö ч'аред майин т'öнəнə. Һун чь дьвен?

Гьшка гот: „Əв готьнед тə һəqьн, һəр бь wи тəһəри əм ви əскəре һ'əземəти карьн бьтəwиньн...“

Тə'ри зуда к'əтьбу ə'рде. Ə'змани сайибу. Хано ль нав һешнае у кöлилкада һ'əвəки вəлəзийа, əwи дəсте хwə данə бəр сəре хwə у ль һəwе дьнһер'и. Ə'змани т'ьжи стəйрбун... Əw стəйр һьнəки щот-щоти бун, һьнəк к'ом-к'оми бун, һьнəк жи т'əк бун. Тə qəй дьгот əв qи-

зед к'örданьн, пəй гювəнда бьндаруке бəла бунə: əwe щот—щот — əw həвальн хwəр'а башqə бунə у сör'а хwə həвр'а вədькьн у дьвежьн,əwe к'ом-к'ом бунə — əw навнуч'ька hьнəка дькьн у хəйба hьнəка дькьн, ле əwe т'əкт'əк əw жи минани wан qиза, е кö де у баве wан бе дьле wан нишан кьрьнə бона qəлəне п'ьр', бьднə кале h'əвте сали. Лəма əwана öса башqə мьлук бунə у h'але хwəда п'оньжинə, иди т'ö гьлие wан т'önə həвалар'а бежьн...

Хöлама бона Хано кон вəгьртьн, ши данин, wəки əw бе р'азе. Севдин hатə пəй баве. Хано we дəqе к'ətьбу хəм-хьйалнə к'ур. Əwи иро əскəре дьжмьни гьран дитьбу, фькьр дькьр. „Чь тəhəри мьхлуqəте хwə хьлазкə жь we зöлма кö минани хəзəвəке сəр wанда hатйə". Əwи гöмана хwə нəдьбьр'и, wəки we алт'кə ле паше диса фькьрдькьр: „Гəло чьqас мьхлуqəте wи, we бе qьр'е у we чьqас сах бьминə?" Əw ве фькредабу. Севдин незики баве бу, гот:

— Кəко, хöлама тəр'а кон вəгьртïə у ньвин жи даниnə, wəрə, h'əвəки р'азе, тö ван р'ожа hьндьк р'адьзей...

— Лао, Севдин, к'е нhа нав ньвинада р'адзе. Тö həр'ə бə'лгие зине həспе мьн бинə, əзе дайньм бəр сəре хwə, h'əвəки хьрмашбьм.

Севдин кö чу Хано диса к'ətə wан хəм-хьйала. Əwи дьдит, wəки h'але wан чətьнə, ле т'ö р'е майин əwи нəдьдит. хени лехьстьне у хwəхwəйəкьрьне. We дəqе к'ətə бира wи əw чəнд бəгед к'örда, е кö хайинти кьрьн мьлəте хwəр'а у чубун алие шаh Абас. Щарна фькра wида дьсеwьри, wəки р'ьщалк'ара бьшинə щəм адрбещана. Нə əва чəнд шарə əw дьчу к'омək дьда wана, wəхте wана шəр'дькьр шаhе Иранер'а у əwана жи дhатнə həwарийа wи. Т'ьме wана хун бəрhəвда р'етьнə. Йане qасьда бьшинə шəм мире Шəмдинане, к'омəке бьхwəзə, ле паше хwəха хwəр'а дьгот: „hе мə шəр'нəкьрийə, нhада к'омəке бьхwəзьн, əw жи нə т'ö шöхölə у бона маqула жи к'ретə".

Ханойи hе ван фькре к'урдабу, Севдин бə'лгие зин ани шəм баве, ле əwи дит бави öса к'ур мьталаданə, qə

дэнге хwэ нэкьр, зин hедика к'еläка баве дани у пашда вэгэр'йа чу. Хано öса к'этьбу хэм-хьйала, wэки qэ хwэ нэh'эсйа чawa хэwр'а чу. Чьqас Хано хэwр'а чу ньзанбу. ле hэма кö стэйра сьве дэрк'эт, тэ qэй дьгот ве стэйра сьве дэйл ль Хано кьр, гот: „Р'авэ, иди wэхтэ, wэки эскэре тэ ль дьжмьнхэ..."

Хано ч'э'ве хwэ вэкьр, дора хwэ hhер'и хwэйкьрне wи hэр йэк ль щики hэспе wанэ дестда дьч ериньн, ле эw жи дьhенжьн. Эw р'абу hатэ щэм кöр'. Севдин нав шинкае у кölилкада вэлэзйабу, дэсте ч'эпе дабу бэр сэре хwэ, бь дэсте р'асте шур qайим гьртьбу. Хано сэр кöр'да хwарбу, hедика гот:

— Севдин, дэлалие мьн, р'авэ, иди wэхтэ....

Дэнге бавер'а кöр' банзда сэр хwэ, к'олоз жь сэре wи к'эт, гьлолбу. Эwи колос гьрт кьрэ сэре хwэ. We гаве Шэбаб диса ньшкева незики Хано бу, т'эмэнэ, кьр, гот:

— Эз хölам, мьн шэве дьне дö мэри пэйа шандно щэм эскэре Иране. Эwана hэма hешка hатьн.

— Э, wана qэ чь тьште т'эзэ анин?

— Тьште т'эзэ эwэ, wэки шэве дьне гэло qант'ьр'е баркьри hатьн гьhиштнэ ви эскэре гьран.

— Hун пенэh'эсйан баре wан qант'р'ада чь hэбу?

— Пеh'эсйан, чawa пенэh'эсйан, эwана дьвен: „баре qант'ьр'а гьшка зэг'ирэйэ". Лawьке мэ дьвен: „Эwана öса сэрфнйаз хэwр'а чунэ, wэки qэ пенэh'сйан, чawa лawкед мьн дö qаськ жь бэр агьре wан hьлдан анин".

К'эwа сьве he т'эзэ минани хьмамэке дабу р'у э'рде Эскэре к'örда, минани пэр'ана чэнд алийава р'ьк'еви сэр эскэре Иране кьрьн. Дьжмьн he архайин хэwа hьнгоредабун. Бэри гьшка Н'эмзэ Чawьш бь эскэре хwэва лехьст. Алие дьне Эсое Лак'ан лехьст, орт'е жи П'осто лехьст. Н'этани п'ьр'hьндьк сьвэ сафибу, эскэре Хано шьнйазе эскэре Иране гэлэк ль wедэре р'ахьст.

Эв лехьстьна ньшкева ве бэрбанга сьве, эскэре Иране щьна эхьст, hьнэка хwэ шашкьр тьрсйан, ньзанбун

әв чь шыпук бу сәр wанда hат. Бу нә'лә-нә'ла бьриндара, сьвә иди п'ак сафи бьбу, Хано п'ак дьдиг, чawa Ћ'әмзә Чawьш хwә гиhандә чадьрәке, к'ьвш бу, әw чадьр йа qӧмандара бу, әwи бь р'ьме чадьр жь сәр wан мәрие теда р'азай авит, бь шура, р'ьма у бын сьме hәспада әw qьр'кьрьн.

Тә'ве т'әзә п'әнще хwә жь пьш ч'йе авитә wедәре, к'идәре әв әскәре Иранейи гьран hewьри бу. Ћ'ьщума әскәре к'ӧрда п'ак дьhат хwанекьрьне. Хано әw йәк п'ак дьдит у шабуна дьгот:

— Дә, лехьн, хwәде ве сьва ә'зиз мьн qӧрбана wәкә, лехьн, ћ'әйрана wәмә, ӧса лехьн, wәки әw т'обәкьн ида бәрбь к'ӧрда нәен...

Әwи дит, чawa р'әв ль әскәре Иране к'әт. Ле әскәре Иранейи кӧ дур hewьри бу бь hewерза, qалмә-qалмер'а хwә ћ'әсйа, дәстхwәда шергәкә мәзьн гьрт у бәрбь әскәре к'ӧрда к'идәре ћ'ьщум дьчу, hат. Ле әwана ӧса фәсал дьhатьн у hәй шерга хwә фьрә дькьр минани говәка у бәрә-бәрә минани хәләка зьншира дькьр бе hәв, wәки wи әскәре к'ӧрда текнә чәрхе у бьгрьн — qьр'кьн. Ве сьве зу, дәнге qӧмандаре wи әскәре кӧ говәк гьртьбу п'ак зәлал Хано дьбьhист, әwи бь т'әqьл дьгот:

— Тонд, тонд, тонд! (йане: „зу, зу, зу").

Wәхте wана, ӧса дур говәк дьда у бәрбь әскәре к'ӧрда дьhатьн, wанава п'ак хwаненәдькьр. чawa әскәре Иране qьр'дькьрьн, лӛма wана дьлӛзанд. Ле Хано дәстхwәда те дәрхьст әw фела wан, гот:

— К'ьвшә, әwана дьхwазьн әскәре мьн текнә чәрхе, доре ле бьгрьн, лӛма әwана ӧса qәстана дур у тәлә-тәл тен. Севдин лао, бьлӛзинә, тӧ ве нәwала бьнйа мәда hә-р'ә, щабе бьдә әскәре мә: бәре Ћ'әмзә Чawьш, әw гәләки пешда чу, бьра вәк'ьшә, бәсә, паше бежә Әсо у П'осто.

Севдин hәспа хwә сйарбу ћ'әвәки бәржер чу, ньшкева Ћ'әмзә Чawьш әскәре хwә пашда вәк'ьшанд, пәй wир'а Әсое Лак'ан, паше П'осто вәк'ьшйа, ле ӧса вәк'ьшйа,

тә qәй дьгот дьр'әвә. Әскәре Иране да пәй. Хано готә Щәwзо:

— Дә, Щәwзо, әз иди тә дьвиньм, мьн гöман hәйә, тöе меранийа хwә диса бьки. Тö hәр'ә алие hан,— Хано дәсте хwә дьрежкьр нишани Щәwзо да,— әз жи we ль вьра бьм...

Паше Хано готә кöр':

— Тö, Севдин, сәд хорте щаhьлва хwә ль вьра гелида бьтәлиньн, ле гава кö әwана hатьн дәрбазбун, тö наше к'еләкеда лехә. Ле öса бькә, wәкн тö нәк'әви орт'а wан.

Гәрәке бе готьне: Щәwзо мерхасәки бе qöсурбу. Чәнд щара әw к'әтбу т'әла әскәре Иране, ле жь wан т'әла т'ьме мерхас дәрдьк'от, әскәре wан qьр'дькьр у нәдьhьшт т'ö дәрб бьгhижнә wи, нәдьhишт әскәре wи qьр'бә. Мьхлуqәт дьгот: „Ләма Щәwзо мерапийа öса дькә у дәрбь wи нак'әвьн, чьмки әwи к'ана гöра бьн к'ьнще хwәва, сәр кәвч'ка дьле хwәда дöрйә"*).

Хано кö щще Щәwзо нишани wида, Щәwзо чу, ле хwәхwа жь wи щще бльнд qә пәйанәбу. hәма жь we hесие дина хwә дьда шәр'е әскәре хwә. Wәхте ида незики нивро бу, Хано дит: әскәре Әсое Лак'ан у ед майин hатьн, we дәрбазбьн, паше әw жь сәре wи зьнари пәйабу у hатә нав әскәре хwә у т'әми да wана. Әскәре Иране кö hатнә т'анга Хано, әw ньшкева бь әскәре хwәва ль пеширйа wи дәрк'от. Щәwзо жи алиё дьне. hәрдö ле qәльбьн. Ле гава кö Севдин к'еләкеда ль әскәре Иране хьстьн, Сәрдар хан э'щебмайи бу. Әв лехьстьн жь h'әму лехьстьна бәт'әртьрбу. Әwи хwә хöроши нав щерге wан дькьр у щьнйазе wан даньльг'андә э'рде. Хано кö әw дәрбе кöр' дитьн, дьле хwәда гот:

„Шькьр, we дәwса мьн бьгрә".

Бу шәр'әки öса, wәки әскәре Иране хwә öнда кьр у

*) Ль э'шира Бәродәра бawаркьрьн hәбу: к'е к'апа гöра сәр кәвч'ька дьле хwә бьдру, т'ö дәрб ль wи нак'әвьн.

пашда вәк'ьшйа. Һәспс wанә wәстийабун нькарьбун жь бәр әскәре Хано бьр'әвьн, хьлаз бьн. Хано ве навр'оже әwqac qьр'кьр, wәки гьлие шех Щәлат кӧ готьбунә wи к'әтьнә бире: „Бәлки тӧ wана теки р'ожа һ'әшәр-мәшәре..." Әйни öса кьр...

Щәwзо говьде хwәва нә мәрики әwqac гьри мәзьнбу, йәки орт'ә бу, ә'мрда жи һе әwqac нә кал бу, ле гава кӧ әwи иро, диса минани бәре, ль сәр һәспе, хwә нава бӧжйада дьтәланд р'ьк'еви дьжмьн дькьр, тә qәй дьгот: әв һәсп вала те, сйар ле т'ӧнә у кәсәки нькарьбу дәрбәк бьгьһианда wи. Һәспе бьн wида жи нә һәспәки әwqac гьрбу, ле дәгмә һәспед кәла Дьмдьме карьбун wир'а тек'әвнә qоше у йане щьриде. Иро жи wәхте Щәwзо әскәре Иране пеш хwәва дит, әwи һәспе хwә һьманги зәнгу кьр, тә qәй дьгот әви һ'әйwани фә'мкьр иди wәхтә у минани тәйра жь щие хwә пәкйа: сьме wи һьманги дьгһиштнә ә'рде у пешийа wи чь һәбу п'епәсдькьр. Qә т'ӧ тьшт нькарьбу әw һәсп бьда сәкьнандьне. Щәwзо һьмбәри ван мерхасед Ханойә майин щаһьлбу, ле әwи гәлә шәр'ада мьл дабу Хано у пер'а мерани кьрьбу. Ләма Хано әw к'ьвшкьрьбу сәрк'аре әскәре хwә. Әwи ви шәр'ида дһа т'әстиқкьр, wәки әw һежайә we р'öт'ба хwәйә чawa мерәки һежа. К'ижан али Щәwзо ле бит'ардьбу, әw али минани гиһае друйи к'еләнди навк'әвә, öса ль ә'рде даньг'ьли... Ле чьqас Хано әскәре хwәва, әскәре Иране qьр'дькьр, тьштәк жь wан кемнәдьбу. Һьла сәрда зедә дьбун. Чьмки шаһ Абас әскәрәки гьран шандьбу сәр кәла Дьмдьме у һәрр'о әскәре т'әзә дьһат нава wан.

Р'о иди жь нивро дагәр'ийабу. Гава кӧ qәwата әскәре Иране ль вьра гьһиштә һәв, wана зор да Хано. Хано һ'әвәки дьн жи бәр тәйамишда, ле паше жь бәр wан сьльки чу. Wана да пәй, Хано щарна ле вәдгәр'йа, бәрк' ледьхьст у диса дьр'әвйа. Әwи öса әw хапандьн аннә щәм Һ'әмзә Чawьш у әскәред майин. Wәхте Хано р'асти Әсое Лак'ан һат, гот:

— Әз hһа т'әслими wə дькьм.

Бәр әскәре Иране диса кör'ед к'örда дәрк'әтьн. Һәсле wанə һеса у хwəхwа жи нəwəстийайи ль әскәре Иране qəльбин...

Сәрәскәре Иране ə'шебмайи дьма, тə дьгот əw фькра хwəда дьбежə: „Әв к'örдана жь бьи ə'рде дәрдьк'әввьн".

Тə'ри к'әтə ə'рде. Хölама щаб да Хано: „П'осто köштьн"... Wəхте мəйт'е wи сəр дарəбəсте, шə'рəкə р'əшə ле ньхамти, анин бəр Хано данин, əwи гот:

— Əм гьшк гəрəке ə'мре хwə минани П'осто һа мерани бьдьн, ле нəһельн дьжмьн бе wət'əне мə жь мə бьстинə, ə'рз у һəйале мə бенамускə у мə жи текə qуле хwə.— паше Хано незики дарəбəсте бу, гот:

— Мерхасо, р'əһ'мə ль тəвə, дьле тə һавежи мə нəвə, бьра дьле мə һавежи тəвə, тö мерхаси дьчи ə'рде сар...

Һəрче əскəр ль wедəре сəр мəйт'е П'осто һəбу, гьшка сонд хwарьн, wəки ə'мре хwə бьдьн, ле wət'əне хwə хwəйкьн, жь дьжмьна у wək'ьландьн гьлие Хано:

„Мерхасо р'əһ'мə ль тəвə, дьле тə һавежи мə нəвə, бьра дьле мə һавежи тəвə, тö мерхаси дьчи ə'рде сар".

Ви шəр'е р'ожа иройинда сəрəскəре Иране фə'мкьр, wəки əвана иди нə к'örдед бəренə, е кö wан шəр'ед ə'wльнда һəма бəйани у зор һ'ьщумдькьрьн... Ннa əскəре ван к'örда минани əскəре дəwлəтəкə qəwин, бь т'ə'лима ньзаме, бь фел дəлк' у занина əскəрие шəр'дькə. Сəрəскəр нета хwəда гот: „Дьвəк п'адше Р'оме к'омəке дьдə вана...".

Ле ви шəр'ида Хано жи дит, wəки шаһ Абас ищар əскəрəки п'ьр' гьран шандйə сəр wи шер'. Шəр'е ищар— шəр'əки зə'ф чəтьнə, гəлə мəрие бенə qьр'е, ле əwи гömана хwə нəдьбьр'и, wəки əwе диса дьжмьн алт'кə...

Щарəке бəрэваре əскəре Иране р'əви эп'ещə пашда вək'ьшйан, əскəре Хано да пəй wана һ'ətани тə'ри к'ətə ə'рде, һатнə гöндəки. Хано т'ьхминкьр, wəки əw жи бь дəлк' пашда вək'ьшйан. Əwи нəһьшт əскəре wи ду wан һəр'ə. Ле ль wи гöнди у гöндед доре тə кö ле дьнһер'и,

дьле мерьв дьшәwьти: әw кал у пире кӧ һ'әйште-нод сали мабун малед хwә у гӧман бун, wәки кәсәк дәсте хwә һьлнадә сәр wана, әw гьшк чит-читикьрьбун. Һьнәк сәр сери кьрьбунә тәндура шәwьтандьбун, гәлә ә'щебед майин анибунә сәре wан. Әскәре к'ӧрда кӧ дитьн әw нәнәре wан, дһа һерсбун у дһа щӧлә'ти кьрә шәр'...

Wәхте qасьда щаб данә шаһ Абас: „Һе әскәре wан нәгһиштйә кәла Дьмдьме у чьqас әскәре wи һатйә qьр'кьрьне". Әw ә'шебмайи бу, чьмки әwи we нетеда бу: әw әскәре гьран кӧ әwи щандьбу сәр кәла Дьмдьме, гәрәке зуда кәла зәвткьрана. Пәй ве щабер'а шаһ Абас әскәрәки дьне жь qьзьлбаша шандә к'омәка әскәре хwә. Ле Хано мәшал нәдьда wана, әwи ль wан нәwала, гәлийа у мешада шьнйазе әскәре Иране т'ьжи кьрьбу. Щарна һ'әмзә Чawьш дьготә Хано:

— Маqул, әз нав әскәре Р'оме чумә гәлә шәр'а, wәхте Р'оме мләте майин бь зора шур дькьрә бьн бандур'а хwә, ле кәсәки әwqас жь әскәре Р'оме qьр'нәдькьр, wәки һәр щарәки жь әскәре Р'оме әwqас qьр'кьрана, wәләһ п'адше Р'оме пешда нәдьчу...

Шәр' гьһиштьбу we дәрәше, wәки һәрдӧ алийава иди дил гьртьн т'ӧнәбу у фьта нәдьданә һәвдӧ. Әскәре Иране к'ӧрде дил гьрти бь щьзарәт дькӧштьн... Хано жи әскәре wани дил гьрти дькӧшт, ле әwи сәре wи әскәре кӧшти жедькьр у жь ч'йаед бльнд сәр wанда һолдькьр, гава кӧ әw сәре мәрийе кӧшти, һолдьбун сәр әскәре Ираneда дьһатьн у wана сәре әскәре хwәйә кӧшти дьдитьн, caw дьгьртьн, дьтьреһан, нәразьлхи дьк'әтә нава wан, дьготьн:

— Әм ньзаньн, сәва чь шаһе шаһ те сәр ви ч'йайи шер'. Ль ви ч'йайи тьштәки п'ак жи ле т'ӧнә, wәки әм ви ч'йайи зәвткьн, гәло шаһе чь к'аре жь ван кәвьра у зьнара бьвинә?

Шаһ Абас кӧ qьзьлбаш шандьн у дит гәлә әскәре wи те qьр'е, тьштәки нькарә бькә, әwи дәстбь дәлк'а кьр: мәрики хwә шандә щәм Хано, wәки әw т'әслими wи бә. Шаһ

Абас хwə бь сонда qöране соз дьдə Хано, wəки дəнге хwə wир'а нəкə, wи сах бьhелə. Чawa мəзьне h'əму к'öрдед Иране, wи текə хан у həр мəhəке жи дəh зер' мьwащьбе бьдə wи. Ə'шира wир'а жи дəнге хwə нəкə, həр бьра Хано бьвə дəстдае wи — нас бькə шahe шah...

Wан р'ожа бь h'öкме Хано Искəндəр əскəре хwəва хwəйи дькьр əw али, жь к'ижан али дьжмьн карьбу пьшт əскəре к'öрда бьстəнда у бəрбь кəле бьчуйа. П'əвгьредана əскəре Искəндəр у Хано тахбура Шəбаб дькьр. həр сəh'ət, həр гав сйаред Шəбаб у Шəбаб хwəха дьhатьн у дьчун. Р'ожəке сьвə т'əзə сафи бьбу. Не хьмама к'əwа сьве, мина мьжəке ль ə'рде бу. Баки сьвьк дьhат ль т'уме гиhе у бəлге дара дьхьст у дьhəжанд, хортəки жь əскəре Искəндəр qəлачиеда р'уньштбу у wи али дьнhер'и — к'ижан али т'ьхмин дькьр, wəки дьжмьн карə бе дəрбазбə. Əwи т'ьхминкьр бьнат'ара wида hьнда каннйа, тьштəк we нава мешəда бəрбь wан те у h'ьлкə—h'ьлка wийə Əwи əскəри фькьр кьр, гəло: „дьвəк h'ьрч'бə". Хорт зутьре hатə шəм Искəндəр, гот: „hьнда каннйа тьштəк нав мешəда бəрбь мə те". Искəндəр дəстхwəда фə'мкьр, wəки əв нə h'ьрч'ə, дьвəк əва ишатəкə иранийа дькьн. Əви дəh зьлам hьлдан у бəрбь wи али чун. h'əтани hатнə wедəре иди р'онкайибу у тə'ве жи дабу сəре ч'йа, мерьв h'əму тьшт п'ак дьдит. Искəндəр готə əскəре хwə:

— Зутьре чарьqали wан т'уме hур бьгрьн у бəрəбəрə незики wедəре бьн, ле фəсал həр'ьн. Əзе жи ви алида бем.

Гава əwана незики кəвийа we канне бун, мəрик жь нав мешə дəрк'ət бəрбь wан hат. Же пьрсин:

— Тö чь мəрийи у töе к'öда həр'и?

Əwи h'əзинг к'ьщанд, худан жь э'нйа хwə наqьшкьр, гот:

— Əз qасьде шah Аабасьм, əwи əз шандьмə щəм мəзьне wə, ле мьн р'е шашкьрйə у hатьмə вьра...

Əскəрəки нишан гьрт, тир к'ьшанд wəки лехə, Искəндəр нəньшт гот:

— Нәкӧжьн, һун дәсте wи пьш wива гьредьн у әме бьшиннә щәм Хано.— We дәqе Шәбаб сәр wанда һат.

Әwи пьрси:

— Чь һ'әwалә?

Искәндәр жер'а гьли кьр.

Шәбаб гот:

— Һун ч'ә'ве wи жи гьредьн, qанун ӧсанә, әзе бьвьм. Ч'ә'ве wи гьредан у Шәбаб әw ани щәм Хано. Wәхте Шәбаб әw ани щәм Хано, дәсте wи у ч'ә'ве wи вәкьрьн, Хано же пьрси:

— Тӧ жь к'ӧ һати, к'е тӧ шанди у сәва чь һати?

Бәри щабе, әw р'абу, се щара пеш Ханова даг'ули ә'рде бу, гот:

— Шькьр аллаһ әз сьламәт һатмә һ'ьзура тә. Хан сахбә, шаһе шаһ әз шандьмә щәм тә, wәки тӧ шәр'нәки. Әw жи бь сонда qӧране соз дьдә, we әскәре хwә пашда бьвә, we тә к'ьвшкә хане К'ӧрдстана Иране. Дәст надә тә, нәдә ә'шира тә жи у һәр мәһәке дәһ зер' мьwащьбе бьдә тә, һәр тӧ бьвә дәстдае шаһе шаһ.

Әw мәри диса даг'ули ә'рде бу, гот:

— Бона ван гьлйа шаһ Абас әз шандьмә щәм тә у һивийа щаба тәйә.

Wәхте Хано wир'а хәвәрдьда Әсое Лак'ан, Һ'әмзә Чаwьш у Щәwзо wедәре һазьрбун. Хано кӧ бһист әв гьлиед qасьде шаһ Абас, һерс бу, гот:

— Һәр'ә бежә шаһ Абас әз нә ханьм, нахwазьм бьвмә хан, ле наве мьн Ханойә — наве к'ӧрданә, әз нахwәзьм р'ӧт'ба хантие. әз һәр дьхwәзьм, wәки шаһ Абас жь мә вәгәр'ә, нәе сәр мә шер', ви п'ьрти ә'рде кал у баве мә жь мә нәстинә. Йәке жи әз нә әw к'ӧрдьм, е хайинтие мьләте хwәр'а дькә сәва зер'а. Бежә шаһ Абас, һәрке әw ван гьлие мьн qәбул нәкә у жь мә вәнәгәр'ә, әзе шәр'кьм һ'әтани мәрики мьн жи сахбә... Йәке жи бежә шаһ Абас: „мә гәлә щара сонде wи бьһистьнә, ле паше әwи шӧхӧле бе исафи кьрьнә, әм иди сонде wи баwарнакьн“...

Паше Хано готэ Щэwзо: „Ч'э'ве wи гьредьи, бьсперн**э Шэбаб**, бьра эw wи бьвэ öса дэрбазкэ, wэки эw сах ъ сьламэт hэр'э щэм шаh Абас у гьлие мьи бежэ wи".

Wан р'ожа ль дэшта Иране гэрме hе дьqьжьланд, ле ль ван ч'йаед блынд гэрэке иди hенкайи дэстпебькьра, ле ве сале нэ минани wан салабу, hе öса гэрмбу тэ qэй дьгот hавин т'эзэ к'этиеда. Ви шэр'ида hе эскэре Хано кем hатьбунэ qьр'кьрьне, ле эскэре Иране бе h'эсаб hатьбу qьр'кьрьне. Гава qасьде шаh Абас вэгэр'йа hат у щаба Хано wир'а qьсэкьр, шаh Абас hерса жь щие хwэ р'абу чу, hат, гот:

— Чawa? Демэк к'öрдэки ч'йа бэр мьи данэхwэ у навэ дэсдае мьи. Нэ мьи э'ширед wанэ—Лур у Бэхтйар тэwандьнэ, кьрьнэ бьи дэсте хwэ у анинэ сэр дине hэqиqэте — шьh'ие, wэлэh эзе тэ жи бьтэwиньм.

Эwи h'öкмэки э'щэлэ шандэ сэр сэрк'аре эскэр. wи h'öкмда нвисибу:

„Гэрэке, тö чawa hэбэ зутьре кэла Дьмдьме зэвткu, hьла звьстан нэhатйэ, wэки звьстан бе, стэндьна кэле we dha чэтьнбэ".

Wэхте Сейфулэ хан эw h'öкм стэнд у вэкьр хwэнд. щабэкэ hа шаh Абаср'а нвиси:

„Бьра шahe шаh сахбэ у т'ьме дэсте тэ сэр мэвэ, гэрэке эз р'асти бежмэ тэ, wэки Хано h'эсабкэ к'ока эскэре мьи анйэ. Мэрьв qэ ньзанэ эwана жь к'идэре тен у жь к'ö дэрдьк'эвьи. Эз нэ гöманьм, wэки ван р'ожа кэле зэвткьм, нава ван чэнд мэhада эwи эскэр гьшк зьлъки кьр"...

Эв к'аг'эзе Сейфулэ хан кö анин,данэ дэсте шаh Абас, эwи хwэнд, эw к'аг'эз qэлашт, wэзирэки хwэ э'щэлэ шанд пэй Сейфулэ хан, wэки эw лэз бе h'ьзура wи. Wэхте wэзир hатэ щэм Сейфулэ хан у h'öкме шаh Абас готэ wи. эwи дьле хwэда гот:

„Эз заньм, эwе мьи баве зиндане ле wэлэh зиндан жь ви h'алн четьрэ".

Сейфулэ хан эскэр т'эслими wэзир кьр у hэсие хъ

сйар бу, чу щəм шаh Абас. Əw кö гьhиштə T'ehране, ажотə бəр дəрге шаh. Ле шаh Абас нəhьшт Сейфулə хан бе р'у wи к'əвə, əwи h'öкм кьрьбу: həма кö əw hат, бьгрьн бавенə зиндане. Сейфулə хан кö hатə бəр дəргə, хöлама дəстхwəда əw гьртьн, дəсте wи к'ləмче хьстьн, льнге wи qəйд-зьнщир кьрьн у бьрьн авитнə зиндане. Wəхте хöлама бəр дəргə дqəдандьн əи h'öкмс шаh, wе гаве щəм шаh Абас п'йа сəкьнибу Сəрдар хан у гöh дьда сəр хəвəрдана шаh Абас. Гəрəке бе готьне Сəрдар хан йəки бəжн бльнд бу, ле к'е сьфəте wи дьдит элбер'а тедəрдьхьст, wəки жь сурəте wи мəрьви хун дьр'жə, ч'ə'внə мəзьнə шашə ле, ль сурəте wи qə ньрч' ле шиннəдьбу. Мерəки дəлк'и—aqьлбу, wəхте тьштəки к'ар у хер ль фькра шаh Абасда мийасəр дьбу, əwи бəри wəзира гьшки минани гöра бина we к'аре у хере hьлдьда у дьqəданд, бона ван шöхöла, зу бəр ч'ə'ве шаh Абас əw hатə хwənекьрьне, чаwa мəрики фə'мдар, aqьл у щöлə't. Бона щер'бандьне шаh Абас гəлə щара шöхöледгьран спартнə wи, əwи п'ак, зу дьqəданд. Хени we йəке, əw hатə ə'йанкьрьне бəр ч'ə'ве шаh Абас wи чахи, wəхте шаh Абас спартə wи, wəки həр'ə wан ə'шире к'öрда: Бəхтйара, Лура алт'кə у текə бьн бандур'а шаhе Иране. Wи шəр'ида əwи диса хwə ə'йанкьр, чаwa бе инсафи хунхöр у бе фьта. Чьмки wəхте əwи əw ə'шир алт'кьрьи, əwи чьqас мəрие wанə сəрпесəкьни у п'ьр'-hьндьки нава щмаə'та хwəда höрмətбун у мəзьнед qəбила бун гьшк qьр'кьрьн, qə йəк жь wан сах нəhьшт. У гəлə хун жи щие бəласəбəб р'ет, wəки əwана щарəкə дьне иди нькарьбьн мьqабьли дəwлəта Иране шəр'кьн. Лəма шаh Абас Сəрдар хан h'ъздькьр. Ищар жи шаh Абас дьготə' wи:

— Əз тə дьшиньм, wəки тö минани ви сəйбсане Сейфулə хан нəки! Чь тəhəри həбə тö зутьре кəла Дьмдьме зəвтки у хравки. Wи к'öрди жи сах бьгри бини.... .

Пəй ван т'əмийар'а Сəрдар хан дö—се щара т'əмənə бу. Wан т'əмəне wида шаh Абас т'ьхминкьр, wəки həр əwе h'öкме wи бьqədинə. Паше шаh Абас гот:

— Әз чъ тәр'а бежьы, тӧ нэ мәрие ширәтани, шькьр жь хwәде тэ әw э'ширед к'ӧрда: Бәхтйара у Лула ӧса алт'-кьр, иди бунэ минани бәрхед пэй мйа у сале гәлә h'әзар т'умәнед зер' хәрщ дьшиньнэ хәзна мьн. Дә hәр'ә тәр'а ог'ьрбә, кӧр'е мьн...

Әв гьлиед шаh Абасә нащьн ль Сәрдар хан гәләки хwәш hатьн. Әw диса дӧ—се щара даг'ули э'рде бу, чаwа т'әмәнә, дәсте хwә да э'рде, да э'нйа хwә у сәр ч'э'ве хwэ, пашопе пашда вәк'шйа у дәрк'әт, чу. Сәрдар хан hәма wе р'оже hәспе хwэ сйарбу, чәнд хӧлам hьлдан, бәрбь кә-ла Дьмдьме чу. Әw кӧ hатә щәпе, әwи дит әскәри чь h'аләки чәтьнданә. Р'астә,әскәре Иране ль вьра зә'фә, лс к'ӧрда qӧрфәкә ӧса кьрйә дьле wан, wәхте дьвен к'ӧрд: тьрс дьк'әвэ нав дьле wан. Сәрдар хан эварәке гази qӧ-мандаред әскәр кьр у жь wан пьрси:

— Р'аст бежьн: hун чь h'алиданьн, чи wэ кемә. Дьвәк хwарьна wэ кемә?

Нав wан qӧмандарада йәк hәбу, е кӧ Сәрдар хан я'ак нас дькьр, пер'а чубу шәр'е сәр э'ширед Бәхтйара у Лура. Әw qӧмандар жь щие хwэ р'абу, h'әвәки пешда hат, незики Сәрдар хан, т'әмәна әскәрие пеш wиba кьр, гот:

— Сәрдар хан сахбә,— әwи кӧ наве wи hьлда qӧ-мандаред майин ч'э'ве hәв нhер'ин, нола тьштәки бежьн: „Әв wи нас дькә, wәки наве wи hьлдьдә". Дәwла хwэ-де сәре шahe шahбә, э'мре wи дьрежбә у т'ьме дәсте wи сәр сәре мәвә, тьштәк кемасийа мә т'ӧнә, чь кӧ дәрhәqa хwарьнейә, әw жи мә әwqас пәз у дәwар жь ван к'ӧрда стәндйә бе h'әсав. Ле тӧ wәрә әв э'шира к'ӧрда нэ мина-ни wан к'ӧрдед Бәхтйара у Лура, е кӧ хwәхwа дьготьн: „әмә к'ӧрдьн". Maqул, әвана шьпукьн. Wәхте дьвә шәр' мәрьв qә ньзан әwана жь к'ӧ дәрдьк'әвьн, hәма минани тәйроке сәр мәда тира дьбариньн у бь шур-мәрт'ал ль мә дьqәльбьн. Сәре әскәре мәйи кӧшти бь бара сәр мәда hолдькьн. Wәлэh әз бь h'ьзрәт Э'ли кьм, hәбунэ р'ож wэ-ки гәлийада хуна әскәре мә минани аве к'ьшйайә. А, qӧ-

мандарэ гьшкэ вьра hазьрьн бьра бежьн: „Эз р'аст дьвем йан дэрэwа дькьм". Мэрьв wан навинэ ль к'ёнэ, wэки бьвиньн эме h'ьщумкьне, лехьн, ле мэрьв qэ п'аки wан навинэ...

Эви кё бэ'са Бэхтйара у Лура кьр, Сэрдар хан пьрси:

— Тё жь к'ё зани Бэхтйар у Лур к'ёрдьн?

— Эз хёлам, wэхте тэ эw qьр'дькьрьн, wи чахи эз нав эскэре тэда т'ахбур qёмандарбум, ле нhа эз белуk qёмандарьм.

Сэрдар хан пе h'эсйа, кё эв к'ёрдана нэ минани wан э'ширед к'ёрдайэ Бэхтйар у Луранэ. Эвэ шэр'к'арьн. Эw ёса жи пе h'эсйа, wэки Сейфулэ хан h'этани нhа эв эскэре гьран т'эмам hэвр'а нэдайо хэвате, hьштйэ бона шэр'е сэр кэле. Ле wэки эв эскэре h'эземэти hэвр'а бавита шер'-эв тьрс нэдьк'тэ дьле wи эскэри.

Hьнги Сэрдар хан hатьбу вьра, эw чэнд р'ожбун h'ьщума эскэре Иране кем бьбу, шэр' тэ qэй дьгот тэмьрибу. Хано готэ Щэwзо:

— Эв чь h'эwалэ, qэ дэнг жь wан нае. Ве сэqьр'иеда, к'ьвшэ эwана к'аре тьштэки дькьн, чька we чь дэлк'а у фела бькьн. Эм гэрэке hазьрбьн. Эwана карьн пьште жь мэ бьстиньн у мэ тенэ хэлэке. Чьмки эскэре wан гэлэкэ...

Хано хwэхwа чу h'эму qэлачие эскэра гэр'йа, бэр дьле эскэрда hат. Эwи гёрзк'эбэндчи анинэ пешйа шер' данэ сэкьнандьне у qёмандарйа wан Хано hьлда сэр хwэ...

Wэхта щьнйазе П'осто анин ль кэле h'эдкьрьн, Задинэ ханьма жьна wи у qэбила wи сэр мэзэле wи сонд хwарьн, wэки hэр'нэ шер' у h'эйфа wи hьлдьн. Н'эвт р'ож кё дэрбазбун пэй дэфьнкьрьна П'остор'а, Задинэ ханьм дэстхwэда жь qэбила хwэ, Малэр'ьнда, **h'эзар мер** бьжартьн бь ч'эк у сильh'э, хwэхwа **жи бу сэрк'ара wан,** hэспа хwэ сйарбу у бэрбь шер' чу.

К'эwа сьве т'эзэ к'этьбуеда, гэwрае hьманги дабу **р'у** э'рде. Т'эзэ witэ-wит к'этьбу ч'ьвика. **Qэрэwьлэки**

Ӏ'әмзә Чаwьш т'ьхминкьр, wәки әскәрәки гьран бәрбь wан те. Әw ӀаӀанга чу, гот: "Маqул, жь алие кәла мә, ве тә'риеда, әскәрәки гьран бәрбь мә те..."

— Р'еда тен, йане бәла тен?— Ӏ'әмзә Чаwьш пьрси.

— Бәле, Ӏәма р'еда тен.

Ӏ'әмзә Чаwьш готә әскәре хwә Ӏазьрбьн. Wәхте пешйа әскәре Задинә ханьме Ӏатә т'анга wан, Ӏ'әмзә Чаwьш тәлә-тәл чу незики wан у дит: әв әскәри гьшки бь к'олосә у Ӏедика к'өрди Ӏәвр'а хәвәрдьдьн. We дәqе әwи нета хwәда гот:

„Дьвәк шаӀ Абас, әw qәбилед к'өрдайә хайин шандийә, кө пьште жь мә бьстиньн у мә текнә чәрхе".

Әwи бь дәнгәки нәрм пьрси:

— Ӏун к'инә? Ӏуне к'өда Ӏәр'ьн?

— Әм жь кәла Дьмдьменә, жь qәбила Маләр'ьнданьн. әме бәрбь Хано Ӏәр'ьн, к'омәке бьднә wи.

Әв дәнге жьна Ӏ'әмзә Чаwьш лап мәшqул кьр, әw жь нав мешә дәрк'әт Ӏатә щәм wан. Задинә ханьме дәстхwәда Ӏ'әмзә Чаwьш нас кьр, гот:

— Бре Ӏ'әмзә Чаwьш, чь жь тә вәшерьм. Wәхте малхьрав*) көштьн, мьн сонд хwар, әз Ӏәр'ьм дәwса wи шер'.

Ӏ'әмзә Чаwьш жи Задинә ханьм нас кьр, чьмки әw гәлә щара мала wан бьбу меван. Әwи гот:

— Ӏәр'ә хушка мьн, наве жьна к'өрда ль тә Ӏ'әлал бә, wәр'а ог'ьрбә...

Хөлама щаб да Хано, wәки Задинә ханьм бь әскәрва Ӏатйә, дьхwәзә бе Ӏ'ьзура wи. Хано дөшөрмиш бу, wәки бирбинә к'ийә Задинә ханьм? Әw чәнд дәqәбун әw кәр'бу бир нәани. Паще готә хөлама:

— Ща хwәде Ӏ'әбинкьн, изне бьдне бьра бь чадьре, чька әwә жь к'ижан ә'ширейә?..

*) Нав к'өрдада нә э'дәтә, wәки жьн наве мере хwә бежә. Мер жи наве жьна хwә навежә. Wәхте жьн мәрики башqәр'а дәрhәqа мере хwәда хәвәрдьдә, дьве: „бре тә". Мер жи дьве: „хушка тә", „малхьрав"— вьра чаwа мьрн.

Севдине кӧр'е wи, гот:

— Қәко, нә Задинә ханьмә, жьна П'остойә, жь қәбила Маләр'ьнданә... Wәхте кӧр' готә баве, we гаве к'әтә бира wи:

„Вьр чәнд сала бәре, wәхте ә'шира Шькака шаһ Абас һинкьр у шанднә сәр wана шер', wи чахи Задинә ханьмә һе шаһьл бу, мерхасикә ӧса кьр, дәгмә мера карьбу бькра. Әwe се шарие хwәва бәри си мере Шькака дан, дӧ мере wан кӧштьн у кәре пәзе wана бьри жь wан стәндьн ани".

Wәхте изьн дан у Задинә ханьм һатә чадьре, әwe ӧса мерани бәр Хано т'әмәнә бу, тә қәй дьгот сәрәскәрәки т'амә, паше гот:

— Баво, тӧ баве мә һ'әмушкани, р'уе мьнә тә р'әшә, бьбәхшин, wәки әз тәр'а хәвәрдьдьм. Тӧ зани кӧр'е малхьрав т'ӧнәнә, wәки дәwса баве бе шер'. Әwи wәт'әне хwә п'ьр' һ'ьздькьр у ә'мре хwә да бона ә'рде кал у бава. Мьн сәр қәбра wи сондхwар, wәки әз дәwса wи һәр'мә мqабьли дьжмьн шер'. Һ'әзар мер, мьн жь қәбила мә бь ч'әк-сильһ'ә анинә һәwарйа wә.

Задинә ханьм йәкә бәжьн бльндә гьрбу. П'ор'е we чур'ә-чәqәлбун, минани карәкә фильк. Әwe п'ор'е хwә вәгьртьбун, дӧ гӧлие qальнә дьреж у сәрхwәда бәрдабун: сурәте we бәр тә'ва һавине һ'әвәки qьмьлибун, гӧрч'ке сурәте we минани сева сордькьрьн. Ч'ә'вә гьрә сутә лебун. Гава әwe бь wан ч'ә'ва мәрийа дьнһер'и, тә қәй дьгот әw ч'ә'в тирә — жь кәван бәрданә, мәрьва дьһьнгевә. Левнә һ'әвәки тәнькә сор лебун, wан лева к'awикә р'ьнд дьда деме we. Хьзем жь бевьле дәрхьстьбу, чawa дьлшкәсти, ле дәwса хьземе к'ьвшдькьр. Ә'нт'әрики бисьрбьрчими лебу. Әwe дawa ә'нт'әрийа дьреж һьлдабун, пьш хwәва дачькандьбу, бона кӧ бькарбә һәспе сйарбә. Шалькәкә фьрәйә дузмәкьри бәрбу, әw жи диса бона һеса ль һәспе сйарбә у пәйабә. Чәwa дьлшкәсти әwe бь шә'рәкә р'әш к'офйа хwә ньхамтьбу.

Wəхте Задинэ ханьме гьлие хwэ к'ӧтакьр, чэнд гава пашда вэк'ьшйа. Хано гот:

— Qиза мьн, тэ шӧхӧлэки wэт'энh'ьзи кьрйэ, Р'асти жи эмэ h'алэки зэ'ф чэтьнданьн. Ле эмэ гӧманьн, wэки эме э'рде хwэ хwэйкьн жь ван к'афьра, эw шире wэльда тэ, дайэ тэ, ль тэ h'элалбэ у тӧ сэр ч'э'ва hати...

Гава Сэрдар хан нава чэнд р'ожада п'ак пеh'эсйа, сэва чь эw нькарьн кэла Дьмдьме зэвткьн, эwи р'ожэке гази qӧмандара гьшка кьр, гот:

— Эме сьве h'ьщуми сэр к'ӧрда кьн, гэрэке эскэре мэ ньшк hэвр'а лехэ, ле эм сьве зу ленахьн. Эме лехьн, wэхте тэ'ве да, чьмки эскэре мэ ль ви мешэйи, гэлийа у кэвьра шэве нькарэ шэр'кэ. Эскэре Иранер'а шэрмэ, wэки эв эскэре гьран нькарэ ван чэнд к'ӧрда алт'кэ. Дэ иди hэркэс hэр'нэ нав эскэре хwэ, сьве эз wэ дьвиньм...

Сьвэбу. Ле тэ'ве зуда дабу. Баки сьвьк нэрми хwэш жь ч'йаед бльнд дьhат, эwи байи хwэр'а жь кӧлилкед ч'йа дани бин-бӧг'зэкэ хwэш. Мэрьв же тер нэдьбу. Ньни шэр' öса сэqьр'ибу, Хано горзк'эбэндчи анибунэ щэм хwэ. Эw we сьве чу щэм wана, сьлав да wана у дэстпекьр wанр'а хэбэрдэ, ньшкева эскэре Иране h'ьщуми wанкьр. Хано у эскэре хwэва бэрк' сэкьнин мqабьли ви эскэре гьран. Эwи гӧрзк'эбэндчйава хӧруши иранийа кьрьн, эwана р'эвин, we гаве Сэрдар хан ль эскэре р'эви öса кьрэ qужин, wэки дэнге wи к'этэ бэре зьнара. h'эмзэ Чawьши кӧ дит эскэре Иране тьрсйа h'эвэки вэк'ьшйа, эwи жи хwэ хӧруши иранийа кьр. Задинэ ханьме жи р'к'еви wан кьр. Эwe бь дэнгэки к'awи р'ьнди жьнайи ве сьбе qир'анде, гот:

Шэр'эке ль мэ qэwьмийэ сэр кэла Дьмдьме ван бэйара.

Qанэке ль к'ӧрда qэwьмийэ бэре ван зьйара.

Эзе дьвиньм щьйазе эскэре Иране у пэ'лэ-пэ'ле бьрипдара.

Wэлэh набэ, бьлэh набэ, алчахйа к'ӧрда шаh Абаср'а qэ набэ.

Брано лехьн, hэвр'а лехьн, h'эйфа П'остое сьмел п'альк hуи же дэрхьи...

Вьра бу шэр'эки öса, чawa дьвен: „Де эwлэде хwэ

авит",— щьнӥазе эскәре Иране сәрһәв дадьньг'ьлинә э'рде. Ле чьqас Хано эскәре Иране qьр'дькьр т'ӧ ч'арә нәдьбу, эскәре Иране һәй зедәдьбу, дьһат, чьмки зә'фбу. Р'астә ви шәр'ида эскәре Иране гәлә һатә qьр'кьрьне, чьмки к'ӧрд ль ван ч'ӥа мәзьн бьбун у бәләд бун, ле шәр'е ван чәнд р'ожада гәлә эскәре Хано жи qьр'бу.

Эварәке Хано т'ьхминкьр: эскәре Иране qәwата xwә минанн говәке бәладькә, бәлки к'ӧрда текә орт'а xwә. Һәма тә'ри кӧ к'әтә э'рде, Хано эскәре xwәва пашда вәк'ьшӥа. Әскәре xwә да гӧжмед бльнд. Әwи һ'ӧкм кьр, бьра әw һ'әму р'е у дьрбе бәрбь кәле тен, п'ак бьгрьн. Мьqатп шьвәр'ед к'очәрабьн жи. Xwәха чу кәле.

Иди эварәкә дәрәнг бу, wәхтс әwи фькр кьр: „гази шewра мьщльса xwәкә". Хано т'әми да диwанбаши, wәки әw э'щәлә гази гьшкакә. Диwанбаши хӧлам шандьн у xwәха жи чу. Хано к'әтә мьталәкә к'ур. Әwи дьдит, wәки әскәре дьжмьн бе һ'әсаб зә'фә минанп стәйре э'змана, чьqас qьр'дькә qә же кем навә, һьла диса тен у зедә дьбьн. Жь әскәре wи жи гәләк һатьнә кӧштьне. Әwи нета xwәда гот: „Әзе тек'әвмә һәсаре, ле навмә дәстдае wан". Хано ван фькрада бу, диwанбаши дәри вәкьр, һатә һӧндӧр', гот:

— Маqул мә шewра мьщьсе готә гьшка, кәсәк нәма, һәр мәзьне qәбила Маләр'ьнда т'ӧнә, әw жи,— Хано нәһьшт диwанбаши гьлне xwә к'ӧтакә гот:

— Әрһәдә бьшинә нәй Задине ханьме, әwә нһа дәwса мере xwә мәзьна qәбила xwә. Дӧ хӧлам сйари ләз чунә нәй Задинә ханьме.

Гәрәке бе готьне Задинер'а дьготьн: „ханьм", чьмки әwә р'асти жи диза бәга бу. Не дизти дьле we у неч'ирване э'йани мерхас, П'осто, к'әтьбу һәвдӧ, ле де у баве we нәqайилбун диза xwә бьднә хортәки бәйт'уйи неч'ирван, е кӧ звьстана п'ост xwә дькә. Ле нав дәнге П'осто нә кӧ т'әне нав к'ӧрде Иране бәлабьбу, чawa неч'ирване щӧлә'тп бе тьрс у мерхас, нав-дәнге wи ль К'ӧрдстане

h'эмушка бәлабьбу. Гава мәри дьчу ода wи, мәри э'щебмайи дьма, чьмки ль ода wида сәре h'эму дэ'ба hәбун.

Нава мьхлуqәтда qьсәдькьрьн:

„П'осто Задинэ ханьма ч'э'в-бöрö бәлэк hавине р'эванд, ль зозана. Де у баве we пеh'эсйан, wэки qиза wан wи неч'ирвани р'эванд. Шэкьр бэге, баве Задинэ ханьме, бист хölам сйаркьрьн, пэй П'осто шандьн у готэ wана:

— Hун wи куч'ьки бькöжьн, п'ор'е qиза мьн жи жедьн у we биннэ щэм мьн".

Шэкьр бэг жь wэлате Р'оме бу, эw hавина дьhатэ ч'йае Дьмдьме зозана. П'осто ль wедэре р'асти Задинэ ханьме hатьбу, wана hэвдö дитьбун, дьле wан к'этьбу hэвдö у соз дабунэ hэвдö, wэки э'мре xwэ жи бьдьн, ле бьгьhижнэ hэвдö. Эw дö—се hавин бун, П'осто пэй we гэр'йа, wэки бьр'эвинэ, ле мэщал нэдьк'этэ wи, wэки бьр'эвинэ. Hавина чара П'осто эw р'эванд. Wэхте П'осто дит бист сйар hьндьк майэ xwэ бьгhинэ wи. Эwи Задинэ ханьм нава мешэда вэшарт у минани пьльнга р'ьк'евн wан кьр. Эwи дö сйар köштьн, йэк жи бьриндар кьр, е дьне жи бь р'эве жь дэсте wи хьлаз бун...

Wэхте Задинэ ханьм жи hат, Хано дэстпекьр, гот:

— Hун гьшк п'ак заньн эва пди нэ эw эскэре Иранейи бэрейэ, wэхте чэнд h'эзар мер дьhатнэ сэр мэ шер'. Мэ бэри wан дьда у жь э'рде xwэ дэрдьхьст, нhа hатйэ сэд h'эзар мер. Ве эваре эм гэрэке qраркьн: „Йане эме т'эслими дьжмьнбьн, э'рде xwэ бьднэ wи, wэки эw э'рде кал-баве мэ зэвткэ у э'рз—hэйале мэ жи бьвэ дил у бе намускэ, йане жи эм т'эслим набьн, т'ек'эвнэ h'эсаре, шэр'кьн у бьмьрьн, ле т'эслим нэбьн"...

Хано кö эв гьлие xwэ к'ötакьр жь к'öрсйа xwэйэ блынд минани тэйрэки атмэщэ ль мьщльса xwэ ньhер'и: чька к'и чь дьвежэ?

Пэй ваи гьлие Ханор'а гьшка бэр э'рд у э'зман сöндxwарьн, бь qэсэма мере бэрева, сэре xwэ бьдьн, ле э'рде xwэ нэднэ кэсэки...

Бь ве qраре мьщльс бәлабу, иди незики ниве шәве бу. Ле кәла к'әтә h'әсаре...

Һәма we шәве бь h'өкме Хано h'әму т'ъвдарәке кәле дитьн, wәки тек'әвнә h'әсаре: т'оп гәлә щийа данин, дәрхьстьн сәра сура кәле жи чәнд щйа qөр'өмишкьрьн, h'әму р'е у дьрбед кәле у әw щие кө дьжмьн карьбун тер'а бьһата, мәри данә сәр. Р'ожтьра дьне бь h'өкме Хано жь гөндед незик кәле жьн, зар', кал у пир анинә кәле. Чарсйа кәле, дьк'ана у ханада т'ъжи мьхлуqәт бу. Хано h'өкми сәр Qөршуте базарбаши кьр, wәки әw мьqати п'әргала wи мьхлуqәтибә, е кө жь гөнда анибунә кәле. Бь h'өкме Хано әскәр гьшк һатә кәле. Эла Бәродәра әw чәнд р'ож бун h'әсареда бун.

Нава р'оже бу. Нәне р'асти Дилбәре һат, гот:

— Ле-ле, тә бһистйә әw Qөршуте алчах ван р'ожед чәтьн, we чь бькә?

— На, xwәде, мьн нәбиһистйә. We чь бькә?

— Двен, Хано спартйә wи, wәки әw мьqати п'әргәла шәһәрбә, чьмки гәләк мәри жь гөнда т'ъжи шәһәр бунә...

— Дә, щәh'ньма wи кьри,— Дилбәре гот,— тöе бьди хатьре xwәде, qә бә'са wи куч'ьки нәки, wәки әw мәрибуйа, әw ә'рде сарк'әвә, we бьчуйа шер'. Әw нә мәрийә!

Бәри ви шәр'и ль кәлаДьмдьме ль h'әму щйа — qawәханада, чарсие мәйдана дәwар фротане, ль одеда жи т'ьме әшq бу, саз дьхьстьн, бәйт' у к'лам дьготьн. Щарна ль qawаханада, кале кө гәләк щара шәр'кьрьбун мьqабьли шаһе Иране у Р'оме, qсә дькьрьн, чawa к'өрда мерхаси шәр' дькьр мьqабьли зәвтчйа...

Һьнәк щийа дьһат дәнге зөр'не у т'өлөме, ль wедәре шаһьла говәнд дьгьртьн дьлистьн бь шабун дәрбаз дькьр. Ль дьк'ана арьшверьшчийа дькьрнә гази:

— Һа wәрьн, һа wәрьн, һа wәрьн, мале р'ьнди хас хьлаз бу...

Р'ожед һавина у звьстана һәрр'о шайи у әшqбу. Һ'этани тә'ри дьк'әтә ә'рде. Щарна карванед т'öщаре wәлатед дәрәкә жь Бәг'дае, Бәсре, Бейрут'е, Шәме, Һ'ә-

лəбе йане жь Стəмболе дьhатə кəле, шьнгə-шьнга зəнгьле стöе дəва бу, дьк'ьшйан дьhатнə кəле. Вьра гəлəки бь höрмəт дьhатнə qəбулкьрьне дəнгбеже к'öрдайə т'əзə hати жь Һ'əкаре, Диhарбəк'ьре, Сьлемание, Щьзира-Бота у щиед майин. Тьштəки зə'ф мəшqул бу, wəхте дəнгбежед р'ьндə hоста, бəре хwə дьданə həвдö, həвр'а дьк'əтнə h'öщəте у лаqьрдйа, к'ламнə qəрф давитнə сəр həвдö, ле дьле wан жь həвдö нəдьма, йəки дьгот:

Тə ль бəжне бəжьн чəндə,
Мина стуна ль ə'змен бəндə.
Тə ль дəв минани кари,
Wəхте тö дьстрейи дəви хwари.

Дьбу п'ирqинйа гöhдара дьк'əнйан.

Һəвале дьне дьгот:

Əз тə həвали нав дькьм Узо,
Кöр'о, бəжна тə кузо.
Тö кö дьстрей минани тə'жйа — кузə-кузо...

Диса дьбу п'ирqинийа гöhдара дьк'əнйан.

Ле нhа тə qəй дьгот əва нə əw кəла əшq у к'ефанə. Нəдьhат, нə дəнге сазбəнда, нə дəнге зöр'не у т'öлöме, нə жи дəнге wан дəнгбежа, е кö qир'андьна wанр'а дəнге wани зиз дьк'əтə бəре зьнара у ч'йа дьwəк'ьли, мəрьв т'ьре сəд дəнгбежьн дьстьрен. Нhа гьшк тəмьрибу, həр щарна hедика дьhат лубə-луба hьнə жьна, wəки кəсəк нəбьhен, шəрмбу, чьмки ə'дəтбу, е кö сəре хwə дьда бона ə'рде хwə, дьhатə h'əсабе, чаwа мерхас у гьшка р'əh'мəти жер'а дьхwəст... Сьвəке h'əтани эваре тə'ри к'əтə ə'рде Сəрдар хан əскəре хwəва бəрбь кале дьhат, ле пешйа əскəре wи кəсəк т'öнəбу, иди əw h'ьщуме бефəрсəнгə жи нəдьqəwьмин, е кö к'öрда дькьр, əскəре wи дькöштьн, тьрс жи дькьрьнə нав дьле wан. Əwи готə к'омəкдаре хwə:

— Əв чь ə'щебə, к'öрд т'öнəньн, əвана к'öда öндабун?...

Сьвəтьре, wəхте кəла Дьмдьме hатə хwанекьрьне, hешка Сəрдар хан фə'мкьр, wəки к'öрд к'əтьнə h'əсаре.

Ле гава кӧ әw бәрә-бәрә пешда hат у кәла бәр ч'ә'ве wи п'ак hатә xwанекьрьне, әw шаш ма, чьмки әв кәла нә минани wан кәла бу, е кӧ әwи дитьбу h'әта нha у зәвт жи кьрьбу. Әв кәла hатьбу авакьрьне сәре ч'йаки бльнд. Т'әпәлька ви ч'йайи тә qәй дьгот т'әбийәте qәстана фьрә чекьрйә бона ве кәле. Ле әва нә минани h'әму кәлед майин бу, әва хенжи кәле, мина шәhәрәки мәзьнбу. Жь сәрики кәле h'әтапи сәре дьне мәйдана чәнд сәh'әта сйари бу. Дӧп'ае кәле к'еләка xwә дабу гәлинә к'ур, алики кәле дьне п'ала xwә лабу ч'йае Дьмдьме.

Сәрдар хан дина xwә да wан зьнаред беh'удәйә, мәзьнә бльнд, hьнәк жь wан зьнара өса дальqйабун, тә qәй дьгот, we нha бьh'әдьмьн у чь бәр wан к'әвә we бьh'ьнщьр'иньн у текнә бьн xwә. Щина мешәки өса сьхбу, wәки мәрьв бь чәтьни теда р'е дьчу. Ль вьра, сәре ван ч'йаед бльндә бewa, к'е карьбу h'ime авае xwә чекә у бьжи нава гӧра, h'ьрч'а,- к'әвтар'а у гак'увийа?— hәр к'ӧрд...

Жь дурва Сәрдар хан нәдит р'е к'и алива дьчә кәле. Wәхте әw пешда hат у п'ак дина xwә даеда, әwи дӧ р'е дитьн, е кӧ жь гели, пеш wива, бәрбь кәле бун. Ви гәлида д'ьк'ьшйа ч'әмәки к'ур у гӧр'ә-гӧр'әкә өса же дьhат, мәрьв т'ьре h'ьрч'а hарә.

Жь вьра Сәрдар хан п'ак дьдит гӧндед к'ӧрда, е кӧ незики кәле бун, дора wан гӧнда xwанедькьрьн зәвиед к'ӧрда, әw зәви иди зәр дькьрьн, зуда wәхта wанә дьруне бу. Сәрдар хан фькра xwәда гот: „Мә нәhьшт әw гӧндед жерьнә дәште нан бьдрун, әм гәрәке нәhельн әвана жи нан бьдрун, wәки әм мәщале бьднә wаи, әwана нан бьдрун, әwe диса qәwат бьгрьн у наенә р'ае". Wәхта Сәрдар хан ван фькрада бу, qә т'ьхмин нәкьр, чawa hатә нәwaләкә к'ур, нава даред сева у hӧрмйа, h'әвәки дьне жи пешда чу, бәр wи шергәк даред гуза бун. Нета xwә wa бь дәнг гот:

— Хени нан чанди, вьра эмиш жи шиндьбә, демәк ван нәwалада гәрмә, wәки эмиш ле шиндьбә...

Wəхте əwи öса бь дəнг гот, хöламəки wи незики wи бу, əwи жи щаб да, гот:

— Бəле, əз хöлам, бьне ван гəлие к'урда гəрмə, ləма эмиш ле шиндьбə.

— К'ьвшə, h'але гьшка хwəшə, дəwлəтинə?...

— Бəле, əз хöлам, чьма нə дəwлəтибьн. Нə хəрща дьдьн, нə жи оламе дькьн, əва чəндьк-чəнд сальн həма öса т'ərхан дьжин, həлбəт we дəwлəтивьн...

— Тö бьсəк, əзе hha вана жи минани Бəхтийара у Лура бьтəwиньм, текмə бьн льнге шahe-шah.

Сəрдар хан дö-се р'ожа əскəр да hесакьрьне. Wана п'ак бина хwə стəнд, т'ер р'азан, чьмки əw чəнд мəhбун qə hеса нədьбун, həма пəй əскəре Хано к'ətьбун. Ле Хано жи əw дьхапандьн к'аши нəwала, гəлийа дькьрьн у əw qьр'дькьрьн. Р'ожа чара wəхта кö тə'ве да, Сəрдар хан h'öкмкьр, əскəре wи гьщк р'ьк'еви кəле кьр. Хано нəhьшт т'опа агьркьн h'ətани əwана жь ч'ем дəрбазбьн. Ле гава əwана жь ч'ем дəрбазбун, Хано гот:

— Дə, h'əйрана wəмə лехьн!

Ньшкева бу гör'ə-гör'а т'опа, сəр wанда гöллə барин.

Əв гör'инйа чəнд т'опа həвр'а ль ван ч'йа, мəрьв т'ьре дьнйа wəлгəр'йа, ч'йае Дьмдьме сəр wанда h'ədьми. Дəнге ван т'опа к'ətə бəре зьнара у ч'йа, əw чəнд wəхтбу əw гьрмин həма дьwək'ьли. Ле wəхте дуе т'опа бəла бу, Сəрдар хан дит, wəки щьнйазе əскəре wи бьнйа кəле сəр həвда ньг'ьлинə. Ньнə щьнйаз жи нелед ава гör' дайə бəр хwə дьбə. Həрче əскəре wи сах ма пашда р'əви. Сəрдар хан шашма у гот:

— Сəре ви ч'йайи, т'оп? К'е əв т'оп данə к'örда? Həвə-т'önəвə — əва кьрьна п'адше Р'омейə. Əw зуда дьхwəзə К'örдстане гьшки зəвткə...

Əwи we р'оже т'ап нəкьр, диса h'ьщуми кəле кьр, диса бу гьрмьнийа т'опа у вьзьнйа тира, əскəр ньг'ьли э'рде. Р'ожтьра дьне əwи həлан да əскəре хwə у р'ьк'еви кəле кьр, ле диса шьнйазе əскəре Иране ньг'ьли э'рде. Əw мə-

hәке зедәтьр бу, әw жь кәле qә вәнәдьгәр'йа. Щарна әwи се алийава р'ьк'еви кәле дькьр. Wан р'ожа qужинийа Хано бу, дьчу wи алие кәле, дьhатә ви алие кәле. Wәхте әскәре Иране незики сура кәле дьбун, жьна жи qочахи тир сәр wанда бәрдьдан. Әw әскәре Иране кӧ дьhатә h'ьщуме, Хано дьгот: „Бьра бенә незик, йәк жь wан сах наминә".

Сәрдар хан кӧ дит әскәре wи бе h'әсав qьр'дьбә у ньkарә кәле зәвткә, әwи әскәре xwә пашда вәк'ьшанд. Чарньkале кәле чәнд щерга hewьри, чадьр вәгьрт у сәkьни, гот:

— Wәләh, әзе хәлаева wә алт'kьм, архайинбьн.

Әскәре Иране кӧ өса чарньkали кәле гьрт, паше дәстбь т'аланкьрьна гӧнда kьр, чьмки гәләка пәз у дәwape xwә гӧндада hьштьбун бона ч'ерә. Hьнәка навмале xwә гьран hьштьбу, hьнәка жи hәма өса нан бедәрада hьштьбун. Әскәре Иране дәстxwәда пәз, дәwар т'алан kьрьн, паше к'әтнә мала. Нане бедәрада жи данә hәспед xwә, ле сап шәwьтандьн. Хано жь wан вәнәдьгәр'йа. Әwи щарна шәве әскәр hьлдьда, дьгот: „Әм hәр'нә неч'ире". У hәр шаре кӧ әw дьчун, әwи әрhәдә әскәре Иране qьр'дькьр. Шәве жи тьрса к'өрда к'әтьбу дьле wан...

Әw чәнд мәh бун әв мьхлуqәте h'әземәти: жьн, зар', кал у пир к'әтьбун hәсара кәле. Нан нав wанда иди хьлаз дьбу, бьрчибун к'әтә нав wана. Хано щарна нав кәледа дьчу, әwи дьдит, wәки мәри бьрчйа өса сьстбунә, анщах р'е дьчьн. Ле әwи дәве кәсәки жь wан нәбьhист, wәки бежьн: „Wәрә әм т'әслимбьн".

Әw чәнд шәв бун qә хәw ль ч'ә'ве Хано нәк'әтбу. Сьвәке әwи hьнда т'опчйа h'әвәки сәре xwә чәнд дәqа дани: hеньжи, паше h'ьшйар бу, готә Щәwзо:

— Тӧ мьр'а зу гази дӧ зьламед әгьнкә, бинә щәм мьн. Гәрәке бьшиннә hәwape жь Һ'әкаре, жь Шәмдинане, йане жь Адрбещане бьxwәзьн. Щәwзо дәстxwәда гази дӧ хорта kьр, йәк жь wан Шәбаб бу, Хано нәxwәст Шәбаб бьшинә, чьмки әwи заньбу мерхасийа wи у керhать-

на wи ль кәле лазьмбә. Хано әw һәрдӧ бьрьн хәwлә кьрьн у готә Шәбаб:

— Әз гәрәке wә бьшиньм чаwа qасьд щәм к'ӧрдед Һ'әкаре, йан Шәмдинане, йане Адрбещане, wәки әwана бенә һәwарийа мә, ле тӧ,— әwи готә Шәбаб,— вьра жи р'ьнд кери мә тей, тӧ дьхwәзи һәр'и?

— На, әз хӧлам, әз нахwазьм шәр' бьһельм һәр'ьм... Хано готә Шәwзо:

— Тӧ мәрики дьне бинә әм бьшиньн

We гаве кӧр'е Хано Севдин, гот:

— Кәко, изне бьдә, әз һәр'ьм.

— Әре, лао, тӧ һәр'ә. Дә һун һәр'ьн, к'аре хwә бькьн у wәрьн диwанхане р'азен, һәма дике ниве шәве банг дан, һун р'авьн, әзе бем, wә вәр'екьм...

Ниве шәве иди бьбу, ле ль кәла Дьмдьме нәдьһат дәнге дика, чьмки нә дик, нә пәз, нә жи дәwар пәмабун, әһле кәле зуда әw гьшк шәржекьрьбун у хwарьбун. Ле Хано бе дәнге дика wәхтеда р'абу. Шәвә р'әшә тә'ри бу. Хано дьле хwәда гот: „Чь wәхтәкә и'акә..." Әw һатә диwанхане һәрдӧ һ'ьшйар кьрьн, бәрбь дәрге Мусьле бьр. Wәхте әw һ'әвәки незики дәргә бун, дәнг жь qәрәwьла һат, пьрсин: „Әw к'ийә?" Хано бь дәнге хwәйи к'ӧбьр к'ур, гот:

— Әзьм, Ханомә.

Әw һатә бәр дәргә, жь qәрәwьла к'лит хwәст, дәрге Мусьле һ'әсьн бәр wи вәкьр, wанр'а эн'ещә ә'рд чу. Паше һәрдӧ пач'кьрьн, ог'ьр wанр'а хwәст у вәгәр'йа һат...

Сәрдар хан бь wи әскәре хwәйи гьранва дькьр нәдькьр Хано нәдьһатә р'ае. Әwи дәстпекьр, шәве әскәре хwә дьшанд, бәлки бь тәһәрәки кәле зәвткә. Ле диса нькарьбу, тьштәк бькра. Паше әwи жь даре мешә нәрдәwанед бльнд да чекьрьне, бәлки бь нәрдәwанава һьлк'ьшә тек'әвә кәле. Әw чәнд шарбун әскәре к'ӧрда әw йәк т'ьхминкьрьбун. Ләма һәр шәв әскәре Хано пьш суре qәрәwьлйа бәрк' дькьрьн. Шарна әw qәрәwьлйа пьш суре жьна дькьр, wәки мер һ'әвәки һесабьн, чьмки әw чәнд мәһ бун мерә гьшкә шәв у р'о шер'да бун.

Сәрк'ара жьна готә Дилбәре у Нәне, чьмки әwә т'ъме щәм һәвбун у һәвр'а дьчун, дьһатьн: „Ишәв гәрәке қәрәwьлйа пьш сүре Дилбәр у Нәне бькьн. Ле, қизно, әз чь бежьм һун дьвиньн чь wәхтә, һун гәрәке бәр мера намуса жьна к'өрда нәехьи". Wан һәрдөйа қә дәнге хwә нәкьр, ле wәхте тә'ри к'әтә э'рде, Дилбәре у Нәне сильһ'ә һьлдан чунә пьш сура кәле, әw гәлә wәхтбу әwана һедика у кәр' дьгәр'йан. Һив һьла дәрнәк'әтьбу. Ә'змани сайи т'ъжи стәйр бун, Дилбәре һедика готә Нәне:

— Әз т'ъхмин дькьм, иди сьвә незикә?

— Һәлбәт незикә, чьма тө навини newp-мезин иди жь р'у э'змин т'өнәнә, демәк сьвә незикә...

Һәрдө кәч'ка т'ъхминкьр: мәрик we э'рдер'а чалән'йа те. Wана хwә тәланд һ'әтани әw һат к'әтә орт'а wан. Нәне тәлә-тәл незики wи бу, кәвьрәк жь э'рде һьлда, ль қафе wи хьст, әw гежкьр. Wана әw мәри дил гьртьн, анинә кәле. Wәхте әw анинә диwанхане у ч'э'ве Хано ль wи к'әт, гот:

— Пәй, әви жь мәйә, wә жь к'ө ани?

— Ишәв қәрәwьле пьш сүре жьньн,— Щәwзо гот.— Дө кәч'ька—гьртьн анин...

— Э'фәрьм, кәч'ед к'өрда...

— Бәле, әзи жь wәмә, әзи к'өрдьм,— дил гот.

— Дә, wәки тө р'асти жи к'өрди у жь мәйи, бежә: „Qә чь һәйә нава әскәре Иране. Фькра wан чийә? Чь дьхwәзьн бькьн?".

Чь лазьмбу, Хано йәко-йәко неһ'әсйа дәрһәqа әскәре Иране. Паше әwи дили сәрда зедәкьр, гот:

— Әва мәһәке зедәтьр һәйә дө әскәре wәйә щаһьл гьртьн анинә щәм Сәрдар хан.

Хано пьрси:

— Сәрдар хан к'ийә?

— Сәрдар хан сәрк'аре әскәрә.

— Нә сәрк'аре әскәре Иране Сейфула ханә?

— Бәле, бәре Сейфула хан бу, ле паше шаһ Абас,

гази wи кьр, әw бьрә T'ehране, дәwса wи Сәрдар хан шанд.

— Әw һәрдö щаһьле мә нһа ль к'önә?

— Әw һәрдö жи Сәрдар хан бь щьза кöштьн, чьмки чьqас пьрсин у кьрьн-нәкьрьн, wана т'ö тьшт дәрһәqа кәле нәготьн, qә сöр'әк ә'йаннәкьрьн...

Һешка Хано пеһ'әсйа, чьма әwqас wәхтә һәwари нәһат. Әw öса жи пеһ'әсйа, wәки Севдине кör'е wи бь щьзарәт ә'мре xwә да, ле сöр'а кәле wанр'а ә'йаннәкьр.

— Wәки тö к'örди, тö xwәха жи дьвежи, ле чawа тә сильһ'ә һьлдайә у һати сәр мьләте xwә шер'? Чawa дьле тә һьлдьдә тö мьләте xwә дькöжи?

Дил сәре xwә бәржер кьр у щаба пьрсед Хано нькарьбу бьда...

Хано готә Щәwзо:

— Ви куч'ьки бьвьн нава шәһәр бьгәр'иньн, нишани мьхлуqәткьн. Бьра мьхлуqәт бьзанбә хайинне wан к'ийә? У бьра xwәха жи щьза wи бьдьн...

Бь һ'örме Хано әw дил анинә чарсне гәр'андьн, т'әлаләки жи дькьрә гази, дьгот:

— Wәрьн, һа wәрьн, һа wәрьн! Хано йәки дил гьрти шандйә нав wә, wәки һун xwәха щьза wи бьдне, әw к'örлә, хайинти кьрйә, чуйә пьшта шаһе ә'щәма, сильһ'ә һьлдайә, һатйә мә дькöжә...

Бу qужинйа мьхлуqәт т'они сәр wи бун. Бәре ә'wьн жьнәкә пир жь нав гьшка xwә гиһандә wи у т'укьрә суратe wи, гот:

— Бежә, бь чьqас тә дине xwә фротйә шаһе Иране?

Мьхлуqәт ида мәшал нәданә wи, авитнә ә'рде, к'е бь кәвьра, к'е бь дара у к'е бь п'ьһ'ина әw һ'ьнщьр'андьн у ә'рдер'а к'аш кьрьн, соqаqа гәр'андьн, кöштьн...

Р'ожәк дәрбаз бу паше жьна Хано пе һ'әсйа, wәки кör'е wейи лапи мәзьн Севдин, кöштьнә. Бу qир'инйа we, сәр ч'ә'ве xwә qәлашт, п'ор'е xwә вәр'ут, һатә диwанхане у дьлубанд:

— Лао, лао, лао, мьн нә дийо.

Қәс ньзанә, щьнйазе тә ль к'ӧ мао...

Хано ле ћьлат — пер'а кьрә шәр', гот:

— Тӧ шәрмнаки! Нә гәрәке тӧ шаби, **wәки** қӧр'е мә бь мерани ә'мре xwә да бона ә'рде кал у бава, бона мьләт, тӧ гәрәке к'ӧбарви кӧр'е ӧсар'а...

Әw чәнд мәћ бун кӧ Сәрдар хан дора кәле гьртьбу. Әw жи ида гәлә р'е у шьвәр'ейә к'әсә нав зьнарада у гәлийада р'ач'ә'вкьрьбу. Әwи р'ожәке, р'о т'әзә ћатьбу wәхта нивро, әћле кәле к'әтьбун дәрде ћәсара xwә у ћ'але бьрчибуна xwә, чьмки нан бона мьхлуqәт иди хьлаз дьбу, а, ви wәхтида әwи ћ'ьшуми сәр кәле кьр, ле ӧса бь дәлк' әскәр шандә бьнйа сура кәле. Wәки тек'әтана бьн сура кәле, шәр'е чәтьнбуйа бона к'ӧрда. Щики жи Хано дит ида п'епәлигед блынд ә'рдер'а к'аш дькьрьн, бәрбь сура кәле данин. Хано кӧ дит әв йәк, qир'анде: „Гьдино, лехьн, дьжмьне тек'әвә кәле!“ Wи дәнге Ханор'а ищар нә кӧ т'әне т'оп, тир-кәван, п'ишто-ищар ћ'әму мьхлуqәте кәле ләqийа, хәвьтин ч'ук у мәзьн, кал у пир, жьн у зар', ћ'әтани кәвкани жи данә хәвате. Тә qәй дьгот тәйрока мәзьнә сәр wанда барандьн. Сәрдар хан сәкьнибу wи бәри гели, п'ак дина xwә дьда ћ'ьщума әскәре xwә. Әwи бь ч'ә'ве xwә дит, чawa жьнед к'ӧрда мезәре wана т'ьжи кәвьр, сәр әскәре wида барандьн. Әwи ищар жи щьнйазе әскәре xwә бьн кәледа ћьшт у пашда вәк'ьшйа...

Ве ћ'ьщума пашьнда Мә'муде Мәрәкани*) дит, wәки иди сьре ћатйә, әw ћ'әйфа xwә вәкә у ћьла сәрда жи жь шћа Абас дәwләтәке xwәр'а qазанщкә.

Гәрәке бе готьне Мә'муде Мәрәкани жь qәбила вьр'ьшика бу мәрики нәт'әбьти — йарәмәсбу. Щинаре xwәр'а р'е нәдьчу, ћәргав шәр' у дә'w бу. Гәлә щара щинара шькйате wи кьрьбун бәр мәзьне qәбила **xwә, ле тьштәк**

*) Бь готьна кал у пира Мә'муд ће ль wәлате **Р'оме мәрәка** каеда жь дийа xwә бьбу, ләма жер'а дьготьн Мә'муде **Мәрәкани нә кӧ** Мәләкани. Әw жь ә'шира вьр'ьшика бу, зуда ћатьбу **гьћиштьбу**. Хано ль ч'йае Дьмдьме. Жь шьровәкьрьна бәйт'а Сәбьqи **К'ьбир. Автор.**

нькарьбун пе бькьрана. Һәрке дьбу шәр' жи кәсәки wи нькарьбу у дәрба wи ль к'е к'әта бәр we дәрбе т'ö кәс тәйах нәдьда. Дәрһәqа we нәп'акйа wи Хано бьһистьбу, ле тьштәк wи нәдькьр, чьмки һ'әсаб дькьр әw шöхöле нав qәбилейә. Wәхте гьрә-гьред qәбила шкйате wи анинә бәр Хано у дә'w кьрьн, wәки wи жь qәбиле лап дәрхьн. Ле Хано әw щьза лапә чәтьн*) нәда Мә'муде Мәрәкани, чьмки әw мәрики щöлә'т бу, бь дьл у щәгәр бу. Чәнд щара Хано әw т'әне шандьбу щие дур у шöхöлед чәтьн, әwи qәдандьбу у һатьбу. Хано һәр ә'рде wи жь дәсте wи гьрт, да гöндийа у әw жи ани шәһәре кәле, ле Мә'муд нәдьхwәст жь гöнд дәрк'әвә. Хано бь һ'әсавәки зор әw жь гöнд дәрхьст, ани кәле. Ль кәледа Мә'муд нәхәвьти, qawәханада дәстбь льстька qöмбаре кьр. Һәрч'е һәбуна wи һәбу әw qöмбареда дәрда. Гәлә щара әwи әшкәла дьгот:

— Хано мала мьн хьрав кьр, ә'рде мьн жь дәст мьн гьрт, әз жи хwәй мал бум, хwәй ә'рд бум, иро жи к'әтьмә ви һ'али...

Паше чу бу ашванчи, әw чәнд сал бун: шәв у р'о ль аш дьхәвьти. Ләма ве сьве Мә'муде Мәрәкани кö бәрбь аш чу гели, кәсәки дәнге хwә wир'а нәкьр. әһле кәле ч'ук у мәзьна Мә'муде Мәрәкани нас дькьрьн, wәки әw ашванә.

Wәхте әw öса бәрбь ч'ем чу, әскәр щаб да Сәрдар хан, wәки мәрик жь кәле, we бәрбь ч'ем те. Сәрдар хан т'ьре әw мәри те бежә, wәки кәла дьхwәзә т'әслимбә. Әwи һ'öкм кьр, wәки кәсәк дәнге хwә wир'а нәкә. Әw кö һатә бәр кәвйа ч'ем, к'аг'әзәк нвиси мәзьне әскәре Иранер'а:

„Һәрке һун дьхwәзьн кәле алт'кьн, һәр'ьн феза кәле, һьнда гöжме туж, һуне qуч'ед кәвьра бь щергә пәй һәв бьвиньн. Бьн wан кәвьрада к'ареза аве те кәле, wә кö ав бьр'и, кәле хwәха т'әслими wә бьвә, бь тәһәрәки дьне һун нькарьн кәле зәвткьн. Мә'муде Мәрәкани".

---

*) Бь qәйде ә'шира к'öрда к'е жь qәбила дәрдьхьн, әw щьзаки зә'ф чәтьнә у ә'ширед дьне wи һьлнаднә щәм хwә.

Әwи әв к'аг'әз сәре тирева гьреда у бәрда wи бәри ч'ем. Әскәр әw к'аг'әз бьр да Сәрдар хан. Әwи кӧ әw к'аг'әз хwәнд, ша бу. We сәh'әте әскәр hьлда у хwәха чу. Ль wи щи кӧ Мә'муде Мәрәкани нвисибу, әwана qуч'ед кәвьрайә ду hәв р'езкьри дитьн у дәстпекьрьн к'олан, wәхте к'олан, кәвьре сәр к'ар'езе ньхамти hьлдан, дитьн: авәкә п'ьр' мәзьнә зәлал, к'ар'езеда хӧлә-хӧла wейә бәрбь кәле дьк'ьшә-дьчә. Әwи ав да бьр'ине у бь дьләки әшq вәгәр'йа hат...

Сьвәке ав hьндьк hатә кәле, ле wәхте р'о hатә тә'штйа мирани, ав лап hатә бьр'ине. Мьхлуqәт тьрсйа чь h'әwз кәледа hәбун бәрбь wан бәзин у дәстпекьрьн ав бь мәшка, ә'лба хwәр'а бьрьн. Н'әтанн эваре чьqас h'әwз кәледа hәбун, ава wан гьшка бьрьн у h'әwз зьhа кьрьн. Сәрдар хан we гӧмане бу, wәки мьхлуqәте кәле хwәхwа бежә: «Әз т'әслим». Ле пәй ав бир'инер'а h'әвт рож жи дәрбаз бун, кәла нәhатә р'ае, he сәрда hәр шәв Хано минани п'ьльнг, әскәре wи дьзикава дькӧшт.

— Әв чawәнә,— дьгот Сәрдар хан,— мә ав жи сәр wана бьр'и, ле he әв к'ӧрд qә хәма wан нинә, дьвәк ава wийә бьи ә'рд жи hәйә?..

Ле иди hewәрзә к'әтьбу нава мьхлуqәт, дәве гьшка зьhа бьбу, иди т'ук жи т'ӧнәбу даqӧртандана. Hәрсал ви чахи ван р'ожед пайизайә пашьи,—ль ван ч'йае Дьмдьме хӧшиниа баране у бәрфе бу, ле тӧ wәрә тә'лә-бәхтр'а баhарда qә баранәкә п'ак нәбарийә, hәрр'о сайә, тә'в дьqьжьлинә, тӧ qәй дьвежи т'әзә к'әтйә hавине?

Хано кӧ дит, мьхлуqәте wи бе ав аh у зар дьчә, әwи h'ӧкм кьр:

— Зутьре бь мәшка, ә'йара у hәвана аве же ч'ем биньн бона мьхлуqәт...

Бәр эварбу, незики сесьд мери мәшк, ә'йар у hәван Hьлдан, бь сильh'ә дак'әтнә гели. Ле ищар Сәрдар хан кьрә дәлк'и. Гава әwи дит тәлпә мер бәрбь ч'ем тен, әwи фә'мкьр, wәки әвана тен бона аве. Әwи h'ӧкм кьр:

—Xwә бьтәлиньн, ӧса бькьн, wәки йәк жь wә xwa-

ненэкэ, бьра эwана бенэ h'этани qэрахе ч'ем. hэма кӧ hатнэ бэр ч'ем, нэhельн аве бьвьн, тир-кэвана бьр'эшиньн. Öса бькьн: йэк жи wана сах нэминэ...

Hэма öса жи кьрьн. Эскэре Хано кӧ hатнэ qьрахе ч'ем, эскэре Иране öса тир сэр wанда р'эшандьн, wэки qэ йэк жь wана сах нэма, hэр йэки чэнд тир щане wанда ньч'ькибун, эw тиред жэ'рдадай qэ нэhьшт ахин жь йэки бе, йане текэ нэ'лэ-нэ'л. Ле т'ибуне öса зор ль wан кьрьбу, wэки мьрьн иди бэр ч'э'ве wан нэдьhат, лэма чэнд щара öса эскэре Хано дьчу, ле qьр'дьбу, wана qэ дьлопэ ав жи хwэха вэнэдьхwарьн.

Хано кӧ дит: эскэре wи бе ав сьстбуйэ. qэ нькарэ дьжмьнр'а шэр'кэ, эwи диса гази мьщльса хwэ кьр. Ле ищар кӧ hатнэ шewра мьщльсе, ниве диwанхане вала бу, т'ӧнэбун гэлэ мерхасед wи: Эсое Лак'ан, Н'эмзэ Чаwьш, Искэндэре Кал, Шэбабе he хортини щаhьл, мэллэ Р'эшит, шех Щэлат, Задинэ ханым у гэлэкед майин. Эв щар ида газикьрьна пашьн бу. Хано диса ль щие хwэ, сэр дик'а блынд, минани hэргав р'уньштьбу у мьщльсе дьhер'и, эwи гот:

— Эз жь wэ гьшка р'азимэ, wэ созе кӧ дабу щмаэ'те, wэки hуне шэр'кьн, wэ бь намус qэданд у мерхаси шэр'дькьр, hун дьвиньн,—эwи дора хwэ ньhер'и,—гэлэка э'мре хwэ да бона э'рде кал бава, бона дин у намусе. Ле ищар жи эз т'эслим навьм. Эм гэрэке барут'е тенэ бьн кэле у бьт'эдиньн. hун дьвиньн кэсэк жь мэ бе ав т'аqэт накэ шэр'кэ. hэрке к'и жь wэ дьхwэзэ hэр'э т'эслими дьжмьн бэ, hэма ишэв hэр'ьн. Ле эз т'эслим навьм, эзе кэле hьлшиньм. Бьра нэбежьн: Ханое кӧрд т'эслими дьжмьн бу, э'рде хwэ да шahe Иране, эрз-hэйале хwэ жи бе намус кьр.

— hун чь дьвежьн?

Хано кӧ эв гьлие хwэ к'ӧтакьрьн, диса минани тэйрэки атмэщэ жь щие хwэ мьщльсе нhер'и у hивийа щаба wан бу.

Жь мыщльсе qə йəки нəгот: əм т'əслимбьн,—гьшка, тə qəй дьгот, we кəр'буна xwəва дьвежə:

„Wələh əм жи qайильн, ə'мре xwə бьднə бона ə'рде кал-бава у бона намусе".

Əв фькра ван гьшка ида Ханор'а фə'мдарибу, wəки мьщльса wи сəр созе wийə. Əwи дəстxwəда гот:

Дə, гьдино, бькьн бьлəзиньн,
Барут'е зу жь ч'ə'ла дəриньн.
Кəла Дьмдьме т'əмам бьh'əдмнньн.
Бьра дьжмьн бьвиньн т'əслима мə т'öниньн....

Зу кьрьн у лəзандьн,
Барут' жь ч'ə'ла дəрандьн.
Кəла Дьмдьме т'əqандьн.
Ћ'əму К'öрдстане ə'йандьн...

Мийасəра шаh Абас нəбу,
Хано жь дине xwə дəрнəбу.
Т'əслими шаh Абас жи нəбу
Əw ль h'əму дьне ə'йанбу..

Бьра h'əму к'öрд бьзанбьн,
Ћəрке хайин нав wанда н'əйдабьн.
Əwe həргав бе ə'рд у бе wарбьн.
Ћəргав жи стöxwарбьн, we бьн дəстадабьн...

Се щйа барут' кьрьнə бьн h'име кəле у т'əqандьн... Агьр ль кəле к'əт. Əw чəнд р'ожбун кəла дьшəwьти бь мьхлуqəте xwəва. Дуки öса р'əш ль кəле к'əтьбу, р'уе ə'змин hатə гьртьне. Щарна əw ду ба ледьхьст бəладькьр. Бина бисо у к'öзура əw гəли у нəwал т'ьжи кьрьбу. Чəнд р'ожа шунда əw дуе öса бəрк' h'əвəки сек'ьмбу, ле Сəрдар хан he наwербу həр'ə кəле, əwи дьле xwəда дьгот:

„Дьвəк Ханое к'öрд бь дəлк'а—qəстана кəла т'əqанд, wəки əз həр'мə кəле, мьн жи мннанн Qöлн хан бькöжə"

Qӧрфа тьрса мерхасйа Хано, к'әтьбу дьле Сәрдар хан жи.

Сәрдар хан р'ожәке сәд мере qьзьлбаш шанд, wәки бьзанбьн qә чь кәле hәйә. Әwана кӧ hатнә кәле дитьн: qә мәрик у р'ӧh'бәрәк жи ль кәле сах нәмәйә. Ле кәла т'ьжи хьшьр, ә'мбарәт у мале qимәтлийә. Wан qьзьлбаша ль кәле ч'ә'в ван hур-мура к'әтьн, дәстбь т'опкьрьна мале qимәтли кьрьн. Әw чәнд сәh'әт бу Сәрдар хан hивийа wан бу, ле әwана вәнәгәр'йан. Сәрдар хан фькркьр: «Дьвәк qьзьлбаш чун к'ӧрдар'а бунә йәк», чьмки гәлә шара бәре qьзьлбаш к'ӧрдар'а дьбунә йәк у мqабьли шаhе Иране шәр'дькьрьн. Паше әwи h'әзар әскәре дьне шанд. Әwана кӧ чун дитьн: адә-мәрик ль кәле сах нәмайә, ле qьзьлбаш к'әтьнә дьк'ана у hостәханед зивкьра, зер' у зив т'опдькьн, щаб данә Сардар хан, wәки qьзьлбаш к'әтьнә дьк'ана у мала, тьште qимәтли т'оп дькьн. Әwи h'ӧкм кьр:

— Зутьре wан qьзьлбаша бинә шәм мьн!

Wәхте qьзьлбаш аннинә щәм Сәрдар хан, әw чәлтед wанә бона тира т'ьжи дәwьсандьбун. Wәхте валакьрьн, Сәрдар хан шаш ма. Э, чь т'ӧнәбу ль вьра: зер'ед Иране, Р'оме, Афг'анистане, Hьндстане h'әтани зер'е Р'имае жи hәбун. Әwи сәре хwә hәжанд, гот:

Wәләh әви минани шаh у п'адша дәрбаз дькьр, к'ьр'ин у фротана ви әwqас дәwләтар'а hәбу...

Әw чу нава шәhәр. Әwи дит, дора, h'әwзәки мәзьн чәнд жьна чок данә сәр кәвйа h'әwзе мәрмәри, т'ас, дәсте wанда бун, мәрьв т'ьре we аве бьвьн, ле h'әwзи мьч'ьqи бу, ав теда т'ӧнәбу. Сәрдар хан кӧ незики wан бу, әwи дит әв жьн гьшкә мьринә. Әw ә'щебмай ма, фькра хwәда гот:

„Чь мьхлуqәтәки бәрк'ә, әв чәтьни hатьбу сәре wан, ле диса т'әслим нәдьбун".

Әw ль вьра нәсәкьни, чу к'урайа шәhәр, дәрк'әтә мәйданәкә фьрәйә мәзьн. Ль вьра даред шинә мәзьн hәбун. Сийа дӧ щергә дара дьк'әтә соqаqе, дькьрә си. Hәр-

дӧ алийава щәw һәбун. Р'астә, щәwә нһа мьч'ьқибун, ле к'ьвшә wәхтеда ван щәwада т'ьжи ава зәлалә ч'йа дьк'ьшйа. Паше Сәрдар хан чу орт'а шәһәр, ль сука фьрә ханики мәзьни дӧ қати һәбу. Сәр бане ви хани дӧ қӧбә һәбун. Wан қӧбада п'әнщәр'е гӧлӧвәр' һәбун. Сәрдар хан мәшqул бу, бь п'епәлингава һьлк'ьшйа чу к'әтә wан қӧба, жь wан қӧбед блынд әwи чарньqали кәле дит. Жь қӧба пәйабу, дәри вәкьр, чу к'әтә диwанханәкә мәзьнә фьрә. Ль әрде ве диwанхане халич'әкә мәзьнә ле р'ахьстьбун. Ве халич'еда һәбу нәхше гак'увийа, каред хәзәла у дә'баед майин. Ль диwаре диwанханс сильһ'ә дардакьрибун: бьгрә кәвред бәрейә ләп'әка, е кӧ wәхтәкә зә'ф зуда пе шәр'дькьрьи у бьгрә жь кәвкание ч'әрм у һ'әтани п'ишшое барут'е дардакьри һәбу. Сәрдар хан әщебмай ма, wәхте әwи дит сәре диwанханейи жорьи дьк'әкә һ'әвәки блынд һәбу, дощәкәк ле р'ахьстибу у чәнд бә'лгие қуштуки бона бәрп'ала данибунә wедәре. Әw вәгәр'йа сәр сәрәскәрәки хwә гот:

— Әви куч'ьки минани шаһ дәрбаз кьрйә. Мьн мире лура гьрт у кӧшт, ле дәм у дәзге wи нә минани е ви бун...

Әw дәрк'әтә соqaqe һәр'ә, ле сәрәскәре кӧ пер'а бу, гот:

— Әз хӧлам жь ве әйwане п'епәлинг бәржер дьвьнә бьн ә'рде.

Әwана п'епәлингава дак'әтнә к'урае бьне ә'рде, һ'әвәки бу тә'рп, ле әскәред пешие дьчун готьн: «Жере диса р'онкайә». Гава гәләки чунә бьн ә'рде, wедәре р'онкайи бу, минани дәрва. Ль вьра нава зьнара, бьн ә'рде к'ур, әwqас шкәвт у к'иләр чекьрьбун мина шәһәрәки ч'ук, әв дәр щие зә'ира нане әскәре wи бу, һе эп'ешә гәньм у ар бона әскәре wи һәбу. Сәрдар хан гот:

— Wәләһ, wәки мә ав сәр wана нәбьр'йа, әв нане гәләки т'ера әскәре wи бькра, дьвәк мә исал жи әw алт'нәкьра. Ль сәре ви ч'йае блынд, щие сӧр-сәрма, багәра у һ'ьшкйа, һ'але мәе чәтьнбуйа.

Сәрдар хан жь wедәре дәрк'әт диса чу нава шәһәре

кәле гәр'йа, әw чу h'әтани qәрахе шәһәр, бәр п'ала ч'йае Дьмдьме, ль вьра сура кәле ида хьлас дьбу, ле ль вьра дәргәки h'әсьни һәбу. Дӧ мәри бәр ви дәргәйи һәма ӧса мьрьбун, ле ч'э'ве wанә вәкьрибуи, мәрьв т'ьре qәстана xwә тәландьнә. Йәки жь wан п'ор' кӧришкибу, минани э'рәбе Мьсре. Сәрдар хан әскәре дора xwәза жь дәрга дәрбаз бу, пеш wива ль зьнаре ч'йе шкәвтәкә мәзьн һобу. Сәрдар хан дуз чу we шкәвте. Бәри э'wльи әwи дит гәлә к'омьр ль вьра р'окьрьиә у һәсьи жи ль вьра һәйо. Әw кӧ h'әвәки дьи жи пешда чу, әwи дит щӧр'не кӧ теда h'әсьи дьh'әлиньи, к'еләка wи щӧр'ни ль э'рде qабәкә т'опа кӧ теда р'одькьи һәбу, h'әвәки дьне жи пешда чу, әw р'асти дәзгәки мәзьи hат, сәр wи дәзгәйи щур'э-щур'. hащәт һәбуи. Мәрики we сәре xwә данйо ль сәр wан hащәта, мьрйо. Әскәрәки Сәрдар хан бь сәре шур ньч'андә wи, әw сәр ньште к'әтә э'рде. Синге wи вәкьрибу. Хачәки стӧе wида бу. Сәрдар хан тедәрхьст, wәки әв мәри фьләйә.

We р'оже Сәрдар хан гәләки ль кәле гәр'йа, иди wәстийа у т'ибуне жи зор wи кьр, әw соqаqәкеда бәржер hат һәр'ә гели, wәки жь канне аве вәхwә. Ль хьлазбуна we соqаqе, бәр дәре ханики нә әwqас мәзьи, ль дарәкә гузеда кәч'ькәке шә'рәкә р'әшә мәзьи авитьбу стӧе xwә у xwә хәньqандьбу. Сәрдар хан кӧ и'ак ле ньһер'и, әwи э'мре xwәда, иро жи ль ве кәле, гәлә щьиһазе жьи у мере мьри у дардакьри дитьбун, ле әwа кӧ әwи ве дәqе дит, hорийа ӧса — бәдәw he qә нидитьбу. Ләма әw шаш ма. Wәхте әw xwәйкьриед wи у чәнд забьтава незики we бун, гьшка ахин к'ьшанд, тә qәй дьгот әwe qәстана ч'э'ве xwә гьртьбуи, wәки бӧрӧ у бьжангед wейә р'әш у сурәте спи чили-qәрqаш и'ак бенә xwанекьрьне. Льнге wеда хьрхә бун. Ле әw хьрхә нә минани һ'әму хьрхе льнга бун, әвә минани базьне зәида пә'нә у бәр бун, жь зиве хас бу, чәнд qаше сорә к'aw хьрхәда бун. Qоләки зер'а бәр э'ние бу, qотькәкә р'әшә дьреж бәр сурәте р'астеда дальqйабу, сәре qотьке жь чәне һәвәки дәрбаз бь-

бу. Финое we гьшки дьравкьрибу. Qəрəфьləки бевла weда бу, əw жи зер' бу у qашəкə сорə ле бу. Дəве we həвəки вəкьрьбу, мəрьв т'ьре we пha бьк'əнə. К'ьнще weйə майин жи т'əзə у qимəтли бун, тə qəй дьгот əwe хwəкьрийə, we həр'ə-дə'wəте, öса щур'ə-щур'ə дерел хасə əтлəз, qəпаwьз бь гобəке пьqьшанди ле бун, кортьке we qəдифəйе Hьндстане бу. Пор'е we дöиздə гöлиед дьреж сəр пьшта we вəгьртьбун. Пава гöлийада к'əспьке бə'ра у ньвьштəкə т'ьльзмə педа дарда кьрьбу, wəки ч'ə'ве хьрав ле нəк'əвьн. Т'ор'а стöе we к'арбаред qич'ьк бун у мьршанед сор т'əв həв бун... Бьийа сурəте wə, ль хəвəве, халəкə ле бу...

Сəрдар хан кö həвəки дьн жи hат незики we бу у п'ак ле ньhер'и, гот:

— Йа р'əбьл ə'лам, тə чаwа əв hори нава ван ч'йа у бəйанйада хöльqанд...

Əw чəнд дəqəбун Сəрдар хан у хwəйкьрие хwəва зур' бьбун ль we дьнhер'ин. Дəве we h'əвəки вəкьрибу, тə qəй дьгот əw дьхwазə тьштəки бежə... Əскəрəк незики we бу, кьр кö гöстила зер'ин жь т'ьлийа weйə ч'əпе дəрхə. Сəрдар хан ле hьлат, гот:

— Хwəде h'əбинакьн, тьштəки жь бəжна ве мьлйак'əте дəрнəхьн, бьра həма öса бьминə, əвə əрhəдə зийарəтийə, мəрьв т'ьре сахə, qəстана ч'ə'ве хwə гьртьнə. Ах, хwəзла тö сахбуайи, wəлəh тöе бьбуйайи гöла həрəма мьн.

Р'о иди жь нивро дагəрйа бу. Сəрдар хан к'аркьр qасьд бьшинə щəм шаh Абас. Əwи нвиси:

„Бьра шаhе-шаh минани шəмсьл qəмбəр (тə'ве) т'ьме п'əнще хwə бьдə сəр мə, бьра тиренжа wи бьдə h'əму дьне. Əw h'öкме кö тə да сəр мьн, дəрhəqа к'öрда, мьн qəданд. Кəла Дьмдьме хьрав кьр К'öрд гьшк qьр' кьрьн.

Сəрдар хан".

EZDIKI.COM

ЭПИЛОГ

Салтьра дьне бhар диса hатэ кэла Дьмдьме. Ль соqaqед кэла Дьмдьме ида т'өнэбун: qawэханэ у хwарьнханэ, wэки минани бэри ви шэhэри hэргав сазбэнд, к'еф у эшqбуйа. Ль соqaqa ида хwане нэдькьр Qөршуте базарбаши, е кө бона т'эмьзийа шэhэр у пэргале дьhат h'өкмдькьр.

Тэ qэй дьгот нэ кө ль кэла Дьмдьме, ле h'эму ви ч'йайи к'өрд qэ нэман, к'ока гьшка hат. Ле р'асти нэ өсабу, к'өрд гэлэк мабун, ль сэре ч'йаед бльнд у олк'ед дури кэле. Wэхта бhар кө hат, эwана диса пэзе хwэ анинэ долга ль гэлие к'ур, wэки мйа бьзэйниньн...

Ль ван долга кала qсэдкьрьи дэрhэqa wи шэр'е э'фати кө Ханое Ч'энгзер'ин кьрьбу. Дэнгбежа к'лам дьготьн, бэйт'гота бэйт' дэрдьхьстьн, сэр wи шэр'е э'фати бона азайа к'өрда. Эw шэр' дэйа нэчу, wэхтэкэ нэ зэ'фэ дур, диса дэстпебу шэр' бона азайа к'өрда. Ищар сэрк'ари ль ви шэр'и кьр Т'алорик. Лэма жи наве wи шэр'и к'өрда дани «Шэр'е Т'алорика».

Пэй wир'а шэр'кьрьн: Бэдьр хан, Езданшир, Шех Абдула, ле нhа жи бь сэрк'арийа Мөстэфа Барзани к'өрд шэр'дькьн, дэ'wa азайи у сэрбэстийа хwэ дькьн.

С Ә Р Ә Щ Ә М

р'у

Пешхәбәр 3

Сәре ә'льн Чарсу 7

Сәре дöда. Чекьрына мәчите 22

Сәре сьсйа. Һ'әмзә Чаwьш 27

Сәре чара. Дәwреше сере 40

Сәре пенша. Дә'wәт 52

Сәре шәша. Qса Хано 63

Сәре һ'әвта. Qасдед Шәмдинане 81

Сәре һ'әйшта. Qöли хан 123

Сәре нәһа. Һ'öсейн хан 140

Сәре дәһа. Һ'ьшума кәле 157

Э п и л о г 216

Ә'РӘБ ШАМИЛОВ

ДЬМДЬМ

Р'едактор **Шәрәфе Әшьр**

Шьклк'еш **А. П. Мамащанйан**

Р'едакторе бәдәwәтие **АН. В. Гаспарйан**

Р'едакторе техникие **А. Е. Ахирйан**

Кореқторе контрол **Аһ'мәде һ'әпо**

ВФ 07779 т'әмбә 1850 **тираж 2000**

К'аг'әз 84X108$^{1}/_{32}$, бәлге мәнгәне 13,75

Бәлге нәшьре 9,8

Қимәт 43 капек.

Бона нәшьре һатйә спартьне 6/IX с. 65.

Бона чапкьрьне һатйә қолкьрьне 16/IV с. 66

Нәшьрхана № 2, йа сәрwертийа сәнайа полиграфейә сәрәкәйә комитеа прессейә дәwләте, р'әх совета министред р'еспублика Әрмәнистанейә Советиейә Сосиалистие.

INSTITUT KURDE DE PARIS
ENTRÉE N° 717

QIMƏT 43 K.

EZDIKI.COM